

Східноєвропейський національний університет
імені Лесі Українки
Інститут філології та журналістики

ISSN 2304-9383

**ВОЛИНЬ ФІЛОЛОГІЧНА:
ТЕКСТ І КОНТЕКСТ**

ЄВГЕН СВЕРСТЮК – МИТЕЦЬ І ГРОМАДЯНИН

Збірник наукових праць

Видається з 2006 року

Випуск 21

Луцьк

2016

УДК 82.161.2 Сверстюк (05)
ББК 83.3 (4 УКР) 5-8я59
В 67

*Рекомендовано до друку вченою радою
Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки
(протокол № 14 від 29.09.2016 р.)*

Рецензенти: *Агеєва В. П., д-р філол. н., проф.; Анісімова Н. П., д-р філол. н., проф.;
Бистрова О. О., д-р філол. н., проф.; Кіраль С. С., д-р філол. н., проф.;
Мейзерська Т. С., д-р філол. н., проф.; Піхманець Р. В., д-р філол. н., проф.;
Сулима М. М., д-р філол. н., проф.*

Редакційна колегія:

Аркушин Г. Л. – доктор філологічних наук, професор Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки;
Данилюк Н. О. – доктор філологічних наук, доцент Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки;
Діомідова А. Ю. – доктор гуманітарних наук, доцент Каунаського гуманітарного факультету Вільнюського університету, м. Каунас, Литва;
Левчук Т. П. – кандидат філологічних наук, доцент Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки (відповідальний секретар);
Мірченко М. В. – доктор філологічних наук, професор Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки;
Мойсієнко В. М. – доктор філологічних наук, професор Житомирського державного університету імені Івана Франка;
Моклиця М. В. – доктор філологічних наук, професор Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки (головний редактор);
Нікольський Є. В. – доктор філологічних наук, професор, м. Москва, Російська Федерація;
Оляндер Л. К. – доктор філологічних наук, професор Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки;
Сірик Л. – доктор габілітований, професор Університету імені Марії Кюрі-Скłodовської, м. Люблін, Республіка Польща;
Соболь В. – доктор габілітований, професор Варшавського університету, м. Варшава, Республіка Польща;
Чижевський Ф. – доктор габілітований, професор Університету імені Марії Кюрі-Скłodовської, м. Люблін, Республіка Польща;
Штейнер І. Ф. – доктор філологічних наук, професор Гомельського державного університету імені Франциска Скорини, м. Гомель, Республіка Білорусь;
Шульгач В. П. – доктор філологічних наук, професор Інституту української мови НАН України;
Яструбецька Г. І. – доктор філологічних наук, професор Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки.

Волинь філологічна: текст і контекст. Євген Сверстюк – митець і громадянин : зб. В 67 наук. пр. / упорядкув. Т. П. Левчук, Л. К. Оляндер. – Луцьк : Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2016. – Вип. 21. – 284 с.

Збірник присвячений 80-й річниці від дня народження Євгена Сверстюка. Видання висвітлює актуальні проблеми есеїстики, критики та публіцистики автора, питання поетики його поезії.

Збірник адресований широкому колу філологів і шанувальників Є. Сверстюка.

Збірник наукових праць є науковим фаховим виданням, у якому можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора чи кандидата наук (додаток 9 до наказу МОН України від 09.03.2016 р. № 241).

УДК 82.161.2 Сверстюк (05)
ББК 83.3 (4 УКР) 5-8я59

© Левчук Т. П., Оляндер Л. К., (упорядкування), 2016
© Гончарова В. О. (обкладинка), 2016
© Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, 2016

**Євген Сверстюк –
Doctor Honoris Causa
Лесиного вишу**

Зміст

Розділ І ЕСЕЇСТИКА, КРИТИКА, ПУБЛІЦИСТИКА

Головій Оксана «Власне хто був отой ідальго...»: до проблеми рецепції Є. Сверстюком творчості М. Сервантеса.....	6
Жванія Людмила Аксіологічна основа публіцистики Є. Сверстюка як спосіб формування ціннісної парадигми соціуму	21
Коцан Ігор Ідеї Євгена Сверстюка в контексті гуманізації освіти	40
Левчук Тереза Зміна критеріїв художності в естетиці шістдесятництва.....	49
Мафтин Наталія Тарас Шевченко в літературознавчій рецепції Євгена Сверстюка.....	61
Моклиця Марія Шевченкознавчі студії Євгена Сверстюка в контексті його світогляду	72
Никольський Евгений Евгений Сверстюк – певец и пророк свободы веры и чести	80
Оляндер Луїза Теоретичні засади Є. Сверстюка як школа: методологічний вимір	100
Остапчук Вікторія Автопортрет у структурі образів автобіографічної книги Є. Сверстюка «На полі честі».....	111
Приходько Вікторія Вірш Р. Кіплінга «If» у філософській інтерпретації Є. Сверстюка	119
Романов Сергій Леся Українка в культуросфері Є. Сверстюка	125
Сіробаба Микола Євген Сверстюк – інтерпретатор нової української поезії	143
Слапчук Василь Парадокс «злочинної» рецепції Євгена Сверстюка-критика	152
Тарнашинська Людмила Між ідеалізмом і критичним пафосом: Євген Сверстюк про феномен національної інтелігенції.....	169
Яблонська Ольга Категорія національної ідентичності в есеїстиці Є. Сверстюка.....	181

Яблонський Максим

«...спалах нового відродження нашої нації»: поети-шістдесятники
в редакційній та журналістській діяльності Петра Волиняка
(на матеріалі часопису «Нові Дні» першої половини 1960-х років)..... 192

Яструбецька Галина

Рецептивні акценти Є. Сверстюка в галузі стусознавства..... 202

**Розділ II
ПОЕЗІЯ ЄВГЕНА СВЕРСТЮКА**

Карабович Тадей

Сакральні мотиви у творчості Віри Вовк та Євгена Сверстюка 211

Колошук Надія

«Тільки слово торує світ...»: екзистенційні мотиви та ідеалістичний
світогляд у ліриці Є. Сверстюка 221

Криворучко Світлана

Підтекст поезій Є. О. Сверстюка «Не являйся мені у снах...»
та І. Я. Франка «Чого являєшся мені у сні»..... 234

Лавринович Лілія

Екзистенційна парадигма темпоральності в есеїстиці Є. Сверстюка..... 242

Сірук Вікторія

Специфіка лірики Євгена Сверстюка..... 253

Соколова Вікторія

Проблема національної ідентичності в ліриці Є. Сверстюка
та В. Слапчука 264

**Розділ III
ОКРЕМОЮ СТОРІНКОЮ**

Данилюк-Терещук Тетяна

«Дякую вам що ми в світі зустрілись...»: до історії фонду Євгена Сверстюка
в музеї Лесі Українки СНУ 280

ПРО АВТОРІВ 282

Розділ I

ЕСЕЇСТИКА, КРИТИКА, ПУБЛІЦИСТИКА

УДК 82.161.2.09+82.134.2.09

Оксана Головій

«Власне хто був отой ідальго...»: до проблеми рецепції Є. Сверстюком творчості М. Сервантеса

У статті проаналізовано специфіку осмислення Є. Сверстюком постаті М. Сервантеса та образу Дон Кіхота на літературознавчому, філософсько-світоглядному та художньо-поетичному рівнях. Головну увагу звернено на статті Є. Сверстюка «Вибитий з сідла» та «Наш гість жаданий – Дон Кіхот», його вірш «Сервантес», листування Є. Сверстюка з Ю. Луцьким. З'ясовано, що в рецептивному просторі Є. Сверстюка Дон Кіхот (як і його творець) утілює передусім свободу, честь, людяність. Водночас він символізує незламний дух покоління шістдесятників, інакомислення в тоталітарній системі. Крім того, Є. Сверстюк націоналізує Дон Кіхота – робить уособленням національно-патріотичних імпульсів у координатах імперської ідеології. Дон Кіхот утілює і юнацький максималізм, молодечий запал. Через призму образу М. Сервантеса Є. Сверстюк розкриває проблему взаємодії реальності / дійсності та мистецтва / ілюзії, принагідно порушуючи екзистенційні проблеми – сенс життя, усвідомлення людиною свого призначення, віднайдення свого «Я».

Ключові слова: Сервантес, Дон Кіхот, вічний образ, міф, Дон Кіхот як утілення морально-етичних цінностей, донкіхотство як інакомислення, конфлікт «реальність / дійсність – ілюзія / мистецтво».

«Кожне покоління шукатиме в ньому розгадки притчі про життя...» [6, с. 604].

«Правду треба вистраждати життям» [5, с. 7].

Важко переоцінити внесок Є. Сверстюка у процес формування громадської думки та гуманістично-християнської свідомості в Україні, у розвиток філософії, етики й естетики, публіцистики, літературної критики, журналістики тощо. О. Сінченко з цього приводу зазначає: Є. Сверстюк «...єдиний виповнював цілий пласт культури, такої потрібної за теперішніх умов... Жодна його публікація не лишалася поза увагою публіки. Його любили, його не любили, але

читали всі й усі коментували» [9]. Етапною для радянської епохи стала його книга «Собор у риштованні» (Париж, Балтимор, 1970), знаковою для перехідного періоду декомунізації – «Блудні сини України» (К., 1993); гаряче сприймалися громадськістью більш пізні праці, які ввійшли до збірників «На святі надій: вибране» (К., 1999), «На хвилях “Свободи”: короткі есеї» (Луцьк, 2004), «Не мир, а меч: есеї» (Луцьк, 2009), «Правда полинова» (К., 2009); оригінальним підходом до осмислення художньої спадщини класиків позначені дослідження «Шевченко і час» (Київ, Париж, 1996), «Шевченко понад часом: есеї» (Луцьк, Київ, 2011), «Гоголь та українська ніч» (Київ, 2013); непідробною щирістю й екзистенційною правдивістю пройняті видані посмертно поезії «Писані синім крилом» (Київ, 2015) й авторські спогади «На полі чести» (Київ, 2015).

Праці Є. Сверстюка різні за родово-жанровими, тематичними, стильовими параметрами, водночас вони немов поєднуються у своєрідний «гуманістичний цикл» – наскрізь пронизані ідеалами людини, яка протягом усього життєвого шляху – у координатах радянської і пострадянської дійсності – не лише писала про людяність, а й сама наперекір усьому залишалася людиною. Сверстюкові роботи – стійка система, осердям якої є сформульована в есеї «Собор у риштованні» теза: «...Кожен має бути людиною в людстві, щоб кожним нервом відчувати його болі й тривоги» [6, с. 36]. Сегменти цієї системи органічно відображають авторський світогляд і творять неповторний сверстюківський стиль, відчутний на різних текстуальних рівнях.

Як свідчать доповіді, виголошені на міжнародній науковій конференції «Творчість Є. О. Сверстюка в контексті української та світової літератур», що відбулася 1–3 грудня 2015 року в Луцьку в стінах Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, науковий інтерес до постаті волинського мислителя з когорті шістдесятників зростає. Понад сто учасників конференції, серед яких були науковці з різних куточків України та близького й далекого закордоння – Росії, Білорусі, Польщі, Америки та Китаю, актуалізували різні аспекти багатогранної діяльності Є. Сверстюка. Немов наголошуючи на актуальності нашого дослідження, окремі доповідачі називали Є. Сверстюка українським Дон Кіхотом.

Дон Кіхот – один із міфологізованих образів, який ось уже впродовж чотирьох століть трансформується у світовому культурному

просторі, наповнюючись щораз новими й новими аспектами – від глобально універсальних до національних, а то й вузькоособистісних. Він органічно увійшов у громадську та естетичну системи координат Є. Сверстюка. Відповідно, мета нашого дослідження – аналіз особливостей рецепції Є. Сверстюком М. Сервантеса та його героя Дон Кіхота.

Як свідчать спогади Є. Сверстюка та листування з Ю. Луцьким, зарубіжне письменство супроводжувало його впродовж усього життя; любов до світової класики перейняли і його діти¹. Зарубіжна література присутня в спадщині Є. Сверстюка на різних рівнях: *літературознавчому* – зарубіжним письменникам присвячено окремі літературознавчі статті (написані переважно як передмови і післямови до видань перекладів творів цих авторів), водночас у всіх літературно-критичних працях дослідник звертає увагу на порівняльно-типологічні, генетико-контактні, інтертекстуальні зв'язки українських письменників із зарубіжними; *публіцистичному* – цитування світових класиків, винесення в епіграфи окремих есе висловів представників світового письменства; *художньо-естетичному* – низка поезій присвячена зарубіжним письменникам, а світові мотиви й образи актуалізуються на інтертекстуальному поетикальному рівні через епіграфи, алюзії, ремінісценції тощо.

М. Сервантес посідає ключове місце серед багатьох зарубіжних письменників, які присутні в доробку Є. Сверстюка в імпліцитних та експліцитних вимірах; серед них західноєвропейські та американські автори – В. Шекспір, Й. В. Гете, Ф. Шиллер, Дж. Г. Байрон, Г. Гейне, Стендаль, А. Рембо, К. Гамсун, Ф. Ніцше, Р. М. Рільке, Ф. Кафка, Дж. Орвелл, Ж. П. Сартр, Е. Хемінгуей; російські письменники – Л. Толстой, І. Тургенєв, Ф. Достоевський та ін. Дослідник присвятив творчості іспанського письменника дві статті, які становлять своєрідну діалогію, – «Вибитий з сідла» та «Наш гість жаданий Дон

---

¹ Показова в цьому контексті історія із «полюванням» Є. Сверстюка за «Вінні Пухом» Артура Мілна, якого шістдесятник та його діти хотіли прочитати в оригіналі. Так, у листах до Ю. Луцького Є. Сверстюк писав: «Мені б згодились зо два екземпляри, бо й діти його люблять» [2, с. 31]; переймався проблеми з пересилкою видання з-за кордону: «Просто смішно, того “Вінні Пуха” знають у нас діти в укр[аїнському] перекладі вже років з 20, а ось вони підросли, хочуть прочитати в оригіналі – і не доходить ні з Лондону, ні від Вас» [2, с. 42]; радів, отримавши книгу з Канади: «Надійшов Winni the Pooh, дякую одразу двічі, оскільки чекає цієї книжки й син – в його житті це була подія...» [2, с. 43].

Кіхот». Есеїстичне дослідження «Вибитий з сідла» було опубліковано до 350-річчя від дня смерті письменника в журналі «Українська мова і література в школі» (1966, ч. 4). Статтю «Наш гість жаданий – Дон Кіхот» Є. Сверстюк писав 1993 р. як післяслово до україномовного видання роману М. Сервантеса, однак автору вдалося опублікувати її лише 1999 р. у своєму збірнику «На святі надій».

В обох працях Є. Сверстюк відходить від традиційного в науці про літературу «представлення» письменника через його життєвий і творчий шлях. У статті «Вибий з сідла» він із першого абзацу знімає виплекану академічним літературознавством дистанцію між науковцем і читачем та занурює реципієнта у світ дитинства – час першого знайомства з диваком Дон Кіхотом. Зафіксувавши фрагменти дитячих вражень від «дивацької книжки про химерного лицаря Дон Кіхота і його незвичайного, але зворушливо відданого зброєносця Санчо Пансу» [6, с. 594], Є. Сверстюк відтворює процес рецепції «мудрої книги» «Хитромудрий ідальго Дон Кіхот з Ляманчі» в дорослому віці: «Спершу бачимо тільки контури неправдоподібних постатей і подій. Тоді відходимо на певну відстань, як від великої картини художника, і за рясними мазками пензля починають проглядатися постаті, різуче знайомі, картини, що наче узагальнюють події нашого власного життя. Вдивляємось у книгу, як у прозору глибіню води, і на спокійному плесі відбивається обличчя і весь світ навколо...» [6, с. 594]. Вступна характеристика роману розкриває його рецептивний діапазон, виходячи за межі встановлення вікової різниці у сприйнятті.

Є. Сверстюк робить висновок про причини популярності твору та витоки «вічності» образу Дон Кіхота: «...Це не звичайна книжка пригод, а книжка про людину, про людство, про високі поривання духу, людські змагання і здобутки» [6, с. 594]. Водночас, поставивши Сервантеса в ряд із «людинознавцями Шекспіром і Гете» [6, с. 594], актуалізує проблему західноєвропейського канону.

Після нетрадиційної «презентації» роману про Дон Кіхота Є. Сверстюк у такому ж нетрадиційному ракурсі подає життєпис М. Сервантеса – відходить від послідовно хронологічного викладу біографії іспанського письменника та розкриває лише ключові події з його життя, які увиразнюють світогляд і психологічний портрет автора та безпосередньо пов'язані зі специфікою його ідіостилю.

Закономірною в оглядових літературознавчих статтях є характеристика головних героїв творів. У цьому випадку Є. Сверстюк не від-

кидає традиції і характеризує Дон Кіхота та Санчо Пансу, підкреслюючи їхню діалектичну єдність: герої заперечують і водночас органічно доповнюють один одного на різних рівнях – соціальному (дворянство / простолюди), психологічному (emotion / ratio), філософсько-світоглядному (ідеалізм / раціоналізм). Водночас Є. Сверстюк, аналізуючи образ Дон Кіхота, відходить від усталених у радянському літературознавстві інтерпретаційних схем, згідно з якими герой М. Сервантеса вписувався лише в контекст дивакуватості, мрійництва, божевілля. Дослідник виокремлює такі константи світогляду Дон Кіхота, як «вірність собі, своїм ідеалам і високим поняттям честі» [6, с. 596–597]; при цьому додає, що герой «мав високі уявлення про людину, творив з неї ідеал...» [6, с. 597]. Є. Сверстюк акцентує: Дон Кіхот був сильною особистістю, мав потужний внутрішній стрижень, ґрунтований на морально-етичних цінностях, людинолюбстві. Лицар зі сліпим фанатизмом відстоював гуманістичні ідеали, не помічаючи (чи не бажаючи помічати?) абсурдності світу.

Чи не такими диваками – Дон Кіхотами були шістдесятники? Чи не Дон Кіхотом є кожен, хто наважується протистояти системі, усталеним нормам і стереотипам? Ці питання та відповіді на них прориваються між рядків дослідження Є. Сверстюка і фінальним акордом (чи закликком?) звучать в останніх абзацах: «Він [Дон Кіхот. – О. Г.] і зараз іде по землі, його дух неодмінно оживає в кожному народі й у кожній людині. Життя завжди відкрите для подвигу...» [6, с. 597]. З огляду на підтекст зрозуміло, чому ці матеріали вийшли друком під псевдонімом.

Ідеї, завуальовані в дослідженні «Вибитий з сідла», проступають на поверхню в написаній у перші роки незалежності України статті «Наш гість жаданий – Дон Кіхот». Поставивши в один типологічний ряд Римську імперію, Іспанію часів Сервантеса та Радянський Союз, Є. Сверстюк викриває імперську ідеологію та показує «хворобливість» імперії як державної форми, із моменту утворення приреченої на крах: «...Іронія долі тихенько насміхається з величі сильних світу. <...> Імперія – це щось таке, що має бути поганьбленим, як біблійна Вавилонська вежа» [6, с. 601]. Генеалогічна прив'язка Є. Сверстюком образу Дон Кіхота до культурно-історичних реалій Іспанії межі XVI–XVII ст. невипадкова. Дослідник таким чином доводить, що протистояння із Системою іманентно властиве цьому образу, що актуалізація «лицарства» на імперських теренах логічна й закономірна (як і

боротьба із ним представників влади). Гіркою іронією наповнені рядки: «Українська інтелігенція 60-х років зустрілася з Дон Кіхотом по-своєму. То тут, то там з'являвся гурт людей, озброєних уявленнями й чеснотами з добрих старих книжок і лицарською одвагою. Симптоми донкіхотства фіксувалися в КГБ як спроби повстання проти режиму» [6, с. 605]. Натомість Є. Сверстюк та його однодумці розцінювали донкіхотство як «священну хворобу» [6, с. 605], – вражена нею людина вже не хотіла бути гвинтиком тоталітарної машини.

Останнім часом з'явилося чимало досліджень, які прочитують під знаком донкіхотства явище дисидентства та загалом інакомислення в часи СРСР. Науковці акцентують увагу переважно на таких складниках образу Дон Кіхота, як протистояння радянській системі та свободолобство. Є. Сверстюк теж убачає їх у вічному образі, але посилює через призму в'язнично-таборового світу. Так, подаючи життєпис М. Сервантеса, далекий від копирсання в біографічних фактах Є. Сверстюк детально описує ті епізоди письменницького життя, коли той був обмежений у свободі – перебував в алжирському полоні, відбував ув'язнення в іспанській буцигарні. Дослідник наголошує, що «...Дон Кіхот – це авторове дитя, народжене в тюрмі» [6, с. 600], що для М. Сервантеса «свобода – єдине, за що можна і треба віддати життя» [6, с. 602] (теза про свободу концептуально важлива для розуміння світогляду Є. Сверстюка; він повторює її в численних публіцистичних працях та інтерв'ю). У цих оцінках відчутен відбиток особистісного в'язнично-таборового досвіду шістдесятника. Для нього Радянський Союз – не просто новітня Імперія, а в'язниця людського духу. Водночас Є. Сверстюк не просто викриває антигуманну суть Імперії (що проходить поза увагою сучасних науковців), а відмовляється визнавати перебування в імперському просторі життям. Про це свідчать його тези: «У країні імперської ночі, в Росії, де *про життя віками можна було лише мріяти* [курсив наш. – О. Г.], Дон Кіхот сприймався не таким смішним героєм, як у країнах раціоналістичного Заходу» [6, с. 605]; «У добу цілковитої безпросвітності й задушення особи за комуністичного режиму Дон Кіхот стає символом позитивного героя, який *виборює право на життя* [курсив наш. – О. Г.]» [6, с. 605]. Згідно з поглядами Є. Сверстюка, константи життя – свобода, справедливість, людяність і доброта, – несумісні з Імперією; їх і втілює Дон Кіхот, символізуючи справжнє життя на протиположному існуванню, запрограмованому імперськими ідеологічними схемами.

Є. Сверстюк не лише усвідомлював специфіку новітнього донхітства в радянській суспільній парадигмі, а й долучився до націоналізації образу Дон Кіхота. Показова в цьому плані своєрідна увертюра до дослідження «Наш гість жаданий – Дон Кіхот». У ній Є. Сверстюк, по-перше, накладає донкіхотство на світоглядну призму юнацького максималізму як ще один складник образу Дон Кіхота: «В юнацтві, коли відчуваєш легкість кроку, а надмір сил розпирає груди, хочеться зробити щось надзвичайне. Хочеться створити інший світ <...> Але знай, що з тими видіннями на твоєму обрії проскакав на Росінанті шляхетний лицар Дон Кіхот і поманив тебе услід» [6, с. 598]. По-друге, прочитує національно-патріотичну боротьбу УПА з гітлерівсько-сталінським тоталітаризмом як національний, власне український прояв того ж донкіхотства: воїни-націоналісти «витримували війну і проти брунатних, і проти червоних “визволителів”. Вони рясно клали голови в цій війні, зазнавали поразки, знову вставали і падали, але кожним вставанням творили легенду нескорености. Вони животворили народній дух боротьби за правду – проти сил зла. Їхні імена осміяно й затавровано, їхні тіла в безіменних могилах, але їхня легенда – вічна!» [6, с. 598–599]. До речі, проблему «націоналізування» Дон Кіхота в українському культурному просторі дедалі активніше осмислюють сучасні науковці (див. до прикладу статтю дослідника іспанської літератури О. Пронкевича: [3]).

У статті «Наш гість жаданий – Дон Кіхот», порівняно з вище проаналізованою публікацією 1966 р. «Вибитий з сідла», більш прямолинійно й глибоко розглянуті й інші проблеми. Наприклад, характеристика образів Дон Кіхота та Санчо Панси доповнена новим аспектом – політичним. Він розкривається в риторичних питаннях: «Чому селянин від землі, практичний Санчо, так поважливо дивиться й слухає незвичні речі смішного ідальго, який раз-у-раз зазнає поразок і потрапляє в незручні ситуації? Чи немає в цьому прихованої алегорії про затаєну в глибині серця віру народу у своїх духовних провідників, у своїх шляхетних ідеалістів, далеко не завжди розважливих і розумних, але високих духом?» [6, с. 600]. Цей пасаж під дещо неочікуваним кутом зору представляє проблему «народ і його провідники». Духовні лідери людства / нації – «високі духом», однак через брак «розважливості і розуму» їм ніколи не стати політичними очільниками. Політики ж, у руках яких стратегічно важливі рішення, – далекі від духовності... У цьому трагедія людства і української нації

зокрема. Не таким уже утопістом був Є. Сверстюк... Він тверезо оцінював суспільно-політичні реалії.

Цікаві нюанси в розкритті проблеми рецепції Є. Сверстюком постаті Дон Кіхота та його творця вносить вміщений наприкінці дослідження «Наш гість жаданий – Дон Кіхот» поетичний текст «Сервантес», – очевидно, один із концептуальних художніх творів у доробку автора¹. Це один із небагатьох віршів, специфіка сприйняття якого сучасниками хвилювала письменника. Так, Є. Сверстюк із приємністю зазначає, що В. Стус – «найодчайдушніший лицар, що обрав дорогу шляхетної боротьби зі злими силами комунізму» [6, с. 605], – читав цей вірш під час магаданського заслання і «прийняв його якимось особливо інтимно, майже як власний» [6, с. 606]; крім того, додає: «Зберігся, між іншим, автограф рукою Стуса, написаний ним з пам'яті» [6, с. 606].

Бажаючи дізнатися оцінку свого однодумця Ю. Луцького, Є. Сверстюк переслав йому «Сервантеса» в листі від 2 березня 1981 р. Художній текст супроводжував словами: «У відповідь на Ваш змістовний академічний лист я перепису Вам давнього “Сервантеса”. Варіація на “вічну тему”, коли напрошуватиметься на академічну оцінку – це теж мені буде цікаво [2, с. 12]. Канадський науковець у листі-відповіді від 30 березня 1981 р. зазначав: «За “Сервантеса” особлива подяка. Я читав його з правдивою насолодою сам собі, а опісля моєму другові Вольфові Бургардові, синові неокласика, який тут професором еспанської літератури» [2, с. 14]. Крім того, Ю. Луцький порушив проблему інтерпретації образу Дон Кіхота українськими письменниками та рівень її дослідження, зауваживши при цьому: «Цікаво, між іншим, що один із моїх студентів оборонив дисертацію на тему Дон Кіхота в укр[аїнській літературі]» [2, с. 14].

У листі від 12 квітня 1981 р. Є. Сверстюк знову повернувся до М. Сервантеса. Передусім він щиро поспівчував канадському студентові, адже, на тверде переконання критика, той, збираючи матеріал дослідження, «мусив вишукувати котячі сльози» [2, с. 15] – українські

---

¹ Згідно з авторськими свідченнями, поданими у статті «Наш гість жаданий – Дон Кіхот», «Сервантес» був написаний у таборі в Кучино 389/36 у лютому 1974 р. [6, с. 606]. У листі до Ю. Луцького Є. Сверстюк під віршем «Сервантес» поставив дату «11.74» (лист від 2 березня 1981 р.) [2, с. 13]. У збірці «Писані синім крилом» цей поетичний текст датовано «Листопад, 1974» [7, с. 37].

письменники не досить часто зверталися до образу Дон Кіхота. До речі, сучасні дослідники проблеми «Сервантес і Україна» теж доводять, що вітчизняні автори не достатньо використовували потенціал, закладений у цей «вічний образ». Є. Сверстюк причини такої ситуації в українській культурі пов'язує, по-перше, зі специфікою української перекладацької сфери – власне, тривалою відсутністю якісного україномовного перекладу «Дон Кіхота»: «Перший переклад роману ми втратили “за ненадобністю” – переклад В. Самійленка. <...> Отже, маємо дещо легковажний переклад для дітей у Франка і чисто заробітчанський документ – переклад з перекладу (А. Козаченко... усі вершини)» [2, с. 15]. Як відомо, аж 1995 р. з'явився якісний переклад роману, ще його здійснив М. Лукаш. По-друге, згідно з поглядами Є. Сверстюка, на заваді більш масштабному поширенню образу Дон Кіхота у вітчизняному культурному просторі стало світоглядне «недоростання» українців до рецепції роману М. Сервантеса: «Здається, до цієї речі ми дозріли лише в половині ХХ віку» [2, с. 15].

Окрім того, Є. Сверстюк у цьому листі знову звернувся до вірша «Сервантес», дещо прояснюючи специфіку його ідейно-змістової площини¹: «Мій “Сервантес” – чисто підсвідоме відлуння на дні – дорогий мені як пам'ять. З іспанським його єднають хіба “монади” (за Ляйбніцом)» [2, с. 15]. У світлі цієї тези навіть не підлягає сумніву те, що образ М. Сервантеса, фрагменти з його невільницького життя, занурення в процес написання «Дон Кіхота», рецепція роману суспільністю – лише поверхневий «подієвий» пласт вірша, за яким передусім проглядає болісний в'язнично-таборовий досвід автора (та й чи лише його? В. Стуса, І. Світличного, А. Горської та тисяч інших інакомислячих): «*Чорні в очах хрести – / Тіні від трат в хрестах*» [7, с. 35]. В'язниця в художньому світі Є. Сверстюка – екзистенційно наповнений концепт, Рубікон між життям і смертю.

Однак чи лише цей аспект захований у підтексті? У листі Є. Сверстюк наголошує, що «Сервантес» дорогий йому як пам'ять. Пам'ять про ув'язнення? Про В. Стуса (образ палімпсеста в шостій строфі), своїх однодумців? При аналізі навіть однієї першої строфи

---

¹ Очевидно, дещо поверхневий відгук Ю. Луцького на «Сервантеса» не влаштував автора; можливо, Є. Сверстюк сподівався на продовження обговорення вірша, однак листовно до цього тексту канадський науковець більше не повертався.

очевидно, що за «лейбніцівськими монадами» проглядають ще й інші ідейні глибини. Початкова строфа відкриває своєрідні точки опори, до яких притягуються смислові ниточки з інших частин вірша: *«Скільки доріг і мук! / Стишивсь. Зібравсь. Застиг. / Може пройшов тюрму, / Щоб тут себе знайти?»* [7, с. 35].

Автор перші два рядки ґрунтує на прийомі контрасту, який проявляється на формальному й змістовому рівнях. Емоційно насичений, динамічний перший рядок змінюється уповільненим, «стишеним» другим. Емоційність, динаміка першого рядка, як і статичність та «стишення» другого підкреслені на синтаксичному, пунктуаційному та звуковому рівнях (рухливі, дещо агресивні сонорні контрастують із тихими, спокійними шиплячими й свистячими; розгорнуте цілісне речення – з лаконічними однослівними; окличність – із розповідністю). На рівні змісту рядки фіксують протилежні життєві ритми: бурхливо-рухливий та статично-споглядальний. Рано чи пізно людина опиняється в ситуації, коли виникає потреба (внутрішня чи зовнішня) забути про «дороги» й «муки», стишити крок, спинитися. Спинитися, щоб проаналізувати своє життя, зануритися в глибини «Я». Очевидно, саме до самоаналізу спонукає автор, моделюючи ситуацію зупинки через використання прийому парцеляції.

Риторичне запитання (3-й і 4-й рядки) актуалізує проблему пошуку людиною себе. При цьому образ в'язниці отримує нетрадиційне змістове наповнення. По-перше, він не має чіткої локалізації – не закріплений ні за світом «доріг і мук», ні за світом «стишення». По-друге, в'язниця несе на собі позитивне маркування – вона є своєрідним екзистенційним локусом, який дає людині можливість віднайти сенс свого земного існування. У цьому контексті напрошуються паралелі з поглядами на світ і людину в ньому західноєвропейських митців-модерністів. Скажімо, М. Пруст, будучи відірваним від «доріг і мук» зовнішнього світу через хворобу, дякував долі за можливість перебування в замкненому просторі, який гарантував тишу і спокій (чи не ситуація, що її описав Є. Сверстюк?). Такий спосіб життя допоміг письменникові віднайти себе, виробити власний ідіостиль, написати всесвітньо відомий цикл романів «У пошуках втраченого часу». Показові слова М. Пруста: «Коли я був зовсім маленьким, мені здавалося, що з біблійних персонажів найзліша доля випала Ною, тому що через потоп йому довелося сорок днів просидіти зачиненим у ковчезі. Пізніше я часто хворів і змушений був багато довгих днів

провести в “ковчезі”. І тоді якраз я зрозумів, що лише з нього Ной зміг так добре роздивитись світ, дарма що ковчег був зачинений, а на землі царював морок» [4]. Цю ж філософію презентує і Ф. Кафка. Грегор Замза – головний герой «Процес» – пізнав світ і себе, будучи замкненим у стінах своєї кімнати; натомість головний герой роману «Перевтілення» Йозеф К. залишився далеким від істини, рухаючись нескінченними лабіринтами правосуддя / світобудови.

Осміслена Є. Сверстюком у модерному ключі універсальна проблема пізнання людиною себе прокладає шлях до іншої концептуально важливої в структурі вірша «Сервантес» проблеми – проблеми мистецтва, представленої в кількох ракурсах:

1. Процес творчості. Є. Сверстюк розкриває таємниці творчої лабораторії – у модерному ключі тлумачить специфіку процесу творчості. Художнє слово народжується з муки, з болю, у момент межової душевної напруги: «Зболений кожен нерв. / Рубаний кожен жест» [7, с. 36]. Творець немов розчиняється у своєму творінні: «Власне, нема мене – / Дублений палімпсест» [7, с. 36]. Водночас, згідно з теорією сублимації З. Фрейда, творчість – єдино можливий спосіб звільнення від життєвого деструктиву («Ночі, як гурт нетяг. / Дні без надій і втіх» [7, с. 35]), шляхом до віднайдення нехай і тривкого спокою.

Кінцевий результат творчого процесу – художній текст – представлено як «виставляння на сміх» авторського життя: «Може, своє життя / Виставити на сміх?» [7, с. 35]. Цією тезою письменник, по-перше, утверджує теорію, згідно якою художній текст – це наслідок самозаглиблення / самоаналізу, це передусім сам автор, його душа: «Що це – портрет душі? / Схожий?..» [7, с. 36]. По-друге, він свідомо обирає сміховий ракурс «виставляння життя», звертаючись до витоків сміхової культури. Чи не тому, що сміх – це рятівний чинник, спосіб виживання в абсурдному світі, прояв інакомислення, особлива форма рефлексії?

2. Тип митця. Для Є. Сверстюка митець передусім має втілювати архетип Дон Кіхота – керуватися лицарськими (чи просто людськими?) принципами, зафіксованими в «Лицарському першому тексті»: «Вічна суворість броні, / Вірність, воля і честь» [7, с. 36].

3. Конфлікт «реальність / дійсність – ілюзія / мистецтво». Конфлікт між реальністю й ілюзією Є. Сверстюк спроектував в ідеалістичну філософську площину. Дійсність, як і сон, мінлива, химерна й

оманлива. Реальність – не в зовнішньому світі, а в ірраціональному / суб'єктивному / внутрішньому. Людська душа (точніше, «те, що в душі святе») – єдина реальність, єдина точка опори у Всесвіті: «*Може, в житті, як в сні, / Дійсність – зовсім пусте? / Справжнє єдине в нім / Те, що в душі святе*» [7, с. 36].

Мистецтво, всотуючи «святі» душевні імпульси, а з ними відчуття реальності та істину, допомагає загубленій людині віднайти себе і сенс життя в хаотичному Всесвіті. Щоправда, прочитати і зрозуміти «листи, писані синім крилом» може не кожен – лише той, хто має таку ж «святість» у душі, хто відкритий до неба, хто чує «псалми»: «*Панно з Тобосо, лиш Ти, / Може, почувеш псалом / І прочитаєш листи, / Писані синім крилом...*» [7, с. 36]. У цьому контексті мимоволі зринає символістська поезія «Звуки небесні» Г. Чупринки. Цікаво й те, що у вірші «Шевченко» Є. Сверстюка проблема рецепції творів мистецтва розкривається в такому ж ракурсі і, крім того, через призму образу Дон Кіхота: Кобзареві «...доля судилась, як міт: Дон Кіхотів жити» [7, с. 44]; Шевченкове слово «западає в душі» (Г. Чупринка) лише «лицарів честі».

Образ синього крила – один із домінантних у вірші та концептуально важливих у художньому світі Є. Сверстюка. Невипадково саме цей образ було взято автор узяв за назву єдиної поетичної збірки. Від нього віє і юнацькою закоханістю, і молодечими мріями, і модерністськими прагненнями (*ins Vlay* – у блакить!). Однак передусім синє крило – символ предковічних християнських цінностей. «Писані синім крилом...» істини природні й загальнолюдські, однак, на жаль, не кожному помітні¹...

«Писання синім крилом» – це процес творчості, упродовж якого митець не лише «*Творчий звільнив порив... / Видав розваг юрбі...*» [7, с. 37],

---

¹ Ці істини несли на знаменах своєї творчості й інші митці, серед яких Є. Сверстюк виокремив М. Гоголя, Ф. Достоєвського, І. Франка, присвятивши їм поетичні тексти. Показово, що в листах Ю. Луцькому він переслав не лише «Сервантеса», а й поеми «Достоєвський», «Гоголь», «Франко». У сукупності ці твори становлять своєрідну ідейну єдність. У статті «Українська література і християнська традиція» Є. Сверстюк зазначав: «Літературу можна розглядати як духові спалахи і прозріння таланту, стривоженого вічними питаннями... Що вище постать, то вище вони постають у ній як особиста доля» [8, с. 40]. Як свідчать поеми про письменників, саме такий спосіб осмислення літератури обрав їх автор.

а «...мимохідь створив / Пам'ятник Віри – собі!» [7, с. 37] – знайшов сенс життя.

У світлі проаналізованих аспектів «Сервантеса» зрозуміло, чому саме цей вірш особливо дорогий автору. У ньому відображено пройдений письменником шлях у процесі пошуку сенсу життя, зафіксовано результат цих пошуків – сенс життя полягає у людяності та Вірі. У статті «Наш гість жаданий – Дон Кіхот» Є. Сверстюк писав про М. Сервантеса: «...В історії його життя доля Дон Кіхота була записана, як кажуть, на шкірі, вистраждана й виболена» [6, с. 600]. Це ж можна сказати про вірш «Сервантес» та його автора.

Поетеса Раїса Лиша в післямові до збірки «Писані синім крилом» зробила висновок, що поезія Є. Сверстюка – «своєрідний лицарський роман» [с. 249], що «образ самотнього лицаря – Дон Кіхота, філософія офіри, хреста, поля честі, як і ритм лицарської пісні, яка стверджує перемогу духу, понад усі сонмища зла і невіри, – присутні в поезії Євгена Сверстюка наскрізно, цілісно, як сутність, доконечна й невід'ємна від життя» [с. 245]. Варто уточнити: дух лицарства й образ Дон Кіхота пронизують не лише поезію, а всю спадщину Є. Сверстюка.

Висновки. Є. Сверстюк, будучи закоріненим у кращі традиції світової культури, всотував і актуалізував у літературно-критичному, публіцистичному та художньому просторі зарубіжну літературу. М. Сервантес посідає ключове місце серед зарубіжних письменників, присутніх у спадщині Є. Сверстюка; значну увагу критик приділяє і його героєві – Дон Кіхоту. Є. Сверстюк відходить від поширеного в часи СРСР тлумачення образу Дон Кіхота у світлі дивакуватості, невмотивованої мрійливості, божевілля. У рецептивному просторі Є. Сверстюка Дон Кіхот (як і його творець) утілює передусім свободу, честь, людяність – одвічні константи людського життя. Водночас вічний образ по-новому актуалізується в радянській парадигмі, накладаючись на світогляд «незгідних» / «нескорених» / «ворогів народу», символізує незламний дух покоління шістдесятників, інакомислення в тоталітарній системі. Крім того, Є. Сверстюк націоналізує Дон Кіхота – робить уособленням національно-патріотичних імпульсів у координатах імперської ідеології. Образ Дон Кіхота стає й алегорією юнацького максималізму, молодечого запалу. Через призму образу М. Сервантеса Є. Сверстюк розкриває проблему взаємодії реальності й мистецтва, принагідно порушуючи екзистенційні проблеми – сенс життя, усвідомлення людиною свого призначення, віднайдення свого «Я».

Літературознавчі праці Є. Сверстюка, присвячені М. Сервантесу, мають есеїстичне забарвлення, виходять за межі традиційних оглядів життя і творчості письменника. Дослідник обирає неочікувані ракурси представлення митця, віднаходить зв'язки між культурно-історичними обставинами, біографічними фактами, специфікою авторського ідіостилю. Водночас Є. Сверстюк тримає в полі зору проблему актуалізації класики в сучасній культурній парадигмі. Стиль викладу – емоційний, образний; немає дистанції між автором та читачем.

Цілісне дослідження доробку Є. Сверстюка через призму донкіхотства відкриє нові аспекти проблеми, винесеної автором у перший рядок вірша без назви – «Власне хто був отой ідальго...». Перспективним бачиться і аналіз особливостей присутності в спадщині Є. Сверстюка українських та зарубіжних письменників у різних контекстах та зв'язках.

Список використаних джерел

1. Лиша Р. «Кордон при офірній варті...» / Раїса Лиша // Сверстюк Є. Писані синім крилом / Євген Сверстюк ; упоряд. Олена Голуб. – Київ : Кліо, 2015. – С. 243–249.
2. Луцький Ю. Листування з Євгеном Сверстюком / Юрій Луцький. – Балтимор ; Торонто : Смолоскип, 1992. – 89 с.
3. Пронкевич О. В. Дон Кіхот – український націоналіст [Електронний ресурс] / О. В. Пронкевич. – Режим доступу : file:///C:/Users/User/Downloads/Npchdufl_2011_168_156_23.pdf
4. Пруст М. Утехи и дни [Электронный ресурс] / Марсель Пруст. – Режим доступу : http://royallib.com/read/prust_marsel/utehi_i_dni.html#0
5. Сверстюк Є. Блудні сини України / Євген Сверстюк. – Київ : [б. в.], 1993. – 256 с.
6. Сверстюк Є. На святі надій / Євген Сверстюк. – Київ : Наша віра, 1999. – 782 с.
7. Сверстюк Є. Писані синім крилом / Євген Сверстюк ; упоряд. Олена Голуб. – Київ : Кліо, 2015. – 256 с.
8. Сверстюк Є. Світлі голоси життя / Євген Сверстюк. – Київ : Кліо, 2015. – 768 с.
9. Сінченко О. Євген Сверстюк: «Мало самого таланту, треба мати український хребет» [Електронний ресурс] / Олексій Сінченко. – Режим доступу : http://elibrary.kubg.edu.ua/7464/1/O_Sinchenko_Viche_1_GI.pdf

References

1. Lysha R. «Kordon pry ofirni varti...» [“The border by oblatonal convoy...”]. In: Sverstiuk Ye. *Pysani synim krylom*, Kiev, 2015, PP. 243–249. (in Ukrainian).
2. Lutskyi Yu. *Lystuvannia z Yevhenom Sverstiukom* [Correspondence with Euhene Sverstyuk]. Baltymor, Toronto, 1992, 89 p. (in Ukrainian).

3. Pronkevych O. V. *Don Kikhot – ukrainskyi natsionalist* [Don Quixote is Ukrainian nationalist]. Available at: file:///C:/Users/User/Downloads/Npchdufl_2011_168_156_23.pdf (in Ukrainian).
4. Prust M. *Utehi i dni* [Joy and days]. Available at : http://royallib.com/read/prust_marsel/utehi_i_dni.html#0 (in Russian).
5. Sverstiuk Ye. *Bludni syny Ukrainy* [Prodigal sons of Ukraine]. Kiev, 1993, 256 p. (in Ukrainian).
6. Sverstiuk Ye. *Na sviati nadii* [The celebration of hope]. Kiev, 1999, 782 p. (in Ukrainian).
7. Sverstiuk Ye. *Pysani synim krylom* [Scriptures blue wing]. Kiev, 2015, 256 p. (in Ukrainian).
8. Sverstiuk Ye. *Svitli holosy zhyttia* [Bright voices of live]. Kiev, 2015, 768 p. (in Ukrainian).
9. Sinchenko O. *Yevhen Sverstiuk: «Malo samoho talantu, treba mat yukrainskyi khrebet»* [Eugene Sverstyuk: “Few of talent, it must have Ukrainian spine”]. Available at : http://elibrary.kubg.edu.ua/7464/1/O_Sinchenko_Viche_1_GI.pdf (in Ukrainian).

Оксана Головий. «Собственно кто был тот идалго...»: к проблеме рецепции Е. Сверстюком творчества М. Сервантеса. В статье анализируется специфика осмысления Е. Сверстюком фигуры М. Сервантеса и образа Дон Кихота на литературоведческом, философско-мировоззренческом и художественно-поэтическом уровнях. Главное внимание обращено на статьи Е. Сверстюка «Выбитый из седла» и «Наш гость желанный – Дон Кихот», его стихотворение «Сервантес», переписку Е. Сверстюка с Ю. Луцким. Установлено, что в рецептивном пространстве Е. Сверстюка Дон Кихот (как и его создатель) воплощает в первую очередь свободу, честь, человечность. В то же время он символизирует нестигаемый дух поколения шестидесятников, инакомыслие в тоталитарной системе. Кроме того, Е. Сверстюк национализирует Дон Кихота – делает олицетворением национально-патриотических импульсов в координатах имперской идеологии. Дон Кихот воплощает и юношеский максимализм, юношеский пыл. Через призму образа Сервантеса Е. Сверстюк раскрывает проблему взаимодействия реальности / действительности и искусства / иллюзии, попутно нарушая экзистенциальные проблемы – смысл жизни, осознание человеком своего предназначения, обретение своего «Я».

Ключевые слова: Сервантес, Дон Кихот, вечный образ, миф, Дон Кихот как олицетворение морально-этических ценностей, донкихотство как инакомыслие, конфликт «реальность / действительность – иллюзия / искусство».

Oksana Goloviy. “Actually who was that Hidalgo...”: to the Problem of Ye. Sverstiuk’s Reception of M. Cervantes. In the article is analyzed the specific of Ye. Sverstyuk’s understanding of Cervantes and Don Quixote for literary critical, philosophical and ideological, artistic and poetic levels. The main attention is drawn to Ye. Sverstiuk’s articles “Knock out of the saddle” and “Our coveted guest is Don

Quixote”, his poem “Cervantes”, correspondence of Ye. Sverstiuk and Yu. Lutsk. It is ascertained that in Ye. Sverstiuk’s works Don Quixote (and his creator) represents primarily the freedom, honor, humanity. At the same time Don Quixote symbolizes the indomitable spirit of the Sixties generation and dissent in a totalitarian system. In addition, Ye. Sverstiuk nationalizes Don Quixote. His Don Quixote is the personification of national-patriotic impulses in the coordinates of imperial ideology. Don Quixote embodies youth ful maximalism and enthusiasm. Through the prism of image of Cervantes Ye. Sverstiuk reveals the interaction between reality / life and art / illusion. Opportunely he violates existential problems – the meaning of life, awareness of man’s purpose, finding his “I”.

Key words: Cervantes, Don Quixote, the eternal image, myth, Don Quixote as embodiment of ethical values, Don Quixote as dissent, conflict “reality / actuality – illusion / art.”

Стаття надійшла до редакції 15.03.2016 р.

УДК 821.161.2.09

Людмила Жванія

Аксіологічна основа публіцистики Є. Сверстюка як спосіб формування ціннісної парадигми соціуму

У статті розглядаються світоглядні константи публіциста, письменника-дисидента Євгена Сверстюка, визначальним серед яких постають концепти свобода, гідність, добро, істина. Зазначені світоглядні універсалиї постають духовними орієнтирами в суспільному дискурсі, забезпечують морально-етичне та філософське підґрунтя для розбудови демократичного суспільства. У роботі доводиться теза про те що, світоглядна публіцистика Є. Сверстюка, актуалізуючи етичний потенціал християнської філософії, а також ідеалістичної філософії Канта, постає важливим чинником впливу на формування аксіологічної парадигми українського соціуму.

Ключові слова: свобода, гідність, добро, істина, цінності, Сверстюк.

Публіцистика Є. Сверстюка, як особливий соціокультурний феномен охоплює різні сфери: журналістики, літератури, філософії, релігії та політики. Завдяки метааналізу суспільних процесів вона виступає не лише комунікативним каналом, а й прикладом філософсько-інтелектуального осягнення дійсності. Праці відомого літературознавця, есеїста, учасника національного опору, філософа – зразок тієї публі-

цистики, яку Й. Лось визначив таким чином: «Публіцистика – словесна й візуальна сфери моделювання свідомості, вияв динамізму людського духу, політичне й морально-філософське освоєння історії та актуальної суспільної практики, всеохопний засіб формування особистості, площина зазначення вартостей та інтересів людей, соціальних груп і націй, втілення їхньої культурної ідентичності» [12, с. 24].

Публіцистика Є. Сверстюка вербалізує визначальні загальнолюдські та національні світоглядні орієнтири, моделює комунікаційний процес, аналізує низку проблем: філософських, соціальних, моральних, духовних. Її мета – формування громадської думки, парадигми поведінки людини в суспільстві, дослідження суспільних пріоритетів. Як слушно зазначає Л. Василик, «саме завдяки такій публіцистиці – органічній, світоглядній, концептуальній – закладалися основи суспільно-духовних змін, формувалися найважливіші світоглядні коди національного буття, змінювався тоталітарний медіадискурс, зароджувався новий макротекст національної екзистенції» [4; 7].

Особливістю світоглядної публіцистики Є. Сверстюка є її макротекстуальна та аксіологічна природа. У своїх публіцистичних виступах письменник, звертаючись до особистості, обстоює універсальні вартості: свободи, істини, краси й добра, честі та гідності, формуючи таким чином дискурс позачасових цінностей. Високий інтелектуально-полемічний рівень публіцистики Є. Сверстюка забезпечується здатністю автора бачити проблемне явище широко – на синхронному й діахронному рівнях та осмислювати в метафоричній і метафізичній площинах.

Сьогодні звернення до публіцистики Є.Сверстюка набуває особливої актуальності. Оскільки її завдання – формувати суспільну свідомість та сприяти суспільній консолідації на основі християнських морально-етичних засад, трансформації соціуму в єдине ціле. Вважаємо актуальним осмислення найважливіших світоглядних констант публіциста, оскільки Євген Сверстюк був «однією з найпомітніших постатей доби шістдесятників», одним з її «творців і символів» [16, с. 6], отож його світобачення, система цінностей, його творчість великою мірою виражають ідеали цієї культурної епохи. Таке дослідження актуальне також у контексті мас-медійних реалій, позначених тенденціями «духовного вакууму», релятивності й дискурсивності багатьох загальнолюдських цінностей. З такого погляду світоглядна публіцистика Є. Сверстюка, вважаємо, заслуговує на окреме прочи-

тання, особливо, зважаючи на відсутність помітних праць, які б розкривали оригінальний характер цієї публіцистики.

Слід зазначити, що існує кілька досліджень, у полі зору яких опиняється публіцистичний текст Є. Сверстюка як вираження світогляду автора, його системи цінностей, проте ці праці висвітлюють проблему частково. Зокрема, у монографії Т. Хоменко «Проповідництво і сучасна публіцистика» осмислюється морально-етична публіцистика Є. Сверстюка та інших авторів, аналізується сенсоповнення в його творчості таких ціннісних понять, як *любов, добро, відповідальність, добродійність* [24]. Л. Василик у праці «Світоглядна публіцистика сучасних літературно-художніх видань: концептосфера національної ідентичності» розглядає творчість Є. Сверстюка як представника української світоглядної публіцистики. Дослідниця вивчає інтерпретацію письменником концептів *Україна, свобода, Бог, душа, пам'ять* [4]. Л. Лисенко веде мову про концепт *істина*, що постає «сконцентрованою ідеєю, крізь призму котрої формується телеологія публіцистичного дискурсу Євгена Сверстюка й загалом модус його світопізнання» [11, с. 36].

Як бачимо, у зазначених працях автори звертаються до публіцистики Є. Сверстюка в контексті розв'язання інших наукових проблем.

Отже, мета нашої роботи – виділити найбільш важливі концепти в публіцистиці Є. Сверстюка, простежити розгортання їхньої дискурсивності в плані вираження світоглядної настанови автора, його ціннісних орієнтирів, а також визначити, яким чином аксіологічна основа публіцистики дисидента впливає на формування ціннісної парадигми українського соціуму.

На думку Р. Барта, кожна історична епоха чи особа має свій семний код, пов'язаний з ідеологією, риторикою, своєю символічну глибину. Такими кодами, що становлять сутність світогляду Є. Сверстюка, зумовлюють характер його світосприймання, на нашу думку, є концепти *свобода, гідність, добро, істина*. Саме ці концепти сформували національно-духовну парадигму у світогляді публіциста. Вони окреслюють та визначають його тексти як такі, що володіють певною системою духовних кодів – основних засадничих цінностей.

У нашому дослідженні цінність – поняття, що позначає міру значимості того або того явища людського буття в публіцистичній творчості Є. Сверстюка й одночасно саме це явище. Цінність володіє

якісною характеристикою, оскільки вказує на ступінь наближення до ідеалів добра, свободи, краси, істини.

Аксіологічний аспект вивчення публіцистики Є. Сверстюка передбачає дослідження ціннісних парадигм та ідеалів самого автора. Таким ідеалом, найбільшою цінністю, на нашу думку, для Є. Сверстюка є ідеал свободи. Це споріднює його світоглядну позицію із Кантом, у якого передумовою аксіології стало відокремлення реальності від ідеалу. За І. Кантом, цінність існує як властивість людського розуму і як міра людяності та свободи. У «Критиці здатності судження» йдеться про те, що «Вище благо» як кінцева мета людського існування і світу «можливе через свободу». Тому «добру волю», що є виявом свободи, І. Кант визначає як умову абсолютної цінності людського буття: «Добра воля є тим, лише за посередництвом чого існування людини може мати абсолютну цінність і за відношенням до чого існування світу може мати кінцеву мету» [8, с. 477]. Свобода, що реалізується в акті «доброї волі» як акті вільного свідомого вибору добра – це ідеал, який утілюється і у філософії І. Канта, і в публіцистичній творчості Є. Сверстюка. Проблему вибору в публіцистиці Є. Сверстюка розглядаємо, наголошуючи на тому, що момент вільного вибору постає чинником аксіології, оскільки вказує на міру свободи людини, а також і міру її наближення до ідеалу.

Проблема свободи широка та багатоаспектна. Не існує єдиного визначення поняття свободи. Найзагальніше з них: свобода – це «здатність людини вільно визначати підстави своїх дій і відповідно реалізовувати себе» [20, с. 569]; у ширшому розумінні свобода – це «особливий спосіб детермінації духовної реальності» [19, с. 570]. Атрибутивними ознаками свободи як духовного феномену є вибір і відповідальність.

Свобода волі як можливість внутрішнього самовизначення особистості в плані чинити добро чи зло – одна із фундаментальних властивостей людської природи. Моральний аспект вибору передбачає відповідальність людини, а це можливо лише за умови усвідомленого вибору, здійсненого особистістю. Звідси, у реалізації принципу свободи волі в людині поєднуються духовний та раціоналістичний первні. Про це у «Філософічних листах» веде мову російський філософ П. Чаадаєв, зауважуючи, зокрема, що «велике питання про свободу волі, яким би заплутаним воно не було, не ставило б утруднень,

якби вмiли проникатися iдеєю, що природа iстоти, надiленої розумом, полягає лише у свiдомостi» [25, с. 374].

Як вiдомо, свобода належить до одної з основних фiлософських категорiй, що характеризують сутнiсть людини та її iснування, саме тому I. Кант присвятив їй чи не найбільше уваги, тому, очевидно, мав слухнiсть М. Бердяєв, стверджуючи, що «фiлософiя Канта є фiлософiя свободи» [3, с. 53]. На думку I. Канта, слiд розцiнювати свободу як незалежнiсть вiд закону природної причинности. У «Критицi чистого розуму» фiлософ, зокрема, зауважує: «Свобода в практичному сенсi є незалежнiсть волi вiд примусу iмпульсами чуттєвостi» [7; 344]. Це лише один аспект сприйняття явища, розумiння його як «свободи вiд...», однак фiлософ забезпечує сприйняття свободи як бiльшою мiрою конструктивного чинника: «Законодавство чистого i, як чистого, практичного розуму є свобода в позитивному сенсi» [7, с. 351]. Таким чином, «свобода для...» визначається, згiдно з I. Кантом, як добровiльне пiдпорядкування моральному законowi, що квалiфiкується як «категоричний iмператив». Це – етичний аспект свободи; урахування цього аспекту дає змогу сприймати її як добру волю. Таким чином I. Кант пов'язує свободу зi сферою природи вибору необхідности, джерелом якої є воля. Цей вибiр вiдбувається в межах морального закону, тобто розум обирає, що є добром, а що – злом [9, с. 379–386].

У розв'язаннi проблеми свободи Є. Сверстюку близькi iдеї I. Канта, який, як нагадує нам публiцист, «ставить людину як мету, а не засiб для якихось цiлей... розробляє найвищi засади безкорисливостi... утверджує обов'язок як стрижневу основу становлення особи» [16, с. 98]. Письменник убачає шлях до свободи у внутрiшньому звiльненнi людини, її вдосконаленнi, що стає можливим лише за умови здiйснення нею вiльного вибору. Є. Сверстюк наголошує: «Свобода вибору в нас є. ... З'являється, коли це стає необхідним. У такий момент людина виконує свiй людський обов'язок» [16, с. 60]. Проте не кожному вистачає «сил i характеру у свiтi детермiнiзму ... пiднятися до “свобiдної волi”». Публiцист чiтко формулює важливу проблему сучасної людини: вiдсутнiсть внутрiшнього прагнення до свободи та вказує на її головну причину – втрату духовних джерел: «...нiщо не вiдкриває нашому сучасному технократовi щiлини в духовний свiт» [16, с. 59].

Мiркуючи над природою людини, Є. Сверстюк зазначає, що I. Кант у роздумах «Про свiвiснування принципу доброго зi злим» або «Про первiсне зло...» «спирався на iсторичнi факти... вияви жорстокої

сваволі людини... Він покладався лише на цивілізуючу роллю поступу, який стимулюватиме її до боротьби з собою проти спокус і вести-ме до вдосконалення» [16, с. 44]. Вважаючи людину «зіпсутою не в основі», письменник, подібно до І. Канта, констатує наявність у її внутрішній природі «доброї волі», на яку «покладались усі мислителі», що прагнули до «вироблення інституцій, які зміцнюють добру волю людини» [16, с. 44].

Концепт *свобода* в публіцистичному дискурсі Є. Сверстюка вміщує в собі два основних значення: зовнішня та внутрішня свобода людини.

Письменник послідовно виявляє свою позицію щодо проблеми реалізації зовнішньої свободи як можливості вільного буття народу, свободи соціальної та національної. Для нього очевидна необхідність побудови громадянського суспільства, яке мислиться як спільнота вільних людей, лише «вільна людина» здатна «створити громадську думку, а громадська думка ... визначати дії уряду» [16, с. 45]. У публіцистичних виступах Є. Сверстюк наголошує на необхідності демократичних засад у взаємовідносинах держави та громадянського суспільства. Останнє для письменника вбачається у вигляді соціального та культурного простору, заснованого на християнських ідеалах любові й добра, у якому взаємодіють вільні особистості, здатні здійснювати індивідуальний вибір.

На думку Є. Сверстюка, важливим чинником, який уможливило розвиток громадянського суспільства в Україні, постає історичне прагнення нашого народу до свободи від будь-якого зовнішнього поневолення: «Україна зовсім несподівано для Росії в 1917 році вголос заявила про ... волю до національної незалежності» [16, с. 730] і знову в 1991 році Кремль, як зауважує публіцист, «був шокований референдумом ... – та сама воля до національної незалежності» [16, с. 730]. Письменник указує на глибинну причину прагнення українського народу до самоствердження: «Вільний дух України йде від релігійності народу. За всіх форм покріпачення й недолі народ стає під захист Божий і зберігає таким чином свою духову свободу» [16, с. 731].

Для Є. Сверстюка соціальна й національна свобода – це неодмінна умова не лише повноцінного життя та розвитку всього народу, а й особистого щастя кожної людини. В основі зовнішньої свободи лежить потреба свободи для самореалізації людини, тобто тієї свободи, котру не обмежує ув'язнення. Зовнішня свобода – природна і

неодмінна умова становлення, реалізації та утвердження внутрішньої. Адже практична реалізація внутрішньої свободи особистості здійснюється завдяки об'єктивній можливості, тобто зовнішній свободі. Зовнішня свобода – це не сваволя, а свобода слова, віри, поглядів та переконань, свобода від тиску, від примусу й заборон, від грубої сили, погроз і переслідування. За Є. Сверстюком, досягнення такої свободи можливе за допомогою цивілізаційного поступу: через «вироблення мудрих і твердих законів», плекання «великих святинь», «вироблення інституцій», які «зміцнюють добру волю людини» [16, с. 44], проте публіцист не відкидає й революційного шляху, наголошуючи на його позитивних аспектах: «Революція все ж таки покликана усунути зігнілі й фіктивні підпори, хисткі й потоптані закони, усунути здичавілих від сваволі й безвідповідальності людей, нагромадження кривд і беззаконня – для того, щоб збудувати справжні міцні опори для відродження людини – для прищеплення їй ідеалів добра і справедливості, для полегшення вибору її свободної волі» [16, с. 44].

Визначаючи внутрішню свободу як психологічну скерованість людини, її воління, можемо вести мову про вільний вибір людини у здійсненні добра чи зла, що є обов'язковою умовою реалізації внутрішньої, духовної свободи. Духовна свобода переводить ідею «звільнення» в духовно-моральний план, відкриває в душі людини простір вільного вибору. Це діалектична єдність моральної необхідності та суб'єктивної добровільності поведінки як здатність людини мати владу над своїми вчинками. Свобода волі – сутнісна властивість людини, і такою ж сутнісною й співмірною масштабам цієї свободи є відповідальність.

Визначаємо як основоположну, у Сверстюковому розумінні духовної свободи, – ідею християнської любові до ближнього: «Спаситель відкрив людству любов, мир і свободу, рівність для всіх і братерство народів – нові цілі». Глибоке осягнення Є. Сверстюком поняття свободи сформувалося на основі найавторитетнішого для письменника джерела – Святого Письма. Для нього, як для християнина, духовна свобода – це найвищий вимір свободи, в основі якої – усвідомлення людиною свого високого призначення, ідея милосердя, всепрощення, любові до ближнього та здатність до самопожертви. Адже «свобода в своїй найглибшій суті – це саме духовна свобода, тобто свобода духу, а не тіла й не душі» [6, с. 182]. На переконання публіциста, духовна свобода особистості ґрунтується на вірі в Бога.

Віруючи в Господа, людина створює свій реальний життєвий центр і будує, виходячи з нього, свою душу, завдяки цьому вона сама стає живою духовною єдністю, набуває зрілого й вивершеного духовного характеру. На цьому шляху людина здобуває головну ціль свого життя, адже, попри все, їй дано можливість вибудувати духовну свободу всередині самої себе. Духовна свобода допомагає людині знайти силу здолати будь-які труднощі, випробування й сягнути справжніх висот духу.

Духовно вільна людина, за Є. Сверстюком, це людина позбавлена страху, на противагу «вдоволеним рабам», що несуть «кару невольницького життя, так і не зважившись ні разу в житті бути вільним» [16, с. 23]. Письменник із боєм характеризує тип пострадянської людини як саме такого раба, порівнюючи ситуацію, у якій вона опинилася після «падіння тюрми», з образом пташки, «випущеної з клітки і вже не здатної летіти на волю» [16, с. 728]. Є. Сверстюк констатує: «уявлення про те, що людина з соцтабору виходить на поле вільного вибору, виявилось ілюзорним», адже тоталітарний режим спромігся виховати «тип нової людини», що звикла «лише слухатись», а тому «не знає на що їй ужити ту свободу» [16, с. 728]. Страх, у якому жила особа, є, на думку публіциста, тим чинником, що ослаблює її моральні сили, «активізує низькі інстинкти на шлях пристосування до чужої волі» [16, с. 151]. Упродовж десятиліть радянська влада цілеспрямовано винищувала «духовні основи життя», що завжди були тією «опорою людини», без якої вона «раптом стає піддатливою і цілком залежною від впливів. Вона боїться свободи й уникає свободи вибору» [16, с. 732]. Письменник дошукується глибинних причин такого духовного рабства та віднаходить їх у негачії християнських ідей, які «в інтерпретації рабів проходять по вузькій грані самозаперечення» [16, с. 245].

Людина, вихована тоталітарною системою, відчуває себе лише частиною загалу, маси. Основою її свідомості постає принцип колективізму, їй не потрібна індивідуальна свобода, яка вимагає особистої відповідальності. Ідеології, у якій ідеалізується безлика маса («У нас є ілюзія справжності і величі, коли це пов'язано з масами» [17, с. 176], Є. Сверстюк протиставляє «персоналістичний принцип християнства», що постає «релігією не для мас», ученням «для окремої людини» [17, с. 176]. Християнство постулює цінність особистості, адже «образ і подобу Божу несе в собі одна людина. Саме її

створив Бог – особу, а не масу» [17, с. 176]. Публіцист веде мову про особливі місце та роль особистості: «Особа – найвища цінність, порівняно з усіма земними цінностями. Бо особистість є відображенням Особи Христа... На ній тримається громадянське суспільство» [17, с. 238]. Ці ідеї мислителя засновані на принципах християнської антропології, базовим постулатом якої постає уявлення про Богоподібність людини. Звідси поняття про Божественну природу людської гідності, – характеристики, безумовно, притаманної кожній людині.

Як переконаємось, для Євгена Сверстюка ця категорія етики має особливе значення. У його публіцистичних виступах гідність корелюється з такими поняттями, як свобода, самоповага, діяльність в ім'я Блага. Вона передбачає потребу й обов'язок постійного духовного вдосконалення.

Гуманістичний образ гідності, що відповідає уявленню про вище призначення людини, про її особливе місце у світі, зароджується вже в античності: у працях Арістотеля, Епікура, у стоїків. Ю. Хабермас зазначає: «У ті часи *dignitas humana* пояснювалася з онтологічно окресленого положення людини в космосі, з особливого рангу, який людина отримала завдяки родовим якостям, що відрізняли її як істоту, обдаровану розумом і рефлексією, від “нижчих” живих істот» [23, с. 73].

По-новому підходить до висвітлення цієї теми І. Кант. У його філософії гідність кожної особистості зумовлена визнанням її як суб'єкта законодавчої волі. Ведучи мову про автономію моралі як джерело людської гідності, І. Кант стверджує, що принципи моралі походять з природи розумної волі людини, котра здатна утримуватися від дій, які спираються на принцип, що не може бути стати загальноприйнятим без внутрішньої суперечності. Моральні принципи не можуть походити ні від прагнення до особистих переваг, ані від почуттів, метафізичних розумувань чи релігії. «Автономія є, таким чином, основа гідності людини і всякого розумного ества», – зауважує філософ [10].

Для Є. Сверстюка гідність постає абсолютною цінністю: «Мабуть, замах на моє життя мене так не вразив би, як замах на честь і гідність» [15, с. 338]. Гострота сприйняття найменшої можливості образи власної гідності, що відчувається в словах письменника, дає змогу говорити мову про духовну свободу як визначальну характеристику внутрішнього світу цієї особистості. Адже лише вільні духом люди сприймають свій життєвий шлях як «поле честі», висхідний рух у

якому можливий лише за умови постійного відстоювання власних принципів: «Життя, на жаль, побудоване так, що правила чести треба щоразу підтверджувати, інакше вони забуваються...» [17, с. 8]. Євген Сверстюк виокремлює «поле чести» як певний простір свободи духу, перебування в якому потребує високих моральних якостей, навіть жертвності: «пріоритети духовні, національні, громадські, моральні стають твоїми особистими. І люди на тому полі – твоїми братами» [15, с. 344]. «Поле чести» – це той простір, у якому акумулюється енергія справжньої еліти, що здатна змінити законсервований у релятивізмі та споживацькій ідеології світ українського соціуму: «На полі чести не треба сміливих крикунів, там потрібні умілі люди, що дають приклад гідності – з дотриманням моралі і закону – на грані дозволеного. Це добра платформа для суспільної еволюції» [17, с. 23]. Справжня еліта, за Є. Сверстюком, – це люди, свідомі свого вибору, високі духом, готові на самопожертву. Саме про таких веде мову публіцист: «Духовна свобода і власний Кодекс чести зобов'язує, але й рятує. Зобов'язує і обтяжує в тому розумінні, що за це треба платити найвищу ціну» [17, с. 24]. Такі люди у всі часи в меншості, але вони і є тією «сіллю землі», про яку йдеться в Євангелії. На них покладено особливу місію – прикладом власного життя підносити рівень духовності суспільства, його моралі.

Євген Сверстюк вважає інтелігенцію тією соціальною групою, що здатна виконувати місійну роль еліти в українському суспільстві: «Інтелігенція... покликана захищати принципи і вищі вартості, представляти національні інтереси. Вона переймає естафету етичного ідеалізму і стоїть у вічній опозиції до самовдоволеної бюрократії, чий вартості розмінні й минуці. Вона усім еством обстоює та підносить ті вартості, за які платять життям» [17, с. 41]. Саме інтелігенція, за Є. Сверстюком, повинна плекати національну честь і гідність. Проте, як наголошує письменник, на це спромоглася лише незначна її частина – люди, вільні духом, здатні офірувати своєю свободою і життям: «Національна гідність і честь культивувалися тільки в тюрмах і концлагерях, де утримувано під наглядом тих, хто честь і свободу ставив понад життя» [17, с. 30].

Одним із цих «вільних духом» був сам Євген Сверстюк – критик і публіцист, який ніколи не писав того, у що не вірив; дисидент, який відкрито протиставив себе системі; особистість, для якої честь і гідність були не просто словами, вони плекались як особливе ставлення

до себе й до людей, підтверджувались учинками й постійно відстоювались. Письменник публічно, у ситуації несвободи (в «останньому слові» під час суду над ним), заявляє про своє життєве кредо: «Щастя спізнати суворість і вагу великих слів – правда, честь, обов'язок – слів, що становлять морально-етичні підвалини, суть мого світогляду. Честь, що оплачується кров'ю, гідність, що є передумовою життя, істина, до якої йдуть із безстрашністю дослідника – без гарантії повернутися» [15, с. 231]. Є. Сверстюк, подібно до Сократа, Сковороди, «забезпечує життям» [15, с. 330] власну позицію. Своє призначення публіцист убачав у тому, щоб «заповнювати вакуум культури, особливо релігійної культури, ... вести щоденну просвітницьку роботу, ... пробуджувати гідність, зберігати гідність і називати явища навколишнього життя своїми іменами» [17, с. 480].

За Є. Сверстюком, здатність робити вільний вибір корелює зі здатністю людини до розбудови такого суспільного простору, найбільшою цінністю якого стане свобода та її неодмінний атрибут – відповідальність. Публіцист услід за І. Кантом нагадує про неможливість свободи без морального закону. Духовно вільна особистість не тільки тим відрізняється від раба, що здатна чинити вільний вибір, а передусім тим, що її вибір визначається моральним імперативом, вона обирає добро заради самого добра.

У християнстві центром світобудови постає не людина, а Бог. Світ, у якому наявний моральний абсолют – Бог, передбачає чіткий поділ між добром і злом, неможливість переходу одного в друге, іншими словами, у такому світі добро і зло як аксіологічні категорії не можуть бути відносними. Саме тому для Є. Сверстюка, найвищим принципом світогляду якого є християнська етика, постає неприйнятним «сучасний релятивізм секуляризованої спільноти» [24, с. 35]. Для нього основним значенням концепту «добро» є його християнське потрактування – це найвища, абсолютна вселюдська цінність, причетність до якої наповнює життя людини сенсом, воно стає самоцінним, а не слугує засобом для досягнення інших цілей. «Релігійна людина живе за цими законами любови і добра, які філософ Кант раціоналістичною мовою назвав моральними максимами і законом категоричного імперативу» [24, с. 38]. Оскільки «Божественне добро є дійсним абсолютним світовим початком» [5, с. 246], тим Абсолютом, до якого, за твердженням Є. Сверстюка, «за своєю суттю... вічно тягнеться» [17, с. 72] людина, тому для нього Добро ніколи не може бути

відносним, воно за будь-яких умов не може переходити у зло і навпаки «Світ Божий і світ Сатани так само не сполучні, як добро і зло» [16, с. 721], проте «часом їх розмежовує тонка грань. Зло часто підробляється і надягає личину добра» [16, с. 721]. Бінарна опозиція добро-зло лейтмотивом проходить крізь увесь масив публіцистики Є. Сверстюка. Актуалізуючи у своїх текстах концепт «зло», автор увиразнює значення антиномічного концепту. Зло, за Є. Сверстюком – це все те негативне, що протистоїть буттю, спотворює його. Воно є результатом помилкових чи гріховних рішень людини, вільної у своєму виборі. Людство, яке визнало головними цінностями матеріальні, отримало, за словами Є. Сверстюка, «світ темний, без Бога» [16, с. 725]. Митець із болем констатує «XX ст. явило нам небачений досі без-божний світ, який відвернувся від добра й любови» [17, с. 91].

У публіцистичному дискурсі письменника зло персоніфікується і протиставляється Абсолютному Добру: «... диявол ставить на перше місце ситість – хліб. І Христос нагадує вищі цінності “Не хлібом єдиним живе людина, а кожним словом Божим”» [16, с. 721]. Як відомо, на відміну від добра, зло не має субстанціонального характеру, оскільки «немає нікого, хто робив би зло заради його самого, але всі творять його заради вигоди або задоволення, або честі, або чогось подібного» [2, с. 359] Таким чином, «перед людиною стоїть завдання кінцевого вибору не між абсолютами добра і зла, а між добром, яке потенційно абсолютне, тяжіє до Бога, і злом, котре завжди відносне» [5, с. 246]. Характеризуючи епоху тоталітаризму, це відносне зло, Є. Сверстюк виразно об’єктивує в біблійному образі антихриста: «... на історичну сцену вийшов антихрист... свою абсолютну владу над людиною освятив її кров’ю. І в комуністичному і в фашистському варіантах він протиставив ученню любови – принцип сили, ненависти, утилітаризму» [17, с. 158]. Диявольська здатність перекручувати й знецінювати послугувала ідеології комунізму, апологети якої, за словами Є. Сверстюка, «своїм змістом ... наповнили усі великі слова: правда, добро, краса, воля, мир, демократія, навіть любов і совість!» [17, с. 85].

На противагу християнським заповідям, як стверджує публіцист, сучасний секуляризований світ керується «трьома принципами»: «Принцип утилітарний, зворотний до християнського принципу безкорисного служіння. Принцип сили, зворотний до постулату свободної волі. Принцип негативний, зворотний до принципу любови. Усі вони

грубо матеріалістичні, антихристиянські» [17, с. 85]. Є. Сверстюк духовним оком бачить стан сучасного людства як сцену театру, на якій «слабеньким силам добра» протистоять «трое дужих», і застерігає сучасників від легковажного сприйняття сил зла: «Ми звикли посміхатись із кумедного чорта з рогами і хвостом. Але на сцені він пристойний, як Чичиков, тільки внутрішньо зліший і жорстокіший... Облуда, лжа, напівправа, лукавство – то його личина... Він шукає слабкостей половинчастої людини і накидає їй половинчасті ролі. Слабкість людей – то його сила. Його великим досягненням є легалізація своєї присутності. Навчити нас посміхатися із забобонної віри в чорта, якого «насправді нема», і ослабити наш духовний опір. ... І мова майже культурна, і ідеали майже справжні, і дорога полегшена. Одна його властивість – він позбавлений творчої сили і може тільки пародіювати Творця» [16, с. 735].

На противагу реальному світові, у якому панує зло, ідеалом у публіцистиці Є. Сверстюка постає світ, у якому добро є абсолютною цінністю, утіленою в любові, свободі, правді, красі. Це світ, в «основу будови» якого буде покладено «Закон і право людини на землі, дарованій їй Богом. Закон, що гарантує Божий дар свободної волі, свободи вибору за велінням сумління і серця» [17, с. 371]. Публіцист не просто вірить у кращі перспективи розвитку суспільства («Від епохи “валового продукту” ми переходимо в епоху якості, в якій світиться людина Божою подобою і моральною силою» [17, с. 102] – у своїх публіцистичних виступах він наголошує на необхідності кожної людини «своїм діянням... змінювати моральний клімат у суспільстві» [16, с. 725]. Тільки таким чином можливо побудувати вільне громадянське суспільство, засноване на засадах права, відповідальності й свободи.

Шлях до свободи, за Є. Сверстюком, – це шлях хоробрих і сильних духом, здатних «прийняти істину: дорога до Бога висхідна, вона вкрита терням» [16, с. 245], проте вона завжди відкрита. Для того щоб стати вільним, наголошує публіцист, необхідно обрати «дорогу Бога твого – і вже перестаєш бути рабом своїх слабкостей, стаєш вільним – актом свободної волі вибираєш з усіх можливих – потрібні й гідні кроки до самоствердження... Заборони стають принципами» [16, с. 97].

Основою та неодмінною умовою існування свободи й моральності людини в публіцистичному дискурсі Є. Сверстюка постає

Істина. Прагнення досягнути істину – суто людська властивість, безпосередньо пов'язана з принципом вияву свободи волі, а також із реалізацією акту вільного вибору. Адже істину не можна отримати як певне знання, оскільки ніхто не звільнить людину від «необхідності страждати, любити, ненавидіти і тільки із випробувань виносити якусь істину» [13, с. 148].

Людство у всі часи здійснює послідовний і напружений пошук істини, прагне пізнати її суть. У підході до розуміння істини історично склалося два аспекти: онтологічний і гносеологічний. У гносеології істина належить до особливої властивості знання. Загально-визнаною в теорії пізнання є класична концепція, згідно з якою істина розуміється як відповідність між знаннями і дійсністю. Ця концепція започаткована ще Арістотелем і розвивається у схоластичній філософії, зокрема у Фоми Аквінського, який визначає істину як інтенціональне погодження інтелекту з реальною річчю або відповідність їй.

Онтологічне розуміння істини, належачи до найбільш давніх, кваліфікує істину як незалежну від суб'єкта реальність, як саме буття, суще. Таке трактування цього поняття закодоване вже в етимології слова: в українській мові слово істина, як і його відповідники в інших слов'янських мовах (наприклад, у російській, болгарській – *истина*), походить від старослов'янського *истъ*, *истовъ* – «істинний, суцільний» [18, с. 144]. П. Флоренський звернув увагу, що в основі слова «істина» лежить древній санскритський корінь *es-*, що буквально перекладається як «бути», «існувати» [21, с. 16]. Грецькою «істина» – *ἀλήθεια*, що в буквальному перекладі означає «непотаємне», «відкрите». Про це говорив М. Гайдеггер, аналізуючи притчу Платона про печеру. Він розкрив сутність онтологічного розуміння істини як непотаємного, істинного буття [22, с. 261]. За Гайдеггером, «істина» означає відкритість буття, те, що є, суще, відкрите, не приховане, не утаєне від людини.

Чуттєвий світ, у якому не існує істини й добра, є для Платона несправжнім, хибним світом, тому він констатує у своїй теорії існування справжнього, ідеального світу, що протистоїть звичайному не тільки як абстрактне – конкретному, сутність – явищу, оригінал – копії, але і як добро – злу. Звідси ідеєю всіх ідей, найвищою ідеєю Платона виступає ідея добра як такого – джерела істини, краси й гармонії. Оскільки душа знає істину ще до народження, то знайти і пізнати її можна через пробудження в душі забутого знання. Це

можливо лише за умови, коли людина «буде мужньою і невтомною в пошуках: адже шукати й пізнавати – це якраз і означає пригадувати» [14, с. 81d]. Таким чином, за Платоном, істина віднаходиться у свідомості внаслідок певного активного пошуку, а з ним і певного вибору. Вона не формується тут і зараз, а поступово розкривається як така, що вже існувала до моменту розкриття, але до часу ніби невидима, прихована. Звідси головною проблемою стає можливість утілення абсолютної істинної ідеї в практичній поведінці людини, яка, володіючи такою ідеєю, досягає завдяки цьому «істинного» життя. Сприйняття істини за такого підходу визначається, як переконуємось, не як знання, а як перебування в істині, котру не лише осягають, а досягають її. На думку Платона, істинне знання не обмежується власне констатацією «істинно суцього». Насправді розкриття істини тісно пов'язане з прагненням її реалізації, освоєнням не тільки у свідомості, а й у певній спрямованості мислення, у «захопленні душі» цією істиною, у бажанні діяти заради неї.

В інтерпретації Є. Сверстюка концепт Істина вміщує низку значень, головним серед яких, відповідно до світоглядних переконань автора, постає розуміння Істини як утілення Трансцендентного, Абсолюту (згадаємо Євангеліє від Йоана: «Я є Шлях, Істина й Життя»). Не випадково публіцист нагадує нам: «Збентежена душа шукає... “Духа Істини, що Його світ прийняти не може, бо не бачить Його та не знає Його” (Йоан, XIV, 1). Тарас Шевченко поставив ці слова епіграфом до своєї комедії “Сон”. Їх можна поставити епіграфом до людської трагікомедії. А все ж таки на тлі ночі спалахують блискавки радісної зустрічі людей з Духом Істини. Хоч би як трагічно не складалась доля тих обранців Духа – вони в собі несуть сенс життя і його надію» [16, с. 154].

Біблійний архетип у сприйнятті Істини публіцистом уміщує ще один метафоричний смисл цього поняття. Істина – це шлях до Бога, до пізнання Суцього: «Краса є шлях і Добро є шлях до Істини, до Бога» [16, с. 151]. Таке розуміння цього концепту наближує світоглядну позицію митця до філософії Августина Блаженного, для якого суть істини розкривається через Слово Боже. Думка народжується з істинного знання про світ, здобутого внаслідок споглядання вічної істини. До вічних істин в Августина Блаженного належать: вічне благо, вічна краса, ідеальні форми першооснов суцього... і Сам Бог, «із якого все і в якому все» (Рим. 11:36). Вічні істини, за Августином, достовірні, самоочевидні, однакові для всіх людей, вони – ідеальні,

тому і ведуть та спрямовують розум людини в пізнанні суцього, так само вони ведуть і до Бога – джерела мудрості.

У публіцистичному дискурсі Є. Сверстюка семантичний ряд Істина, Абсолют, Шлях продовжується значенням «таємниче», «приховане», «те, що потребує зусиль для відкриття»: «Істина завжди прихована. Вона дорого дається» [16, с. 230]. Таке потрактування цього концепту наближує позицію автора до філософії екзистенціалізму. Зокрема, за М. Гайдеггером, істину потрібно «вивести із потаємності» [22, с. 255–276], із забуття, розкрити її таємницю, бо істина, як *aletheia* в давніх греків, має подвійний сенс – «не-сокрите», «непотаємне», але водночас таємниче, те, що потребує якогось особистого зусилля, дії для того, щоб стати відкритим. Для того, щоб увійти в «неподільний рух істини», потрібен «певний акт» [13, с. 148], зазначає М. Мардашвілі, бо тільки те, що відкрите, пережите й зрозуміле особисто, належить до істини. Як переконуємось, письменник-дисидент наголошує: істина – це таємниця, яку кожен розгадує власним життям, упродовж усього свого життя. Людина не створює істини, проте для неї завжди відкрита можливість знайти, пізнати й перебувати в Істині. Єдине, що потрібно для того, щоб стати на шлях її пізнання, це здійснити свідомий вибір, на який здатна лише духовно вільна людина. Завдяки вільному волевиявленню, на переконання Є. Сверстюка, людина, прагнучи істини, здатна до вдосконалення, до творення себе на засадах істини. Цей вияв свободи волі дає змогу піднести людину до рівня творця, оскільки саме людина і творить світ свого внутрішнього «Я». Для духовно вільної особистості природним постає прагнення до розбудови зовнішнього суспільного простору на засадах Свободи, Добра, Істини.

Підсумовуючи, зазначимо, що концепти *свобода, гідність, добро, істина* відіграють конститутивну роль у світоглядній настанові та в публіцистичній творчості Є. Сверстюка. Зазначені світоглядні універсалиї формують цілісну концептосферу публіцистики письменника, визначають авторську аксіологічну парадигму. Зазначені концепти постають духовними орієнтирами в суспільному дискурсі, забезпечують морально-етичне та філософське підґрунтя для розбудови демократичного суспільства. Отже, світоглядна публіцистика Є. Сверстюка, актуалізуючи етичний потенціал християнської філософії, а також ідеалістичної філософії Канта, постає важливим чинником впливу на формування аксіологічної парадигми українського соціуму.

Список використаних джерел

1. Августин Аврелий. О Троице: в пятнадцати книгах против ариан / Аврелий Августин. – Краснодар : [б. и.], 2004. – 416 с.
2. Бэкон Ф. Сочинения. В 2-х т. Т. 2 / Френсис Бэкон [сост., общая ред. и вступ. ст. Л. Л. Субботина]. – М. : Мысль, 1971. – 582 с.
3. Бердяев Н. А. Самопознание: опыт философской автобиографии / Н. А. Бердяев. – М. : Книга, 1991. – 433 с.
4. Василик Л. Є. Світоглядна публіцистика сучасних літературно-художніх видань: концептосфера національної ідентичності : монографія / Л. Є. Василик. – Чернівці : Чернів. нац. ун-т, 2010. – 416 с.
5. Гусейнов А. А. Г. Этика : Учебник. – М. : Гардарики, 2003. – 472 с.
6. Ильин И. А. Путь духовного обновления / И. А. Ильин // Ильин И. А. Почему мы верим в Россию. – М. : Эксмо, 2006. – 912 с.
7. Кант И. Критика чистого разума / И. Кант // Кант И. Сочинения. В 6 т. Т. 3. – М. : Мысль, 1964. – 799 с. [72; 344].
8. Кант И. Критика способности суждения / И. Кант // Кант И. Сочинения. В 6 т. – Т. 5. – М.: Мысль, 1966. – 564 с.
9. Кант И. Критика практического разума / И. Кант // Кант И. Сочинения. В 6 т. Т. 4, ч. I. – М. : Мысль, 1965. – 544 с [70; 379-386].
10. Кант И. Основы метафизики нравственности [Электронный ресурс]. Режим доступа : <http://www.philosophy.ru/library/kant/omn.html>
11. Лисенко Л. Публіцистика Євгена Свєрстюка: пошук «істини» у ствердженні духовних цінностей / Л. Лисенко // Рідний край. – 2013. – № 1. – С. 36–39.
12. Лось Й. Д. Публіцистика й тенденції розвитку світу / Й. Лось. – Львів : ПАІС, 2008. – 376 с.
13. Мамардашвили М. Эстетика мышления / Мераб Мамардашвили. – М. : Москов. школа полит. исследований, 2000. – 416 с.
14. Платон. Протагор / Платон // Платон. Собрания починений. В 4-х т. Т. 1. – М. : Мысль, 1990. – 408 с.
15. На полі чести: У 2 кн. Кн. I. Невже то я / Є. Свєрстюк. – Киев : ТОВ «Видавництво “Кліо”», 2015. – 368 с.
16. Свєрстюк Є. На святі надій : вибране / Є. Свєрстюк. – Київ : Наша віра, 1999. – 784 с.
17. Свєрстюк Є. Не мир, а меч / Є. Свєрстюк. – Луцьк : Терен, 2009. – 500 с.
18. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка / М. Фасмер. – Москва : Прогресс, 1967. – Т. 2. – 671 с.
19. Філософський енциклопедичний словник. – Киев : Абрис, 2002. – С. 570–571.
20. Философский энциклопедический словарь / редкол.: С. С. Аверинцев, Є. А. Араб-Оглы, Л. Ф. Ильичев [и др.]. – М. : Сов. энцикл., 1989. – С. 569–571.
21. Флоренский П. А. Столп и утверждение истины / П. А. Флоренский. – М. : Правда, 1990. – 490 с.
22. Хабермас Ю. Концепт человеческого достоинства и реалистическая утопия прав человека / Ю. Хабермас // Вопросы философии. – М., 2012. – № 2. – С. 66–80.

23. Хайдеггер М. Учение Платона об истине / М. Хайдеггер // Историко-философский ежегодник. – М. : [б. и.], 1986, – С. 255–276.
24. Хоменко Т. М. Проповідництво і сучасна публіцистика: (на основі есеїстики Є. Сверстюка, М. Мариновича – Україна, І. Ортинського – Німеччина) / Тетяна Хоменко ; Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. – Львів : ПАІС, 2008. – 135 с.
25. Чаадаев П. Я. Полное собрание сочинений и избранные письма. Т. 1 / П. Я. Чаадаев. – М. : Наука, 1991. – 799 с.

References

1. AvgustinAvrelii. *O Troitse: v piatnadtciati knigakh protiv arian* [About the Trinity: fifteen books against the Arians]. Krasnodar, 2004, 416 p. (in Russian).
2. Bekon F. *Sochineniia*. [Compositions]. Moscow, 1971, vol.2, 582 p. (in Russian).
3. Berdiaev N. A. *Samopoznanie: Opyt filosofskoi avtobiografii* [Selfknowledge: The experience of philosophical autobiography]. Moscow, 1991, 433 p. (in Russian).
4. Vasylyk L. Ye. *Svitohliadna publitsystyka suchasnykh literaturno-khudozhnykh vydan: kontseptosfera natsionalnoi identychnosti* [The ideological publicism of contemporary literary editions: the conceptsphere of the national identity]. Chernivtsi, 2010, 410 p. (in Ukrainian).
5. Guseinov A. A., Apresian R. G. *Etika* [Moral philosophy]. Moscow, 2003, 472p. (in Russian).
6. Ilin I. A. *Put dukhovnogo obnovleniia* [The path of spiritual renewal]. Moscow, 2006, 912p. (in Russian).
7. Kant I. *Kritika chistogo razuma* [Critique of pure mind]. Moscow, 1964, 799 p. [72; 344] (in Russian).
8. Kant I. *Kritika sposobnosti suzhdeniia* [Critique of judgment]. Moscow, 1966, 564 p. (in Russian).
9. Kant I. *Kritika prakticheskogo razuma* [Critique of practical mind]. Moscow, 1965, 544 p. (in Russian).
10. Kant I. *Osnovy metafiziki npravstvennosti* [Foundations of the metaphysics of morals]. Access mode: <http://www.philosophy.ru/library/kant/omn.html>
11. Lysenko L. *Publitsystyka Yevhena Sverstiuka: poshuk "istyny" u stverdzhenni dukhovnykh tsinnosti* [Evgeny Sverstyuks publicism: the search for "truth" in the assertion of spiritual values]. 2013, pp. 36–39. (in Ukrainian).
12. Los Y. D. *Publitsystyka y tendentsii rozvytku svitu* [Journalism and the trends in the world]. Lviv, 376 p. (in Ukrainian).
13. Mamardashvili M. *Estetika myshleniia* [Aesthetics thoughts]. 2000, 416 p. (in Russian).
14. Platon. *Protagor* [Protagoras]. vol. 1, Moscow, 1990, 408 p. (in Russian).
15. Sverstiuk Ye. *Na polichesti: U 2 kn. – Kn.I: «Nevzhe to ya»* [On the field of honor]. Kiev, 2015, 368 p. (in Ukrainian).
16. Sverstiuk Ye. *Na sviati nadii: Vybrane* [At the festival of hope: Festival]. Kiev, 1999, 784 p. (in Ukrainian).
17. Sverstiuk Ye. *Ne myr, a mech* [Not peace, but a sword]. Lutsk, 2009, 500 p. (in Ukrainian).
18. Fasmer M. *Etimologicheskii slovar russkogo iazyka* [Etymological dictionary of the Russian language]. Moscow, 1967, vol. 2, 671 p. (in Russian).
19. *Filosofskiy entsyklopedychnyi slovnyk* [Philosophical encyclopedic dictionary]. Kiev, 2002, pp. 570–571 (in Ukrainian).

20. *Filosofskii entciklopedicheskii slovar* [Philosophical encyclopedic dictionary]. Moscow, 1989, pp. 569–571 (in Russian).
21. Florenskii P. A. *Stolp i utverzhdenie istiny* [The pillar and ground of the truth]. Moscow, 1990, 490 p. (in Russian).
22. Khabermas Iu. *Kontsept chelovecheskogo dostoinstva i realisticheskaia utopiia prav cheloveka* [The concept of human dignity and the realistic utopia of human rights]. Moscow, 2012, pp. 66-80 (in Russian).
23. Khaidegger M. *Uchenie Platona ob istine* [The Platos teaching about the truth]. Moscow, 1986, pp. 255–276 (in Russian).
24. Khomenko T. M. *Propovidnytstvo i suchasna publitsystyka: (na osnovi eseistyky Ye. Sverstiuka, M. Marynovycha – Ukraina, I. Ortynskoho – Nimechchyna)* [Preaching and modern journalism: (based on essay Is. Sverstyuk, M. Marinovich – Ukraine. I. Ortynska – Germany)]. Lviv, 2008, 135 p. (in Ukrainian).
25. Chaadaev P. Ia. *Polnoe sobranie sochinenii i izbrannye pisma* [Complete works and selected letters]. Moscow, 1991, vol.1, 799 p.

Людмила Жвания. Аксиологическая основа публицистики Е. Сверстюка как способ формирования ценностной парадигмы социума. Евгений Сверстюк был одним из самых заметных фигур эпохи шестидесятников, одним из ее творцов и символов, поэтому его мировоззрение, система ценностей, его творчество во многом является выражением идеалов этой культурной эпохи. В статье рассматриваются мировоззренческие константы публициста, писателя-диссидента Евгения Сверстюка, определяющими среди которых на наш взгляд являются концепты свобода, достоинство, добро, истина. Указанные мировоззренческие универсалии становятся духовными ориентирами в общественном дискурсе, обеспечивают морально-этическое и философское основание для развития демократического общества. В работе обосновывается тезис о том, что, мировоззренческая публицистика Е. Сверстюка, актуализируя этический потенциал христианской философии, а также идеалистической философии Канта, становится важным фактором влияния на формирование аксиологической парадигмы украинского социума.

Ключевые слова: свобода, достоинство, добро, истина, ценности, Сверстюк.

Lyudmila Zhvania. Axiological Principles Journalism Sverstyuk E. as a Way of Formation Values Paradigm of Society. Eugene Sverstyuk was one of the most prominent figures of the era of the sixties, one of its creators and characters, so its world outlook, values, his work is largely an expression of the ideals of this cultural era. The article deals with the philosophical constants Eugene Sverstiuk – essayist, dissident writer. In our opinion the determinant in his worldview are the concepts of freedom, dignity, truth, goodness. These philosophical universals become spiritual reference points in the public, discourse ethical and philosophical basis for the development of a democratic society. The paper substantiates the idea that ideological journalism E. Sverstiuk, actualizing the ethical potential of Christian philosophy and idealist philosophy of Kant, it becomes an important factor of influence on the formation of axiological paradigm of Ukrainian society.

Key words: freedom, dignity, good, truth, value, Sverstyuk.

Стаття надійшла до редакції 23.03.2016 р.

Ігор Коцан

Ідеї Євгена Сверстюка в контексті гуманізації освіти

Проаналізовано спадщину Є. Сверстюка в аксіологічному аспекті. З'ясовано, що ієрархію суб'єктивних цінностей філософа й правозахисника увінчує незалежна особистість у національно-духовній парадигмі. Простежено концепції Є. Сверстюка в контексті гуманізації освіти.

Ключові слова: гуманізація освіти, ціннісні орієнтації, моральний авторитет, духовність, особистість.

Демократизація сучасного українського суспільства зумовила переосмислення освітніх завдань. Серед нових соціально-педагогічних принципів виділяється гуманізація освіти, яка передбачає зміну стилю педагогічного спілкування від авторитарного до демократичного.

Філософське трактування гуманізму ґрунтується навколо системи світоглядних орієнтацій, центром яких є людина, її високе призначення та право на самореалізацію [11, с. 134]. Психологічний зміст гуманності зумовлений суспільними нормами, які на рівні свідомості виражаються у формі співчуття та співпереживання і практично реалізуються в діяльності та спілкуванні [3, с. 93]. Проблеми освіти як фактору формування духовності сучасної особистості в умовах глобалізації суспільних процесів – предмет досліджень спеціалістів різних галузей. Обстоюючи різні концепції, учені сходяться в усвідомленні процесу гуманізації як визначальної тенденції сучасної вищої освіти, що зосереджена на особистісному розвитку. М. Романенко зауважує: «якщо раніше основним компонентом навчально-виховного процесу були знання, то зараз – особистісний розвиток і формування цілісної особистості» [4, с. 22]. Вагомий аргумент гуманізації – утвердження духовності як основи морального здоров'я людини. «Перспектива людства в кінцевому розумінні – у його високій духовності», – наголошує В. Андрущенко [1, с. 7]. На думку І. Смолюка, дослідження закономірностей становлення й розвитку рис гуманності студентів, а також механізму їх функціонування – важливий аспект відродження національної духовності громадян суверенної України без певних ідеологічних догм та випадковості [9, с. 10].

У контексті гуманізації освіти актуальне звернення до надбання духовних лідерів нації, яким повною мірою є Євген Сверстюк. В'язень сумління, про якого інший дисидент Олесь Шевченко сказав так: «людина високої одухотвореності й енциклопедичних знань, письменник і філософ, один із залізних стопів, які тримали і тримають українське небо» [8, II, с. 525].

Незважаючи на значну поширеність доробку Є. Сверстюка, осмислення ідей філософа триває. Влучно окреслив значення постаті та перспективи засвоєння його спадщини І. Дзюба: «У духовному і суспільному житті нинішньої України Євген Сверстюк активно присутній не лише своїми літературними і культурологічними працями, публіцистичними виступами, громадською і конфесійною діяльністю, а й як виразна етична величина, певний моральний авторитет для багатьох. Хоча зроблене ним ще далеко не всіма оцінене» [2, с. 632].

Мета статті – простежити концепції особистості в житті й діяльності Є. Сверстюка; визначити аксіологічні параметри його спадщини з огляду на сучасний освітній процес.

Загальнолюдські та національні світоглядні орієнтири Є. Сверстюка прозирають із його публіцистики, есеїстики, епістолярію. Виражені в різний спосіб міркування демонструють сформовану систему ціннісних орієнтирів. Визначальні у світогляді мислителя і правозахисника поняття свободи, гідності, добра, істини у світлі християнської моралі. Особисту свободу Є. Сверстюк тісно пов'язує зі свободою цілого народу й трактує насамперед як право вибору. Гідність він ставить вище за життя. Тільки вільна особистість із почуттям власної гідності спроможна досягнути загальнолюдські ідеали добра й істини.

Психолог за освітою й правозахисник за покликанням Є. Сверстюк розглядав людську гідність як основоположну філософську, правову та психологічну категорію. У такому аспекті його міркування суголосні гуманістичним ідеям європейської культури.

Проблема гідності людини – одн з головних у філософії. Французькі просвітники, передусім Ж.-Ж. Руссо, П. Гольбах, К.-А. Гельвецій, згодом німецькі філософи І. Кант, І. Фіхте та Г. В. Ф. Гегель пов'язують поняття людської гідності з проблемою свободи духу.

Наріжним каменем аксіологічної ієрархії Є. Сверстюка є людина: «Особа – найвища цінність, порівняно з усіма земними цінностями. Бо особистість є відображенням Особи Христа... На ній тримається

громадянське суспільство» [9, с. 238]. Розуміння людської особи як подоби Бога реалізується через прагнення до вдосконалення. Однак на цьому шляху людина аж ніяк не може бути засобом. Є. Сверстюк послідовно дотримується європейської гуманістичної тенденції: «Людина може бути метою і не може бути засобом. Цей кантівський постулат по суті є основою прав людини» [6, с. 2]. Поняття *особистість* у трактуванні Є. Сверстюка еволюціонує до неповторної індивідуальності: «Бог створив Людину, а не “маси”. І вона має знайти свою дорогу. Передусім самоусвідомитися» [8, I, с. 290].

Ці думки філософ намагався донести до молодих людей України у різний спосіб. Він виступав на численних форумах, конференціях, вечорах, радіо й телебаченні в Україні та за кордоном. Є. Сверстюк був безвідмовним, коли його просили виступити перед молоддю. Зустрічі зі студентами завжди були творчими, часто мали дискусійний характер.

У бесідах із молоддю Є. Сверстюк сформував цілий кодекс людини. На запитання про чесноти української сучасної молоді він відповів: «Вони, по суті, не змінюються. Це катехизмові правди, відомі з дитинства. Скажімо, дев'ять плодів Святого Духа: любов, радість, мир, терпеливість, доброзичливість, милосердя, віра, лагідність, поміркованість» [5, с. 5]. Відомий правозахисник також відзначив, що сьогодні робить актуальні акценти на чесності й гідності. У контексті революційних подій останніх років Є. Сверстюк зауважив; що «Майдан їх підіймає разом з почуттями справедливості, солідарності, безкорисливості» [5, с. 5].

Тема боротьби за утвердження національних ідеалів завжди була актуальна для українців. На зустрічах зі Є. Сверстюком сучасна молодь проявляла інтерес до дисидентського руху, намагалася зрозуміти світогляд легендарного покоління шістдесятників. Як відомо, шістдесятництво – це громадсько-культурний рух, який зародився в молодіжному середовищі. Організовані у 1959–1960 рр. Клуб творчої молоді «Сучасник» (Київ) та 1962-го клуб «Пролісок» (Львів) стали осередками альтернативної національної культури. Окрім студентів київських вишів, членами клубу були такі знакові постаті, як Іван Дзюба, Євген Сверстюк, Іван Світличний, Василь Симоненко, Станіслав Тельнюк, Алла Горська, Людмила Семикіна, Віктор Зарецький, Галина Севрук, Галина Зубченко та ін. Шістдесятники утверджували прагнення до духовної незалежності, ідеали громадянського су-

спільства та служіння народів. Багато з них поплатилися свободою й навіть життям.

На зустрічах із молоддю незалежної України Є. Свєрстюк неодноразово чув висловлений скепсис щодо неможливості в сучасних умовах проявити громадянську позицію, як зробила це свого часу молодь 60-х рр. свого часу. У відповідь на такі закиди Є. Свєрстюк порівнював різні покоління: «В якомусь відношенні нам було навіть легше... У 60-ті слово мало набагато більшу вагу, ніж зараз: ми відчували великий суспільний попит на те, що ми говоримо. Я був доволі відомими уже після якихось п'яти публікацій; сьогодні “пробитися” до людей набагато важче. Отож, важко було і нам – важко і вам, але по-різному. Проте завжди рятівним залишається принцип (тут пан Євген звернувся до слів апостола Павла, які вже цитував перед тим у своєму виступі): “Нехай жодне слово гниле не виходить з уст ваших”» [8, II, с. 52].

Відповіді на запитання молодих людей Є. Свєрстюк розмістив на сторінках «Нашої віри». За двадцять п'ять років існування газета стала авторитетним релігійно-культурологічним виданням, авторами якої були відомі священики, учені, теологи, письменники – справжні наставники молоді. Як редактор і постійний автор Є. Свєрстюк передав наступним поколінням «естафету молоді: чесне мислення, чесна дорога до чесною цілі» [8, II, с. 522].

Сучасний філософський словник визначає цінність як «належне та бажане, на відмінну від реального, дійсного» [11, с. 707]. Цінності умовно поділяють на «нижчі», «матеріальні» й вищі, або духовні цінності [11, с. 708]. Є. Свєрстюк наголошує на семантичній різниці між словами «цінності» й «вартості». У статті «Європейський вибір – вибір вартостей» він ілюструє цю різницю на конкретно історичних прикладах. «Коли говорять Європейський вибір, то здебільшого мають на увазі політичну орієнтованість у матеріальний достаток.

Насправді ж за цим поняттям стоїть вибір засадничих вартостей – вибір свободи, прав людини, закону» [6, с. 1]. Однак із притаманною йому правдивістю Є. Свєрстюк застерігає: що західний світ далекий від ідеалу, він різний, і люди теж різні, «демократія часом карикатурна, «лібералізм межує з безпринципністю». «Але коли ми говоримо про вартості, то маємо на увазі щось глибше, що закоренилося в серцях, у свідомості, в звичках людей.

Говоримо про норми. Правові і моральні норми карбувалися віками» [6, с. 1].

Особистісні ціннісні орієнтації формуються в процесі соціалізації людини, засвоєння певного досвіду – і власного, і чужого. Є. Сверстюк актуалізує думку Х. Ортеги-і-Гасета, що людина – це насамперед спадкоємець. Ідеться про тривалу традицію плекання моральних і духовних норм та збереження історичної пам'яті.

Серед аргументів Є. Сверстюка – численні приклади зі світової історії, думки авторитетних мислителів. Однак він зауважує, що логічні аргументи тільки вчать, а виховує й тягне за собою добрий учитель, добрий приклад [6, с. 1]. Власне, таким прикладом було життя і діяльність самого Є. Сверстюка.

Життя й різнобічна діяльність мислителя визначалися власним етичним максималізмом. «Моральна міра Євгена Сверстюка йде насамперед від його душевного складу – того, що давні греки називали етосом особистості. В нього лягли і незримі заповіді народної моралі, всотані в дитинстві з родинного і ширшого сільського ґрунту, і напружені струмені з інтелектуальних джерел (національна і світова класика, філософія), – а згодом внутрішній потяг до абсолюту в горнілі жорстоких випробувань долі остаточно викристалізувався в чітко окреслену релігійну свідомість, точніше – у християнську віру, в євангельське кредо» [2, с. 633].

Уродженець Волині, селянський син, він ніколи не цурався рідних коренів. Освіту отримав у Львівському державному університеті (відділення «логіка і психологія» філологічного факультету, 1947–1952). Педагогічну діяльність розпочав учителем української мови в м. Почаєві (1952), згодом – у с. Богданівці Підволочиського району (1953); навчався в аспірантурі Науково-дослідного інституту психології Міністерства України (1953–1956); працював викладачем української літератури Полтавського педагогічного інституту (1956–1959), старшим науковим працівником НДІ психології (1959–1960), завідувачем відділу прози журналу «Вітчизна» (1961–1962), старшим науковим працівником відділу психологічного виховання НДІ психології (1962–1965), відповідальним секретарем «Українського ботанічного журналу» (1965–1972). 1972 р. за книгу «Собор у риштованні» (1970) і сміливі антирадянські висловлювання Є. Сверстюк потрапив під арешт, отримавши максимальний термін – сім років ув'язнення і п'ять років поселення. Однак у далеких таборах дисидент не зламався, навпаки – його переконання тільки зміцніли.

Після звільнення прийшло й визнання. Є. Сверстюк – дійсний член Української вільної академії наук (США, 1996), лауреат Державної премії України імені Т. Шевченка (1995), президент Українського ПЕН-центру (з 1993), головний редактор газети «Наша віра» (з 1989), президент Асоціації незалежної української інтелігенції (з 1988), яка відзначає кращих українських митців премією імені В. Стуса.

Педагогічна діяльність Є. Сверстюка в післятаборовий період обмежилася кількома семестрами в Українському вільному університеті у Мюнхені, де він і захистив докторат (1992). Там науковець читав курси лекцій «Українська література і християнська традиція» та «Літературна творчість як свобода вибору». Є. Сверстюк виступав на філософські й релігійні теми в Гарварді, Мериленді, Нью-Йорку, Урбані. До слова дослідника й проповідника дослухалися в аудиторіях Рима, Любліна, Варшави, Парижа, Вашингтона, Філадельфії, Едмонтону, Торонто, Єрусалима, Праги, Любляни, Мінська тощо.

Особливо приємно згадати щирі зустрічі Є. Сверстюка зі студентами та працівниками Волинського національного університету імені Лесі Українки, почесним доктором якого він був (протокол № 7 від 28 лютого 2008 р.). В інавгураційній доповіді про Лесю Українку науковець звернувся до поняття міф (або «міту» – за правописом 1929 р.), трактуючи його «давньому властивому значенні», це переказ, який органічно поєднує історично правдиві елементи та поетичні узагальнення, образи релігійних вірувань і моральних устоїв» [7, с. 9].

Як бачимо, питання моралі невідступно перебували в полі зору філософа. На запитання кореспондента газети «Наш університет», що допомагало перенести важкі життєві випробування, Є. Сверстюк відповів: «Щоб вижити в ув'язненні, людина має створити в серці цитадель духовної оборони, більше того – вона сама повинна стати такою цитаделлю. А для цього необхідна віра й молитва як опора в усіх випробуваннях». Волинським студентам він побажав «привчатися жити у світі діалогу, мати Бога в серці, читати Святе Письмо, підійматися на вищі щаблі духовності» (Наш університет. – 2008. – № 2).

Є. Сверстюк був палким патріотом малої батьківщини – Волині. Навіть у часи засилля радянської ідеології вірив у здоровий дух земляків. Подвижниця національного виховання Н. Коваленко згадувала випадок, коли Є. Сверстюк виступив перед освітянами Волині 1965 р. Антитоталітарна й україноцентрична промова викликала партійне засудження, низку прикрих розглядів на різноманітних засі-

даннях, на що Є. Сверстюк виважено резюмував: «Це ж Волинь, люди здебільшого свідомі, тому мій виступ пробудить приспане сумління» [8, II, с. 203]. Є. Сверстюк щоразу наголошував значення Волині як «колиски УПА», переконував, що саме такий край міг дати Лесю Українку: «Пам'ять про неї тут вписалася навіки і, що не менш важливо, тут якось особливо плакають її пам'ять» [7, с. 31].

Є. Сверстюк щоразу гордився, коли вручав премію імені В. Стуса волинянам, серед яких – письменник, ветеран афганської війни, шевченківський лауреат В. Слапчук, поет і видавець А. Криштальський, боєць УПА, один із керівників Норильського повстання політв'язнів ГУЛАГу С. Семенюк, співак і громадський діяч О. Положинський. Для них, як і Є. Сверстюка, з Волині починається Україна.

Національне виховання Є. Сверстюк уважав необхідною засадою формування особистості: «поза національним і релігійним вихованням нема виховання справжнього. Фактично сучасне демократичне суспільство тримається на тих самих стовпах, але при цьому наголошує принципи толерантності і ненасильства, затоптані масовізмом ХХ століття» [5, с. 5].

Сучасний філософ і дисидент В. Лісовий указує, що Сверстюк уважав джерелом українсько-національної ідентичності поєднання трьох складників – народна культура, християнство, професійна культура [8, II, с. 292]. Світогляд Є. Сверстюка ґрунтується на поняттях *цінність–особа–соціальне середовище*, де поле напруги зосереджене навколо особи. Отже, свідомість особи (суб'єктивність) і дія – запорука буття засадничих цінностей у суспільстві [8, II, с. 293]. Відзначаючи метафоричність Сверстюкового стилю, В. Лісовий вирізняє ключову метафору для розуміння його особистості – це «постать, що однією рукою вказує на “небо”, а в другій тримає шпагу, націлену на ті опудала, що претендують замінити справжні розуміння і цінності» [8, II, с. 293].

Життям і діяльністю Є. Сверстюк підтвердив власне світоглядне кредо – єдність чину та слова. Центральний у спадщині філософа концепт вільної особистості в національно-духовному дискурсі. Він не був педагогом за професією, але став просвітником за покликанням. Його ідеї вповні вписуються в контекст гуманізації освіти, яка ставить за мету всебічний розвиток особистості в єдності інтелектуального, духовного, морального та професійного аспектів.

Список використаних джерел

1. Андрущенко В. Освіта має плекати духовність / В. Андрущенко // Наук. часоп. НПУ ім. М. П. Драгоманова. Сер. : Релігієзнавство. Культурологія. Філософія. – 2007. – Вип. 11 (24). – С. 3–7.
2. Дзюба І. Феномен Євгена Сверстюка / І. Дзюба // Дзюба І. З криниці літ : у 3-х т. – Т. 1. – Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2006. – С. 633–637.
3. Психологічна енциклопедія / авт.-упоряд. О. Степанов. – Київ : Академвидав, 2006. – 424 с.
4. Романенко М. І. Гуманізація освіти: концептуальні проблеми та практичний досвід / М. І. Романенко. – Дніпропетровськ : Промінь, 2001. – 160 с.
5. Сверстюк Є. Відповіді на питання молоді / Є. Сверстюк // Наша віра. – 2014. – № 2. – С. 5.
6. Сверстюк Є. Європейський вибір – вибір вартостей / Є. Сверстюк // Наша віра. – 2013. – № 9. – С. 1–2.
7. Сверстюк Є. Міт Лесі Українки / Є. Сверстюк. – Луцьк : РВВ «Вежа» Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2008. – 36 с.
8. Сверстюк Є. На полі чести : у 2-х кн. – Київ : ТОВ «Вид-во “Кліо”», 2015. Кн. I : Невже то я? / упоряд. О. Сінченко. – 368 с.; кн. II: Наш сучасник Євген Сверстюк / упорядник В. Овсієнко. – 600 с.
9. Сверстюк Є. Не мир, а меч / Є. Сверстюк. – Луцьк : Терен, 2009. – 500 с.
10. Смолюк І. О. Психолого-педагогічні основи гуманізації навчання / І. О. Смолюк // Гуманізація і гуманітаризація математичної освіти в школі та вищому навчальному закладі.– Луцьк : Волин. держ. ун-т, 2000. – С. 9–12.
11. Філософський енциклопедичний словник / за ред. В. Шинкарука. – Київ : Абрис, 2002. – 744 с.

References

1. Andrushchenko V. Osvita maye plekaty dukhovnist [Education should nurture spirituality]. In: *Naukovyy chasopys NPU im. M. P. Dragomanova. Ser. Relihiyevnavstvo. Kulturolohiya. Filosofiya*. 2007, issue 11 (24), pp. 3–7. (in Ukrainian).
2. Dzyuba I. *Fenomen Yevhena Sverstyuka* [Phenomenon Eugene Sverstyuk]. vols.1. Kiev, 2006, pp. 633–637. (in Ukrainian).
3. Stepanov O. *Psykhologichna entsyklopediya* [Psychological Encyclopedia]. Kiev, 2006, 424 p. (in Ukrainian).
4. Romanenko M. I. *Humanizatsiya osvity: kontseptual'ni problemy ta praktychnyy dosvid* [Humanization of education: conceptual issues and practical experience]. Dnipropetrovsk, 2001. 205 p. (in Ukrainian).
5. Sverstyuk YE. Vidpovidi na pytannia molodi [Answers to questions young]. In: *Nasha vira*, 2014, no. 2, pp. 5. (in Ukrainian).
6. Sverstyuk YE. Yevropeyskyu vybir – vybir vartostey [European choice – the choice of values]. In: *Nasha vira*, 2013, no. 9, pp. 1–2. (in Ukrainian).

7. Sverstyuk YE. *Mit Lesi Ukrayinky* [Meath Ukrainian Lesya]. Lutsk, 2008. 36 p. (in Ukrainian).
8. Sverstyuk YE. *Na poli chesty: u 2 kn* [On the field of honor: In 2 books]. Kiev, 2015. Kn. I: *Nevzhe to ya?* [Bk. First: Did I?]. 368 p.; kn. II: *Nash suchasnyk YevhenSverstyuk* [Bk. Second: Our contemporary Eugene Sverstyuk]. 600 p. (in Ukrainian).
9. Sverstyuk YE. *Ne myr, a mech* [Not peace, but a sword]. Lutsk, 2009. 500 p. (in Ukrainian).
10. Smolyuk I. O. *Psykhologo-pedahohichni osnovy humanizatsiyi navchannya* [Psycho-pedagogical foundations humanization of learning]. In: *Humanizatsiya i humanitaryzatsiya matematychnoyi osvity v shkoli ta vyshchomu navchal'nomu zakladi* [Humanization and humanization of mathematics education in schools and higher education]. Lutsk, 2000, p. 9–12. (in Ukrainian).
11. *Filosofs'kyy entsyklopedychnyy slovnyk / za red. V. Shynkaruka* [Philosophical Encyclopedic Dictionary]. Kiev, 2002, 744 p. (in Ukrainian).

Игорь Коцан. Идеи Евгения Сверстюка в контексте гуманизации образования. Проанализировано наследие Е. Сверстюка в аксиологическом аспекте. Выяснено, что иерархию субъективных ценностей философа и правозащитника венчает независимая личность в национально-духовной парадигме. Определяющими в мировоззрении Е. Сверстюка есть концепты свободы, достоинства, добра, истины в свете христианской морали. Личную свободу он трактует как право выбора и тесно связывает со свободой целого народа. Достоинство ставит выше жизни. Только свободная личность с чувством собственного достоинства способна постичь общечеловеческие идеалы добра и истины. Национальное и религиозное воспитание считал необходимыми принципами формирования личности. Прослежено концепции Е. Сверстюка в контексте гуманизации образования, которая ставит целью всестороннее развитие личности в единстве интеллектуального, духовного, нравственного и профессионального аспектов.

Ключевые слова: гуманизация образования, ценностные ориентации, моральный авторитет, духовность, личность.

Ihor Kotsan. Eugene Sverstyuk Ideas in the Context of Humanization of Education. E. Sverstyuk heritage is analyzed in the axiological aspect. It was identified that hierarchy of subjective values of philosopher and human rights activist is augmented by the independent identity in the national and spiritual paradigm. Concepts of freedom, dignity, kindness, grain of truth in terms of Christian morality are determining in E. Sverstyuk outlook. He treats personal freedom as the right of choice and links it with the freedom of the whole nation. Dignity has much higher position in life. Only a free person with the feeling of his/her own dignity is able to

understand the universal ideals of goodness and truth. National and religious education is considered as the essential principles of personality formation. E. Sverstyuk concepts are traced in the context of humanization of education, which purpose is a comprehensive development of personality in the intellectual, spiritual, moral and professional aspects.

Key words: humanization of education, values, moral authority, spirituality, personality.

Стаття надійшла до редакції 15.03.2016 р

УДК 821.161.2

Тереза Левчук

Зміна критеріїв художності в естетиці шістдесятництва

Концепцію соціалістичного реалізму суттєво підважили шістдесятники. Саме їхнє уявлення про мистецтво й літературу окреслює ті параметри культури, які сприймаються як сучасні. На матеріалі праць філософа та літописця доби Є. Сверстюка, літературознавця-теоретика М. Коцюбинської, критика та ідеолога І. Дзюби простежено зміну критеріїв художності в естетиці шістдесятництва. Етико-естетичні позиції шістдесятників дають підстави говорити про елітарність української літературознавчої науки.

Ключові слова: критерії художності, естетика, шістдесятництво, словесний образ, поезія.

Явище шістдесятництва як естетичний, соціальний та психологічний феномен давно оформилося в самостійний дискурс. Різномасштабне дослідження його концепцій маємо в розвідках В. Дончика, Г. Касьянова, Ю. Коваліва, І. Кошелівця, Е. Соловей, Л. Тарнашинської, Олі Гнатюк, О. Пахльовської, А. Погрібного. Осмислення покоління найперше відбулося у працях його представників – І. Дзюби, Є. Сверстюка, М. Коцюбинської, М. Ільницького, Б. Гориня та ін.

Осягаючи явище з висоти власних культурологічних видноколів і часової дистанції, Євген Сверстюк писав: «Шістдесятники – велике явище другої половини ХХ століття, дивне своєю появою в непевну пору відлиги і стоїчним протистоянням неосталінізму та живучою енергією в пору лібералізації. Може, найвидатніше явище в Одиссеї нашого відродження» [8, с. 24].

Теоретичний аспект пропонованого дослідження зосереджений на проблемі критеріїв художності, яка є ключовою для літературознавства. Жоден підручник із теорії літератури не обходиться без порушення цього питання. У такому форматі концепції художності запропонували В. Тюпа, В. Халізов, П. Білоус, В. Іванишин, П. Іванишин.

Простежити зміну критеріїв художності в естетиці шістдесятництва на рівні критичної та поетичної творчості – означає окреслити важливий етап тотальної переоцінки цінностей в історії української культури. Власне, у цьому й полягає мета статті.

З установленням соцреалістичного диктату в художній творчості та вульгарно-соціологічного підходу в літературознавчій науці до основних критеріїв художності одностайно віднесли різні вияви ідеологічної пропаганди – *народність, класовість, партійність*. Відповідно форма, яка вміщала такі смисли, мусила бути простою та зрозумілою. Щодо формалізму в усіх проявах, то боротьба з ним на різних рівнях – характерна ознака соцреалізму. Абсолютизація ідейності та функціональності літератури вела до її збіднення та примітивізації.

Методологічна ситуація радянського періоду розвивалася в рамках марксистсько-ленінської вульгарної соціології з проривами наукової думки в сторону деідеологізації. Зміни почалися з виступів О. Довженка про «розширення творчих меж соціалістичного реалізму» (1954, 1956), учорашнього неокласика М. Рильського про необхідність «естетичної оцінки мистецьких явищ» (1956). З'являлися поодинокі статті (як-от «Про красу мистецтва» А. Трипільського, 1959), однак потужний прорив із полону вульгарно-соціологічного догмату відбувся тільки на початку 60-х років у контексті руху шістдесятництва. Критичний потік натрапляв на природний «рух творчої сили» (О. Білецький), на неминучі спалахи художньої оригінальності. Саме на цьому аспекті наголошували Л. Новиченко в передмові до першої збірки І. Драча «Соняшник» (1962) та С. Крижанівський у післямові до збірки В. Симоненка «Тиша і грім» (1962). Згодом думка про те, що цінність літератури полягає не в ілюструванні суспільних ідей, а в глибині естетичних відкриттів, поширилася в академічних працях.

Концептуальні зрушення в методологічному полі українського літературознавства ознаменувалися появою праць М. Коцюбинської, В. Іванисенка, І. Дзюби, І. Світличного, Є. Сверстюка, В. Фащенко, Р. Гром'яка, М. Ільницького, А. Макарова та ін. Аналіз літературних

явищ з естетичних позицій не тільки давав змогу говорити про іманентну специфіку мистецтва, а й змушував повернути увагу в бік основного матеріалу літератури – слова.

Оновлення наукової сфери відбивали тенденційні зрушення в художній практиці. У період політичної відлиги митці зробили спробу реанімувати піднесені модерністами критерії *оригінальності* та *словесної образності*. Новаторство шістдесятників виразилося на різних рівнях, але найперше – на формалістичному, образно-мовленнєвому. Процес оновлення насамперед торкнувся поезії, а згодом і прози, у якій також поглиблювалося особистісне начало.

«Іван Драч приніс вірші, незвичні і незрозумілі, так наче його ніколи не вчили, про що і як треба писати...

Микола Вінграновський тривожно заговорив про свій народ, і метафори його зазвучали апокаліптично.

Василь Симоненко заговорив з Україною в тоні недозволеної одвертості.

Ліна Костенко зрідка виступала з віршами, але то були вірші такого звучання, наче вся радянська поезія до неї неістотна...

Валерій Шевчук писав блискучі психологічні новелі 'ні про що'.

Євген Гуцало естетично животворив образи поза межами 'соціальної дійсності', а Володимир Дрозд відкривав цю соціальну дійсність з недозволеного боку» [8, с. 26]. Важко точніше описати неповторні творчі індивідуальності шістдесятників, ніж це зробив сучасник – літописець доби Є. Сверстюк.

В офіційному літературознавстві того часу оригінальність, як і в 30-ті роки, продовжувала бути однозначно негативною категорією, разом із поняттям «формаліст». У розділі книги «Між літературою і політикою», який вичерпно окреслює соціально-культурну ситуацію 60-х років, Оля Гнатюк згадує один із продуктивних літературних жанрів періоду 70-х – слідчу рецензію, що його змінив не менш популярний у 30-ті роки жанр доносу. Дослідниця наводить приклад справи І. Калинця, над якою рецензенти голову зламали, але таки відшукати в любовній ліриці львівського поета бодай слід «антирадянської агітації, що має на меті повалити державний лад». У висновку лексико-стилістичної та літературознавчої експертизи схарактеризовано «ідейно-художню спрямованість» творів І. Калинця як «націоналістичну за змістом» та «антирадянську за політичним напрямком» [2, с. 39]. Навіть якщо випустити з уваги, що йшлося про лю-

бовну лірику, то висновки про художню форму звучать абсурдно й на той час. Це були не безневинні стилізації «під фольклор», які робили твори поетів «народними», а зовсім інша художня форма. Форма – ось що лякало найбільше навіть тих, хто кілька десятиліть тому сам дивувався формалістичними знахідками (П. Тичина, М. Бажан, М. Рильський).

Є. Сверстюк відзначає, що «у повітрі 60-х років гостро стояло питання батьків і дітей: смілива, радикально настроєна молодь не хотіла приймати прикладу батьків, які жалюгідно згасали в офіційних почестях. Молодь воліла долю розстріляного Косинки чи саморозстріляного Хвильового, аніж долю радянського поета-лауреата-академіка...» [8, с. 210]. Критик не полишає проблеми різних поколінь, звертається до неї щоразу, однак розділяє батьківське покоління за моральним принципом: «Довженко вмирав від смертельних ран, з тугою до рідного краю, Рильський і Тичина мовчали під тягарем вини, а припутень Корнійчук і дрібні К⁰ об'явилися батьками, що, продавши спадщину, лукаво вимагали до себе любови» [8, с. 224].

Та потрібно віддати належне, названі «батьки» (Оля Гнатюк окреслює стосунки старшого й молодшого поколінь як складну проблему) багато зробили для підтримки «зміни», вочевидь і з власних гірких уроків. Однією з «батьківських вимог» спілчанських функціонерів був естетичний критерій: «писати так, як писали їхні попередники» [2, с. 17].

До проблем художньої форми поверталися постійно, використовуючи дражливе питання традиціоналізму/новаторства у прагненні розколоти гурт молодих. Зокрема протиставляли «формалістичним вивертам» Драча, Вінграновського чи Костенко простоту поетичних збірок Коротича чи Симоненка [2, с. 27]. Є. Сверстюк у першу річницю смерті Симоненка згадував: «Під час нової кампанії в галузі літератури можна було припустити, що Симоненка протиставлятимуть “формалістам”. Сам він теж побоювався цього і саме тому виступав так, що наглядачі над поезією воліли б уже краще чистий формалізм» [9, с. 32].

Найбільше лякали систему націоналізм і формалізм. І саме ці аспекти парадоксально поєднували калинові верлібри Калинця, сонячні okazіоналізми Драча, вербальний еротизм Вінграновського.

Інтелектуалізм, елітарність, європеїзм визначили основні вектори шістдесятництва [7, с. 75]. У 90-ті О. Пахльовська доводить, що шіст-

десяті не тільки продовжують бути сучасністю, а власне «генетичний код України був створений шістдесятниками» [7, с. 65]. Розглядаючи явище шістдесятництва в контексті європейської філософської думки, зокрема екзистенціалізму, культуролог зауважує докорінні зміни в естетичній свідомості. Відчуття екзистенційної незалежності включало в себе й незалежність естетичну. З-поміж визначальних рис оновлення конституювальних рис українського модернізму О. Пахльовська виділяє й формальне новаторство. Шістдесятники повертали літературі органічне право на вишуканість, навіть ускладненість мистецьких форм.

Оригінальність художнього мислення проявляється насамперед в образній системі. Хоч як це парадоксально, але традиційна словесна образність становить найчисленніший шар поетичного словника шістдесятників. Їхнє новаторство виявилось в конструктивному поєднанні усталених народнопоетичних словообразів із незвичними для ліричного контексту новотворами космічно-атомної епохи, а також творенням різноманітних авторських оказіоналізмів із загальновідомою кореневою основою. Наприклад, у віршах рафінованого лірика М. Вінграновського поряд з органічними для його стилю новотворами (сніголет, дощосіч, снігодощ, снігопадь, сніження, сніговіється) сусідять «атомні гриби», «воднево-ядерна п'ятьма», «модерні привиди». Творча біографія того ж М. Вінграновського демонструє жорстке втручання партійних функціонерів у творчий процес. На звинувачення ідеологів у формалізмі поет відповів формально-фігурально:

Я – формаліст? Я наплював на зміст?
Відповідаю вам не фігурально:
Якщо народ мій числиться формально,
Тоді я дійсно – дійсний формаліст! [1, I, с. 127]

Нав'язлива тавтологія «дійсно – дійсний» у контексті злагодженого ритмомелодійного стилю поета наочно демонструє ефект нехтування формою.

Загалом мистецькі почерки шістдесятників були різними, але мали й спільні тенденції. Поети вдавалися до ускладнення ритміки, наближуючи її до розмовних інтонацій за рахунок енжамбеманів, неточних рим, пробували себе у верлібрі. Прозаїки ж, навпаки, удавалися до ритмізації прози, ліризації аж до зникнення сюжету. Естетичні пошуки відбилися й у жанрових новаціях, які зафіксували

інтермедіальний характер стилістичної організації, – пастелі, акварелі, скерцо, рондо, симфонії тощо.

В умовах ідейної й художньої регламентації шістдесятники вдавалися до високої мистецької гри, поєднували етнічне з технічним, національне зі світовим. Намагаючись бути нонконформістами і в політиці, і в естетиці, шістдесятники визначили етичні та естетичні пріоритети власного життя і творчості: йдучи «дорогою несамовитих» (В. Стус), вони зробили Слово «альтернативою барикад» (Ліна Костенко).

Окреслюючи явище шістдесятництва, Є. Сверстюк виділяє три його ознаки: «ю н и й і д е а л і з м, який просвітлює, підносить і єднає», «ш у к а н н я правди і чесної позиції», «н е п р и й н я т т я, о п і р, п р о т и с т о я н н я офіційній літературі» [8, с. 25]. І в контексті такого виразного та цілком вмотивованого соціологічного погляду критик проголошує формалістичну ідею:

Такий був час: кругом – шакали,
У колі – жменька нас жива,
А ми феноменів шукали
І спотикались об слова [8, с. 25].

У такий спосіб Сверстюк-поет корегує Сверстюка-критика, акцентуючи на визначальних засадах літератури: слово, яке шляхами одивнення творить феномен словесності.

З іншого боку, образність твориться й «безобразними словами», як зауважує М. Коцюбинська у відомій праці «Література як мистецтво слова. Деякі принципи літературного аналізу художньої мови» (1965). Ця розвідка разом із попередньою книгою «Образне слово в літературному творі» (1960) стали проривом у літературознавстві радянсько-соціологічного штибу.

Дослідження М. Коцюбинської своєрідно реанімували шукання формалістів та структуралістів у контексті марксистської ідеології. В умовах ідеологічно-соціального догмату прихильники структурально-семіотичного аналізу або шукали ліберальних умов для творчості (Ю. Лотман), або знаходили компроміс у використанні цілісно-системного аналізу (М. Гіршман). Такі вчені, як В. Виноградов, В. Тимофеева, Л. Щерба, Г. Винокур, В. Топоров, О. Чичерін, які провадили дослідження в галузі стилістики, не відмовляли літературознавству у вивченні художнього слова. Покликання на згадані імена у працях

М. Коцюбинської 60-х років потребували мотивування. Залучення точних методів у сферу гуманітарних наук відкриває нові перспективи, однак, стверджує М. Коцюбинська, мусить бути доцільно використане. «“Моделі”, “правила”, “схеми” можуть дати ... стилістичний “кістяк” твору, поетичної індивідуальності. Але жива художня плоть – це щось таке, що неможливе без порушення правил, без ламання схем, без невпинної реконструкції моделей» [5, с. 33].

Зрозуміло, що М. Коцюбинська спирається на «легальні» практики відомих творців яскравих індивідуальних стилів, так само як і на праці «офіційних» теоретиків. У тогочасній ситуації вона аж ніяк не могла згадувати імена ряду дослідників формалістичних особливостей художнього тексту. Саме слово «поетика» асоціювалося в радянській науці з формалізмом. Проте такий аналіз має давню історію в українському літературознавстві. Увібравши в себе традиції від часів Київської Русі через піітики Київської академії та класичні праці М. Максимовича, І. Франка, О. Потебні, В. Перетца, Ф. Колесси, М. Сумцова, М. Рильського, О. Білецького, основні теоретичні положення однієї з найдавніших частин літературознавства, які розроблялися в післяреволюційних дослідженнях М. Зерова, Б. Якубського, В. Державина, Д. Загула, Ю. Меженка, Г. Майфета, М. Доленги, О. Дорошкевича, І. Айзенштока, у період наукового відродження 60-х років використали І. Світличний, Є. Сверстюк, І. Дзюба, М. Коцюбинська, Н. Кузякіна, В. Іванисенко, А. Погрібний, Г. Сивокінь, В. Дончик, а за кордоном – М. Ласло-Куцюк, Ю. Шевельов, І. Фізер, Б. Рубчак, Я. Розумний, Г. Грабович та ін.

Не абсолютизуючи лінгвістичного підходу до мови художнього твору в аспекті літературознавчого аналізу, М. Коцюбинська все ж обстоює плідність ідей структуралістської «лінгвістичної критики» художнього тексту, дуже поширені в тогочасній закордонній філологічній науці [5, с. 22]. М. Коцюбинська полемізує з Р. Якобсоном, який уважав поетику «інтегральною частиною лінгвістики». Для адепта лінгвістичної критики погляд на поезію як вид мови є органічним, М. Коцюбинська ж трактує художнє слово не тільки як мовну одиницю, але і як явище естетичне, спосіб мистецького вираження думки.

Дослідниця проводить лінію спадкоємності ідей структуральної лінгвістики від формалізму, яких ріднить «абсолютизація слова, коли життя слова ототожнюється з життям складного, багатопланового організму – літературного твору» [5, с. 25].

У розрізненні лінгвістичного та літературознавчого поняття структури М. Коцюбинська солідарна з Ю. Лотманом: «В мові структура виникає історично стихійно і виступає як засіб передачі інформації. В літературі структура народжується в результаті творчого акту і являє собою зміст інформації, її мету» (О разграничении лингвистического и литературоведческого понятия структуры // Вопросы языкознания. – 1963. – № 3. – С. 50).

Теоретичні міркування М. Коцюбинська ілюструє глибоким аналізом художніх текстів. Одним з улюблених поетів літературознавця був Василь Стус. Міркування про філософію митця й аналіз його поетичної майстерності складають більшу частину розвідок М. Коцюбинської про «незабутні шістдесяті» у двотомнику «Мої обрії». Дослідження творчості Стуса тривало впродовж десятиліть. Наприкінці 90-х М. Коцюбинська доводила тезу про сучасність Стуса в контексті проблеми новаторства й традиційності (Стусівські читання в Інституті літератури 1998 р.). Навіть поточний літературний процес виробляє канон, пропонує взірці і, хоч як це парадоксально, формує класику. Поезія Стуса, безперечно, сучасна, належить до золотого фонду ХХ століття.

Аргументами дослідниці з-поміж інших став аналіз образотворчих засобів поезії В. Стуса: «І поетична герметика, і символічна закодованість “простого слова”, і химерний синтез іронія-гротеск-ліризм, і прагнення до театральності, поєднання з поетикою абсурду – все це властиве Стусові і органічно вписується в параметри сучасної поезії» [4, с. 20].

На думку М. Коцюбинської, поезію Стуса не можна міряти модними, але неглибокими критеріями експериментаторського «зухвальства». «Глибинний зрілий Стус – поет елітарний, далеко не завжди зрозумілий з першого прочитання, звернений до втаємничених у Поезію. І це при тому, що він вповні володіє мистецтвом “простого слова”. Це не та “ледача простота”, яку відкидав колись молодий Драч “Балади про соняшник” і “Крил”, це пастернаківська “нечувана простота”, кристалізація слова й образу» [4, с. 20].

М. Коцюбинська чи не перша звернула увагу на словесне багатство віршів Стуса, його винахідливість: «Стус культивує свій словник, активізує певні словоформи, зокрема не унормовані в літературній мові словникові скарби. Йому властива інтонаційна неповторність, смислове і емоційне переосмислення «вичерпання» тих або тих

елементів слова – творення на основі їх своєрідних впізнаваних стусівських неологізмів» [4, с. 20].

Мистецький феномен віршів Стуса досягається поєднанням «ваговитою дозрілістю речей» та «лагідною округлістю форми» (вислови самого поета). Нічого кардинально нового його поезія не відкриває, а вкотре по-своєму демонструє закон мистецької оригінальності – щоб бути художньо довершеною, зміст мусить бути адекватний формі.

Естети М. Коцюбинська й В. Стус, для яких мистецькими авторитетами були поети 1920-х років – епохи естетизму, не могли не звернути уваги на поезії П. Тичини. Згадану працю «Література як мистецтво слова» М. Коцюбинська починає розлогим філософсько-пейзажним описом: «...Вечір міняв свій колір з багряного на сизо-фіалковий. Світилась водяно-зелена хмара. Сніг відсвічував синім, і тому здавалось, що від оркестру, який грав реквієм на похороні загиблого бійця, лине “синій оркестровий плач”, він “припадав зеленим до ялин, що зверху червоніли при дорозі”» [5, с. 3]. У цитованому прозовому переказі легко вгадується відома віршована поема Павла Тичини «Похорон друга». Дослідниця прагнула підкреслити майстерність поета, який за посередництва синестетичних образів зумів передати складність сприйняття розмаїтого світу людиною. Щоправда, М. Коцюбинська не вживає терміна «синестетичний», натомість вона використовує слово синтетичний.

Про синестезію в поезії Тичини писав і В. Стус: «Тичина цілком відповідав тим вимогам, які ставив до поета великий Гете: він музикував і малярствував» [10, с. 10]. У статті «Феномен доби» (1971) Стус замахнувся на майже святе – принцип партійності в літературі, один із визначальних критеріїв її художності (?!).

Літературознавчі дослідження шістдесятників руйнували рамки радянської псевдонауки, підважували ідеологічні критерії, переосмислювали ті, які залишали внаслідок перегляду, наприклад, критерій *правдивості, реалістичності*. Книга І. Дзюби «“Звичайна людина” чи міщанин?» (1959) виявляє принципову позицію в неприйнятті неправдивого образу ідеального героя радянської літератури. Названа праця належить до раннього періоду діяльності критика, однак уже тоді сформувалися позиції, які стануть провідними у зрілій творчості. І. Дзюба ретельно аналізує навіть другорядні твори соцреалістичної літератури і, здавалося б, не надає належної уваги естетичній насолоді як критерію оцінки. М. Павлишин з цього приводу зауважує: «Це

не означає, що ранній Дзюба не вдається до оцінок, які б відбивали рівень його читацького задоволення, чи, частіше, незадоволення. Про естетичні критерії мова починає йти тоді, коли твір їх явно не задовольняє» [6, с. 18]. Дослідник не пов'язує Дзюбині негативні оцінки художньої вартості творів ні з усталеною системою естетичних цінностей, ні з громадсько-політичними ідеалами, а розглядає їх як «суб'єктивні судження, захищені авторитетним стилем та невіголошеною апеляцією до здорового глузду та природного смаку» [6, с. 19].

Навіть у ранній критиці І. Дзюба на рівні концепції літературного героя демонструє дію такого критерію художності, як правда, скерованого в бік національної самосвідомості. Значною мірою такий пріоритет зумовлений контекстом шістдесятництва з його моральними імперативами свободи, гуманізму, націоцентризму. Новітній на той час соціологізм виправдовується суспільно-політичною атмосферою. Праці І. Дзюби 60-х років дають підстави стверджувати, що в оцінках художності твору етичне якщо не домінувало над естетичним, то, принаймні, частково ототожнювалося. Найпереконливіше обґрунтував таку зумовленість сам критик: «Бувають епохи, коли вирішальні битви відбуваються на площині моралі, громадянської поведінки, коли навіть елементарна людська гідність, опираючись брутальному тискові, може стати важкою, бунтівничою, революційною силою. До таких епох, на мою думку, великою мірою належить і наша доба» [3, с. 155]. Ці слова з виступу на вечорі, присвяченому 30-літтю від дня народження В. Симоненка 1965 року, можна без перебільшення зарахувати до громадянських учинків (а в контексті того часу – й подвигів) І. Дзюби. Він не тільки відмовив представникам влади у праві на спадщину Симоненка, а й звинуватив у спекуляціях ім'ям поета. Найгострішим моментом виступу було твердження про Симоненка як поета національної ідеї.

Талант Дзюби-критика в 60-х роках розвинувся у всій повноті його принциповості та естетичного смаку. Із позицій власних переконань і майстерності І. Дзюба ставив завдання і перед літературною критикою того часу в напрямі вироблення нової якості. Критичні виступи І. Дзюби вирізнялися ерудицією, інтелектуалізмом у поєднанні з простотою та ясністю висловлювання. Такими є як літературні портрети визнаних класиків, так і студії про поетів оригінального стилю – В. Голобородька, В. Свідзинського, М. Вінграновського та ін., твори яких неохоче публікували.

Критики-шістдесятники володіли мистецьким смаком, були естетами, навіть формулювали обернені критерії: «Це цікавий поет – його не друкують...».

Те, як уявляли «справжнє» мистецтво теоретики соцреалізму, і те, що теоретично й практично ствердили шістдесятники, – протилежні естетичні системи. Попри прив'язаність соцреалістичних доктрин до конкретного часу, це протиставлення показове й характерне для всієї історії культури. Так чи інакше, формування естетики відбувається в царині змагання між мистецтвом і життям. Життя намагається нав'язати мистецтву свої потреби й вимоги, підпорядкувати його собі, зробити зброєю в розв'язанні соціальних проблем. Мистецтво, відчуючи загрозу власному існуванню в такому підпорядкуванні, періодично чинить спротив. І тоді з'являються апологети естетизму або чистого мистецтва. Ці протилежні естетичні настанови, утім, не завжди ворогують, частіше змішуються, залежно від історичного контексту. У будь-якому разі формування розгорнутої системи уявлень про мистецтво й літературу, їхнє місце та роль у житті – ознака поступу і прояв самодостатності, зрілості культури. Але органічним складником цієї зрілості має стати усвідомлення, що жодна теза не є остаточною, вичерпною і повсякчасною.

Список використаних джерел

1. Вінграновський М. Вибрані твори : у 3 т. / М. Вінграновський. – Тернопіль : Богдан, 2004.
2. Гнатюк Оля. Між літературою і політикою : есеї та інтермедії / Оля Гнатюк. – Київ : Дух і літера, 2012. – 368 с.
3. Дзюба І. Виступ на вечорі, присвяченому тридцятиліттю з дня народження В. Симоненка в Будинку літераторів 16.01.1965 р. / І. Дзюба // Сучасність. – 1995. – № 1. – С. 153–158.
4. Коцюбинська М. Василь Стус у контексті сьогоденної культурної ситуації / М. Коцюбинська // Слово і час. – 1998. – № 6. – С. 17–21.
5. Коцюбинська М. Література як мистецтво слова. Деякі принципи літературного аналізу художньої мови / М. Коцюбинська. – Київ : Наук. думка, 1965. – 323 с.
6. Павлишин М. Явище і норма: Іван Дзюба, критик / М. Павлишин // Дзюба І. З криниці літ. У 3 т. Т. 1 / І. Дзюба – Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2006. – С. 7–35.
7. Пахльовська О. Українські шістдесятники: філософія бунту / О. Пахльовська // Сучасність. – 2000. – № 4. – С. 65–84.
8. Сверстюк Є. Блудні сини України / Є. Сверстюк. – Київ : [б. в.], 1993. – 256 с.

9. Сверстюк Є. Симоненко – ідея / Є. Сверстюк // Слово і час. – 1990. – № 9. – С. 30–33.
10. Стус В. Феномен доби (сходження на Голгофу слави) / В. Стус. – Київ : Знання, 1993. – 96 с.

References

1. Vinhranovskyi M. *Vybrani tvory: u 3 t.* [Selected works]. Ternopil, 2004. (in Ukrainian).
2. Hnatiuk Olia. *Mizh literaturoiu i politykoiu. Esei ta intermedii* [Between literature and politics. Texts and interludes]. Kiev, 2012, 368 p. (in Ukrainian).
3. Dziuba I. Vystup na vechori, prysviachenomu trydtsiatylittiu z dnia narodzhennia V. Symonenka v Budynku literatoriv 16.01.1965 r. [Performance on the evening dedicated thirtieth birthday V. Symonenko in the House of Writers 16.1.1965]. In: *Suchasnist*, 1995, no. 1, pp. 153–158. (in Ukrainian).
4. Kotsiubynska M. Vasyl Stus u konteksti sohodnishnoi kulturnoi sytuatsii [Vasyl Stus in the context of today's cultural situation]. In: *Slovo i chas*, 1998, no. 6, pp. 17–21. (in Ukrainian).
5. Kotsiubynska M. *Literatura yak mystetstvo slova. Deiaki pryntsypy literaturnoho analizu khudozhnoi movy* [Literature as an art expression. Some principles of literary analysis of literary language]. Kiev, 1965, 323 p. (in Ukrainian).
6. Pavlyshyn M. Yavyshe i norma: Ivan Dziuba, krytyk [Phenomenon and norm: Ivan Dziuba, critic]. In: *Dziuba I. Z kryntsi lit: u 3 t.* Т. 1. Kiev, 2006, pp. 7–35. (in Ukrainian).
7. Pakhlovska O. Ukrainski shistdesiatnyky: filosofii buntu [Ukrainian sixties: the philosophy of rebellion]. In: *Suchasnist*, 2000, no. 4, pp. 65–84. (in Ukrainian).
8. Sverstiuk Ye. *Bludni syny Ukrainy* [Prodigal sons of Ukraine]. Kiev, 1993, 256 p. (in Ukrainian).
9. Sverstiuk Ye. Symonenko – ideia [Symonenko is the idea]. In: *Slovo i chas*, 1990, no. 9, pp. 30–33. (in Ukrainian).
10. Stus V. *Fenomen doby (skhodzhennia na Holhofu slavy)* [The phenomenon of century (ascent to Golgotha of Glory)]. Kiev, 1993, 96 p. (in Ukrainian).

Тереза Левчук. Изменения критериев художественности в эстетике шестидесятилетия. Советскую концепцию социалистического реализма существенно пошатнули шестидесятники. Именно их представления об искусстве и литературе определяют те параметры культуры, которые воспринимаются как современные. На материале работ философа и летописца эпохи Е. Сверстюка, литературоведа-теоретика М. Коцюбинской, критика и идеолога И. Дзюбы прослежено изменение критериев художественности в эстетике шестидесятиков. В период политической оттепели художники и исследователи предприняли попытку реанимировать возвышенные модернистами критерии оригинальности и словесной образности. Анализ литературных явлений с эстетических позиций не только позволял говорить об имманентной специфике искусства, но и обращал внимание в сторону основного материала литературы – слова. Этико-

эстетические позиции шестидесятников дают основания говорить об элитарности украинской литературоведческой науки.

Ключевые слова: критерии художественности, эстетика, шестидесятничество, словесный образ, поэзия.

Tereza Levchuk. Changes of Aesthetic Criteria in the Period of Sixties. Soviet concept of socialist realism was significantly emphasized by Sixtiers. Their idea of art and literature outlined the characteristics of culture, which are perceived as modern. On the base of the works of philosopher and chronicler Y. Sverstiuk, literary scholar M. Kotsiubynska, critic and ideologist I. Dziuba, the changes of artistic criteria were traced in the aesthetics of Sixtiers. In the period of political thaw artists and researchers attempted to revive the sublime modernist's criteria of originality and characterization. Analysis of literary phenomena of aesthetic positions gives not only an opportunity to talk about the inherent specificity of art, but also turns the attention towards the basic material of literature – the word. Ethical and aesthetic positions of Sixties give grounds to speak about elitism of Ukrainian literary scholarship.

Key words: criteria of artistic merit, aesthetics, Sixties, characterization, poetry.

Стаття надійшла до редакції 25.01.2016 р.

УДК 821.161.2

Наталія Мафтин

Тарас Шевченко в літературознавчій рецепції Євгена Сверстюка

У статті йдеться про духовні засади, на яких сформувався Є. Сверстюк як особистість і митець. Доведено, що Шевченкове слово в рецепції Євгена Сверстюка постає як чинник світоглядний і далеко не обмежується включенням риторики й пафосу «Кобзаря» в дискурс власних досліджень публіциста. Есеї, літературознавчі статті бунтаря-шістдесятника реципіювали найприкметнішу стильову рису великого Кобзаря – органічну цілісність письма, велику внутрішню сконцентрованість ідеї. Як і в Т. Шевченка, його стиль ґрунтується на антитезі, має яскраву пасіонарну спрямованість, детерміновану високим моральним імперативом та енергією духу. Одним із чільних векторів постає в публіцистиці Є. Сверстюка також шевченківське розуміння історії як нерозривної естафети поколінь. У стилістику й риторичну Сверстюкового наративу органічно включається цитування з «Кобзаря», його безкомпромісність слова, виявлена в гострій метафориці, наповнює фразу бунтаря-шістдесятника особливим сенсом духовної єдності поколінь. У центрі Сверстюкового одкровення, як і в Шевченка, – Людина, з акцентом на її органічній потребі спілкування з Богом.

Шевченків імператив Правди став визначальним і в житті, і у творчості Є. Сверстюка, він умотивовує відтак і певну «агіографічність постаті» шістдесятника – реалізованість у власній долі готовності взяти на рамена хрест за свій народ і бути розіп'ятим режимом. Тому маємо ствердити наявність феномену життєтворення й текстотворення як домінанту двох постатей, та домінанту етичної категорії Правди, що стала ключовою і в долі, і у творчості двох бунтарів.

Ключові слова: рецепція, риторика, пафос, сконцентрованість ідеї, моральний імператив, агіографічність постаті, історіософія, теоцентричність.

Доба шістдесятників, коротка, однак сповнена неймовірно яскравих особистостей, розбурхала полум'яним словом правди темряву «заколисаних душ», що заснули летаргійним сном під гадючий присвист комуністичної пропаганди. Євген Сверстюк – «одна з найпомітніших постатей цієї доби, один з її творців і символів» [2, с. 6]. Високий ценз моральних цінностей, із молоком матері сприйнятий органічно з українського менталітету, народного світобачення, став для нього домінантою власного життєтворення. Ним детермінована цілісність життєтворення й текстотворення, ця, таки не багатьом під силу, правда власного життя й власного Тексту.

Як і Іван Котляревський, творчість і долю якого так блискуче проаналізував сам Євген Сверстюк, він мав «український хребет». І його слово теж учить пряmostоячості, робить щеплення від вірусу плазування перед будь-якими ідолами чи ласими перспективами.

Бунтар-шістдесятник так окреслив ті духовні засади, що сформували його як людину й митця у «Слові на процесі 1973 року»: «Честь, що оплачується кров'ю, гідність, що є передумовою життя, істина, до якої йдуть з безстрашністю дослідника – без гарантії повернутися. На цих поняттях я виростав і прагнув до них підноситися, вириваючися з замкненого кола порожніх слів...» [4, с. 11]. Тому цілком закономірною є та глибока рецепція Шевченкового слова, увага до постаті поета й осмислення його долі, яку бачимо в літературознавчих статтях, есеях, виступах публіциста.

Мета нашого дослідження – аналіз духовних засад, на яких сформувався Є. Сверстюк як особистість і митець, крізь призму Шевченкового слова. Рецепцію творчості й життєвого шляху Кобзаря публіцистом розглядатимемо як чинник світоглядний, що вплинув і на органічне засвоєння найприкметнішої стильової риси великого поета – органічну цілісність письма, велику внутрішню сконцентрованість ідеї. Ітиметься також про вплив поезії Т. Шевченка на стилістику й риторику творчості Є. Сверстюка.

Постать Тараса Шевченка – справді ключова в доробку Євгена Сверстюка: він одним із перших в українському материковому літературознавстві прочитав «Кобзар» «крізь велику призму» (М. Коцюбинська) вічних цінностей нашого духовного буття, не втискуючи правду Генія у вузькі рамки вульгарно-соціологічних підходів. Про сутність цієї методології Сверстюка-шевченкознавця так написав Іван Кошелівець: «Суть бо не в самих фактах, а в невлотно ірраціональному підтексті, що від нього живим таємничим світлом спалахують ті факти. Відкривається непояснене з допомогою рацію, чому люди, часом ледве письменні, що сприймали Шевченка “мудрим серцем”, “плакали, читаючи “Катерину”, над власною національною долею» [3, с. 13]. На наш погляд, це саме те, що «замикає» духовний ланцюг поколінь: колись, пройшовши крізь душу самого Шевченка іскрою болю й співчуття до стражденної матері-України, погвалтованої москалем, те почуття зазвучало українським словом. І душа Сверстюкова – тієї ж тональності, тому він зміг так глибоко відчитати трансцендентну скерованість Шевченкового слова, пропущеного крізь людське серце, слова, здатного замість «гнилої сукровиці» відродити живу гарячу кров. Отже, маємо ствердити наявність феномену життєтворення й текстотворення як домінанту двох постатей, домінанту етичної категорії Правди, що стала ключовою як у долі, так і в творчості двох бунтарів. Доля Євгена Сверстюка розгорталася під знаком тієї ж морально-етичної категорії: «Ми не лукавили з тобою. Ми просто йшли... У нас нема зерна неправди за собою». Цей Шевченків імператив став визначальним і в житті, і у творчості Є. Сверстюка, він умотивовує відтак і певну «агіографічність постаті» – реалізованість у власній долі готовності взяти на рамена хрест за свій народ і бути розіп'ятим режимом. Шевченко став для Сверстюка не тільки прикладом, за яким гартував власну волю і дух. Лицар доби шістдесятництва й у власній творчості реалізував одну з найприкметніших стильових рис великого Кобзаря – органічну цілісність письма, велику внутрішню сконцентрованість ідеї. Як і в Шевченка, його стиль ґрунтується на антитезі, має яскраву пасіонарну спрямованість, детерміновану високим моральним імперативом та енергією духу: «Коли поникнуть голови переможених і сили їх кануть у працю на хліб насущний, то на озлиднілому ґрунті завжди виростають поодинокі постаті як голос самозбереження народу, що мусить висунути свою естафету в особі подвижника, який швидко згорає за всіх. ... Вони пронесли для нас

вічно живий смисл минулого» [4, с. 41]. Такою великою сконцентрованою ідеєю пронизана вся публіцистика Є. Сверстюка, і одним із чільних векторів постає в ній шевченківське розуміння історіософії, отієї нерозривної естафети поколінь, «золотої нитки історії», яку має продовжити кожне нове покоління, щоб «вибудувати свій найвищий Собор». Ця ідея височіє в есеї «Собор у риштованні». Тут же йдеться і про високе покликання обраних Долею, чия місія історично запрограмована. У стилістику й риторику Сверстюкового наративу органічно включається цитування з «Кобзаря»: «Відколи в Україні “байстрюки Єкатери́ни сараною сіли” – минуле було оголошене недійсним. Але минуле не зникає. Героїчно пролита кров не зникає. Вона трансформується в нову форму духовної енергії, породжує людину, яка має його виспівати» [4, с. 50]. Або ж іще: «Він, народ, створив велику спадщину – і він же породив руїників її» – і вивіряє власну тезу Шевченковим словом:

«Бували війни й військові чвари: Галагани і Киселі, і Кочубеї-Ногаї», – продовжуючи: «А з нього ж пішли і “людські шашелі”». Враження таке, що дух Шевченків незримо присутній у слові публіциста: його оголена безкомпромісність слова, виявлена в гострій метафоріці, наповнює фразу бунтаря-шістдесятника особливим сенсом отієї духовної єдності поколінь українського лицарства. Закономірно, що Євген Сверстюк виводить генезу духовного браконьєрства саме з відірваності від власного історичного коріння, з добровільного безпам'ятства: «Вбогі, злиденні духом, вони без пуття переступаючи один одному через голови, рвуться до корита, об'їдаються і обпиваються. Раби зорового поля, вони не знають іншої поживи. Як дикунам потрібні гострі прянощі, так і їм потрібна найгостріша ситість, а потім уже ситість владою, самогон сваволі, тиранії... Браконьєрство – це психологія людини без минулого і без майбутнього» [4, с. 76].

Він – той, хто ностальгує за Великою Традицією. Оптимістично-вперто виголошує «вірую» всупереч Колимі, різношерстим сатрапам червоної масті, всупереч «зупиненому часові». І як сучасно, сьогодні звучать його думки і про «колиску духовного становлення»: «Нині кожен з нас може знову вільно вирішувати, коли почалася історія. Чи від найдавнішої дати, яку зберегла твоя пам'ять? Чи від революції? Чи від події, що особисто вразила тебе? Чи від власної дати народження? Чи, може, від початку просування вгору по службовій драбині?» [4, с. 54]. Тут відповідь на дуже сучасне й болюче

питання: чому ніяк не відбудеться народжувана в таких муках справжня доля України, хоча гарячі серця проливають кров на сході? Бо аж доки кожен з нас не визначить цей пріоритет для себе... Доки не буде подолана антитетичність світу, межа якого, означена Шевченком, – між лицарем і хамом, «свинопасом» – в сенсі духовному, а не соціальному. Євген Сверстюк підкреслює: «“Не дай Боже з хама пана” – ця приказка в моєму дитинстві ніколи не означала “не дай Боже з бідного багатого”», а саме – з хама, самовдоволеного й розперезаного, обтяженого рабським комплексом зневаги до слабших і залежних, позбавленого моральних обов’язків – не дай Боже наділити його силою, правами і владою пана.

Комплекс хама – породження соціальне. Але чому ж воно так виразно виступає як явище серед національно вихолощених, духовно zdegradovаних українців? Не вмію цього інакше пояснити, як тим, що, позбавлені національної гідності та відповідальності за народню духовну спадщину, вони не мають на чому виробити почуття людської гідності. Від свого відстали й до чужого не пристали, ні гави, ні ворони, якщо зневажили своє, то як вони можуть поважати чуже? Воно лише плащ – дешевий, зручний, а головне – готовий. Коли треба – то й з національною етикеткою» [4, с. 80]. І знову органічно приходить паралель із Шевченковим словом: «Раби, подножки, грязь Москви, варшавське сміття»...

Гостре відлуння Шевченкового пафосу й риторики у власній стилістиці публіциста акцентує приналежність Сверстюка до високої традиції – козацького духовного спадку, що його автор назвав «богунською дорогою честі». Дорогою, що веде на Голгофу, на Соловки, на Колиму... Але ніколи – до ситого корита. Бо так написано на Небесних Скрижалях: «Треба бути вибіленим болем і стражданням, щоб велике постало перед нами знов живим» [4, с. 136].

У центрі Сверстюкового одкровення, як і в Шевченка, – Людина. І тому такими важливими є «впізнавані ще з дитинства чисті голоси любові до ближнього – прагнення нагодувати голодного, напоїти спраглого і провідати його в темниці» [4, с. 141]. Це те, що відчув «одразу, як тільки вийшов у вільну зону заслання. Голоси з Англії, Німеччини, Канади й Америки, Франції, Італії, Швеції, Литви і Польщі». Стиль Сверстюкового письма настільки нюансовано точно, до найглибших відтінків передає ту глибину віри в Людину, він просякнутий пафосом високого «вірую»: «коли б навіть наші віковічні

святині від якоїсь вселенської епідемії впали і були зовсім затоптані, – з того тепла простягнутих рук можна було б витворити новий живий образ християнського Духа, якого залишив Христос Утішителем на гіркій землі. І якби та земля виснажилась на вітрах ХХ віку, мої незнайомі сестри-брати самі вже не вірили, а тільки світились світлом погаслої зорі, то й тоді можна було б відчути, яка то висока Вифлеємська зоря дала світло на нашій плянеті на довгі віки, щоб воно засвічувало кожну індивідуальність і творило у Всесвіті широку світлову смугу любови і доброї волі» [4, с. 142].

Розмірковуючи над проблемою свободи, істини й мистецтва, Євген Сверстюк зауважив основну методологічну хибу радянського шевченкознавства, продиктовану відсутністю свободи думки і свободи слова: брехню, якою й було вмотивоване поверхнєве прочитання, позбавлене зануреності в джерельні глибини, базованої на школі національного мислення, де мірилом завжди виступали правда й служіння Істині: «Розуміння Шевченка нам бракує, але серйозного, вірного й послідовного, оскільки саме він пізнав, висловив і вистраждав життям нашу істину, наш підхід до вселюдських ідеалів» [4, с. 202]. Уже в часи незалежної України, аналізуючи чинники, що можуть забезпечити українське відродження, публіцист знову акцентував правду як запоруку особистої й суспільної моралі, як той ґрунт, на якому можуть відродитися кращі національні традиції, як те, що допоможе відшукати «живі моральні джерела». Він знову апелює до Шевченкового слова: «Коли Україну на шляху незалежності атакують професійні маніпулятори громадською думкою, їм можна протиставити лише нашу вистраждану правду, “голосну та правдиву, як Господа слово”» [4, с. 215]. Сверстюк і сам виріс з цієї великої національної традиції, він – як і всі шістдесятники – її невід’ємна ланка. Тому, на його переконання, слово має служити високій меті, Ідеалові людського буття, а не нігілістичному словоблудству. Тому «українська література і християнська традиція» в розумінні публіциста, – поняття, що співвідносяться як коріння і дерево, джерело й ріка. І тут знову – глибокі міркування про ключові засади сприйняття Шевченкового слова: «...наші люди часто запитували, де можна прочитати «справжній “Кобзар”», ще дореволюційний... Насправді не “Кобзар” був змінений, а ключ до його сприймання підмінили через систему спотворених понять. Малописьменна людина християнської традиції була більш готова до читання Шевченка, ніж проведений через систему кому-

ністичної освіти школяр, який пропускав повз увагу слово “Бог”, написане з малої літери, а слова “правда”, “воля”, “слава”, “Україна” вимовляв без Шевченкового священного трепету» [4, с. 238].

Тарас Шевченко й Григорій Сковорода в концепції Євгена Сверстюка виступають ключовими постатями культури українського народу, посталями, «до яких завжди звертаються як до камертону». І це «річище традиції» якраз і забезпечує «прозоріння у вічність» – Шевченкова «основоположність» в українській літературі, справді ж «полягає не в “реалізмі”, а в піднесенні духових проблем до контексту літератури світової» [4, с. 242]. Ця велика традиція духовною естафетою проростає зі слова мандрівного філософа, розбиває крижаний нігілізм імперії первоцвітом сміху «Енеїди», вибухає праведним вогнем Шевченкового болю як проти катів і гвалтівників його батьківщини, так і проти самовдоволеного зденаціоналізованого «торжествуючого хама», процвітає сонцем любові Поета до Людини і до Неба.

Шевченків імператив – «моліться Богові одному, моліться правді на землі, а більш нікому на землі не поклоніться» – теж із глибин народного світосприйняття. З цього ж джерела і нурти Сверстюкового світогляду: «Схиляюся перед пам’яттю моїх неписьменних батьків: з дитинства я брався за книжку, де “за Бога”, а непристойністю була книжка проти Бога» [4, с. 22]. Звідси – ота естетика й етика, що визначається моральною домінантою й буттєвими детермінантами: «душевна туга до Вічного Неба». Таке ж, як і в Шевченка, гостро непримиренне ставлення до фарисейства російського православ’я. Настанова на те, що «вражий», демонічний антисвіт буде подолано світлом божественної Любові, Правди, Добра, і «на оновленій землі» «врага не буде супостата, А буде син, і буде мати, І будуть люде на землі». Що Шевченкове слово трансформує горизонталь людського буття (тут-і-зараз, у часі й просторі) у сакральну вертикаль трансцендентного: світ доброго ладу, де матеріальне далеко не є домінантним («а ми помолимося Богу, і не багатії, не вбогі»).

Євген Сверстюк осягнув, що саме ця теоцентрична вертикаль Шевченковій поезії, реалізована в структурованості національного космосу, акцентована християнськими цінностями, становить глибинний інваріант «Кобзаря», запоруку його монолітності, – що й виявляється на усіх зрізах поезики – від тематичного до композиційного, де моделювання художнього світу тексту, мікро- й макрообразів відбувається також на стійкій матриці національного світосприйняття, тому етичне,

моральне, світле, людське протиставляється темному, «вражому», буттєвим синонімом якого в площині суспільній постає ідеологія імперщини – «московська блекота» (Т. Шевченко) й породжуване нею зло, бездуховність, антилюдяність – «психічне болото» (В. Барка).

Отже, маємо визнати: Шевченкове слово в рецепції Євгена Сверстюка постає як чинник світоглядний і далеко не обмежується включенням шевченківської риторики й пафосу в дискурс власних досліджень.

Однак є у творчому доробку критика й публіциста Євгена Сверстюка цикл есеїв та виступів, присвячених безпосередньо особі Тараса Шевченка та його творчості: «У дорозі до Шевченка», «На дев'яте березня», «Остання сльоза», «Шевченко непрочитаний», «Феномен Шевченка», «Рік високого сонця». Поетика назв, які вражають простою й водночас сприймаються як віхи, що промовляють, наскільки знаковою, дороговказною упродовж усього життя залишалася для Євгена Сверстюка постать Кобзаря. Така рецептивна позначка виносить й на початок першого есею: «До загадки Шевченка я підходив ще з ранніх років. Кожного разу бачив у ньому щось інше». І «просторінь Шевченкового слова» з кожним життєвим етапом розкривалась для бунтаря-шістдесятника далі глибше. Як, зрештою, для кожного, хто хоче почути, хто не глухий серцем і не байдужий душею. Євген Сверстюк, говорячи про свій шлях до розуміння поетового Слова, позначає як першу точку відліку «важку й болісну Шевченкову дорогу до Бога» – «головний образ, який єднався поетові з Україною». А з висоти набутого досвіду – світла, що пробивається крізь ґрати, й калини, що сонцем спогадів зігріває колимські сніги, – підсумовує: «І його найвища мета хіба не в учительстві, щоб кожен з нас знаходив свою стежку до Бога?» [4, с. 283]. Напевне, саме серце підказало літературознавцеві оту точку опертя, те золоте січення, де якраз і закладено глибокий філософський і гуманістичний сенс Шевченкової поезії: антропоцентричну й водночас – теоцентричну вертикаль «Кобзаря». Глибокими й цікавими є міркування літературознавця і про специфіку рецепції поетового слова. Особливо ті, що стосуються проблеми «Шевченко й міф». Євген Сверстюк зауважує: «Великий поет у свідомості свого народу стає живим, вічно оновлюваним мітом. У цьому є щось зворушливе і щось небезпечне. Шевченко по той бік себе стає формою еманациї духу часу. Народники творили селянський міт. Революціонери – прометеївський міт. Большевики – терористичний міт. ... Нині свобода слова для напі-

восвічених “шанувальників” означає свободу протилежної крайности, словесна хвиля несе до канонізації Шевченка, а це загрожує загатити його животворні джерела» [4, с. 284].

Есей «На дев’яте березня» став уже класикою шевченкознавства. Рядки про «зухвалого генія, який цілому народові прокладав шлях проти течії» сучасна молодь цитує напам’ять. У цьому короткому (але такому насиченому ідеями й лаконічно-рельєфною образністю!) творі – і про непроминальну велич слова Кобзаря, і про трагічну велич його людської долі. Відтак Сверстюків наратив органічно перетікає в «Останній сльозі» до проблем біографічних, зокрема останніх років життя та творчості поета. Тут зроблено чудовий аналіз вірша, що його Шевченко написав за три місяці до смерті – «Зійшлись, побрались, поєднались...» Використовуючи біографічний, інтерпретаційний та герменевтичний методи, літературознавець розкриває «моторошну трагедію» трьох останніх років життя Шевченка «на волі». Особисту трагедію покаліченого життя, біль від якої нестерпно примножувався трагедією понівеченої національної долі: «Дівчаток москалі украли, А хлопців в москалі забрали». «Шевченко непрочитаний» – про відкриті перспективи досягнення широких горизонтів, до яких іти й іти, про справжню, живу й жертвовну любов – до України й до Бога. Бо тільки так можна спробувати досягнути феномен Шевченка – відкритою душею. І слово Сверстюкове нагадує полум’яне зерно: воно западає в серце: «Шевченко пише про стривожену душу людини, про її боріння з активним злом, з густою темрявою. Про поривання і пориви до своєї Небесної вітчизни. Крізь безпросвітні хмари й безнадійно скалічене життя. Може, з отих калічених ран і виглядає душа – зазирає нам у вічі великими очима страждань» [4, с. 302].

Системністю підходу до прочитання феномену Шевченкового слова й долі вражає літературознавче дослідження Євгена Сверстюка «Рік високого сонця». Від пояснення причин «зашореного погляду», тих комплексів і стереотипів, що витворювалися довкола постаті поета, – до аналізу феноменальності його особи з вибором знакових, ключових аспектів («у Шевченковій біографії насамперед привертає увагу його вічний порив до незнаного і сміливий розрив. Він ніде не нагрівав місця. ... І взагалі на землі довго не забарився. На кожному перехресті доріг – активний вибір! Його важко порівнювати з іншими поетами») [4, с. 329], до виокремлення домінантної в цій постаті «потреби вільного вибору» – свободи, що передалася йому в спадок з «козацького міту» і «козацької вдачі». Тому природно, що саме

Шевченко «прийшов з ясною свідомістю покликання повернути свій народ лицем до Бога батьків, до втраченої історичної пам'яті», до великої спадщини. І це покликання стало його Долею. Тією, що, провівши крізь горнило «року високого сонця», зробила його пророком, водночас змусивши взяти на рамена тяжкий хрест і стати офірою «за люди своя», за слово правди, за Істину. І вистраждати високе право залишити нам духовні скрижалі: «І цей земний образ нелукавого серцем поета став для народу символом батька, який навчає любови, і його мають слухатися всі. Він поставив духові проблеми і національні принципи понад усе. Любов до Бога і до брата свого. Віра в непереможність правди. Вірність Україні і самовіддана праця для неї. Справжність любови і віри, бо фарисейство релігійне і патріотичне – смертний гріх проти Духа» [4, с. 368].

Євген Сверстюк нагадує нам: «В житті кожної мислячої людини приходить момент істини, коли треба дати відповідь: бути чи не бути? Питання, що по суті означає: “бути собою або ніким! Бути – це бути сином! Бути – це бути в опозиції, бути зі шпагою. Бути – значить виконувати обов'язок”» [4, с. 30]. Так колись відповів на це питання Долі й Вічності, поставлене в рамках темного часу, Тарас Шевченко. І його вибір повів поета «богунською дорогою чести». Цією богунською дорогою пройшов також на свою Голгофу і Євген Сверстюк, один із справжніх синів і Лицарів України. Той, хто також торував дорогу до Храму української духовності прийдешнім поколінням, виконуючи лукаве слово «московської блекоти».

Шевченкове слово в рецепції Євгена Сверстюка постає як чинник світоглядний і далеко не обмежується заключенням риторики й пафосу «Кобзаря» в дискурс власних досліджень публіциста. Есеї, літературознавчі статті бунтаря-шістдесятника реципували найприкметнішу стильову рису великого Кобзаря – органічну цілісність письма, велику внутрішню сконцентрованість ідеї. Як і в Т. Шевченка, його стиль ґрунтується на антитезі, має яскраву пасіонарну спрямованість, детерміновану високим моральним імперативом та енергією духу. Одним із чільних векторів постає в публіцистиці Є. Сверстюка також шевченківське розуміння історії як нерозривної естафети поколінь. У стилістику й риторику Сверстюкового наративу органічно включається цитування з «Кобзаря», його безкомпромісність слова, виявлена в гострій метафориці, наповнює фразу бунтаря-шістдесятника особливим сенсом духовної єдності поколінь. У центрі Сверстюкового одкровення, як і в Шевченка, – Людина, з акцентом на її органічній потребі спілкування з Богом.

Список використаних джерел

1. Коцюбинська М. Мої обрії. У 2 т. Т. 2. / Михайлина Коцюбинська. – Київ : Дух і літера, 2004. – 386 с.
2. Коцюбинська М. Кризь велику призму / Михайлина Коцюбинська // Сверстюк Євген. На святі надій / Сверстюк Євген. – Київ : Наша віра, 1999. – С. 6–9.
3. Кошелівець І. Окремий Євген Сверстюк / Іван Кошелівець // Сверстюк Є. На святі надій / Є. Сверстюк. – Київ : Наша віра, 1999. – С. 10–20.
4. Сверстюк Є. На святі надій / Євген Сверстюк. – Київ : Наша віра, 1999. – 780 с.

References

1. Kotsiubynska M. *Moi obrii* [My horizons]. Kiev, 2004, vol. 2. (in Ukrainian).
2. Kotsiubynska M. *Kriz velyku pryzmu* [Through large prism]. In: Sverstiuk. Ie. *Na sviatinadii*. Kiev, 1999, pp. 6–9. (in Ukrainian).
3. Koshelivets I. *Okremyi Yevhen Sverstiuk* [Individual Yevhen Sverstiuk]. In: Sverstiuk. Ie. *Na sviatinadii*. Kiev, 1999, pp. 10–20. (in Ukrainian).
4. Sverstiuk. Ie. *Na sviatinadii* [At the celebration of hopes]. Kiev, 1999, 780 p. (in Ukrainian).

Наталья Мафтин. Тарас Шевченко в литературоведческой рецепции Евгения Сверстюка. В статье проанализированы особенности рецепции Е. Сверстюком творчества и биографии Т. Шевченко. Установлено, что творческое наследие, как и жизнь великого писателя, выступают факторами, сформировавшими мировоззрение публициста-шестидесятника, и не ограничиваются включением риторики и пафоса «Кобзаря» в дискурс его исследований и творчества. Эссе и литературоведческие статьи Е. Сверстюка характеризуются рецепцией главной стилевой черты Т. Шевченко – органической целостностью письма, внутренней концентрированностью идеи. В центре нарратива публициста, как и гениального поэта, – Человек, с жизненно важной потребностью общения с Богом. Императив Правды, главный для Т. Шевченко, стал доминирующим и в жизни, и в творчестве Е. Сверстюка; им обусловлена и некая «агиографичность личности» публициста-диссидента.

Ключевые слова: рецепция, риторика, пафос, сконцентрированность идеи, моральный императив, агиографичность, историософия, теоцентричность.

Natalia Maftyn. Taras Shevchenko in Yevhen Sverstiuk's Literary Perception. The article says about the spiritual foundations on which Yevhen Sverstyuk was developed as the personality and the artist. The role of T. Shevchenko's image perception and his fate comprehension, Kobzar's word perception in publicist's literary articles and essays were researched. The methodology of Y. Sverstyuk as the shevchenkoznavevets was analysed.

Key words: perception, style, essay, methodology, individual style, social and political journalism, outlook.

Стаття надійшла до редакції 27.01.2016 р.

Шевченкознавчі студії Євгена Сверстюка в контексті його світогляду

У статті йдеться про поєднання публіцистики, ліризму й наукового підходу в шевченкознавчих студіях Євгена Сверстюка. Розглядаються взаємини двох митців крізь відстань часу (книга «Шевченко понад часом»), коли спорідненість світоглядів стає визначальною. У світогляді Сверстюка визначальними складниками є антирадянське дисидентство, християнська віра й патріотизм. Наголошується, що християнські цінності зумовлюють своєрідність вільнодумства й патріотизму Сверстюка. Йдеться також про суб'єктивізм літературної критики Сверстюка, який обертається більшою об'єктивністю, ніж академічні студії, об'єктивовані науковими підходами. Утверджується думка, що есеїстика Сверстюка про Тараса Шевченка, попри її ліричне суб'єктивне начало, експресивний пафос і публіцистичність, зіграла важливу роль в становленні шевченкознавства останніх десятиліть, наблизила Шевченка до сучасності, виявила глибинні прошарки творчості поета.

Ключові слова: Шевченко, есе, світогляд, християнство, патріотизм.

Шевченкознавчі розвідки, зібрані в книгу «Шевченко понад часом», Євген Сверстюк писав протягом усього життя, особливо інтенсивно – у період видання газети «Наша віра», що й дає підстави говорити про образ Шевченка в контексті його світогляду. Я свідомо певного термінологічного ризику у вживанні словосполучення «контекст світогляду», адже традиційно контекст ми шукаємо зовні, а світогляд – всередині автора. Однак саме шевченкознавчі студії вмотивовують такий слововжиток, оскільки цим студіям властива публіцистичність, популяризаторська й ідеологічно-політична спрямованість. Часто виглядає так, що Євген Сверстюк використовує Шевченка як спосіб маніфестації власних ідей і настанов. Есеї, найбільш часте жанрове визначення, під яким подаються його студії, привертають увагу надмірним як для есею запалом борця й проповідника. В есеї мав би домінувати роздум, у Сверстюка думка завжди підпорядкована емоції. Отож світогляд, хоча й чітко проявляється в текстах, відсувається на периферію, оточує стрижневий образ своєрідним силовим полем, стає контекстом для емоційно-вольового зрощення Шевченка з «я» автора, слово якого найбільш надається визначенню «ліричний герой» прози про Шевченка. Ось характерний приклад цієї прози: «Я не знаю нічого

драматичнішого і моторошнішого, ніж три останні роки життя Шевченка “на волі”. Кульмінація цієї драми – остання подорож в Україну. Вимріяне, злеліяне в снах повернення “додому”, в Україну, обмарену до кожної стежини і кожного дерева. Та подорож – із табуном псів за спиною, під прихованим конвоєм донощиків і рознощиків нечисти. Повернення в обітовану землю, де можна було знайти чисту годину, відчути щасливу мить, лише коли міцно нап’єшся і, приспівуючи, вертаєшся до дитинства... Прокидаєшся, а перед тобою в повній формі нахабно підморгує обізнаний унтер Табачников – і ніде й натяку на збори тих зосереджено уважних земляків, яким на нинішніх картинах Шевченко читає революційні вірші» («Остання сльоза» [2, с. 19]). Привертає увагу не лише початкове «Я», а й друга особа в тій частині, де відбувається занурення у відчуття Шевченка. Власне гірке повернення в Україну й подібний до Шевченкового досвід нелюдського змагання з підлою системою дозволяє Сверстюкові оживлювати біографічні сторінки поета, не лише подавати їх у цілком іншому світлі, а й наповнювати пристрастю пережитого особисто.

Дивовижно суголосні і змістом, і формою поетичні та наукові висловлювання Євгена Сверстюка. Особливо коли йдеться про особистість і долю поета: «У Шевченковій біографії насамперед привертає увагу його вічний порив до незнаного і сміливий розрив. Він ніде не закріплював місця.

Від дядка утік.

В учителя не затримався.

У козачках не засидівся.

У Ширяєва не прийнявся.

В Академії мистецтв не прижився.

В Україні не влаштувався.

У солдатчині не пристосувався.

І взагалі на землі довго не забарився» («Рік високого сонця» [2, с. 78]).

Ліричний суб’єктивізм тут вочевидь домінує. Але якщо витягнути з емоцій голе твердження, його важко буде заперечити. І це вже феноменологія самого Євгена Сверстюка, українського дисидента, літератора, філософа й християнина, який доклав чимало зусиль, аби збагнути феномен Шевченка та донести його до знівечених духом українців.

Не випадково науковці академічного складу, наприклад, представлені в монографії «Теми і мотиви поезії Тараса Шевченка» (Інститут

літератури, матеріали «Шевченківської енциклопедії»...), посилаються на статті Сверстюка, зокрема, Юрій Барабаш, Василь Пахаренко. Особливо привернув увагу науковців текст, що зіграв важливу роль у розвитку сучасного шевченкознавства, – есей «Феномен Шевченка», уперше опублікований у газеті «Молодь України» 1990 року. Сверстюк лаконічно й надзвичайно точно формулює головні антиномії рецепції Шевченка. Ця вочевидь наукова теза, знову-таки, має форму не просто емоційного, а буквально віршованого афористичного висловлювання:

«За стіною стоять давно знайомі антиномії.

Шевченкова поезія проста – і в Шевченка немає нічого простого.

Шевченко наскрізь соціальний – і Шевченко завжди і весь у сфері духовних проблем.

Шевченко національний у всіх виявах – і Шевченко скрізь ставить проблеми загальнолюдські.

Скляна стіна відмежовує нас од світу трансцендентних ідей, які були рідні й зрозумілі Шевченковим сучасникам, котрі починали свій день молитвою» [3, с. 31]. На думку одразу спадають слова із вірша Євгена Сверстюка про Шевченка: «пісня, Завіт і Псалтир»: пісня як душа нації, Завіт як припис долі, Псалтир як щоденна молитва.

«У пошуках єдиної спільної мови я вийшов на євангельські джерела моєї книжки. Мають рацію ті, хто пише про моє “проповідницьке” літературознавство. Усіма силами душі я хочу повернути наше духовне життя в його природне християнське річище. Бо хоч те річище визначали Сковорода і Шевченко, нині ми дивимось і не бачимо, слухаємо – і не чуємо. Душі травмовані нігілізмом», – пише Сверстюк в есеї «Потрібна висота духу» [2, с. 265].

Таки й справді проповідницьке літературознавство – пристрасне свободолюбство, одягнене в міцний обладунок глибоко усвідомлених ідей.

Книга есеїв Євгена Сверстюка названа «Шевченко понад часом», що показово в багатьох аспектах. З погляду рецептивної естетики література здійснює свою роль (чи призначення) у процесі сприйняття. Того чи того значення авторам минулого ми надаємо тут і тепер, у процесі нашого спілкування з ними. «Літературна традиція, – полемічно підкреслює Г. Яус, – це не вільний, нескутий діалог між текстами і авторами. Їхня уявна розмова понад часом починається тільки тоді, коли пізніший автор вступить до неї, визнавши якогось давнішого автора за свого – попередника, і знайде власне запитання, яке виведе його за межі вже даної в творі попередника відповіді» [5, с. 377].

Шевченко вочевидь для Сверстюка попередник, з його допомогою пізніший автор шукає відповіді на ті самі болісні питання, що й давніший, але додає у відповіді власний гіркий досвід шукань. Сверстюк здійснюється через Шевченка, але й Шевченко втілюється через Сверстюка, отримує можливість діалогу з читачами (тими самим, зрештою, українцями) з ближчої дистанції.

Світогляд Євгена Сверстюка, на мою думку, тримається на трьох китах: антирадянське дисидентство, християнська віра й патріотизм. Саме ці підвалини відшукує Сверстюк в особистості і творчості Шевченка, не приховуючи суб'єктивності власного сприйняття: «У країні вічної мерзлоти мені легше було зрозуміти “село на нашій Україні, неначе писанка”, “і сині гори над Дніпром”, і споконвічний “садок вишневий коло хати” – усе те, чого небокоптителі, гончі і псарі в Україні не відчують.

Попри всю убогість нашого життя, Бог посилає дощ і роси, пташині хори й увесь той барвистий світ, яким переповнена Шевченкова поезія» (з есею «То була дивовижна зоря» [2, с. 7]).

Особливо пристрасні, часом сатирично вбивчі слова Сверстюк адресує радянському шевченкознавству: «Кожна епоха творила свій образ Шевченка. І хотіла його словами говорити – від імени народу – про себе. Всі мухи-одноденки мають пасію сідати на вічне й вкривати його своєю подобою. У революцію й опісля поетові накинули “соціальне завдання” – пропаганду боротьби проти поміщиків та капіталістів. Його високим іменем безпардонно освячували беззаконня й терор». «У шкільних програмах і підручниках із тьмяних затертих слів виліплено антипод Шевченка, задекорований під Шевченка». «Отже, після революції проблема Шевченка була розв'язана методом створення культу Шевченка. ... Сатанинські масштаби сталінської маскаради дали змогу поєднати Шевченка з усіма актуальними партійними гаслами і навіть спокійно цитувати Шевченкові слова: “На всіх язиках все мовчить, бо благоденствує” («Феномен Шевченка» [2, с. 34, 36]). Сверстюк максимально наближує Шевченка до особистого досвіду, більшість його тверджень можна переадресувати йому самому. Як-от це: «Але яку внутрішню свободу треба мати, щоб написати таке і подати до царської цензури! Шевченко згадує, що він писав своїх “кровожерних гайдамаків” у розкішних залах Академії мистецтв. Справді, це навіть важко собі уявити: животворити народне повстан-

ня... Місяцями жити цим духом і не помічати зовнішнього світу, в якому живеш – і то після недавнього викупу на волю!» («Внутрішня свобода» [2, с. 63]. Мабуть, не меншу внутрішню свободу мав і автор «Собору у риштованні», і його вміння зберегти душу, дух і Слово у нелюдських умовах виживання так само подиву гідні. Пишучи про Шевченка, Сверстюк, так чи інакше, має на увазі й себе. Але в жодному разі це не свідчить про натяжки чи надмірну заполітизованість підходів, а тим паче – про авторський егоцентризм. Інвективи проти радянської системи, породжені власним болісним досвідом, дають змогу Сверстюкові актуалізувати ті моменти сприйняття Шевченка, які важко надаються до переосмислення, оскільки стали надто твердими стереотипами. Наскільки, де саме, у чому, як перекручений ідеологією Шевченко, ми переважно не усвідомлюємо, бо не здатні розгледіти. Звичний Шевченко не здається ідеологемним, він укритий цитатами, тобто тією псевдооб'єктивністю, яка не дає змогу побачити заретушовані ключові поняття Шевченкової творчості. Набутий і усвідомлений досвід протистояння радянській системі, послідовне й чесне вільнодумство, смак до здобутої самотужки істини дають Сверстюкові можливість набути бачення, кажучи Шевченковими словами, «внутрішнім оком». За машкарою облудних слів він уміє роздивитися справжні наміри, за славослов'ям – сатанинське кумиротворення, за канонізацією – свідоме вимивання підвалин. Шевченко, як ніхто інший зі знищених або перекручених радянською системою особистостей, може слугувати лакмусовим папірцем для виявлення правди і брехні. Сверстюк це збагнув краще від багатьох і зумів справді суттєво перепрограмувати коди в образі національного генія. З цього погляду його ім'я варто поставити поруч із такими яскравими реформаторами шевченкознавства, як Григорій Грабович (книгу якого Сверстюк шанобливо згадує), Оксана Забужко, уже згадувані Юрій Барабаш, Василь Пахаренко та інші автори постколоніальних, психоаналітичних або герменевтичних підходів, за допомогою яких здійснено ревізію поширених стереотипів. Щоправда, Сверстюк виділяється і посеред них інтенсивністю та тотальністю перечитування. «Система вивернутих понять, нігілістичне заперечення давніх цінностей, похід проти Бога, віри, краси, добра і любови дозволив їм зовсім не рахуватися зі співцем любови. Вони брали крайні вирази його непримиренности з державним і церковним фарисейством або

вирази його героїв-бунтарів, і з тих форм ліпили до себе подібний образ матеріаліста і безбожника». «Забльоквана свідомість не сприймає ключових понять Шевченкової поетики» («Рік високого сонця» [2, с. 70–71).

Щодо ключових понять Шевченкової поетики, то Сверстюк неодноразово посилається на Ю. Шевельова, за підрахунками якого найчастіше вживана лексема у словнику Шевченка – це Бог. Для Сверстюка очевидна глибока, послідовна, пристрасна й водночас свідома віра поета, яка була закладена в дитинстві, у світі, просякнутому християнством. «Бо те, що вчені люди беруть із філософії, простий народ споконвічно бере з релігії, і йому легко шукати річище образів філософської поезії Шевченка. Зрештою, і свою філософію життя поет виробляв більше на Біблії, ніж на філософії. Очевидно, Псалтир і народна пісня відкрили йому в дитинстві таїну символіки, яка охоплює таємницю сутності.

Примітивний раціоналізм нашого шевченкознавства, по суті, завуальовував душу його поезії нагромадженням зовнішніх асоціацій соціологічного порядку і таким чином нейтралізував її силу» («Остання сльоза» [2, с. 19].

Психолог Е. Фромм, матеріаліст за світоглядом, змушений визнати, шукаючи відповідь на питання «Мати чи бути?»: «Справді, якби історія Європи тривала в дусі XIII століття, якби в ній повільно і разом з тим поступально розвивався дух наукового пізнання та індивідуалізму, то ми перебували б нині у досить щасливому становищі. Але розум почав вироджуватися в маніпулятивний інтелект, а індивідуалізм – в егоїзм. Короткий період християнізації скінчився, і Європа повернулася до свого первісного язичництва». І далі: «Християнський герой був мучеником, оскільки за юдейською традицією найвищий подвиг – це віддати своє життя за Бога або за ближнього. Мученик являє собою цілковиту протилежність язичницькому герою, уособленому грецькими та германськими героями. Мета останніх – завоювання, перемога, руйнування, грабунок; гідний підсумок життя для них – гордість, влада, слава, перевага в умінні вбивати...» [4, с. 153]. Сверстюк у своїй особі являє зразок християнського героя, таким він бачить і Шевченка. Мучеництво й жертва неминучі на земному шляху, але не задля власного вивищення чи перемоги над ворогами. Християнські цінності надають суттєво іншого сенсу дисидентським,

антирадянським змаганням Сверстюка. Він свідомий свого служіння Богові й народу, так само, як свідомий був цього Шевченко.

Отже, яскравий суб'єктивізм статей Сверстюка про Шевченка, експресивність, сатиричність, політична загостреність його есеїв нібито виводять їх за межі не лише академічного, а й простого наукового дискурсу, адже наука мусить так чи інакше дбати про об'єктивність бачення, здобувати бодай мікрочастинки істини, але...

Над питаннями науковості літературної критики свого часу цікаво розмірковував Михайло Рудницький: «Ніяка кількість порівняного матеріалу, запозиченого з літератури, історії, філософії, не в змозі заступити критикові його індивідуального світогляду, його своєрідної чутливості, всіх тих даних освіти та темпераменту, що рішають про форму та ідею його суджень. Критика літератури заплутується в схоластичне павутиння, коли вірить, що із щораз більшої кількості літературних форм та ідей можна добути одну теоретичну відповідь на те, “що таке краса?”, “що таке мистецький твір?”, “що таке літературна форма?”, “яка ідея – мистецька?”, і від такої відповіді перейти до практичного застосування “наукової методи”, основаної на загальних законах, аналогічних до законів математично-природничих наук» [1, с. 400–401].

Парадокс, або ж феномен Сверстюка полягає в тому, що його Шевченко набагато ближчий до того справжнього Шевченка, якого ми всі намагаємося пізнати, але з яким так часто не здатні порозумітися. Суб'єктивізм не можна подолати, але його можна усвідомити. Чим глибша самосвідомість індивіда, тим об'єктивнішими стануть його суб'єктивні оцінки. Суб'єктивність Євгена Сверстюка завжди обернеться для нас істиною ще й тому, що все, ним зроблене і сказане, корелюється вищими законами моралі. Як свідчить гіркий досвід Ніцше, істини поза межею добра і зла не існує. Істина відкривається палкому шукачеві, який вірить у спасіння світу й людини.

На завершення ще одна цитата: «Переживаємо час падіння ідолів, а водночас і розмивання усіх вартостей. Нам потрібна висота духу, щоб зустрітися, щоб не розминутися із Шевченковою висотою. Ми повинні берегти ту Шевченкову справжню висоту щасливої зірки на українському небі – для орієнтації у світі» («Потрібна висота духу», с. 265). На українському небі така ж щаслива зірка на ймення Євген Сверстюк не дасть збитися зі шляху багатьом добрим людям з вірою в серці.

Список використаних джерел

1. Рудницький М. Від Мирного до Хвильового. Між ідеєю і формою. Що таке «Молода Муза?» / Михайло Рудницький. – Дрогобич : Відродження, 2009. – 502 с.
2. Сверстюк Є. Шевченко понад часом : есеї / Євген Сверстюк. 2-ге вид. – Луцьк ; Київ : ВМА «Терен»; ТОВ «Видавничий дім “Києво-Могилянська академія”», 2011. – 276 с.
3. Теми і мотиви поезії Шевченка / Ю. Барабаш, О. Боронь, І. Дзюба, В. Мовчанюк, Є. Нахлік, В. Пахаренко, С. Росовецький, В. Шевчук. – Київ : Наук. думка, 2008. – 374 с.
4. Фромм Е. Мати чи бути? : пер. з англ. / Еріх Фромм. – Київ : Укр. письменник, 2014. – 224 с.
5. Яус Г. Р. Досвід естетичного сприйняття і літературна герменевтика : пер. з нім. / Ганс Роберт Яус. – Київ : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2011. – 624 с.

References

1. Rudnytskyi M. *Vid Myrnoho do Khvylovoho. Mizh ideieiu i formoiu. Shcho take «Moloda Muza?»* [From Myrnyj to Khvylovyj. Between the idea and form. What is the "Young Muse?"]. Drohobych, 2009, 502 p. (in Ukrainian).
2. Sverstiuk Ye. *Shevchenko ponad chasom* [Shevchenko over time]. Lutsk; Kiev, 2011, 276 p. (in Ukrainian).
3. *Temy i motyvy poezii Shevchenka* [Themes and motives of Shevchenko's poetry]. Kiev, 2008, 374 p. (in Ukrainian).
4. Fromm E. *Maty chy buty?* [To have or to be?]. Kiev, 2014, 224 p. (in Ukrainian).
5. Yaus H. R. *Dosvid estetychnoho spryiniattia i literaturna hermenevtyka* [Experience aesthetic perception and literary hermeneutics]. Kiev, 2011, 624 p. (in Ukrainian).

Марія Моклиця. Шевченковедческие студии Евгена Сверстюка в контексте его мировоззрения. В статье говорится о сочетании публицистики, лиризма и научного подхода в шевченковедческих студиях Евгена Сверстюка. Рассматриваются взаимоотношения двух художников сквозь расстояние времени (книга «Шевченко над временем»), когда родство мировоззрений становится определяющим. В мировоззрении Сверстюка определяющими составляющими являются антисоветское диссидентство, христианская вера и патриотизм. Отмечается, что христианские ценности предопределяют своеобразие свободомыслия и патриотизма Сверстюка. Речь идет также о субъективизме литературной критики Сверстюка, который оборачивается большей объективностью, чем академические студии, объективированные научными подходами. Утверждается мысль, что эссеистика Сверстюка о Тарасе Шевченко, несмотря на ее лирическое субъективное начало, экспрессивный пафос и публицистичность, сыграла важную роль в становлении шевченковедения последних десятилетий, приблизила Шевченко к современности, обнаружила глубинные слои творчества поэта.

Ключевые слова: Шевченко, эссе, мировоззрение, христианство, патриотизм.

Maria Moklytsia. Shevchenko Scientific Studio Eugene Sverstiuk in the Context of Worldview. The article refers to the combination of journalism, lyricism and scientific approach in Shevchenko Eugene Sverstiuk studios. We consider the relationship between the two artists through the length of time (the book “Shevchenko over time”) when the relationship is crucial worldviews. In determining the outlook Sverstiuk components are anti-Soviet dissident Christian faith and patriotism. It is noted that Christian values cause dissent and originality Sverstiuk patriotism. It is also about the subjectivity of literary criticism Sverstiuk that spins more objectivity than academic studies, objectivity scientific approaches. Author maintained the view that essays Sverstiuk of Taras Shevchenko, despite its subjective principle lyrical, expressive pathos and publicistic, played a significant role in the recent decades Shevchenko, Shevchenko closer to the present, found deep layers of his poetry.

Key words: Shevchenko, essays, philosophy, Christianity, patriotism.

Стаття надійшла до редакції 15.02.2016 р.

УДК 161

Евгений Никольский

Евгений Сверстюк – певец и пророк свободы веры и чести

В статье раскрываются основные вехи биографии и ведущие аксиологические интенции Евгена Сверстюка, ставшего украинским пророком, провозглавшего для своего народа вечные истины христианской веры и пути их реализации в повседневной жизни. Специально отмечается, что писатель был из того поколения интеллектуалов, которые работали сразу в нескольких направлениях: Сверстюк был поэтом, философом, публицистом, переводчиком, критиком, общественным деятелем. Он автор важнейших самиздатовских украинских текстов «Собор в лесах» и «По поводу процесса над Погружальским». Особое внимание уделится трактовке Сверстюком призвания и предназначения интеллегенции.

Ключевые слова: литератор как пророк, интеллегениця, шестидесятники, Евгений Сверстюк, христианская аксиология.

Среди украинских диссидентов-шестидесятников, сыгравших большую роль в оздоровлении общества, заметной фигурой был Евген Сверстюк (1928–2014). В 1952 он окончил филологический факультет Львовского университета (отделение «логика и психология»).

1953–1956 гг. – аспирант НИИ психологии; 1956–1959 – преподаватель украинской литературы в Полтавском педагогическом институте; 1959–1960 и 1962–1965 – старший научный сотрудник Украинского НИИ психологии; 1961–1962 – заведующий отделом прозы журнала «Отчизна». Четыре раза за эти годы его увольняли с работы по политическим мотивам. До защиты кандидатской диссертации он не был допущен. С 1965 до ареста в 1972 г. – ответственный секретарь редакции «Украинского ботанического журнала».

С момента возникновения в 1960 г. киевского Клуба творческой молодежи, который стал центром неофициальной культурной и общественной жизни Киева и всей Украины, Сверстюк – один из самых активных его участников рядом и в тесной связи с такими известными деятелями украинской культуры и искусства, как Алла Горская, Галина Севрук, Людмила Семькина, Василий Симоненко, Иван Светличный, Иван Дзюба, Лина Костенко, Иван Драч, Василий Стус, Лесь Танюк и др.

Одним из самых острых и популярных произведений украинского самиздата 60-х годов был анонимный памфлет о сожжении Центральной научной библиотеки «По поводу процесса над Погружальским», что его написал, как позже стало известно, Сверстюк в соавторстве с Иваном Светличным. Важными событиями национально-культурной жизни были его неофициальные публичные выступления, в частности, на вечере памяти Василия Симоненко (1964). О характере противостояния много свидетельствует открытое письмо (вместе с А. Горской, Л. Костенко, И. Дзюбой и В. Некрасовым) к газете «Литературная Украина» в связи с газетной травлей Вячеслава Чорновила. Широко распространялись в самиздате известные его эссе «Собор в лесах», «Иван Котляревский смеется», «Последняя слеза», «мамин праздник», они часто передавались радиостанциями «Свобода», «Голос Америки».

В 60-х годах Сверстюк был непременным участником полулегальных литературных вечеров, собраний, запрещенных торжеств возле памятника Т. Шевченко в день перенесения его праха из Петербурга в Украину 22 мая 1861 г. 7 декабря 1970 г. Сверстюк выступил с известной речью на похоронах А. Горской, которая трагически погибла 28 ноября того же года.

Арестован 14 января 1972 г. во время массовых арестов украинской интеллигенции. Большинство арестованных были осуждены осенью того же года, а следствие по делу Сверстюка затянулось больше чем на год, хотя дело было чисто «литературным». Свои произведения автор подписывал собственной фамилией и поэтому нечего было расследовать. Приговорен Киевским областным судом по ст. 62 ч. 1 УК УССР («Антисоветская агитация и пропаганда») 16–24.04.1973 на максимальный срок – семь годов лагерей строгого режима и п'ять лет ссылки. Ему инкриминировали как антисоветские упомянутые эссе. Главным предметом обвинения была книга «Собор в лесах» (Париж, 1970), а также публичные выступления, в частности перед работниками образования в 1965 г. с критикой идеологических стереотипов и системы лжи в работе школы, разговоры со знакомыми, отдельные высказывания. «Последнее слово» Сверстюка на суде впоследствии распространялось в самиздате. Вина автора состояла лишь в одном – он нонконформист, неприспособленец, писал о свободе и о значении духовности в жизни каждого человека. Такое вольнодумство советские власти простить не могли. Свой срок Евгений Сверстюк отбыл полностью.

Писатель находился 36-м и 35-м лагерях в Пермской обл. Участвовал в многочисленных акциях протеста (голодовках и забастовках), состоял под особым надзором, его систематически бросали в карцер. В конце февраля 1978 г. посажен на четыре месяца в ПКТ (помещение камерного типа, то есть внутрилагерная тюрьма). В ссылку тоже был отправлен после 15 суток карцера. В поселке Богдарин Бурятской АССР он работал столяром геологической экспедиции. Освобожден в октябре 1983 г. В Киеве имел такую же столярную работу, которой лишился в 1988 г. в связи с поездкой в Американское посольство на встречу диссидентов.

Доктор философии (ph. D. in literature), критик и публицист, а потом президент ПЕН-клуба в Украине, лауреат Государственной премии имени Шевченко. В 60-е годы Евгений Сверстюк писал литературоведческие статьи, эссе. Они выходили изредка в журналах, чаще – в украинском самиздате и за рубежом.

Цель статьи – в качестве отдельной большой темы рассмотреть оценку Сверстюком украинской интеллигенции второй половины XX в., а также некоторые религиозно-философские идеи писателя.

Первое знакомство с публицистическими размышлениями над судьбой Украины, украинского народа приходили к нам, украинцам,

из радиопередач «Радио Свобода». В течение многих лет можно было слушать в эфире живое слово, открытое, полное правды и нестандартного подхода. От Евгения Сверстюка исходил положительный энергетический заряд, который проникает глубоко в душу.

Во многих радиопередачах на волнах Свободы автор поднимал такие темы, как «духовные тревоги», «авторитет церкви», «духовный кризис», «достоинство», «в обороне правды», «раскачанные колокола памяти», «какие мы, украинцы», «строгость демократии», «лица», и много других. Все его темы – это осмысленное восприятие современного состояния Украины и нашей повседневной жизни. Давая многогранный анализ и оценку различных аспектов, автор опирался на весь исторический процесс Украины вплоть до настоящего времени.

Но сейчас стоит отметить одну из важнейших сущностных черт Сверстюка, которая поднимала его над политической злободневностью: он был глубоким мыслителем и при этом создавал утопии не столько в (анти)тоталитарном, сколько в европейско-демократическом, иными словами, социально-философском смысле этого понятия. Вообще писатель был тем, для кого христианская вера – дело и личной судьбы, и судьбы и культуры родного народа. Приведем некоторые высказывания Евгения Сверстюка: «Мірою людини є її Бог». ...«На полі християнської релігії нема місця для ворожнечі, бо нема тяжчої зневаги Бога нашого, як ворогування іменем його» [6, с. 51].

При этом сугубо отметим, что по сути христианская позиция Сверстюка не была ни демонстративно декларативной, ни конспиративно-потайной он «просто» (хотя в действительности это было очень непросто) жил, действовал, писал и говорил так, как считал нужным, не относясь с презрением к агностикам или «иноверцам» и не навязывая другим свое видение мира и человека. Нетерпимость он проявлял только к моральным ничтожествам, перебежчикам, платным и идейным пропагандистам тоталитаризма и продажным политикам. Всем остальным Сверстюк предлагал посетить своей Универсум и взглядеться – вслед за Шевченко, одним из лучших исследователей мировоззрения которого он выступал, в абрисы евангельской «утопии», где «на оновленій землі Врага не буде, супостата, А буде син, і буде мати, І будуть люде на землі».

В предисловии к первой изданной в Украине после мних лет запретов книги «Блудные сыновья Украины» Евгений Сверстюк написал: «Я родился под счастливой звездой: она освещала мое лицо

и никогда не прятала его в тень того места, на котором сижу. Даже в самые темные дни без просветов межевых я чувствовал, что моя звезда высокая – и любил ее» [6, с. 5].

Воистину парадоксальное признание для человека, который отбыл двенадцать лет заключения и ссылки и, имея европейское образование, вплоть до выхода на пенсию проработал столяром. Точно честное – перед лицом Бога – и мужественное осознание того, что, несмотря на все испытания, звезда его была счастливой и высокой. И он любил ее, неся свой крест храбро и непоколебимо, без ропота и сожаления. Вплоть по сей день, когда и звезда засияла и нам, явив всю меру сыновней любви и всю ненапрасность высокой жертвенности.

Пришло к Евгению Сверстюку и признание. Он – доктор философии (ph. D. in literature); защита диссертации на тему «Украинская литература и христианская традиция» состоялась в стенах Украинского свободного университета в Мюнхене в 1992 г. Писатель стал действительным членом Украинской свободной академии наук (США, 1996 г.), лауреатом Государственной премии Украины имени Т. Шевченко (1995 г.), президентом Украинского ПЕН-центра (с 1993 г.), главным редактором газеты «Наша вера» (с 1989 г.), президентом «Ассоциации независимой украинской интеллигенции» (с 1988), которая отмечает лучших украинских художников премией имени Василия Стуса.

В Украинском свободном университете Евгений Сверстюк читал курсы лекций «Украинская литература и христианская традиция» и «Литературное творчество как свобода выбора», в Гарварде и Мэриленде, Нью-Йорке, Урбани звучали его выступления на философские и религиозные темы. А еще к слову исследователя и проповедника прислушиваются в аудиториях Рима, Люблина, Варшавы, Парижа, Вашингтона, Филадельфии, Эдмонта, Торонто, Иерусалима, Праги, Любляны, Минска. В пост-и-неототалитарной России слово и имя Сверстюка практичекси никому не известны.

И это уже вопрос более риторический, поздно или нет и где имеено (на каких широтах) пришло к нему признание, и, возможно, не так уж и существенно для того, чье сознание погружено во внутреннее течение жизни, в ту духовную вселенную, что создалась на протяжении всех этих нелегких лет. Главное, что это пришло, потому что не могло не прийти. Ведь писатель всегда верил: ничто посеянное не пропадает, оно будет давать свои ростки, поскольку всей душой открылся евангельской истине: «Тот, кто заботится о

своей жизни, тот ее потеряет, тот же, кто не заботится о жизни, получит». (Ср: Мат. 10:39: «Сберегший душу свою потеряет ее; а потерявший душу свою ради Меня сбережет ее». Эти слова Христа с характерными разночтениями дают все четыре евангелиста: Мк. 8:35; Лк. 17:33; Ин. 12:25)

Рассмаривая служение Евгена Сверстюка в свете библейской парадигмы, мы дерзновенно утверждаем, что он был пророком для Украины. Поясним данное суждение. Русское слово «пророк» – калькированный перевод греческого «prophetes», первичное значение которого – «тот, кто говорит от имени Бога или толкует его волю людям». Оно состоит из двух элементов, второй из которых означает «говорить». Первый элемент может значить «за, вперед» или «заранее», поэтому слово может означать либо «говорить, провозглашать», либо «говорить заранее, предсказывать». Многие писатели утверждают, что пророк являлся «провозглашателем», а не «предсказателем», но в тексте встречается употребление обоих значений. Пророк может не обладать поэтическим или каким-то иным глубоким, особенным видением. Его харизма лежит в другой плоскости, наверное, в особой мистической восприимчивости, в особом чувствовании Бога. И поэтому он лучше других слышит то, что ему говорит Бог. Пророческую харизму можно... развить. Для этого надо идти по пути приближения к Богу.

У Бога и сегодня есть пророки. Он говорит через них к Своему народу, но значительная часть человечества или не знает об этом, или не желает этого. Существует не так уж много препятствий, способных помешать нам знать будущее. Одно из них – грех, другое – неверие. Возможно, ничто другое не воодушевляет нас так, как пророчество. В эти последние дни мы сильно нуждаемся в пророческом служении. Больше, чем кто-либо другой, пророк является Божьим указующим перстом. Его проповедь не всегда методична и часто может казаться бессистемной. Пророк проникнет в сердца и видит мотивы действий человека. Он также способен предвидеть будущие события. Он указывает направление, в котором Бог хочет двигаться и, вместе с апостолом закладывает основание церкви. Он резче и более точен, чем любой другой служитель, когда речь идет о передаче Слова Божьего, как хирург, он способен вскрывать пороки и недостатки всей церкви. Он смотрит вглубь, зная, что хотя внешнее может выглядеть красиво, но под поверхностью, возможно, прячется беда.

Все это мы находим в жизни, служении и творчестве Евгена Сверстюка. «На поле чести главным оружием было Слово. И остается

Слово», – с достоинством прозвучало из уст Евгения Сверстюка на торжественном собрании по случаю вручения ему Государственной премии имени Т. Шевченко. Мы прекрасно понимаем, как нелегко завоевываются свобода мысли, духа и чина, помня о том, все сделанное Евгением Сверстюком еще далеко не все оценили.

Но все же отправной точкой можно назвать такую любимую Сверстюкову триаду: достоинство – совесть – вера. Это те константы, те максимы, к которым он постоянно апеллирует, что составляют основу его нравственного императива.

Рассмотрим далее, как он соотносил эти моральные максимы с бытием и предназначением интеллигенции [Ср:3] .

Первое. Сверстюк постоянно акцентирует внимание на особой роли интеллигенции, необходимость которой, по убеждению французского социолога и философа Эдгара Морена, растет одновременно с угрозой ее уничтожения. Если верить этим словам (а не верить – нельзя, ибо их справедливость уже не раз подтверждавала наша трагическая история), то в нынешних сложных условиях можем говорить именно о росте этой роли.

Второе. Жертвенность, которая основывается на бескорыстности служения, служения идее, принципам, людям.

Третье. Понятие интеллигентности базируется на традициях рода, на том семейном корне, на котором формировались целые семьи светочей украинской культуры.

Четвертое. Понятие «интеллигенция» в Сверстюка не отрывается от понятия жертвенности, а это идет от христианской традиции. Следовательно, непременным условием является этический идеализм, вторым полюсом которого непременно выступает обязанность.

Пятое. Достоинство, которое обязывает и держит на высоте; умение уважать и чтить.

Шестое. Постоянное апеллирование к совести: если не ты, то кто?

Седьмое. Ядро духовной аристократии, по Сверстюку, всегда в оппозиции. Интеллигент отстаивает принципы, оказывая сопротивление бюрократии и охлократии, стоит на страже моральных принципов, которые всегда выше клановых интересов.

Восьмое. Только абсолютные ценности порождают духовную непоколебимость, а нехватка выстраданных ценностей порождает безответственность, второй стороной которой является цинизм.

Девятое. Нужно разжигать костер любви, которая нищает.

Десятое. Человека большой выносливости должен изменить человек большой веры.

Одиннадцатое. Выработка национального мышления должно основываться на глубоких знаниях и интеллектуальных усилиях.

Двенадцатое. Фундаментом культуры интеллигенции должно быть национально-религиозное самосознание.

Все это есть в исполненных надеждой статьях, выступлениях, интервью Евгения Сверстюка и нами лишь синтезировано, «одето» в форму сжатых тезисных формулировок.

Но на то и надежды, чтобы сбываться. Сбылись и они у Сверстюка – пришел праздник и на его улицу. После скромно изданной в Киеве в 1993 г. книги «Блудные сыновья Украины», которая, хоть и мелкая шрифтом и большая по содержанию своему, но и принесла автору Шевченковскую премию, вышел прекрасно изданный весомый (на восемьсот страниц) том, который достойно представляет творчество этого блестящего эссеиста, литературоведа и поэта второй половины XX в.

Сборник эссе, литературно-критических статей и выступлений автора, долгое время находился в списке запрещенных. Это первая его книга в Украине (не считая изданных на Западе на украинском и других языках). После падения цензуры в 1989 г. стали появляться в газетах и журналах его выступления и эссе на темы, ранее запрещенные. Наконец читатель мог представить, за которое свободное слово давали 12 лет заключения. Книга альтернативна относительно того, что ранее разрешалось. Книга дискуссионна относительно стереотипов советского читателя и его привычного мышления. В 1995 г. она была отмечена премией имени Тараса Шевченко.

Вдумчиво наблюдая украинский социум конца XX в. и начала третьего тысячелетия, писатель не спешил с окончательными выводами – он их постоянно трансформировал, модифицировал, модернизировал, адаптировал соответственно к изменению времени и динамике малейших тенденций эволюции украинского общества. «Выходил на люди» только с взвешенными, неслучайными мыслями, сконденсованными чуть ли не до тезисов. Тем более не спешил Евгений Сверстюк с решениями. «Не судите – и не судимы будете» – его христианское кредо. Присматривался, размышлял, сравнивал, пытаюсь при этом заглянуть вперед. Хотя бы на шаг. Собственно, ради этого – и оглядывание назад, выверка пережитого, искания смысла и его смысл.

В этом можно убедиться, взяв в руки такую долгожданную в Украине книгу избранных произведений Евгения Сверстюка «На празднике надежд». Книгу уникальную по многим причинам. Во-первых, большинство из того, что вошло в нее, было известно до сих пор лишь из иностранных изданий или с «самиздата». Во-вторых, книга уникальна тем, что так долго – целых восемь лет после провозглашения независимости – шла к читателю, и это при том, что имя ее автора известно и в Украине и за ее пределами и, казалось, именно это имя сделало бы честь любому издательству.

А в-третьих (и это главное), уникальная своим мощным духовным и моральным зарядом – может, именно поэтому так долго и «пробивалась» через общественную апатию и деформированную, как и все в нашем постсоветском социуме, систему меценатства, где царит своя, порой непостижимая иерархия ценностей, весьма далека от истинных.

Закономерно, что на праздник надежд Евгения Сверстюка «сошлись» вместе все те, кто самый дорогой его душе, кому он верен на протяжении всей своей жизни. Тарас Шевченко и Иван Котляревский, Павел Грабовский и Николай Зеров, Павел Тычина и Александр Довженко, Борис Антоненко-Давыдович и Василий Симоненко, Олесь Гончар и Борис Мозолевский, Василий Стус и Зиновий Красивский, Иван Светличный и Михайлина Коцюбинская, Иван Дзюба и Николай Руденко, а еще – Мигель Сервантес, Иоганн-Вольфганг Гете, Стендаль, Антуан де Сент-Экзюпери, Иван Тургенев, Николай Гоголь...

Как видим, здесь нет случайных имен. Но не только. Нет здесь и случайных мыслей – как и случайных фраз или даже слов. Каждое из них просеянное, обдуманное, взвешенное на весах мудрости и совести, а следовательно – фразы упругие и энергоемкие, а мысли – тезисно насыщенные, сконденсированные порой до афористичности.

А все это вместе и создает ту мощную энергетику со знаком «плюс», подпитку в которой так нуждается наше хилое на дух и волю, обманутое общество с его потерянными моральными ориентирами и неясными ценностными критериями.

По авторской воли, под обложкой книги «собрались» и те, кого уже поглотили неумолимые воды неусыпной Леты, и те, кто (почтем за большое счастье) еще есть среди нас, живущих. Каждый со своим неповторимым лицом, своим голосом, своим самобытным микро-

космом создает макрокосм этого вместительного издания с говорящим названием-метафорой. Виденные бдительными и мудрыми Сверстюковими глазами, возвращаются они к тебе каждый раз новым, порой неожиданною гранью. Хоть тот же хрестоматийный Павел Грабовский, который встает со страниц книги, прежде всего, как живой человек, а гляндево-хрестоматийный для нас образ Павла Тычины переосмысливается в связи с его вечной тоской по Мадонне.

И хоть бы кто из больших не попадал в поле зрения исследователя, все они несут в себе большую трагедию христианского выбора. Потому что их выбор – между честью и бесчестьем, между служением себе и служением людям – берет начало от выбора Христа. Об этом автор постоянно напоминает, ища христианские источники и опоры в христианской традиции.

Все эссе Евгения Сверстюка о спутниках его бытия, с которыми делил «зону молчания», – предельно честные, максимально объективные. Показывая человека, прежде всего в экстремальных условиях, писатель делает попытку отразить не только мотивы его поведения и поступков, но и ту духовную и физическую мощь, которая определяет степень сопротивляемости, понимая, что каждому человеку предназначено нести свой крест и пройти собственную Голгофу. Это очень вдумчивые, рассудительные документы-размышления, в которых анализируется психология человека в пограничной ситуации, на грани выбора между волей и неволей, нонконформизмом и уступчивостью... Это исследования психологии заключенного в тюрьме человека, которому выпало изведать и постичь все «зоны молчания».

Есть здесь еще одна, совершенно отдельная «галерея героев» – из какого-то вроде другого, параллельного мира, который, однако, так тесно соседствовал с миром самого Сверстюка и многих его современников-диссидентов, не мог остаться без авторского внимания. Это многочисленные следователи, надзиратели, присутствуют на страницах книги «во плоти и крови».

Автор упоминает о них, так сказать, беззлобно, с присущей ему иронией, за которой чувствуется убежденность в своей правоте и несомненное моральное превосходство, пишет со снисходительностью, которая позволяет не опуститься до непримиримых контрбвинений, а вести полемику, о сознавая, однако, ее безнадежность.

Но на «празднике надежд» всякая надежда имеет право на существование, как, очевидно, имеют право на обнародование и «ре-

цензии для следователей» – эссе «Иван Котляревский смеется», «Собор в лесах», «На праздник женщины», «Последняя слеза» – с конкретными титулованными подписями как образец и сегодня живущего «заказного жанра», а если точнее – в отношении произведений и их автора – политического доноса.

Книга Сверстюка – как предупреждение для нас, наших детей и внуков. Кажется, нигде и никогда не приходилось встречать таких интересных примечаний к статьям, как в этой книге. Каждое из них является вполне законченным мини-сюжетом из жизни одного диссидента, описывает драматические коллизии, красноречивые факты из биографий этих неординарных людей, что в совокупности и создают канву их жизни.

Но, пожалуй, самое первое, о чем взялся напомнить нам в это время отчаявшийся Сверстюк, – это банальная истина, без которой, однако, не существовало бы самой жизни: надежда умирает последней. И это оптимистическое приглашение на «праздник надежд» – как глоток свежей воды, как напоминание о том, что от нас самих зависит, превратим ли мы свои надежды в кладбище в очередной раз разбитых нами же иллюзий, или докажем себе и миру, что мы существуем, мы, вопреки всему, верим в свое будущее.

Исторически сложилась судьба нашей земли, что население, которое себя идентифицирует с Украиной, ее языком и культурой, жило, а точнее, прозябало, уныло существуя, в сетях империй на положении угнетенных меньшинств, не имело возможности в течение многих веков развивать и приумножать свои национальные, политические, экономические, дипломатические, военные, научные, просветительские, литературные, культурные, художественные и религиозные достижения.

В новейший период развитие Украины фактически начиналось с основ построения совершенно нового государства, когда было недостаточно просвещенных государственных деятелей, которые бы несли определенную гражданскую и государственническую позицию; квалифицированных ученых и преподавателей, которые могли бы в качественно-новой и модерновой форме направить философское мышление младшего поколения и дать полный анализ состояния развития общества.

При советской власти огромный потенциал ученых не привык самостоятельно и открыто высказывать свои мысли, а к тому же ана-

лизировать и прогнозировать развитие политических и общественно-экономических явлений было с политической точки зрения на то время, довольно опасно. Украинская интеллигенция не была подготовлена к самому пониманию сути независимости Украины, а советской образ мышления этого большинства, не смог принять факт независимости Украины с ее дальнейшим развитием. Таким образом, в Украине возник вакуум философского и государственного мышления, который заполнился и продолжает заполняться не совсем истинно здоровыми патриотическими силами. Главными выразителями идеологии общества, ее морали и духовности были представители украинского диссидентского движения.

Один из них – Евгений Сверстюк, писатель, яркий представитель современной украинской философской, морально-религиозной и публицистической мысли.

Знаковым не только для самого Сверстюка как оригинального мыслителя, но и для всей украинской культуры стал его публичный дебют – эссе «Собор в лесах», которое появилось в самиздате в 1970 г. и тогда же напечатано за рубежом. Это произведение посвящено роману Олесея Гончара «Собор» и общественным дискуссиям вокруг его появления. Речь идет не столько о литературоведческом, сколько философском исследовании, посвященном мировоззренческим и социокультурным проблемам, которые поднимается в романе.

В «Соборе в лесах» Е. Сверстюк обращается к теме человека и его (пред)назначения. В частности, рассуждает: чтобы остаться человеком, требуются высокие усилия ума и духа. Он должна возродиться, чтобы понять, что на нем все лежит: и это и наследие предков, и судьба земли, отечества и людей. Далее Е. Сверстюк говорит, что сейчас, как никогда прежде в истории, каждый должен быть человеком в человечестве и чувствовать себя органичной частью большого собора человеческой цивилизации и быть упругим камнем в этом соборе, чтобы самоотверженно держать на себе его постройку. Е. Сверстюк не имеет в виду поэтический вселенский Собор, а прежде всего вполне конкретное наследие украинского народа, поиски надежной опоры для его культурной и духовной жизни. Он объясняет, что перед каждым украинцем встает резкая альтернатива: быть или сыном своего народа, или его лукавым наемником и мародером. Фактически уже вполне видно, что украинский обыватель активно соучаствовал в процессе общественной деградации, предаваясь разрушительной

активности и неразумной воле, что пользуется общим молчанием как знаком согласия.

Далее писатель подводит нас к моменту, где подвиг совершает тот, кто вырвался из состояния пассивного конформизма и последовал за голосом совести. Осторожны обычно наиболее безответственные. Они знают единственную науку – не вставлять пальцы в колеса. Все равно те колеса крутятся вперед и вообще они что-то тянут, им кажется, что достаточно воздержаться от нечистых дел и переждать, пока их сделают другие.

Сверстюк говорил, что нам история просто на лбу записала всю осторожность, пассивность, пережидания и лень предков, и каждое новое поколение от колыбели расплачивается за это своей судьбой и честью. И заново собирают духовное наследие наших донкихотов и спартаков среди рабов.

Касается Е. Сверстюк истории Украины и пишет о том, как опасно быть историком. Он говорит об украинской интеллигенции, размышляет о крестьянстве и его отчуждении от земли, отчуждении от образования, религии, обычаев, верований. Но главным камнем и бременем души стало отчуждение от украинского языка и засилие русскоязычной прессы, литературы, радио и телевидения. К сожалению, и сегодня языковой вопрос в Украине не полностью решен. Русскоязычный информационный поток направлен против развития нашей государственности и ее будущего.

Автор дает оценку нашим дипломированным соотечественникам, которые не знают истории и не интересуются ею. На общем фоне тот, кто интересуется историей Украины, и до сих пор вызывает подозрение не только у чиновников, но даже у кандидатов исторических наук.

Постепенно писатель подводит нас к явлению бездуховности, национального выхолащивания и духовной деградации украинцев, в частности, о новом типе руководителя, воспарившего «из грязи в князи», иными словами, от «низа на верх». Сверстюк писал и про комплекс хамства, ставшего порочной смесью диагноза с призванием в руководстве государства. Приводит Е. Сверстюк слова французского историка Мишле, который когда-то сказал, что национальность, родина – главное в жизни. Когда умирает родина – умирает все.

Много лет назад эти слова провозглашены в одной из радиопередач на волнах «Свободы». Ныне Украина – самостоятельное го-

сударство с президентско-парламентской структурой власти. Вроде идет развитие, но торжества правды (хотя бы относительного) пока не наблюдается.

Утопия Сверстюка, впервые обозначенная в этом эссе, построена на том, что человек изначально по своему существу несет в себе энергию добра и создания лучшего мира, но разрушение человеческого в человеке, вызванное конкретно-историческими обстоятельствами, становится этому помехой. Поэтому задачи и человека, и народа (в котором, ради которого и через который живет индивид) – возвращение себе истинных себя, то есть преодоление многомерного отчуждения и условий, его вызывающих.

Вступление к эссе посвящено глобальному кризису человечества и кризису человека, затем – усилиям, которые должен прилагать человек в противостоянии этим кризисам. Сверстюк пишет, что землю укрывает асфальт и бетон, небо затягивается дымом и ревом моторов, и куда-то безумно, в суетливой тревоге летит жизнь, засасывает и не оставляет нам того чистого времени для души, когда можно задуматься над собой и подумать о главном... Значит ли человек еще что-то в этом потоке жизни? Или он уже только пассажир слепого корабля, несущегося навстречу ночи? Если он ничего не значит, то что же может значить корабль? И все же – значит ли, важен ли он хотя бы настолько, чтобы усилиями собственного разума и воли остановиться перед пропастью?

Ответ на эти почти риторические вопросы, по мнению Евгения Сверстюка, заключается в том, что человек «должен возродиться» с помощью «высоких усилий ума и духа», исходя из того, что на нем лично «все лежит – и наследие предков, и судьба земли – родины людей». Сверстюк прибегает к метафорам, характеризующим антропосферу, в которой живет и которую строит человек: каждый «должен чувствовать себя органической частью большого собора цивилизации», быть «упругим камнем в этом соборе», иначе рухнет все цивилизационное сооружение. А в то же время это возможно только при выработке «собственной индивидуальности как части собственного народа».

При этом самую большую угрозу будущему цивилизации несут «полуграмотные полуинтеллигенты» (здесь Сверстюк солидарен со своими современниками Василем Стусом и Александром Солже-

ниціним, жестко критикованими «образованщину» («и дипломированное быдло»), которые усвоили культуру на уровне фразеологии, но считают, что имеют, как коммунисты и фашисты в иные дни, право на глобальные эксперименты в различных сферах жизни. Далее автор эссе переходит к собственно украинским вопросам, которые тем или иным способом поднимаются в «Соборе» Олесь Гончара.

Сверстюк говорит о специфике «казацкого христианства». Эти отчаянные герои не боялись смерти и считали честью погибнуть в бою. Они не боялись ада, и их не пугали адские пытки уже на земле. Следовательно, их вера не могла быть порождением рабского страха перед наказанием русского «бога-деспота», понимаемого таковым скорее в не христианском, а ветхозаветном или мусульманском смысле. Это была религия Свободных Людей. Бог их был Богом Свободы, Правды и Любви... Они выстроили свой Собор – как эстафету духа, как самую высокую башню, что должна сторожить непрерывность духа – голос предков и завещание потомкам, которые не имеют права отречься и продаться «чужим богам» не смеют опуститься ниже выраженного в Соборе идеала Человека.

Атака на реальный и символический Соборы ведется не только в силу чьей-то номенклатурной низости и стремления покорить свободный народный дух – причины здесь значительно глубже. Евгений Сверстюк говорит об опасности смены социокультурных ориентиров с духовного развития на потребительство, о катастрофических последствиях отказа того или иного поколения от «исторической миссии» передачи нематериального наследия.

Ведь только это наследие способно «укрепить человека в добре». И подчеркивает, что речь идет одновременно и об украинской (заостренной в силу исторических причин), и о глобальной проблеме. Основным смыслом романа Олесь Гончара в интерпретации Сверстюка является поиск духовной опоры, поиск живых источников человечности, разгадывание народных традиций и святынь, за которые держится народ в расшатанном мире стандартизации в стремлении сохранить свою сущность, свое лицо.

Именно на этой основе должно спасаться от распада и укрепляться «что-то выше», «человеческое начало». Сверстюк подводит черту, описывая «промежуточную цель» своей утопической программы, призванной открыть путь к высшей Цели. Человеку нужны устойчи-

вые благоприятные обстоятельства, чтобы укрепить на пути творения добра, привить высшие идеалы и иммунитет против мелких материальных соблазнов или растлевающих соблазнов своевольной натуры.

Говорит Сєвєрстєєв и о разных сторонах глубоко аморальной советской действительности и поиске выхода из этой ситуации. Он подчеркивает, что все великие политические деятели думали о выработке мудрых и твердых законов, о строении великих святынь, о выработке в человеке святого, через которое он не сможет переступить. А неустойчивая человеческая субстанция – изначально она держится на моральном законодательстве людей высоко порядочных и независимых в своей порядочности. А вот советской действительностью произведен «тип человека безответственного, равнодушного, сконъюнктурного». Автор пишет, что мы катимся к чувственному, физиологическому материализму под текучку месячных и годовых производственных планов, под шумок из репродуктора, под сытое чавканье и убаюкивающие разговоры о футболе, балете и космосе.

Здесь нет акцентирования сугубо религиозных факторов, но очевидна общая христианская аура текста. Противопоставляется этому негативу прежде всего «энергия духа», которая «выражает настоящее естество человека и создает непреходящий смысл жизни поколений, объединенный их самыми большими вершинами».

С этой позиции Сєвєрстєєв критикует технократические иллюзии научно-технической интеллигенции, отмечая, что «в основе ее логики лежит обычный «наивный реализм», который принимает видимое и привычное как действительное», тогда как в действительности «человек создал удивления достойным трудом, полным высшего, непреходящего смысла, «вечную» реальность – культуру, религиозные верования, искусства, философские, этические, правовые построения».

Заключительный вывод «Собора в лесах» таков: «Каждый человек в себе сам должен решать те проблемы, которые решаются в мире. Первичный ключ – в человеке. А человека сковывают условия. Но условия для себя, в конце концов, создает он сам по своему росту. Должны расти и духовным ростом, моральным авторитетом приобретать престиж и отстаивать свое место под солнцем». К этой утопической (еще раз подчеркну – не в тоталитарном, а в демократическом смысле) цели Евгений Сєвєрстєєв стремился всю жизнь, шаг за шагом раскрывая и уточняя провозглашенную им в 1970 г. программу.

В своих последних выступлениях писатель говорил о том, что украинским интеллектуалам очень сложно бороться с российской

пропагандой, потому что она основывается не на интеллекте, а на лжи. Такое мнение он выразил во время своей лекции «Один в поле воин: где проходит украинский интеллектуальный фронт» в Национальном музее «Тюрьма на Лонцкого» в рамках Форума издателей во Львове.

Евгений Сверстюк убежден, что достижения России в пропаганде не является интеллектуальным продуктом, поэтому украинским интеллектуалам бороться против нее практически невозможно. Это не работа интеллекта, а самый дешевый способ обманывать людей. Если говорить о работе интеллекта – это способность просчитывать шаги наперед и понимать, что ложь имеет короткие ноги и не может быть фундаментом. А в российской пропаганде вообще нет ориентации на фундамент правды, поэтому для украинских интеллектуалов это как решение задачи без элементарных данных, а только предположения.

По мнению Евгения Сверстюка, каждый украинец должен объявить военное положение в своей душе и мобилизоваться на своем фронте. Если нация, которая обороняет свой край, мобилизована духовно, то ее нацию невозможно победить. Один в поле воин – это первый лозунг каждого человека, каждый должен быть воином и воевать там, где может быть успешным и не перекладывать свою работу на других.

Выводы. Жизнь и творчество Евгения Сверстюка – выдающееся явление в украинской истории. В эпоху капитуляции многих людей науки и культуры перед непреодолимой, как им казалось, силой зла, оправдания внутреннего рабства уже без внешних оков – звучал и звучит над Украиной его чистый голос как моральный камертон, что находит отклик в наших сердцах.

Выше указано, что мы считаем Евгения Сверстюка пророком для Украины. Пророк – посредник между Богом и людьми, который открывает людям высшую правду, касающуюся или настоящего момента, или прошедшего, или будущего. Богооткровенная религия как религия истинная непременно предполагает определенный способ взаимосвязи Бога и человека. Пророчество, в самом и широком смысле этого слова, объединяет собой все те формы, путем которых Бог открывает Свою волю человечеству.

Кажется, мало кто из наших современников – по большому счету – обладает моральным правом на выделение этой темы так, как Евгений

Сверстюк. И не только потому, что он родом из диссидентства [1; 2; 4; 5]. Разве он один? И не только потому, что вышел из всех испытаний непобежденным. Неужели он один? А через свою последовательность, неослабную преданность принципам и убеждениям, выстраданным принципам и убеждениям, умением отстаивать их негромко, но убедительно, последовательно. Может, даже отчаянно – в лучшем смысле этого слова. Он не устает повторять то, что мы, очевидно, должны были бы и сами видеть, но не видим. Значит, умеет, изучив украинский социум, поставить своевременный «диагноз», прогнозировать болезни нации, предвидеть дальнейшее развитие общества.

Формами пророчества являются «назидание, увещание и утешение» (1 Кор.14:3). Объясним эти слова:

1. Назидание (греч. *oikodome* – воздвигать, строить). Пророчество должно созидать людей в Боге; 2. Увещание (греч. *aparakaleho* – призывать ближе; умолять или упрашивать). Увещевать – это призывать людей ближе к Богу; 3. Утешение (греч. *aparamaotheeah* – утешать; вдохновлять). Утешать – значит обнять того, кто скорбит, утешить его и вдохновить.

Пророчество не означает деиндивидуализации. Пророки не были безвольными органами Духа Божия, они сохраняли свои индивидуальные свойства при изложении бывших им откровений. Поэтому различен язык пророческих книг: Амос говорит языком сельского жителя, Даниил – государственного мужа и т. д. А Сверстюк писал на своем родном языке, в традициях украинской литературы, внедряя в свои тексты вечную евангельскую правду.

О Евгене Сверстюке как человеке, украинце, ученом, историке, новом украинском пророке нельзя сказать одним словом. Истинный гражданин, патриот, чье творчество и позицию, Украина еще недостаточно знает. Прожив нелегкую жизнь мытарств в советских тюрьмах и лагерях за свою гражданскую позицию и литературную деятельность, он не утратил чистоту души и совесть, которую впитал в себя с материнским молоком. Его жизнь и мышление простого волынского парня в процессе жизненных студий превратилось и сформировалось в высокообразованного ученого-энциклопедиста мирового уровня. Его без преувеличения можно назвать патриархом украинской публицистики и современной философии.

Пророческое служение также включает и нравственный момент: на примерах воспитывает народ, а также проповедуют покаяние. Об этом постоянно говорил Евгений Сверстюк. Следующий аспект – исто-

рический, то есть описываются исторические события, рисуются картины нравов. В своих книгах писатель постоянно развивал эти темы.

Вот почему, выезжая за границу или объезжая маленькие городки Украины, Евгений Сверстюк был всегда Чрезвычайным и Полномочным послом Украины будущего – пророком той заветной страны, которую уже так заждались во всем мире. Назвав одну из своих книг «На празднике надежд», он раскрыл смысл своей жизни: через жертву приближать этот праздник своего народа, жить им, вопреки невзгодам, и оберегать его от неверия.

Звезда благовестника Евгения Сверстюка светила ярко и тепло. Сегодня она просто заняла на небосклоне должное ей место и дальше будет светить украинцам мерцающим светом идеализма и жертвенности. А долг благодарности нам удастся оплатить лишь тогда, когда мы будем не только его соотечественниками или друзьями, но и его духовными наследниками.

Дальнейшее исследование темы нам видится в дальнейшем изучении пророческих интенций Евгения Сверстюка, его сопоставлении с другими пророками Украины, включая Григория Сковороду и других.

Приложение (личные впечатления автора по прочтении творений Евгения Сверстюка)

Меня спрашивают: «Зачем ты защищаешь Украину? Ты же русский. Что хорошего тебе сделали украинцы? Они тебе не дали паспорт или вид на жительство, не пригласили на работу. Украина – это банановая республика, а украинского языка не существует, это обычное сельское наречие, микс русского и польского языков. Сами украинцы не любят свою страну, даже западяне поголовно уехали на учебу или заработки в Европу. За что же ты любишь Украину?» Кстати, спрашивает русскоязычная гражданка Украины.

Что тут ответить? Любят же не за что-то, а просто так. Это и легко, и очень сложно одновременно. Например, мы любим родителей не за что-то, а просто потому, что они наши родители. Или девушку любишь не за то, что у нее папа банкир или мама депутат (ну в идеале именно так), а просто любишь, потому что она тебя чем-то невидимым таким «цепляет». При этом у нее может быть скверный характер, квартира в хрущевке и куча тараканов в голове. Но ты ее все равно любишь...

Примерно также и в случае с моей любовью к Украине. Я ее полюбил не ради перспективы получения паспорта или какой-то финансовой выгоды. Просто люблю и все, это сложно объяснить

почему. Люблю, зная, что это мне создаст проблемы и уже создало. Да, может быть, в каких-то ситуациях Украина чего-то мне не дала или не оценила некоторых моих стараний, хотя и не обязана была этого делать, но это не значит, что я теперь должен от нее отречься или как-то на нее обижаться или озлобляться. «Любовь долго терпит, милосердствует, любовь не завидует, любовь не превозносится, не гордится, не бесчинствует, не ищет своего, не раздражается, не мыслит зла, не радуется неправде, а сорадуется истине; все покрывает, всему верит, всего надеется, все переносит... Любовь никогда не перестает», – так говорит апостол (Кор.13:4–8).

Ключевое здесь – «любовь не ищет своего». Вот в этом и ответ на вопрос – за что и почему я люблю Украину.

Источники и литература

1. Алексеева Л. М. История инакомыслия в СССР: Новейший период / Л. М. Алексеева. – Вильнюс ; Москва : Весть, 1992
2. Гавел В. Сила бессильных (1978) / В. Гавел // Мораль в политике : хрестоматия / сост. И. Шаболовская, Л. Вихрева. – Москва : [б. и.], 2004.
3. Давыдов Ю. Н. Уточнение понятия «интеллигенция» / Ю. Н. Давыдов // Куда идёт Россия? Альтернативы общественного развития. 1 : Международный симпозиум 17–19 декабря 1993 г. / под общ. ред. Т. И. Заславской, Л. А. Арутюнян. – М. : Интерпракс, 1994. – С. 244–245.
4. Савельев А. В. Политическое своеобразие диссидентского движения в СССР 1950-х–1970-х гг. / А. В. Савельев // Вопросы истории. – 1998. – № 4.
5. Сесиль Вессье. За вашу и нашу свободу! Диссидентское движение в России / Вессье Сесиль. – М. : Новое лит. обозрение, 2015. – 576 с.
6. Сверстюк Євген. Блудні сини України / Євген Сверстюк. – Киев : [б. и.], 1993. – 245 с.

References

1. Alekseeva L. M. *Istorija inakomyslija v SSSR: Novejšijperiod* [History of dissent in the USSR: The newest period]. Vilnius, 1992, 352 p. (in Russian).
2. Gavel V., Shabolovskaja I., Vihreva L. *Sila bessil'nyh (1978) // Moral' v politike: Hrestomatija* [The Power of the Powerless (1978) // Moral in Politics: Reader]. Moscow, 2004. (in Russian).
3. Davydov Ju. N., Zaslavskoj T. I., Arutjunjan L. A. *Utochnenie ponjatija «intelligencija» // Kuda idjot Rossija? Al'ternativy obshhestvennogo razvitija* [Clarification of the concept of "intelligentsia" // Where is Russia going? Alternatives to social development.] In: *Mezhdunarodnyj simpozium* [International Symposium]. Abstracts of Papers of International Symposium, Moscow, 1994, pp. 244–245. (in Russian).
4. Savel'ev A. V. *Politicheskoe svoeobrazie dissidentskogo dvizhenija v SSSR 1950-h – 1970-h gg. // Voprosy istorii.* [The political originality of the dissident movement in the USSR in the 1950s-1970s. // Questions of history]. 1998, no.4. (in Russian).

5. Sesil' Vess'e. *Za vashu i nashu svobodu! Dissidentskoe dvizhenie v Rossii* [For your and our freedom! Dissident movement in Russia]. Moscow, 2015, 576 p. (in Russian)
6. Sverstiuk Yevhen. *Bludni syny Ukrainy* [Prodigal Sons of Ukraine]. Kiev, 1993, 245 p. (in Ukrainian).

Євген Нікольський. **Євген Сверстюк – співець та пророк свободи віри й честі.** У статті розглянуто основні віхи біографії й інтенції аксіологічного намірів Євгена Сверстюка, який став українським пророком, проголосив до свого народу вічні істини християнської віри та способи їх реалізації в повсякденному житті. Конкретно йдеться про те, що письменник був із того покоління інтелектуалів, які працювали відразу в кількох напрямках: Сверстюк був поетом, філософом, публіцистом, перекладачем, критиком, громадським діячем, автором одних із найважливіших самвидавних українських текстів – «Собору в риштованні» і «З приводу процесу над Погружальським». Особливу увагу Сверстюк приділяє покликанню й призначенню інтелігенції.

Ключові слова: письменник як пророк, інтелігенція, шістдесятник, дисидент Євген Сверстюк, християнська аксіологія.

Evgen Nicholsky. Yevhen Sverstiuk – the Singer and Prophet of Freedom of Faith and Honor. The article describes the main milestones of biography and Wedowee axiological intentions of Yevhen sverstyuk, Ukrainian became a prophet, provozglashali for his people the eternal truths of the Christian faith and the ways of their realization in everyday life. Specifically States that the writer was from that generation of intellectuals who worked in several directions: Sverstiuk was a poet, philosopher, essayist, translator, critic, public figure. Was the author of one of the most important texts of Ukrainian samizdat – «Cathedral in the woods» and «In the process of Pogruzhalsky». Special attention udaetsya interpretation Sverstyuk calling and purpose intellectuals.

Key words: the writer as prophet, intelegence, the sixties, Yevhen Sverstiuk, Christian axiology.

Стаття поступила в редакцію 27.03.2016 г.

УДК 821.161.2.09

Луїза Оляндер

Теоретичні засади Є. Сверстюка як школа: методологічний вимір

Увагу сконцентровано на літературознавчій і філософській значущості доробку Євгена Сверстюка як школи, уроки котрої важливо засвоювати. Розглянуто специфіку теоретичних засад Є. Сверстюка, визначено продуктивність

його методологічних підходів. Схарактеризовано ємність Сверстюкової думки, об'єктивність та самовираз, ґрунтовність і доказовість його текстів. Діалогізм та вміння розуміти *Іншого* розкривається як засадничий принцип його праць, за яким будується їхня структура. Осмислюється система відтворення діалогічних відношень між письменниками та між національними літературами. Проналізовано роль вибору довірливої інтонації в діалозі. Відзначено чесність, інтелігентність та свободу його думки.

Доведено, що Є. Сверстюк у методологічному плані, ідучи в річищі сучасних європейських філософських концепцій, посідає власну світоглядну позицію.

Ключові слова: герменевтика, діалог, компаративістика, ментальність, методологія, ракурс, ракурсна постановка, рецепція, реципієнт, твір, часопростір.

*О благая свобода! Ты дар, всех других совершенней,
Высшая, первая ты красота – когда же тебя отнимают
В мире немоло ничто, и жизнь уподоблена смерти!
Пьер-Анжело Мандзоли «Зодиак жизни»*

*Мы попытаемся подойти к этому так, чтобы в нем
почувствовать те живые вещи, которые стоят за текстом
и из-за которых, собственно, он и возникает.
Мераб Мамардашвили «Лекции по античной философии»*

*Дослідження має сенс, коли воно спирається на добре
вивчені джерела.
Євген Сверстюк «Гоголь і українська ніч»*

*Я унікав крученої наукоподібності, але й не пристосовувався
до пересічного рівня.
Євген Сверстюк «На полі честі. Невже то я?»*

*Не говорите мне: «он умер». Он живет!
Пусть жертвенник разбит – огонь еще пылает,
Пусть роза сорвана – она еще цветет,
Пусть арфа сломана – аккорд еще рыдает.
Семен Надсон «Не говорите мне: “он умер”. Он живет!... »*

Минув рік, як пішов від нас в інші світи славетний Євген Сверстюк, залишивши по собі неоцінний внесок у розвиток вільної філософської думки України й науку про красне письменство, розкриваючи нові обрії вітчизняної і світової літератури. Настав час осмислення унікального доробку Євгена Сверстюка – поета, есеїста, літературознавця, психолога, філософа, доробку (див. детально: [9–16 та ін.]), який

тепер, з одного боку, є завершеним, поставши у своїй цілісності; з другого – початком нового свого існування у свідомості нині сущих і грядущих поколінь, існування, у процесі котрого засяє маяком світле, як джерело, велике й щире *Сверстюкове Слово*. Проте й тепер, коли стоїмо на порозі такого засвоєння, стає очевидним, що доробок Євгена Сверстюка своїми теоретичними засадами усвідомлюється як школа, уроки якої треба засвоювати. І цим визначається **актуальність** порушеної проблеми. Ось чому **мета** статті полягає в тому, щоб, аналізуючи праці Є. Сверстюка, виділити для початку сім його уроків, схарактеризувати специфіку теоретичних засад ученого й визначити продуктивність його методологічних підходів.

Євген Сверстюк називав свої статті есеями і, здається, послідовно дотримувався майже всіх класичних канонів цього жанру. Його есе «виражає нове, суб'єктивне слово... і носить філософський, історико-біографічний, (іноді. – Л. О.) публіцистичний... характер» [6, с. 249]. Однак не лише глибина охоплення письменником життя, а й самі специфічні ознаки есе виводять Сверстюкові есеї за жанрові межі. Навіть їхня *образність*, що спрямовується автором на *достовірність*, підсилює його дослідницьку прискіпливість. Відхиленням є й те, що *суб'єктивне* начало есеїв письменника наближає їхніх реципієнтів до пізнання *об'єктивних* проявів дійсності, а так звані *публіцистичність* і *наукова популярність* не впливають на якість науковості. І на решті головне: роздуми, контрверсійні доводи, спрямовані на спростування сталих міфологічних уявлень, докази обґрунтованості власних «логічно сформульованих, в слово одягнених думок» [8, с. 30], – усе це спирається на пильне вивчення джерел, а тому його есеї не «наближаються певною мірою до наукової літератури» [6, с. 249], як говорить про цей жанр у «Літературознавчому словникові-довіднику» (1997) Р. Гром'яка, Ю. Ковальова та ін., а мають, безумовно, науковий характер. Проте, вірогідно, що жанрова специфіка есея розширила для Є. Сверстюка можливість викладу глибоких філософських і теоретичних думок, говорячи словами Михайла Могілянського (1873–1942), сказаними в романі «Честь» (1929): «...не з *сухуватістю та холодком* тієї підкресленості, що її дає фіксація у *важкуватому одязі слова*, завжди визначеного і завжди бідного, а з привабливістю підсвідомого натяку, невпійманого й дражливого» (курсив мій. – Л. О.) [8, с. 31].

Останнє положення слугує *дороговказом до школи* Є. Сверстюка, підґрунтям до засвоєння насамперед семи його уроків найсуттєвіших

за змістом. Такий підхід спровоковано статтею філософа К. Ісупова «Уроки М. М. Бахтіна», коли виникла потреба з'ясувати зміст виразу: *засади Є. О. Сверстюка як школа*. І водночас зажеврила надія, що згадування ісуповської статті й імені М. Бахтіна певною мірою відтінить і постать Є. Сверстюка. Взяти хоч б такий фрагмент: «Бахтину, – пише К. Ісупов, – как-то удавалось совмещать в себе разные точки зрения “я” (“для себя”, для Другого, “для “мы” и “ты””). Под его пером проблема общежитейности этих “персонажей” получала столь контрастное освещение, что сумма ракурсов и метод их сочетаний не укладывались ни в какую из готовых персонологий» [3, с. 7].

Дещо подібне, на нашу думку, у своєрідний спосіб виявляється й у Є. Сверстюка, під пером якого проблема «загально-життєвості» тих *різноманітних «я»* теж не вкладалася в жодну складену *персонологію* [3, с. 7].

З огляду на міркування К. Ісупова обрано сакральне число – **сім уроків**.

Перший урок полягає передусім у ємності думки, у вмінні скординувати на малій площині характеристику й взаємозв'язок засадничих для життя народу чинників, діалектично синтезуючи їх в існуючу цілісність у боротьбі її протилежностей. Це можна простежити навіть на рівні окремих виразів, а не лише абзаців або всієї статті. Для доведення цієї тези візьмемо, наприклад, один з уривків із есе «Українська ніч»: «Свідомо чи несвідомо Гоголь став співцем України минулого. Від неї залишилася пісня-думка, спогад буйної волі, життя трин-трава в образі Тараса Бульби й те, про що вголос не говорили» [10, с. 5].

На роздуми наводить уже вираз «свідомо чи несвідомо»... Цей вираз веде до певного періоду історії гоголезнавства. У 50-х роках минулого століття можна було натрапити на майже канонічну й водночас парадигматичну *фразу / кліше* – не лише про М. Гоголя, а про інших російських і неросійських класиків – «не усвідомлював, не зрозумів, але розкрив». З цього погляду характерна вступна стаття Ф. Богомолової до творів Божени Немцової, написана 1950 р., де на кожній сторінці вживаються одноманітні за змістом і конструкцією фрази: «Немцова не смогла понять...» [2, с. 4], «...не понимала подлинной природы социальных отношений» [2, с. 5], «... не могла возвыситься до подлинного понимания социальных задач» [1, с. 8]. І поряд: «Тонкий реалист Божена Немцова...» [2, с. 8]. Така парадигма

десь до початку 60-х роках ХХ ст. викликала протест в уїдливих виразах: «Гоголь, мовляв, не розумів, Толстой не розумів, а ось їхні критики тепер усе розуміють». Звичайно, все це пішло в небуття, проте що написано пером, того не виволочиш і волом, тому слушно було авторові есе очікувати заперечення в дусі тих минулих часів. І вислів Є. Сверстюка відреагував на такого роду контраверсію як на щось пусте й незначуще, що відволікає від головного: М. Гоголь став *співцем України минулого*. Треба зауважити, що Є. Сверстюк своїм підтекстом доволі часто занурює сучасного реципієнта в натри суперечок, у діалогічні відносини з реципієнтами далеких чи недалеких часів, стимулюючи тим його розумовий процес і спонукаючи до інтенцій. Так, десь у 1990-ті Ю. Покальчук назвав повість «Тарас Бульба» слабкою. Вислів Є. Сверстюка «*життя трин-трава в образі Тараса Бульби*» не лише заперечує покальчуківське твердження, а й акцентує увагу на типологічних світоглядних засадах гоголівського героя, котрий був виразником січового козацтва.

І нарешті – у словосполученні *українська ніч* слово *ніч* містить у собі і прямі, і метафоричні смисли: така сяюча в природі ніч співвідноситься з Космосом, із величчю Божого творіння, що, контрастуючи з *ніччю* в соціальному житті – трьохсотлітньому існуванні народу в умовах *не-свободи* та бездержавності.

Урок другий. Характерною рисою для теоретичних та історично-літературних праць Є. Сверстюка є діалогізм, котрий доводить, що їх автор ішов у методологічному плані в річищі сучасних європейських філософських концепцій, але не як слухняний наслідувач, а як самостійно й оригінально мисляча людина, котра має власне уявлення про світ, його світобудову та місце людини в ньому, і при всьому тому знаходить «радісний потенціал відкриття у своїй і чужій культурі, відкриття позитиву» [11, с. 265]. Для того, щоб яскравіше уявити специфіку Сверстюкового діалогізму, варто зіставити його статтю «Українська ніч» із діалогом Ж. Дерріди з Г.-Г. Гадамером, де було наголошено на «силі волі», котра властива й Є. Сверстюкові, хоч він ніде не вживає цього словосполучення. Ця сила волі в нього є, але вона за своїм змістом і своєю спрямованістю суголосна не з ніцшеанським поняттям, а з гадамерівським. Відомий представник сучасної герменевтики Г.-Г. Гадамер, зокрема, так парировав Ж. Дерріди: «...я сформулював досить чітко те, що я розумію під “доброю волею”: для мене це означає те, що Платон називав “*eumeneiz elencoi*”».

Тобто не йдеться про спробу використати чийсь слабкість, щоб доказати свою рацію, а йдеться про намагання будь-яким шляхом підсилити точку зору іншого так, щоб ця точка зору дедалі просвітлювалась. Така позиція, як на мене, природна для будь-якого розуміння взагалі» [1, с. 224].

У підґрунті парадигматичних відносин *Я – Інший* у Є. Сверстюка лежить *розуміння*, на якому базується його майстерність вести дискусію й водночас дотримуватися *філософії діалогу* для того, щоб дійти істини. На нашу думку, варто замислитися над своєрідністю позиції Є. Сверстюка, котрий як учасник дискусії (латинське *discutio* – трощу) руйнував і розбивав спрощені та спотворені образи Т. Шевченка, М. Гоголя, Лесі Українки, але робив це, виходячи з *філософії діалогу*, переконуючи *Іншого*. З цього погляду показовий розділ Сверстюкової монографії «Шевченко понад часом» – «Бог у Шевченковому слові», що є діалогом із текстами й характеризується глибокою аналітичністю, з якою дослідник підходить до позицій своїх «опонентів», – розкриває і поняття, і процес розуміння. Ідучи шляхом *філософії діалогу* і в такий спосіб *підсилюючи точку зору Іншого*, Є. Сверстюк дійсно *просвітлює* її. *Особливу увагу* привертає до себе *розуміння* того, з чим він кардинально розходився. З цього погляду пильної уваги читача потребує те, як автор ставиться до рецепції А. Луначарського, О. Довженка, М. Драгоманова та ін. У судженнях Є. Сверстюка немає нічого огульного, він ніколи разом із водою не випліскує дитини. Але там, де бачить хиби, пояснює причини їхнього появлення, розкриває той ґрунт, у який вони вкорінені. З'ясування виникнення причин, зокрема й психологічних (випадок з О. Довженком) – ставало шляхом до себе самого й водночас зіркою-дороговказом для реципієнта.

Діалектичний характер ставлення Є. Сверстюка в діалозі до тексту *Іншого*, що має яскраво виражений характер, змушує по-новому почути Тарасове звучання: *чужому навчайтесь...* Це означало – не згубитися в чужому, не мавпувати, не лише зберегти свою ідентичність, а й утвердити її. Водночас у концепції Є. Сверстюка наслідування Т. Шевченка осмислюється важливою передумовою, завдяки якій Людина-українець із великої літери постає і Людиною світу. Правомірність висловлюваних думок у Сверстюкових есе доведена автором. Відсіля витікає **третій урок**: ґрунтовність і доказовість – риса, що не потребує переконливих доводів.

Четвертий урок складається з того, що реципієнтові – варто підкреслити: *спів-мислителю* або *спів-думцеві* – автор створив усі умови для проникнення в підтекст і за текст. Підтвердження цьому положенню можна знайти в самого. Є. Сверстюка, який засвідчував у книзі «На полі чести. Невже то я?»: «... мій стиль рятував мене, особливо в роки ув'язнення: цензори не схоплювали підтексту й не розуміли психологічних нюансів» [11, с. 195].

Згадування в цьому фрагменті про *психологічні нюанси* вказує на те, що в його текстах створювалися умови і для *співпереживання* всьому тому, що існує, але непідвладне жорсткому теоретичному формулюванню. Ідеться про певну сугестивність деяких текстів Є. Сверстюка. Яскравим прикладом слугує есе про Гоголя «Українська ніч». Достатньо навести лише один фрагмент із цього твору, поставивши питання: а чому Є. Сверстюк не сформулював більш точно, скажімо так: «Українська ніч у структурі образів повісті М. Гоголя “Майська ніч”»? Адже назва – уже закодований текст, котрий формує очікування реципієнта, спрямовуючи його увагу в потрібному напрямі й дисциплінуючи його розмисли. Відповідь полягає в тому, що така точність не тільки б звузила зміст розділу, а й спотворила б його, тому що не відповідала б завданням Є. Сверстюка, котрий вивів *Українську ніч* за межі гоголівської повісті й водночас увів її – як *життєдавальний* чинник у всю творчість письменника та його життєдіяльність. У світоглядній концепції Є. Сверстюка *Українська ніч* постала самостійним, об'єктивним явищем, котре, лягаючи в підґрунтя устрою гоголівської душі, ставала тією призмою, крізь яку він дивився на світ. Невипадково книга названа: «Гоголь і українська ніч», де сполучник «і» споріднює письменника з *Українською ніччю* (це об'єктивна даність) і водночас певною мірою відокремлює від неї (це особисте, суб'єктивно-об'єктивне її відтворення). Метафоричний зміст виразу *Українська ніч* у Є. Сверстюка настільки багатий різноманітними й вагомими смислами, що кожен із них може стати темою окремого літературознавчого аналізу, особливо, якщо взяти весь культурологічний простір. А помірне застосування такого роду метафор у науковій праці, на наш погляд, не лише допустиме, а й потрібне, адже за цих умов думка не затримується тільки на понятійному рівні: вона глибоко просікає душу людини, лягаючи в емоційне підґрунтя її світогляду.

Крім того, Є. Сверстюк підкреслює, говорячи словами російського письменника В. Шаламова, чотири часові *виміри Української ночі* –

минуле, сучасне, майбутнє й існування в мистецтві. Увага мимоволі знову й знову повертається до гоголівської поетики, її формо- і смислотворчої функції. Роздуми Є. Сверстюка й В. Шаламова якимось перегукуються, якщо згадати висловлення останнього про межу між прозою і поезією. «Проза, – пише В. Шаламов, – это формула тела и в то же время формула души.

Поэзия – это прежде всего судьба, итог длительного духовного сопротивления, итог и в то же время способ сопротивления – тот огонь, который высекается при встрече с самыми крепкими, самыми глубинными породами. Поэзия – это и опыт, личный, личнейший опыт, и найденный путь утверждения этого опыта – непреодолимая потребность высказать, фиксировать что-то важное, быть может, важное только для себя» [17, с. 55].

Суб'єктивно? Можливо. Але як яскраво підсвічує таке визначення поезії та прози й гоголівську *Українську ніч*, і прозові та віршовані тексти самого Є. Сверстюка, і долі їх обох.

Урок п'ятий змушує пильно придивитися до Сверстюкової інтонації, до її вибору. У Є. Сверстюка, котрий сміливо торкався болючих сторінок народного життя, вона завжди довірлива й спокійна, як і вся його манера за життя – говорити тихо, але правдиво та переконливо. Сверстюкова інтонація не подразнює навіть його чесного опонента, а змушує врівноважено вслуховуватися в його голос, зважати на його думки та докази.

Урок шостий, як і **третій**, подається без будь-яких додаткових коментарів, бо йдеться про альфу й омегу істинного науковця – чесність, інтелігентність, об'єктивність, звернення до активної особистості й суспільної моральності.

Сьомий урок чи не найголовніший і в певному сенсі найважчий, тому що він потребує відваги – *Свобода мислі*, що вимагає не спокушатися на кон'юнктуру і не підкорятися внутрішньому цензору. Адже *Свобода мислі* – передумова істинного існування особистості, її реалізації: *Бути* – це означає *Вільно мислити*, і саме тому, долаючи всі перепони, Є. Сверстюк став Є. Сверстюком, котрий безстрашно називав речі своїми іменами. І сьогодні, у День його Пам'яті, виникає потреба замислитися над словами М. Мамардашвілі, який свого часу казав: «Есть, например, смерть. И есть мертвая смерть. Между ними большая разница. Любой уход из жизни должен быть публичен, известен. Тогда это смерть, участвующая в жизни. Ведь даже из

отрицательного можно что-то извлечь, зерно для души и смысла. А вот из неназванного это сделать нельзя. Это разрушает сознание и души даже больше самой войны, если ее жертвы не фигурируют в воинских списках, а ритуал оплакивания их родными, ритуал гражданской памяти и боли не выполняется **весь полностью**. Вот почему я говорю, что **называние** вещей – один из первых актов культурного строительства. И духовного здоровья нации...» (виділення автора. – Л. О.) [7, с. 25].

З цих слів впливає найголовніше завдання, яке полягає і в постійному озвученні *Сверстюкового Слова*, пропагуванні його творів, і в наслідуванні його уроків.

На завершення тільки декілька слів. Важливо ще раз наголосити, що особливість Сверстюкового підходу до літературних явищ виражається і в тому, що Є. Сверстюк-дослідник, переводячи емоційне сприйняття твору в інтелектуальний план, не тільки не усував безпосередньо-чуттєвого враження від нього (за Р. Гром'яком – це перший рівень рецепції), а навпаки – підсилював, поглиблював і збагачував його, але не спрощував при цьому теоретичної значущості свого аналізу.

Звичайно, уроків у Є. Сверстюка значно більше. На деякі з них, не вживаючи самого слова *уроки*, слушно вказує, зокрема, І. Кошелівець, коли зауважує, що в Є. Сверстюка, «в есеї “Іван Котляревський сміється” можна побачити поета так, як ніхто до нього» [5, с. 7]. Але ж сказане стосується не лише багатьох інших постатей, а й подій.

Варта особливої уваги і наступна думка І. Кошелівця, де йдеться про «Собор у риштованні», коли він пише: «Ще виразніше своєрідність методи Сверстюка – через літературний твір бачити й живописати долю народу...» [5, с. 8]. Очевидно, що ця заява вартує окремого розлогого дослідження й може бути поширена на інші праці письменника.

М. Коцюбинська теж розкриває широкі обрії для виявлення уроків Є. Сверстюка, коли так само зосереджується на «Соборі у риштованні»: «Поєднання високого романтичного лету, розумного критицизму, учительної тенденції зумовлює принаду й силу Сверстюкового слова. Творить своєрідний стоп, що не дає іронії і критицизму виродитися в холодне безвірництво, а його просвітництву – перетворитися в набридливу декляративність і моралізаторство» [4, с. 8].

На нашу думку, на часі розгляд діалогічних відносин між книгами про М. Гоголя Є. Сверстюка і Вересаєва, Є. Сверстюка й А. Белого та ін. Важливий ще й такий ракурс, як погляди на М. Гоголя в есеях Є. Сверстюка та працях письменників і літературознавців із Болгарії, Словацької та інших слов'янських країн. Немає потреби множити перелік можливих досліджень порушеної в цій статті проблеми: очевидно, що головна робота все ще попереду.

Список використаних джерел

1. Герменевтика і компаративіст: дискусія Г.-Г. Гадамера та Ж. Дереди // Слово. Знак. Дискурс : антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. / за ред. М. Зубрицької. – Львів : Літопис, 1996. – С. 228–226.
2. Предисловие // Немцова Божена. Повести и рассказы / Б. Немцова. – М. : [б. и.], 1950.
3. Исупов К. Уроки М. М. Бахтина // М. М. Бахтин: pro et contra. Личность и творчество М. М. Бахтина в оценке русской и мировой гуманитарной мысли / сост., вступ. ст. и коммент. К. Исупов / К. Исупов. – Санкт-Петербург : РХГИ, 2001. – Т. I. – С. 7–44.
4. Коцюбинська М. Кризь велику призму // Сверстюк Є. На святі надій : Вибране / М. Коцюбинська. – Київ : Наша віра, 1999. – С. 6–9.
5. Кошелівець І. Окремий Євген Сверстюк / І. Кошелівець // Сверстюк Є. Світлі голоси життя / Є. Сверстюк. – Київ : ТОВ «Вид-во “Кліо”», 2013. – С. 10–20.
6. Літературознавчий словник-довідник / Р. Т. Гром'як, Ю. І. Ковалів та ін. – Київ : ВЦ «Академія», 1997. – 752 с.
7. Мамардашвили М. К. Осмелиться быть / М. К. Мамардашвили // Наше Наследие. – 1988. – № 3. – С. 22–27.
8. Могилянський М. Честь. Вбивство / М. Могилянський. – Київ : ВЦ «Академія», 2015. – 208 с.
9. Сверстюк Є. Блудні сини України / Є. Сверстюк. – Київ, 1993. – 256 с.
10. Сверстюк Є. Гоголь і українська ніч : есеї / Є. Сверстюк. – Київ : ТОВ «Вид-во “Кліо”», 2015. – 768 с.
11. Сверстюк Є. На полі честі. У 2 кн. Кн. 1. Невже то я? / упоряд. О. Сінченко. – Київ : ТОВ «Видавництво “Кліо”», 2015. – 368 с.
12. Сверстюк Є. На святі надій : Вибране / Є. Сверстюк. – Київ : Наша віра, 1999. – 748 с.
13. Сверстюк Є. На хвилях «Свободи» : короткі есеї / Є. Сверстюк. – Луцьк : ВМА «Терен», 2004. – 312 с.
14. Сверстюк Є. Світлі голоси життя / Є. Сверстюк. – Київ : ТОВ «Вид-во “Кліо”», 2013. – 328 с.
15. Сверстюк Є. Собор у риштованні / Є. Сверстюк. – Париж : [б. и.], 1970.
16. Сверстюк Є. Шевченко понад часом : есеї / Є. Сверстюк. – Луцьк : ВМА «Терен»; ТОВ «Видавничий дім “Києво-Могилянська академія”», 2011. – 276 с.

17. Шаламов В. Четвертая Вологда / В. Шаламов // Наше Наследие. – М. : Искусство, 1988. – № 3. – С. 54–77.

References

1. G'adamera G.-G., DerridyZh., Zubryckoi M. *Germenevtyka i dekonstrukcija : dyskusija* [Hermeneutics and deconstruction: debate]. Lviv, 1996, pp. 223–226. (in Ukrainian).
2. Bogomolova F. *Predyslovyje // Nemcova Bozhena. Povesty y rassказы.* [Nemtsova Bozhena. Stories and stories]. Moscow. 1950. (in Russian).
3. Ysupov K., Bahtyn M. M. *Lychnost' y tvorchestvo M. M. Bahtyna v ocenke russkoj y myrovojjgumanytarnoj mysly* [Personality and creativity of M. M. Bakhtin in the evaluation of Russian and world humanitarian thought]. St. Petersburg. 2001. Vol.1. pp. 7–44. (in Russian).
4. Kocjubyns'ka M., Sverstjuk Je. *Kriz' velyku pryizmu // Na svjati nadij: Vybrane.* [Through a great prism // The celebration of hope: Favorites]. Kiev. 1999. pp. 6–9. (in Ukrainian).
5. Koshelivec' I., Sverstjuk Je. *Svitli golosy zhyttja.* [Bright voices of life]. Kiev. 2013. pp. 10–20. (in Ukrainian).
6. Grom'jak R. T., Kovaliv Ju. I. *Literaturoznavchyj slovnyk-dovidnyk* [Dictionary of literary directory]. – Kiev. 1997. 752 p. (in Ukrainian).
7. Mamardashvyly M. K. *Osmelyt'sja byt' // Nashe Nasledye.* [Dare to be // Our Heritage]. 1988. No.3 pp. 22–27.
8. Mogylyans'kyj M. *Chest'. Vbyvstvo.* [Honor. Murder]. Kiev. 2015. 208 p. (in Ukrainian).
9. Sverstjuk Je. *Bludni syny Ukrai'ny.* [The prodigal sons Ukraine]. Kiev. 1993. 256 p. (in Ukrainian).
10. Sverstjuk Je. *Gogol' i ukrai'ns'ka nich. Esei'.* [Gogol and Ukrainian night. Essay]. Kiev. 2015. 768 p. (in Ukrainian).
11. Sverstjuk Je., Oleksij Sinchenko. *Na poli chesti: U 2 kn. – Kn. 1. Nevzhe to ja?* [On the field of honor]. Kiev. 368 p. (in Ukrainian).
12. Sverstjuk Je. *Na svjati nadij: Vybrane.* [At the celebration of hopes]. Kiev. 1999. 748 p. (in Ukrainian).
13. Sverstjuk Je. *Na hvylyjah «Svobody». Korotkyesei'* [On the waves of "Freedom"]. Lutsk. 2004. 312 p. (in Ukrainian).
14. Sverstjuk Je. *Svitli golosy zhyttja.* [Bright voices of life]. Kiev. 2013. 328 p. (in Ukrainian).
15. Sverstjuk Je. *Sobor u ryshtovanni.* [Cathedrals caffold]. Paris. 1970. (In French).
16. Sverstjuk Je. *Shevchenko ponadchasom. Esei'.* [Shevchenko above time]. Kiev. 2011. 276 p. (in Ukrainian).
17. Shalamov V. *Chetvertaja Vologda // Zhurnal «Nashe Nasledye».* [Fourth Vologda]. Moscow. 1988. No. 3. pp. 54–77. (in Russian).

Луиза Оляндэр. Теоретические положения Е. А. Сверстюка как школа: методологический аспект. Внимание сконцентрировано на литературоведческом и философском значении наследия Евгения Сверстюка как школы, уроки которой необходимо усвоить. Рассмотрена специфика теоретических основ Е. Сверстюка, определена продуктивность его методологических подходов.

Охарактеризовані ємкість мислі писателя, синтез об'єктивності і самовираження, основательність і доказательність його текстів. Диалогізм і вміння розуміти *Іного* розкривається як основопологаючий принцип його творів, по якому організується їх структура. Осмислюється система створення діалогічних відносин між письменниками і між національними літературами. Аналізується роль вибору довірливої інтонації в діалозі. Відзначаються чесність, інтелектуальність і свобода його мислі.

Доказується, що Є. Сверстюк в методологічному плані, ідучи в руслі сучасних європейських філософських концепцій, займає власну світоглядну позицію.

Ключові слова: герменевтика, діалог, компаративістика, ментальність, методологія, ракурс, ракурсна постановка, рецепція, реципієнт, творіння, хронотоп.

Louisa Oliander. Sverstiuk's Theoretical Principles as School: Methodological Dimension. Attention is focused on the literary and philosophical significance of Yevhen Sverstiuk works as school, and it is important to learn its lessons. The specificity of Ye. Sverstiuk's theoretical principles is examined, productivity of his methodological approaches is defined. Capacity of Sverstiuk's opinion, objectivity and self-expression, thoroughness and evidence of his texts are characterized. Dialogism and ability to understand the *Other* are revealed as a fundamental principle of his works, which is a base of their structure. The system of dialogical relationship between writers and between national literatures is realized. The role of choosing trustful tone in a dialogue is analysed. Honesty, intelligence and freedom of his thought are noted.

It is proved that Ye. Sverstiuk according to methodology, following modern European philosophical concepts, occupies his own worldview position.

Key words: hermeneutics, dialogue, comparative studies, mentality, methodology, perspective, angle, angle setting, reception, recipient, work, time space.

Стаття надійшла до редакції 15.01.2016 р.

УДК 821.161.2-3.09(477.82)

Вікторія Остапчук

Автопортрет у структурі образів автобіографічної книги Є. Сверстюка «На полі честі»

У статті через поетику з урахуванням ракурсу бачення дійсності автором-наратором у книзі Є. Сверстюка «На полі честі» висвітлено прямий і опосередкований спосіб створення автопортрета. Особливу увагу зосереджено на

розкритті смислу і структури назви книги «На полі честі» із застосуванням значення слів *поле* і *честь*, поданих за тлумачним «Словником української мови». Поняття *честі* окреслено стрижневим поняттям не лише аналізованої книги, але й усієї життєдіяльності Є. Сверстюка.

Ключові слова: автопортрет, моральні цінності, честь, поле честі, поле битви, фразеологізм, образ, символ, Біблія, народна творчість.

Вартість спогадів – у беззастережній правдивості й чесній сповідності.

Є. Сверстюк

Моральна міра Євгена Сверстюка йде насамперед від його душевного складу – того, що давні греки називали етосом особистості. В нього лягли і незримі заповіді народної моралі, всотані в дитинстві з родинного і ширшого сільського ґрунту, і напружені струмені з інтелектуальних джерел (національна і світова класика, філософія), – а згодом внутрішній потяг до абсолюту в горнилі жорстоких випробувань долі остаточно викристалізувався в чітко окреслену релігійну свідомість...

І. Дзюба

Чому втекти не смію з поля честі
або на власний меч грудьми упасти?

Леся Українка

Постать Є. Сверстюка висвітлена в різних жанрах – від мемуарів (І. Жиленко, С. Кириченко, В. Лісовий та ін.) до ґрунтовних літературознавчих статей. Думки Є. Сверстюка, його світоглядна позиція під різним кутом зору осмисленні в статтях І. Дзюби [2], І. Кошелівця [5], В. Овсієнка [8], Л. Оляндера [9] та ін. Проте інтерес до особистості письменника не згасає, а тому дослідники намагаються зрозуміти це явище. Так, О. Сінченко вважав, що магічна притягальна сила Є. Сверстюка обумовлюється стилістичними властивостями його текстів і особливою харизмою: «Як чудовий стиліст, – пише дослідник, – він умів заворожити з перших рядків. Тому жодна його стаття не лишалася поза увагою публіки. Його любили, його не любили, але читали всі, й усі коментували» [7, с. 6].

На перший погляд, здається, що О. Сінченко вказує нехай на важливу, та все ж таки тільки одну рису. Однак, якщо виходити з думки Жоржа Луї Леклерка Бюффона: «Стиль – це людина», стає очевидним, що Сінченкова характеристика Є. Сверстюка охоплює саму сутність індивідуальності письменника. Вона вбирає в себе багато людських якостей і насамперед моральні цінності, а тому, розвиваючи свої мір-

кування, О. Сінченко слушно стверджує, що Є. Сверстюк є «одним із найбільших моральних авторитетів української культури ХХ століття» [7, с. 11].

Ось чому більшість дослідників стверджують, що Є. Сверстюк був людиною *честі* й висвітлюють цю його рису в багатьох вимірах. В. Овсієнко називає Є. Сверстюка «чоловіком праведним» [8], а Л. Оляндер вважає, що *честь* – не лише риса Сверстюкового характеру, а й стрижневий мотив усієї його творчості: «Одним із наскрізних мотивів в есеях Є. Сверстюка, що спирається і на власний життєвий досвід письменника, – розгортає свою думку дослідниця, – є мотив збереження людиною *честі імені*, яка зобов'язана за будь-яких умов залишатися вірною самій собі» [9, с. 97].

Погоджуючись із цими характеристиками Сверстюка-особистості, можна дійти висновків, що вони складають значну частину його портрета. Проте й досі не ставилося питання, у який спосіб визначені тут риси Сверстюкової натури повністю або частково відбилися в текстах самого письменника, створюючи автопортрет.

Отож **мета** статті полягає в тому, щоб через поетику, з урахуванням ракурсу бачення дійсності автором-наратором у книзі «На полі честі», висвітлити прямий і опосередкований спосіб створення автопортрета.

Як відомо, текст кожного твору починається з назви, що зазвичай слугує кодом, у якому концентрується весь зміст твору. У зв'язку з цим доцільно проаналізувати смисл і структуру назви книги Є. Сверстюка «На полі честі», застосовуючи значення слів *поле* і *честь*, поданих за одинадцятитомним тлумачним «Словником української мови» (СУМ):

«**Честь** – сукупність вищих моральних принципів, якими людина керується у своїй громадянській і особистій поведінці. **Поле честі**, заст. – поле битви; військове поприще» [10, т. 11, с. 316].

«**Поле** – 3. Простір, у межах якого відбувається якась дія або який знаходиться у межах якоїсь дії. [Ярослав:] *Клянусь, що там на полі бою, Де я сьогодні ворога побив, Я дивний храм воздвигну і построю В ім'я Софії* (Коч[ерга], П'єси, 1951, 108)» [10, т. 7, с. 61].

Словниковий текст доводить, що назва «На полі честі» набуває ознак фразеологізму, асоціативно співвідноситься із фразеологізмами «поле бою» та «один у полі воїн». Крім того, семантичне та інтенціональне поля *честі* містять у собі такі слова, як *гідність*, *смільвість*, *благородство* і навіть *жертвність* та багато інших. Деякі з

них автор уживає безпосередньо як контекстуальні синоніми до слова *честь*, а деякі залишаються в підтексті за описами вчинків людини. Виходячи зі сказаного, треба підкреслити, що фразеологізми *поле честі*, *поле битви* і *один у полі воїн* слугують тими константами, які формують стрижневий мотив усього аналізованого твору.

Автобіографічна книга «На полі честі» складається з п'яти розділів. Найбільший за обсягом розділ з іронічною назвою – «Невже то я?», що об'єднує окремі підрозділи, заголовки котрих розкривають їхній зміст: *Батько, Мама, Гніда, Рід, «Прощання» з мамою, Сусіди, День мого народження, Брати Дмитро і Яків* тощо. Письменник, – на що вказує О. Сінченко, – «не залишив цілісного рукопису спогадів. Книжка є компіляцією різних текстів, написаних чи виголошених Сверстюком» [7, с. 11].

У цих текстах безпосереднім і опосередкованим способами Є. Сверстюк створює власний образ. «Я народився в іншу добу, в іншій державі... Волинське село Сільце Горохівського району жило своїм спонтанним життям за польської влади... Якось зимового вечора, саме на Андрія, батько... розпрягши коней, зайшов із морозу в хату, а мама йому повідомила: “Батьку, а в нас є хлопчик”... Я був п'ятий, найменший у сім'ї, і, скільки сягає пам'ять, завжди було ясно, що старші будуть господарями, а найменший “підє вчитись”» [7, с. 13]. Так починається книга «На полі честі», відкриваючи перед реципієнтом кадри нелегкого життя відомої особистості, народженої в багатодітній сім'ї зі стійкими моральними устоями. Провідним напрямком виховання у Сверстюковій сім'ї було виховання в любові до Бога. Слід зазначити, що зерна добра, посіяні змалку в серці сина Євгена, проросли пізніше словами вдячності, адресованими батькам. «Тату, нині прийми / над труною останнє “спасибі” / за усе, що ти дав нам, – / за добре і чесне ім'я!» [7, с. 31], – написав Є. Сверстюк після батькової смерті. З великою повагою і сердечною теплотою згадує письменник батьківську добру науку: «Він завжди знав більше, ніж умів висловити: “Ми – люди прості, невчені. Ти вже своє знаєш – ми того не знаємо. Одне прошу тебе: *не забувай Бога*”. До цієї теми він часто повертався. Навіть коли я вже навчався в аспірантурі та зрідка приїздив додому – говорив: “Я вже не маю права виховувати тебе, роби, як вважаєш за потрібне, але прошу тебе: *ніколи не відрикайся від Бога*”» [7, с. 18].

У підрозділі «Мама» Є. Сверстюк з невимовною ніжністю малює образ найріднішої людини, берегині їхнього родинного вогнища: «Важливі в хаті не стіни, – писав він, – головним є дух хати. Її господиня, господар, атмосфера свята...» [7, с. 32] Найбільше в матері письменник цінує *людяність і совісливість*, а також надзвичайну чутливість серця: «Адже вона, – дивується Є. Сверстюк, – майже не мала інформації про моє життя, а все знала – “чула серцем”... Визначальні риси моєї мами, – продовжує автор, – *людяність і совісливість*. Вона любила спілкуватися з такими ж людьми, щирими і прямими, терпіти не могла лукавих і брехливих... У неї було тонке моральне чуття... Вона любила євангельські образи, історії...» [7, с. 32].

Вихований на біблійних заповідях, Є. Сверстюк відчував страх перед їх порушенням. На сторінках своєї книги письменник висловлює щиру тугу за тими часами, коли діти шанували батьків і не сміли їм перечити. У радянські часи письменник із тривогою спостерігає протилежне: «Замість святого послуху і шани стали модними неuczтво й зарозумілість» [7, с. 37]. Є. Сверстюк стверджує, що людство, переступаючи через п'яту заповідь, поступово втрачає *реальну опору*: «... Сиротливим дітям нашого часу важко вже повірити, ніби колись були часи патріархату. Батько був головою родини і ніс відповідальність за неї. Батька-матір треба було слухати і шанувати. І то реальна опора на землі – тверда батькова рука, на яку можна покластися» [7, с. 31].

Є. Сверстюк, відтворюючи у своїх спогадах сімейні традиції, наприклад, святкування Коляди, наголошує на важливості родинного зв'язку між поколіннями: «В такий вечір тато малював білою крейдою хрести на дверях у хаті й у хлівах. Вечеря була урочистою. У молитві збиралася на кутю (тільки в уяві, звісно) уся колись велика сім'я. Часові віддалі тут були малоістотними...» [7, с. 32].

У людях Є. Сверстюк цінує «працьовитість і обов'язковість», про що він прямо говорить, розповідаючи про невтомну конячку з кличкою Гніда: «Працьовитість і обов'язковість – це натура!» [7, с. 33].

Із таких та подібних гасел і висловлювань Є. Сверстюка можна скласти моральний кодекс *честі* людини та самого письменника, який на сторінках своєї книги звертається до одвічного джерела мудрості й моралі – Біблії, а також багато черпає зі скарбниці народної творчості. І не випадково, розмірковуючи над складністю людського життя, Є. Сверстюк уплітає у свої роздуми низку народних прислів'їв: «Життя завжди було і буде жорстоким вчителем. Що посієш, те й

пожнеш... Бережи честь змалку... Від слави до неслави – один крок... Треба багато давати, коли хочеш багато мати... Пиха коштує більше, ніж вона варта... Коли сміття вшановують, воно не знає, чим має стати... Таких прислів'їв можна наводити безліч, і всі вони глядять проти шерсті охочих до легкого життя. І всі нагадують, що життя буде таким, яким ти його зробиш. А добрі діяння повернуться тобі сторицею» [7, с. 216–217].

Вічним символом, застосовуваним щодо життя людини, є символ *дороги*, що неодноразово трапляється в Біблії. Варто порівняти Сверстюкове розуміння *дороги-життя* з євангельським:

Є. Сверстюк «На полі чести»

«*Прямою дорогою швидко і рівно йдуть ті, що нікуди не йдуть. Біографія починається там, де людина долає перешкоди, змагає, падає, піднімається й хапається за вищий щабель*» [7, с. 332].

Євангеліє від Матвія

Увійходьте тісними ворітьми, бо *просторі ворота й широка дорога*, що веде до погибелі – і нею багато хто ходять. Бо *тісні ті ворота, й вузька та дорога*, що веде до життя, – і мало таких, що знаходять її! [1, Мт. 7 : 13–14].

Прямій дорозі в Є. Сверстюка відповідає біблійний образ *широких просторих воріт і широкої дороги*, що ведуть у *нікуди* або в *погибель*. У Євангелії подається як вибір для людини – протилежний образ – *тісні ворота і вузька дорога*, якою *мало хто йде*. Є. Сверстюкові більше до душі *путь*, на якій *людина долає перешкоди, змагає, падає, піднімається й хапається за вищий щабель*.

Український письменник висміює безтурботних, *охочих до легкого життя* людей, називаючи їх *мухами-одноденками, кониками-стрибунцями*. Є. Сверстюк переконаний, що людина повинна залишити після себе на Землі добрий слід, а не сміття: «Ось донька позавчорашнього Президента купила собі в Лондоні п'ятиповерховий особняк. Безглуздішого придбання годі придумати!.. Отак живуть без любови й віри... Мухи-одноденки. Коники-стрибунці. Учасники великого маскараду, що залишають по собі тільки сміття» [7, с. 331].

Отже, розповідаючи про себе і про інших, Є. Сверстюк у книзі «На полі чести» малює власний автопортрет, підтверджуючи свої слова: «Фактично моя біографія – в тому, що я публікую» [7, с. 203]. Створюючи портрети родичів, друзів, сусідів і знайомих, письменник

акцентує увагу на таких якостях особистості, як чесність, працьовитість, відповідальність, цілеспрямованість, чуйність тощо і висміює лицемірів, лінивих, недбалих, пихатих. Цінуючи в людях високі моральні якості, Є. Сверстюк розвиває їх передусім у собі, формуючи в інших думку про самого себе.

Список використаних джерел

1. Біблія, або Книги Святого Письма Старого й Нового Завіту / пер. проф. І Огієнка. – Укр. Біблійне т-во, 2002. – 1375 с..
2. Дзюба І. Феномен Євгена Сверстюка // Дзюба І. З криниці літ : у 3 т. – Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2006. – С. 632–638.
3. Жиленко І. *Homo feriens* : спогади / Ірина Жиленко ; передм. Михайлини Коцюбинської. – Київ : Смолоскип, 2011. – 816 с.
4. Кириченко С. Люди не зі страху. Українська сага : спогади / Світлана Кириченко ; перед. слово Юрія Бадзя. – Київ : Смолоскип, 2013. – 920 с.
5. Кошелівець І. Окремий Євген Сверстюк / І. Кошелівець // Сверстюк Є. О. Світлі голоси життя / Є. О. Сверстюк. – Київ : ТОВ «Видавництво “Кліо”», 2015. – С. 5 – 14.
6. Лісовий В. Спогади. Поезії / Василь Лісовий ; упоряд. Н. Вельбовець, В. Лісова, Л. Туровець-Лісова. – Київ : Смолоскип, 2014. – 664 с.
7. На полі чести. У 2 кн. Кн. І. Невже то я? / упоряд. О. Сінченко – Київ : ТОВ «Видавництво “Кліо”», 2015. – С. 5–12.
8. Овсієнко В. Чоловік праведний (передмова від упорядника) / В. Овсієнко // На полі чести: У 2 кн. Кн. 2. Наш сучасник Євген Сверстюк / упоряд. Василь Овсієнко. – Київ : ТОВ «Видавництво “Кліо”», 2015. – С. 5–7.
9. Оляндер Л. Мемуарні мотиви у творчості Євгена Сверстюка: особистість у протиборстві з нелюдськістю / Л. Оляндер // Вісник Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля. Серія: Філологічні науки. – 2015. – № 1 (9). – С. 96–101.
10. Словник української мови. В 11 т. – Київ : Наук. думка, 1980. – Т. VII, Т. XI.

References

1. *Byblyia. Knyhy Sviashchennoho Pysanyia Vetkhoho u Novoho Zaveta* [Bible. Books of the Holy Scriptures of the Old and New Testament]. In: *Holy Assumption Pochayiv Lavra*, 2007, 1371 p. (in Russian).
2. Dziuba I. Fenomen Yevhena Sverstiuka [The phenomenon of Eugene Sverstyuk]. Kiev, 2008, vols. 1 – 3, pp. 632–638. (in Ukrainian).
3. Zhylenko I. M. *Homo feriens : Spohady* [Homo feriens: Memories]. Kiev, 2011, 816 p. (in Ukrainian).
4. Kyrychenko S. *Liudy ne zi strakhu. Ukrainska saha : Spohady* [People do not fear. Ukrainian Saga: Memories]. Kiev, 2013, 920 p. (in Ukrainian).
5. Koshelivets I. Sverstiuk Ie. O. *Svitli holosy zhyttia* [Light voices of life]. Kiev, 2015, pp. 5–14. (in Ukrainian).

6. Lisovyi V. *Spohady. Poezii* [Memoirs. Poetry]. Kiev, 2014, 664 p. (in Ukrainian).
7. Sinchenko O. *Na poli chesty: U 2 kn. – Kn. 2nd: Nevzhe to ya?* [On the field of honor: In 2 books. – B. 2nd: Did I?]. Kiev, 2015, pp. 5–12. (in Ukrainian)
8. Ovsiienko V. *Cholovik pravednyi (Peredmovna vid uporiadnyka)* [Just man (Preface of the originator)]. Kiev, 2015, pp. 5–7. (in Ukrainian).
9. Oliander L. *Memuarni motyvy u tvorchosti Yevhena Sverstiuka: osobystist u protyborstvi z neliudskistiю* [Memoir motives in the works of Eugene Sverstyuk: identity in confrontation with inhumanity]. In: *Visnyk Dnipropetrovskoho universytetu imeni Alfreda Nobelia. Seriia «Filolohichni nauky»*, 2015, no. 2 (9), pp. 96–101. (in Ukrainian).
10. *Slovyk ukraïnskoi movy (SUM)* [Dictionary of Ukrainian Language (CYM)]. Kiev, 1980, vol. 7th – 11th. (in Ukrainian).

Викторія Остапчук. Автопортрет в структурі образів автобіографічної книги Є. Сверстюка «на полі честі». В статті через поезику з урахуванням ракурса видіння дійсності автором-наратором в книзі Є. Сверстюка «На полі честі» відображено пряму та опосередковану методику створення автопортрета. Особливу увагу приділено розкриттю змісту та структури назви книги «На полі честі» з використанням значення слів полет и честь, поданих за тлумаченням «Словарем українського мови». Поняття честі окреслено стержневими поняттями не тільки аналізованої книги, а й всієї життєдіяльності Є. Сверстюка.

Ключевые слова: автопортрет, моральні цінності, честь, поле честі, полет битвы, фразеологізм, образ, символ, Библия, народная

Victoriia Ostapchuk. The Self-portrait in the Structure of Images of Y. Sverstiuk's Autobiographical Book "On the Field of the Honor". The straight and mediate ways of the self-portrait making are shown in the article through the poetics considering the aspect of seeing the reality by the author-narator in the book of Y. Sverstiuk "On the field of the honor". The special attention is concentrated on the disclosure of the content and structure of the book's name "On the field of the honor", using the meaning of the words *field and honor*, which are given according to the Dictionary of Ukrainian language. The understanding of the word "honor" is outlined not only with the core understanding of the analyzed book, but also with the understanding of the Y. Sverstiuk's life.

Key words: self-portrait, the field of the honor, the field of the battle, phraseologism, image, symbol, the Bible, folklore.

Стаття надійшла до редакції 15.02.2016 р.

Вірш Р. Кіплінга «If» у філософській інтерпретації Є. Сверстюка

У статті йдеться про філософську інтерпретацію Є. Сверстюка вірша Р. Кіплінга «If». Зазначається, що в українському перекладі втрачено кіплінгівський ритм та категоричність суджень, натомість бачимо вистражданого героя доби шістдесятих, зміну жанру першотвору: від заповіді до листа синові. Зауважено, що самобутня індивідуальність Є. Сверстюка-перекладача виявляється у використанні контекстуально та okazіонально трансформованих фразеологізмів, які не лише адекватно передають емоційно-експресивне наповнення оригіналу, але й подекуди загострюють і драматизують авторські вирази.

Ключові слова: інтерпретація, переклад, ритм, фразеологізм, рефрен, okazіоналізм.

Вірш Р. Кіплінга «If» – визначний літературний твір, який привертав і привертає увагу багатьох перекладачів, критиків, літературознавців, як, зрештою, і самих читачів. Особливо актуальним став твір Р. Кіплінга як кодекс сучасної незалежної, сильної, незламної людини в часи Євромайдану й подій на сході України. Його асоціюють із пушкінським «Пам'ятником» та шевченківським «Заповітом», де йшлося про категорії етики, яким поети надавали особливого значення. Головний етичний принцип Р. Кіплінга – відповідальність, тому він вимагає виконання обов'язку та самодисципліни від усіх і, насамперед, від самого себе. Важлива особливість поезії Р. Кіплінга – її концептуальність. Поет бачить світ у суперечностях – соціальних, національних, етичних, – які уособлюють зіткнення й боротьбу порядку з хаосом. Вірш «If», навіть якщо він, на перший погляд, прозоро чіткий і зрозумілий, насправді має в собі дуже глибокі смислові відтінки, що виявляються в кожному новому прочитанні. Звідси й постійний перекладацький інтерес до кіплінгівського шедедру, який дає широкі можливості до інтерпретацій.

Відомо понад двадцять перекладів вірша «If» українською та російською мовами. Зауважимо, що серед українських інтерпретацій чотири здійснено поетами (Святослав Караванський, Дмитро Паламарчук, Євген Сверстюк та Василь Стус) в ув'язненні в радянських таборах, у чому вбачається певний символізм – готовність витримувати

нові випробування, «нікому про втрати й слова навіть не сказати» [4], як заповідав колись англійський поет.

Мета розвідки – філософська інтерпретація Є. Сверстюка кіплінгівського твору.

Проблему інтерпретації тексту часто поєднують із психологією художнього сприйняття. «Кожна інтерпретація – це мить духовного спілкування дослідника з автором, – зазначає Л. Краснова, – це діалог на рівні світоглядів. <...> Інтерпретація не стільки оперує текстом, скільки його значенням, втіленим у форму» [3, с. 21]. У процесі перекладу пошук варіантів інтерпретації зумовлений, насамперед, широким контекстом, уявою та логічними міркуваннями самого перекладача. Оскільки об'єкт перекладу має свою *смысломісткість*, спектр можливих інтерпретацій може бути практично необмеженим. Це простежуємо також у варіативності перекладів вірша Р. Кіплінга «If». Однак чи не найбільш «вистражданим», з індивідуальним розумінням стилю й змісту оригіналу є прочитання англійського твору Є. Сверстюком.

Зауважимо, що тут українська назва збігається з оригіналом – «Якщо». До того ж перекладач зберігає рефрен і ключове слово *if* – *якщо*, яке іноді трансформується в *як*, що певною мірою зберігає основні смислові зв'язки: умова – результат. В українській інтерпретації бачимо десять лексичних анафор, як і в оригіналі:

Кіплінг	Сверстюк
1. <i>If you can keep your head...</i>	1. <i>Як вистойиш...</i>
2. <i>If you can trust yourself when all men doubt you...</i>	2. <i>Як всупереч усім ти віриш в себе...</i>
3. <i>If you can wait and not be tired by waiting...</i>	3. <i>Якщо чекати зможеш ти невтомно...</i>
4. <i>If you can dream...</i>	4. <i>Як зможеш мріяти...</i>
5. <i>If you can meet with Triumph and Disaster And treat those two impostors just the same...</i>	5. <i>Якщо Триумф, зарівно як Нещастя, Сприймеш як дим і вітер на віку...</i>
6. <i>If you can bear...</i>	6. <i>Якщо стерпиш...</i>
7. <i>If you can make one heap of all your winnings And risk it on one turn of pitch-and-toss...</i>	7. <i>Якщо ти зможеш в пориві одному Поставить все на карту – і програти...</i>
8. <i>If you can force your heart and nerve and sinew...</i>	8. <i>Якщо ти змушиш Серце, Нерви, Жили...</i>
9. <i>If you can talk with crowds and keep your virtue...</i>	9. <i>Як зможеш гідно річ вести з юрбою...</i>
10. <i>If you can fill the unforgiving minute...</i>	10. <i>Якщо уцерть наповниш біг хвилини...</i>

У Р. Кіплінга життя схоже на гру (орлянка – pitch-and-toss). Обов'язок людини не піддаватися спокусі тимчасового Успіху й не падати духом у годину Нещастя. Пристрасть, інстинкти, на думку Р. Кіплінга, формують у людях індивідуалізм та антагонізм, тому людина мусить виховувати в собі та інших волю, мужність, витримку, почуття обов'язку стосовно суспільства, у якому вона живе. Мотив Великої гри звучить і в Є. Сверстюка, хоча не так виразно. Фразеологізми *поставить все на карту* та *в тобі усе згоріло* з їх національно-культурною конотацією досить удадо передають кіплінгівський образ *гри* (азарт – програш – нове починання). Також Є. Сверстюк змінює семантичне й емоційне наповнення деяких образів. Так, акцентованими є образи Серця, Нервів та Жил (у перекладі вони навіть написані з великої літери) із гіперболізованою семантикою та новою алегорією. В українській інтерпретації героєві довелося прожити більш драматичні моменти: він зміг «оббріханий – мовчати і пройти під поглядом ненависті» (в оригіналі: «Or being lied about, don't deal in lies. Or being hated, don't give way to hating»), у ньому все «згоріло, вигасло» (в оригіналі: «there's this in you»). Однак, що співзвучно з оригіналом, герой відокремлений, відгороджений від людей, він тримає інших «на відстані, яку відміриш ти». Деякі дослідники вважають, що герой Є. Сверстюка вистражданіший, ніж у Кіплінга, з іншої доби й соціального світовідчуття, про що свідчить саме його (героя/автора) манера думати й висловлювати думку [4]. Доба «шістдесятих» прослідковується ще й у тому, що всі «упали духом» (у Кіплінга всі гублять голови: *all are losing their heads*), а героєві «встоять в боротьбі» (у Кіплінга про боротьбу не йдеться взагалі) допомагає «снага дум, енергія дій». Герой Є. Сверстюка не просто вірить у себе, коли інші в нього не вірять, а готовий до того, що «з їх невіри також візьмеш суть», у той час як герой Кіплінга не лише не зважатиме на зневіру інших, але й дозволить їм сумніватися. В українському варіанті герой менш категоричний і більш терплячий, у чому простежуємо риси української ментальності.

Потрібно зазначити, що певну категоричність, а також атмосферу повчання чи заповіді в оригіналі створює чітка маршова ритміка та цезури (*if you can trust yourself // when all men doubt you; if you can wait // and not be tired by waiting etc.*), використання імперативів (*don't deal in lies; don't give way to hating; don't look too good, nor talk too wise*), модального дієслова (*can*).

В українській інтерпретації маємо повну відсутність імперативів, які емоційно категоричні й задають повчально-заповідальний тон та пом'якшення ритмомелодики оригіналу. Хоча поетика перекладу Є. Сверстюка в цілому адекватна поетиці вірша Р. Кіплінга: широке вживання модальних дієслів *зможеш, зумієш, змусиш*, наявність цезури, правда, у дещо меншій кількості (*як вистойш // коли всі проти тебе; як всупереч усім // ти віриш в себе; як зможеш мріять // в мрійництво не впасти*), використання алегоричних понять (Тріумф і Нещастя, Серце, Нерви, Жили, Воля), антитеза (*поставить все на карту – і програть; мріять – в мрійництво не впасти; думать – не творити думки культ*), вишуканих порівнянь (*як дим і вітер на віку*). Зазначимо, що український перекладач зберігає й сам образ адресата – *ти*, який у кінці і перекладу, і оригіналу розкривається у звертання до близької людини – *сину, сину мій*. Отже, художньо-філософська інтерпретація Є. Сверстюка нагадує радше лист до сина з батьківськими настановами та застереженнями, що теж змінює жанр першотвору.

Як бачимо, суб'єктивна рецепція поезії й індивідуальний підхід до її іншомовної інтерпретації значною мірою впливають на те, як іншомовний твір стає перекладом. Перекладач як творча особистість, як художник, котрий балансує на межі зіставлення двох культур, повинен налаштуватися на іншого інонаціонального письменника, на його художній стиль, сприйняти й зрозуміти, а потім максимально точно відтворити його в перекладі, що буде адекватно сприйняте читачем, іншими словами, «відтворити схоже в несхожому та несхоже у схожому» [2]. Перекладач часто виступає віршотворцем й інтерпретатором в одній особі, тому поетичний переклад є водночас оригінальним літературним твором і таким, що відтворений на іншомовному ґрунті. М. Гачечиладзе, який активно розглядає проблему творчої особистості, зазначав: «Творча індивідуальність перекладача існує реально, і скільки б її не виганяли з теорії, вона існує, і тому треба встановити її закономірності... Встановити – значить вивчити її, цю творчу індивідуальність, і визначити її об'єктивне місце в методологічній системі перекладу» [1].

Творча індивідуальність Є. Сверстюка-перекладача яскраво проявилась у використанні фразеологізмів, а особливо в їх оказіональній трансформації.

Використання фразеологізмів в поезії, особливо англійській, – явище доволі рідкісне, оскільки ідіоми вважаються сталими виразами,

зі звичною образністю, а отже, не експресивними й не оригінальними, у той час як поети намагаються використовувати нові засоби вираження почуттів, думок, переживань тощо. Однак поетична творчість Р. Кіплінга свідчить протилежне. Жанрова своєрідність кіплінгівської балади, солдатської пісні, романсу передбачає стилістично занижену лексику, сленг і водночас лексику з національно-культурною конотацією. Тому фразеологізми тут не лише широко використовуються, але й стають ключовими елементами контексту, відіграють важливу композиційну роль. Є. Сверстюк зробив усе, щоб адекватно передати їхню семантику та емоційно-експресивне наповнення. В українському перекладі спостерігаємо як контекстуальні трансформації фразеологічних одиниць, так і авторські новотвори:

Р. Кіплінг	Є. Сверстюк	Словник
<i>All about you are loosing theirs</i>	<i>Упали духом</i>	<i>Дух падає / упав [6, с. 224]</i>
<i>Not make dreams your master</i>	<i>В мрійництво не впасти</i>	<i>Оказіоналізм</i>
<i>Not make thoughts your aim</i>	<i>Не творити думки культ</i>	<i>Оказіоналізм</i>
<i>And treat those two impostors just the same</i>	<i>Сприймеш як дим і вітер на віку</i>	<i>Оказіоналізм</i>
<i>And risk it on one turn of pitch-and-toss...</i>	<i>Поставить все на карту</i>	<i>Ставити / поставити на карту [6, с. 688]</i>
<i>There is nothing in you</i>	<i>В тобі усе згоріло, вигасло</i>	<i>Душа схолола [7, с. 143]</i>
<i>Count with you</i>	<i>Усі рахуються з тобою</i>	<i>Цінити, поважати кого-небудь, уважно ставитись до когось [5, с. 1016]</i>

Як бачимо, у цілому трансформовані ідіоми та оказіоналізми адекватно відтворюють художню виразність першотвору, а окремі, як-от: *усе згоріло, вигасло* та *сприймеш як дим і вітер на віку* – навіть експресивно загострюють та драматизують зміст авторського виразу.

Отже, як бачимо, україномовна інтерпретація Є. Сверстюка відображає індивідуальне розуміння змісту та стилю оригіналу. За плечима перекладача – його національна традиція, історія й культура. Тому тлумачення відбувається крізь призму світобачення. Між Є. Сверстюком і Р. Кіплінгом – дві світові війни, розпад «великих імперій» тощо. Однак істини кіплінгівського твору, які були породжені самим життям, залишаються незмінними в усі часи. А проаналізоване

українське прочитання – яскравий приклад інтерпретації з урахуванням національно-культурного дискурсу.

Список використаних джерел

1. Гачечиладзе Г. Г. Художественный перевод / Г. Г. Гачечиладзе. – М. : Сов. писатель, 1980.
2. Дзюба І. Не окремо взятє життя : документальна повість / І. Дзюба // Київ. – 2006. – № 1. – С. 15–137; № 2. – С. 33–113.
3. Краснова Л. До проблеми аналізу та інтерпретації художнього твору / Л. Краснова. – Дрогобич : ТЗОВ «Вимір», 1997. – 147 с.
4. Макаренко О. Парадокси хрестоматійного вірша / О. Макаренко, М. Новикова // Всесвіт. – 1989. – № 5. – С. 111–116.
5. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. В. Т. Бусел. – Київ ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2003. – 1440 с.
6. Словник фразеологізмів української мови. – Київ : Наук. думка, 2003. – 1104 с.
7. Фразеологія перекладів Миколи Лукаша : Словник-довідник. – Київ : Довіра, 2002. – 735 с.

References

1. Gachechiladze G. G. *Khudozhestvennyi perevod* [Literary Translation]. Moscow, 1980 (in Russian).
2. Dziuba I. *Ne okremo vziatє zhyttia: Dokumentalna povist* [No individual life: Documentary story]. Kyiv [Kyiv], 2006, no. 1, p.p. 15–137, no. 2, p.p. 33–113 (in Ukrainian).
3. Krasnova L. *Do problemy analizu ta interpretatsii khudozhnioho tvorū* [To the Problem of the Work Analysis and Interpretation]. Drohobych, 1997, p. 147 (in Ukrainian).
4. Makarenko O., Novykova M. (1989). *Paradoksy khrestomatiinoho virsha* [Paradoxe of textbook verse]. *Vsesvit* [Universe], 5, p. 111–116 (in Ukrainian).
5. *Velykyi tlmachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy* [Great interpretative dictionary of modern Ukrainian]. Kyiv, Irpin, 2003, p. 1440 (in Ukrainian).
6. *Slovnyk fraseolohizmiv ukrainskoi movy* [Ukrainian Frase-Book]. Kyiv, 2003, p. 1104 (in Ukrainian).
7. *Phraseolohiia perekladiv Mykoly Lukasha: Slovnyk-dovidnyk* [Phraseology of Mykola Lukash Translations: Dictionary-Directory]. Kyiv, 2002, p. 735 (in Ukrainian).

Виктория Приходько. Стихотворение Р. Киплинга «If» в философской интерпретации Е. Сверстюка. В статье говорится о философской интерпретации Е. Сверстюка стихотворения Р. Киплинга «If». Отмечается, что в украинском переводе потеряны киплинговский ритм и категоричность суждений, зато видим выстрадавшего героя эпохи шестидесятых, изменение жанра подлинника: от заповеди к письму к сыну. В украинском варианте герой менее категоричен и более терпеливый, в чем просматриваются черты нашей ментальности. В украинской интерпретации видим смягчение ритмомелодики оригинала и

полное отсутствие императивов, которые широко применяются Киплингом, чтобы придать произведению эмоциональной категоричности и поучительно-завещательного тона. Отмечается, что в целом поэтика перевода Е. Сверстюка адекватная поэтике стихотворения Р. Киплинга. Акцентируется внимание на том, что самобытная индивидуальность Е. Сверстюка-переводчика проявляется в использовании им контекстуально и окказионально трансформированных фразеологизмов, которые не только адекватно передают эмоционально-экспрессивное наполнение оригинала, но и обостряют, драматизируют авторские выражения.

Ключевые слова: интерпретация, перевод, ритм, фразеологизм, рефрен, окказионализм.

Viktoriya Prykhodko. R. Kipling's Poem "If" in Ye. Sverstiuk's Philosophic Interpretation. The article deals with the philosophical interpretation by Ye. Sverstiuk of R. Kipling's poem «If». It is noted that in Ukrainian translation rhythm and categorical judgments of Kipling work were lost, but instead of it we can see suffering hero of sixties era, changing the original genre: from the commandment to the letter to his son. In Ukrainian version the hero is less categorical and more patient, which are the features of Ukrainian mentality. In Ukrainian interpretation we can observe softening original rhythm and lack of imperatives, which are widely used in Kipling's work to provide emotional flatness and instructive and testamentary tone. It is noted that in general Ye. Sverstiuk's translation poetics is adequate Kipling's poetics. It is observed that the creative personality of Ye. Sverstiuk-interpreter is in using contextual and occasional transformed phraseology that not only gives the emotional and expressive content of the original adequately, but sometimes aggravates and dramatizes the author's expressions.

Key words: interpretation, translation, rhythm, phraseologism, refrain, occasional.

Стаття надійшла до редакції 12.01.2016 р.

УДК 821.168.0 – 17. 01

Сергій Романов

Леся Українка в культуросфері Є. Сверстюка

У статті розглядається проблема тяглості культури в системі взаємозв'язків поміж її творцями. На матеріалі літературно-критичних розвідок, мемуаристики та художнього тексту Є. Сверстюка увиразнено його сприйняття постаті Лесі Українки в її життєвому й творчому самовиявах. В особистому досвіді письменниці (і приватному, і громадсько-політичному), а ще більше в її творчому

доробку покоління шістдесятників (а інтерес Сверстюка тут особливий) знаходило відгук на пекучі проблеми власної епохи, а отже й прийнятні моделі світопочування, мислення та поведінки.

Ключові слова: культура, людина, свобода, рабство, держава, епоха, творчість, досвід.

Тривання культури, власне, сама можливість субстанційного – у слові, барві, звуці – вияву духу не мислиме без переємності, зв'язку поколінь. Унаслідок своєї історичної специфіки український досвід не те що винятковий, але, поза сумнівом, унікальний. Місія – у нас це передовсім місія, а вже потім талант, фах, самореалізація – творця культурних цінностей ставала приділенням небагатьох. І не тільки творця, а зазвичай ще й носія, поціновувача і вже заодно популяризатора.

Сумний дотеп одного з наших історіографів, що в кожній наступній епосі українці мусять усе починати з початку, таки більше сумний, ніж дотепний. Вихід на кін покоління шістдесятників, що дивом «наросли, – мовляв Вінграновський, – з худеньких матерів», то насправді «подвійний форсаж». Відродження у всуціль зачищеному – політично, культурно, соціально, навіть генетично (голодомор і війна) – національному полі вільного національного духу, мабуть, потребує не тільки лінійно-емпіричних пояснень. За таке, альтернативне, може правити сила, живлюща і животворна енергія слова, що водночас створивши націю-сутність, надалі й довіку оберігатиме / відновлюватиме / употужнюватиме її.

Долю країни, місію слова-духу і свого нею визначеного приділення в «координатах нішоти» уповні дізнали молоді люди, що вступали в життя, на жаль, у такі звичні для нас «часи глухонімії». Різні походженням і вихованням, навіть ті, кого формувала радянська матеріалістична ідеологія, напрочуд швидко й органічно засвоювали, приймали істину мовленого правдою, його незрушність у морі облуди, фальші та ілюзій. Звісно, тим, кого менше обробляла пропаганда, хто з дому, з родини виніс цілісне релігійно-етичне уявлення про світ і людину, зорієнтуватись і визначитись «у морі тьми» було набагато легше. Історично так склалося, що до останніх належали переважно вихідці із заходу країни.

«Кожне покоління потребує добрих учителів, доброго прикладу і доброго слова, яке буде» [3, с. 216] – так волинянин Євген Сверстюк скаже на початку 2000-х рр., наголосивши самозрозумілу актуальність

сказаного; хоча, насправду, найменше був схильний до моралізаторства. Значущість поданої думки, у яких би контекстах не інтерпретовану, однаково чинною постає і у вимірах досвіду самого автора, і у просторіні епохи, ним і його однодумцями твореної. Закономірно, що серед тих, хто для генерації 60-х уособлював названі чесноти, виокремлювалися постаті класичного українського канону. «Належно» відформатованого владою, а все ж не затертого канону класиків-націєтворців: Т. Шевченка, І. Франка, Лесі Українки.

Розбудована славетними попередниками, і то в усій повноті буття, «держава духа» генерувала сенси, що їх ані викривити, ані, тим паче, знищити жодна окупаційна адміністрація вже була не годна. Як не в силах і зупинити «лицарського рушення» – доброхіть узятого життєвого чину захисників і примножувачів великого спадку. І оперування середньовічними кодами то, насправду, не тільки задля образності чи пафосу. Ідеться ж бо про ту найскладнішу грань самовияву культури, яку вище називано переємністю.

«Лицарський міф» або «міф лицарства» в усій повноті світоглядно-психологічних програм імплементувала, а точніше, повернула в духовні овиди народу, презентованого волею завойовників «гречкосіями і свинопасами», жінка, у чиєму імені – ім'я батьківщини. Закономірно, що ті, хто згодом виступить в обороні вітчизни, так само ставатимуть «лицарями на полі честі» – українцями. (Дон кіхотами, як захоплено, а частіше-таки поблажливо, називатимуть їх сучасники). Щоб у цьому переконатися достатньо хоч побіжно проаналізувати «внутрішній дискурс» шістдесятників, де чи не одразу можна вийти на архетипну постать «воїна без страху і докору». Людини, для якої і за найпідліших часів чинним лишається наріжний принцип великого кодексу: «noblesse oblige». І справді – «походження зобов'язує» – родинне, національне, культурне. Тому і не дивно, що волинянин Є. Сверстюк став на службу тому ж ордену, що і його краянка, попередниця й навчителька Лариса Косач. Про це ж і в незакінченій поемі «Волинь», датованій 1984 роком: «Пані Лесю, а ми країни. / Я тут ріс – за десятки миль. / Нас єднає доля і стиль. / У глибинах моїх лунає / Наш тужливий волинський спів...» [1, с. 203].

Парадоксально, але людям другої половини ХХ століття, надсучасної доби «підкореного атома», за висловом одного з її співців, у протистоянні з цією бездушно і бездумно розщепленою добою, яка упокорювала одиницю силою і авторитетом маси, безпосередньо

придався досвід «темних», як уявлялося, віків. «Для соціалістів, марксистів лицарство було анахронізмом, – писав Сверстюк у праці з дивною назвою «Міт Лесі Українки». – Вони жахалися “похмурого середньовіччя” з його хрестовими походами за визволення гробу Господнього, з його культом Мадонни і Прекрасної Пані, з його безкорисною офірністю і готовністю платити життям за вірність і любов. [...] Лицар – то передусім одважний захисник чеснот та принципів. Лицарі не згодні з конформістами. На таких героїв чекає кожна епоха, бо тільки вони можуть сколихнути тишу» [2, с. 29].

Коли вдатися до рівня приватно-індивідуального існування, а саме на ньому точиться найзапекліша борня за владу над людиною, то цитованому авторові йшлося про головне – протистояння особистості, яка має своє право і свою думку, та юрби, колективу, що завжди і всюди має рацію. І надважливим тут було вміння розрізняти, можливо, навіть розділяти справжню любов і відданість своєму народові, запорукою чого щира з ним розмова на всі, зокрема і «важкі» теми, та плакатні виливи офіційно-патріотичних почувань із непомірним захвалюванням чеснот і піднесенням звершень. Тому такий важливий досвід Лесі Українки та її покоління, яке поставало в протистоянні народництва та модерної свідомості. Колізії, котра, на жаль, актуальною лишилася і за доби «розвинутого соціалізму», з його культом червоного неонародництва, соцреалізму, партійності мистецтва тощо.

Тим-то з виразною, м'яко кажучи, недовірою система, призначення якої уніфікувати й затирати, ставилася до письменниці, чию незручну біографію і мало зрозумілу, а тому увіч небезпечну спадщину все ніяк не могла «перемолоти». «Чиновники над культурою метушилися і потихеньку лаяли “эту самую Лесю Украинку и ее сообщников...”». Леся Українка їм снилася ночами» [4, с. 191]. Свідчення це належить до початку 60-х, коли точніше – 1963-го, бо саме тоді вшановувалися п'ятдесяті роковини «дочки Прометея». І саме цей ідеологічно-світоглядний конструкт, укупі з гендерно-приватним поличчям «одинокого чоловіка», вирваним із контексту Франкової характеристики, уживлялася в свідомість масового читача. І тут, ніде правди діти, «міністерство народного затемнення» (вираз епохи) могло пишатися неабиякими здобутками. В уяві багатьох Леся Українка поставала насамперед палкою революціонеркою, атеїсткою й інтернаціоналісткою. Багатьох, але не всіх.

Процес протистояння, що на першому етапі починався як захист, отримав відтак розвій у двох, сказати б, паралельних площинах: індивідуальної свідомості громадянина в його бажанні стати собою та культурного надбання окраденого спадкоємця, який прагне повернути своє. Великою допомогою у справі стало п'ятитомне видання *Лесі Українки* (1951–1956 рр.). Хоч і прийняте з певною осторогою (побоювалися і, як показав досвід, небезпідставно, фальсифікацій), зібрання творів званої авторки спричинилося до пожвавлення суспільно-гуманітарної думки. Головне ж – до читання, осмислення й переосмислення, здавалося б, знаного, а насправді, чи не цілком нового матеріалу. Певні зрушення фіксувалися й у всуціль зарегульованому науковому просторі, де цікавими поставали й індивідуально-монографічні пошукування О. Ставицького, О. Бабишкіна, В. Курашової та ін. і цілі колективно-дослідницькі проекти, як, приміром, «*Леся Українка. Публікації. Статті. Дослідження*» (1-й том, 1954 р.). А все ж тон і стиль вільного, у сенсі глибини й адекватності, витрактування зробленого поетесою задавали не обтяжені академічними приписами молоді митці, критики, артисти. З погляду історичної перспективи, ішлося про засвоєння й повторне «закріплення» того, що за чотири десятиліття було вже зроблено не менш потужною генерацією 1920–1930-х рр., зокрема і найперше неокласиками.

Не без зусиль, але введена в чільну трійку національного канону *Лесю Українку* наступникам доби Розстріляного відродження не те, що потрібно було там залишити (радянська влада проти цього вже й не вельми могла перечити), а довести, собі насамперед, її актуальність, значущість за нових умов. І змагатись, ясна річ, довелося не з самою поетесою і навіть не з читацькою аудиторією. Головним опонентом, як завжди, виступила офіційно-удержавлена культура, що, виявляється, мала свою *Лесю Українку*. І цей її образ, точніше, культ, накидався усім без винятку. Тому боротьбу молодим лицарям таки справді доводилося починати з атаки на вітряки – замасковану веремією міфів, кліше і гасел репресивно-пропагандистську машину – страшного бездушного велета. Як запише згодом сучасник: «Йшлося про розбиття “злих чар” і вивільнення слова великого поета. Навколо її імені починалися баталії – *Леся Українка* вийшла на барикади шістдесятників» [4, с. 181].

Дивовижне відчуття плеча товариша-побратима, який прикриває тебе своїм щитом у бойовім порядку й поруч з тобою змагається з нещадним ворогом. Автор наведених слів звідав це безпосередньо.

Наскільки знаковим для розуміння епохи й ключовим у власному житті й становленні був цей випадок, засвідчує частота його артикуляції в різних за жанром і тематикою працях. Річ про «історію» ювілейної статті, замовленої Сверстюкові «Літературною Україною» на початку 1963 р. Вже коли праця готувалася до друку, ретельний дописувач зайшов до редакції переглянути коректуру. Те, як сам зізнавався, що текст купюрували, уже почавши з назви (зняли «Безкомпромісність», лишивши «На полі честі»), і скоротили, не вразило настільки, як дописані кимось рядки про ненастанну боротьбу героїні з буржуазними націоналістами та інші «правильні» життєвотворчі устремління. Особлива «витонченість» цензурного стратега полягала в перекручуванні й підміні фрагментів, де ішлося про викриття облудної політики російського самодержавства на тези з офіційно-ідеологічних «требників» про віковічну дружбу братніх народів, і т. п. У принциповій суперечці з редактором республіканської газети молодий публіцист, відстоюючи свої думки, керувався емоціями та почуттями, головне з яких – почуття гідності й відповідальності за написане. І тільки потім прийшло розуміння, якої підступної пастки вдалося уникнути завдяки вродженим чуттям і вихованню. Згори («стиль» спецслужб пізнавався добре) було заплановано двоходову ідеологічну диверсію з дискредитації і автора статті, і її героїні: «планувалося дві жертви – чужого їм автора і чужої духом поетки, прийнятної для них лише з фальшивою маскою служебки режиму» [2, с. 15–16].

Камінно-важка, наче рука Командора з Лесиною «Камінного господаря», система була напрочуд чутливою до щонайменшого прояву живого, справжнього, вільного. Навіть феномени, ретельно проскрибовані й зарегульовані відповідними програмами, повсякчас виявлялися коли не загрозеними, то під ненастанною підозрою. Тому й заувага на кшталт нижче поданої сприймається не просто іронізмом: «Історичні паралелі Лесі Українки настільки прозорі, що її вже у 1965 р. можна було б судити советським судом за спроби підризу й ослаблення державного ладу» [2, с. 16]. У спогадах багатьох шістдесятників, не тільки цитованого автора, з більшою чи меншою деталізацією, але в єдиному, сказати б, емоційному реєстрі описано т. зв. неофіційний вечір пам'яті великої поетеси, що відбувся 31 липня (у переддень офіційного, призначеного на 1 серпня – день смерті). Фактично заборонений владою захід молодих, хоч письмову підтримку йому висловили такі поважні діячі культури, як, приміром,

М. Рильський, зірвати цілком не вдалося. Ведені найгарячішими – Дзюбою, Сверстюком, Вінграновським – люди рушили до парку і там під світлом смолоскипів (запалених газет) провели своє «вільне віче»: промовляли, читали поезії «ювіліянтки» і свої, їй присвячені. Як би це імпровізоване «віче» сподобалося Лесі Українці! Натомість цілком прогнозованою й до болю знайомою мала б їй видатися відповідь влади.

Те, як оперативно, уже 2 серпня, чиновники зробили оргвисновки – таврування на зборах трудових колективів, догани і навіть звільнення учасників «несанкціонованого» зібрання – провіщало справжню, затяжну грозу. І вже за два роки, якраз у серпні, вона вибухає: у Києві проведено перші обшуки й арешти. Перші в новому, сказати б, часі, за доби відлиги, яка, завершуючи з кліматичними метафорами, стрімко бралася новою памороззю. «Бій за Лесю Українку», і це зі Сверстюкового діагнозу доби, розгортався в тих же координатах, що й «бій» за Шевченка, розпочатий два роки перед тим, від столітніх роковин із часу смерті Кобзаря. Або «бій» за Франка, за Сквороду... словом, за свої культуру, гідність, права.

Неспівмірна, як сьогодні сказали б, реакція влади тільки на перший погляд може видатися відрухом відповідно наладнованої системи на непокору чи, точніше, бажання мати власну думку й можливість її висловити. Насправді – це до моторошного звичне в умовах імперії упокорення страхом, де все підозріле, неформатне, інакше підлягало або виправленню, або знищенню. «Бред націоналістически настроєних лиц» (це формулюваннячко з протоколу слідства у Сверстюковій справі) мав бути вилікуваний, хай навіть коштом здоров'я та життя самого «хворого».

Що могла протиставити цій тотальній нівеляції, достеменному антибуттю людина? Здається, у площині конкретно-прагматичного, небагато, бо-таки матеріалістична ідеологія чудово навчилася контролювати реальне. Але от у вимірі не такому доривчо-пливкому, як матерія, громадилися й просувалися смисли та структури поведінки, годні не просто опонувати системі, а й впливати, коригувати, змінювати її. Сфера духу, а саме про неї йдеться, виявляла свою потугу через індивідуальне, найменш прозоре й контрольоване. І в цьому для сил протилежних чаїлася і найбільша таємниця, і найстрашніша загроза. Виявлялося, що навіть позбавивши людину всього осяжного, значуще-ціннісного, її, однак, не можна упокорити, а то більше

занапастити. Бо, окрім щастя одвічно філістерського, мовляв Ніцше, завжди було і буде, як зізнавався ще один «бранець духу» Є. Сверстюк, щось незмірно інше, більше. «Мені випало гірке щастя, – заявить він на початку 1970-х, – спілкуватися і працювати з людьми рідкісно талановитими і шляхетними – про таких раніше я читав лише в книжках. Щастя жити високими культурно-громадськими інтересами і нехтувати особистими. Щастя спізнати суворість і вагу великих слів – *правда, честь, обов'язок* – слів, що становлять морально-етичні підвалини, суть мого світогляду. Честь, що оплачується кров'ю, гідність, що є передумовою життя, істина, до якої йдуть із безстрашністю дослідника – без гарантії повернутися. На цих поняттях я виростав і прагнув до них підвестися, вириваючись із замкненого кола порожніх слів...» [3, с. 231].

Особистість як таку формує середовище – ця, здавалося б, незаперечна максима у світлі української історії постає не те що спростованою або підваженою, а все ж увіч не без якоїсь двовимірності. Незрівнянно більший вплив на людей честі мала не сучасність, не звичне професійно-побутове оточення, а постаті минулого, «мертві герої» у визначенні А. Шопенгавра (невипадково ж у Сверстюка згадано «вичитані ідеали»), та ті з однодумців, хто був на шляху свідомого чи ні осягнення вказаного німецьким філософом статусу. «Із віддалі тридцятьох років, – писатиме автор на початку нового століття, – уже видно, що означали люди національного опору 60-х років. У суспільстві не було боротьби двох рівноцінних груп інтелігенції, двох таборів, які змагалися між собою, а лише залякана службова інтелігенція, яка засвідчувала свою вірність офіційній ідеології, і група національного, морального, етичного опору офіційній політиці та ідеології» [3, с. 347]. Група, або та славетна Стусова «малесенька щопта», насправду мало скидалася на платонівську академію (хоча й це теж), а таки більше на секту недоторканих, упосліджених од усього світу, найближчою аналогією яких були ранні християни.

Очевидно, що ці сакральні-історичні паралелі як мінімум не минали уваги апологетів нового учення, де поставали і свої неофіти, й апостоли, і мученики. Та й наріжним для багатьох «вірних», поза внутрішнім релігійним наставленням, було відчуття і прийняття того духа офірності й служіння, якого щодо Лесі Українки Є. Сверстюк напругу виводив із християнського етосу. Ось чому так нагально залежало на тому, аби заідеологізованих, перетворених на ідолів

великих попередників звільнити найперше від облудних шат войовничого атеїзму, безвірництва, матеріалістичного нігілізму. Хоча, згідно з тією ж заповіддю несотворення кумирів, уникалося й протилежного – доведення Шевченкової, Франкової, а чи Українчиної «канонічності», конфесійної віри та вірності тощо. Скерованість була до головного – побачити і прийняти людину, яка, попри все, намагається лишитись людиною не тільки тілом, а й душею, даючи приклад вірності істині, стійкості й честі боротьби за неї; приклад іншим, тим, хто ступатиме слідом.

*От стою перед Вашою сутністю –
Богоборство – криця – тиран...
Святістю з Вас мені світиться
Панцир той для прихованих ран.
Мова часу щораз нетерпиміша,
Але в серці – терновий вінок.
О, Ви духом куди одержиміша
За євангельських всіх жінок!
Тому й біль Ваш став нашим болем.
Закривавилась сіль землі.
Стали Ви над пекельним колом
Що котилося до лихоліть... [1, с. 204–205].*

Це із поетичного звернення автора до своєї великої крайки й попередниці. Попередниці не лише у творчості чи культурно-громадській діяльності – скільки графоманів та пристосуванців лукаво прикривалися образом великих патронів – а близької, власне співмірної за духовними горизонтами особистості. З огляду на органічно-християнський світогляд Сверстюка, його поетично-сакральні конотації постаті, відомої своїм, сказати б, нелінійним сприйняттям релігії, годні видатися принаймні суперечливими. Але контроверза тут можлива, знову ж таки, хіба за лінійного, поверхового протиставлення «святості» й «одержимості», до чого ніби схиляє і сама, задана цитованою поемою, ідейно-художня парадигма оповіді. Насправді ж ідеться не про взаємозаперечні, а взаємодоповнювальні феномени або, точніше, сутності.

Під першим, навіть за церковно-уставними приписами, розуміється терплячість і подвиг у стражданні за себе й за світ: символи «тернового вінця» й «панциря» (алюзія на знані вірші поетеси). «Одержимість» же духом (однойменна драматична поема) виявляє ту

наддіяльну, незламну в боротьбі з кривдами світу натуру, життєвоактивний чин якої насправду має небагато жіночих профілів-прототипів у Новому Завіті та й у світській історії теж. Непримиренність Лесі Українки щодо звичного багатьом розрізнення «малого» і «великого» зла походить із доглибно засвоєного принципу: шлях до істини, справедливості, любові не може пролягати манівцями. Тут, як надтонко уловив Сверстюк, «ключ до найбільших її тривог, що пронизують її драми, перед лицем нової невибагливої революційної сили, готової заклинаннями соціалізму виправдовувати всякі засоби. До тих вічно актуальних застережень треба прислухатись і сьогодні загорілим ревнителем “єдино вірної” конфесії. Бо морально-етична невибагливість руйнує саму ідею, профанує і найвищу ціль» [4, с. 193]. Корінням звідси й заперечення усіх форм фанатизму, що його, хоч як це дивно, найхимернішим і найвідразливішим виявом – доброхіть узята або накинута і свідомо прийнята неволя.

Мабуть, однією з найвиразніших площин перетину попередників і наступників і стало таке рідкісне уміння вирізняти суть і сутність держави загального «благоденствія». Уміння, сказати б, шевченківської природи – відчувати і реагувати на найбільшу кривду світу. Афористичними й водночас якимись приватно-настановчими сприймаються слова замученого 1984 р. в ув'язненні Валерія Марченка: «Виступивши проти цілої імперії брехні, я мав одну підпору – свідомість, що ярмо – нестерпне». Промовистий і насправду моторошний перегук сказаному легко знайти в листі Лесі Українки з Німеччини братові Михайлу, листі майже столітньої давнини (!). У документі також ішлося про саме-таки фізичні відчуття «ярма» найгірших, бо невидимих, кайданів.

Уривок цей неводнораз цитували шістдесятники, вражено роззираючись: нічого не змінилося, «королівство вірнопідданих невільників», як писав Сверстюк, тільки зміцніло й продовжує утверджуватись. «Штучний добір за найгіршою ознакою» – це теж із його «діагнозів добі» – не просто перетворив особистість на мовчазно покірну системі істоту. Шляхом небувалого розмахом і потворністю соціального експерименту виведено, наче в лабораторії алхіміка – яка точність середньовічних метафор! – нову сутність / гомункулуса / совка. Оспівана всією потугою офіційної пропаганди, «радянська людина», а був навіть спеціальний термін «ускомчел» (усовершенствованный коммунистический человек), мала знаменувати перемогу матерії над духом, розуму

над вірою і прагматизму над мораллю. Ця людина, уже не просто не помічала різниці поміж добром і злом, істиною й облудою, свободою і неволею, а не вмiла пізнавати та розрізняти їх. І кайдани вона носила гордо, пишаючись статусом «передового невігласа», підкоряючись, служачи, колiнкуючи радісно й бадьоро.

Тих же, хто крокував невлад, хто, згадуючи Генрі Торо, чув iншу, не маршову музику, належало або перевиховати, або ліквідувати – усунути духовно, iнтелектуально, а то й фізично. Такою була політика – тоді казали «генеральна лінія» – щодо «живих, мертвих і ненароджених», хоч як би блюзнірськи не звучали тут слова класика. «Вони, – писатиме Сверстюк про ляльководів тієї моторошної драми, – відчували, що таємниця впливу поетки (Лесі Українки. – Р. С.) на неспокійне покоління 60-х років саме в тому, що вона в радянській людині бачить і показує прихованого раба “без сорому і честі”, лукавого “пророка”, якого правда не цікавить, а вигідна лож дає йому привілеї. І, зрештою, Юду, який продає свого Вчителя, вважаючи при цьому, що сам він нічим не гірший за Вчителя...» [2, с. 16].

Нюансом, який потребує прояснення є, здавалося б, цілком зрозуміла авторська позиція, що, поза сумнівом, iмпонувала й була прийнята наступниками. Донька дійсного статського радника (посполиті казали «царського генерала»), спадкова дворянка Лариса Косач ніколи не ставала в позу «гнівної обличительки» народу, якому волею історії на цілі століття судилося втрапити в ярмо рабства. Більше того, вона й себе вважала «невільницею», пригадаймо відкритий «Лист однієї російської ув'язненої» (1896) до французької громадськості, бо діти рабів народитися вільними не можуть. Вони тільки можуть і повинні здобути свободу для себе та для батьків.

Промовистий тут і полемічний Сверстюків допис 1995 р. «Холодний душ гістерії», що, по, суті, є відгуком на статтю В. Базилевського, де той менторським тоном вичитував кривди й комплекси свого народу. Ключовим аргументом відповіді «шукачеві цитатних істин» – знаному київському публіцистові, а заодно й поетові – став приклад слова й діла Лесі Українки. Вона не кинула «жодного слова сум'яття», низького докору своїй новонародженій і, мабуть-таки, недосконалій нації: та й чи є десь на землі чистий ідеал? Натомість усе життя працювала, горіла для неї, виковуючи в цiм горнім полум'ї зброю побратимам. І «руки невідомих братів» – пам'ятається її заклик «Месники дужі прийміть мою зброю!..» – з удячністю й гідністю взяли

безцінний спадок. «Ми, – скаже про своє покоління сучасник, – вже не мусили самотужки розгадувати різні форми комуністичного лукавства й обману – коли поряд поет, що “наче у воду дивиться” і називає точним словом советських донощиків і фарисеїв, котрі живцем перелізли з царської імперії в “союз вільних народів” [2, с. 17].

Дивовижна актуальність класики? Чи то дивовижне вміння її сприймати, коли більшість митців-сучасників мусили писати напів-, чверть- чи то геть неправду? У спогадах учасників стихійного ушанування 50-х роковин Лесі Українки (вище про це йшлося) вражає спільне зачудування враженням від, здавалося б, хрестоматійних творів письменниці, читаних під смолоскипами. Стільки там було величі духу, щирих емоцій, прозорливої істини життя. І саме це становило загрозу і для системи («В прямому викликові властям, – свідчитиме співорганізатор дійства, – вони (твори. – *Р. С.*) заходили так далеко, як далеко слухач смів їх усвідомлювати»), і для її гвинтиків: «Нічого дивного, що люди стерті й зім'яті життям, люди, що шукали задоволення там, де вони його звикли знаходити, – вони уникали одержимих шукачів правди і волі, уникали бентежних дум, що тривожили їхню сонну совість, зачіпали їх спокій і нагадували їм про давно забуті обов'язки перед народом. Вони не могли з приємністю читати ці важкі для них драми, ці “зайві” загострення, ці прямі і безпощадні характеристики їхнього рабського ества», – стверджує усе той же автор. І додає: «Вони, природно, не могли взяти Лесю Українку на духовне озброєння собі» [4, с. 191; 194]. Ба більше, надзавданням ставилося не допустити до такої «мілітаризації» інших, адже влада сприймала це як замах на державні «устой», а обиватель, навіть освічений, хай і не завжди солідаризувався з цим, та все знай уникав важких питань. Бо ж «В житті і творчості письменниці шукала споріднених душ людей орлиного лету і сильного духу, тих, хто зустрічався з нею на її високих шляхах. Вона не вміла і органічно не могла пристосуватись до читача, до його звичок і інтересів – вона горіла на вогні, де гартується тверда криця, – і поривала за собою мужніх і сильних духом. Бувало її не чули, вслухаючись у шум дрібної буденщини, бувало її спокійно переказували і тим самим тягнули в свою мляву орбіту і, зрештою, були ті, що йшли за нею, суворо затиснувши уста» [4, с. 193].

Чи може письменник сподіватися на щось більше, аніж бути почутим і в цім своїм звучанні слугувати навіть не прикладом –

можливістю суцього в істині? На таке «щастить» не багатьом митцям, особливо тим, хто намагається бути не тільки чесним із собою, з іншими, з епохою, а й з музою, а це, мабуть, найважливіше і, в наших умовах, найважче. До таких, за визнанням усіх наступних, після своїх сучасників, поколінь читачів належала Леся Українка. І тим дивовижніший її успіх, вочевидь це не зовсім відповідне слово, швидше *суголосся* вікам і душам, що «вона навіть не заманювала тріумфом слави чи перемоги, а лише обіцянкою повноти життя і краси самого змагання, лише перспективою відчуття внутрішньої свободи і чистоти» [4, с. 194]. Тому й не дивно, що йти за нею ставало відваги й снаги небагатьом, але то були найкращі, ті, кого найдужче остерігався авторитарний (та й не тільки такий) стрій. Адже в інакшості завжди є загроза тому, що прикметне хіба своєю уніфікованістю («банальність зла» за Х. Арендт), зокрема й у цілях, бо ж, як довів активно читаний у самвидаві Орвел, завжди «метою влади є влада».

Помилкою чи, власне, закономірністю, що силою онтологічного процесу виходила за межі часової, а тому й дочасної волі, волі тих, хто з вражаючими цинізмом і певністю керував масами, була боротьба з невдоволеними. Ясна річ, що, підходячи фронтально, а діяли завжди найпростіше, бо ніби найдієвіше, зв'язки по горизонталі можна обірвати, коли не цілком, то максимально ефективно: залякуваннями, ізоляцією, фізичними розправами. Але що, беручи діалектично (і зовсім не у вимірах пласкої марксистсько-ленінської діалектики) належало протиставити зв'язкам вертикальним, якими визначається й живиться самé буття – у культурі, вірі, душі? Адже «змова споріднених – різних часів, різних країн – важить більше, ніж зустріч політичних змовників» [3, с. 151]. Слова ці насправду можуть видатися відточеними до алмазної грані, але, що набагато важливіше гостроти афоризму, перевірені, підтвержені й утвержені вони життєвим досвідом цілого покоління. А ще: «коли ти не заляканий, тебе ніхто й не доганяє – це також дуже важливо. Ти відчуваєшся вільним» [3, с. 125].

Якщо оперувати не лише філософськими абстракціями, а й осяжно значимими, сутнісними категоріями, чинними на чуттєво-духовному рівні приватного існування, то саме потреба свободи, як кисню, як сонця, була наріжним каменем «програми» тієї «змови», що її вище поійменовано «змовою споріднених». Навіть найлютіша цензура з інквізиторськи-чутливим апаратом виявлення крамоли і приховування правди не в силі була заглушити закладеного в людині потягу

до істини, справедливості, любові. Як би не боролися з цим чинники зовнішні (система, середовище, побут) чи навіть внутрішні (страхи, тверезі розрахунки, приватні резони), того, хто чує поклик волі, уже не спинити. А щоб стати особистістю, тобто собою, треба «своїм життям до себе дорівнятись»; іншого шляху немає.

Високий духом завжди шукає гідного собі – не для того, аби позмагатися чи перевершити (це якраз поле пересічності), – а єдино щоб співмірити власну сутність з ідеалом, спробувати дорівнятись найвищому. І річ тут не тільки в особистому прикладі, хоч і це безсумнівно важить, а й у тих, мало ким перейдених духовних овидах, що їх удалося осягнути. Як добре це розумілося в часи тотального морально-етичного зубожіння, і як добре, що були приклади вірності собі. «Сила Лесі Українки, – наголошуватиме Сверстюк, – не тільки в мужній боротьбі з собою у хвилини розпачу і знесилля. Сила її – в прокладанні нових шляхів сильного почуття і безкомпромісної думки у світі половинчастости, пристосовництва. Сила її – у непохитному протистоянні цій метушній всепоглинаючій стихії, що нівелювала людей і м'яла їм крила» [4, с. 193–194]. І окрім чи, сказати б, поруч громадянського чину, який цитований автор раз у раз підкреслює, надзвичайно близькою йому як літератору, що сам нерідко вдавався до римування, виявлялася творчість героїні. Бо ж і в його часі, утім, як і в усі буремні часи, нерозривність слова та діла ставала не просто абстрактним ідеалом, а найперше маркером розпізнавання в координатах «свій–чужий». Тому й стиль Лесі Українки, що примітно в поетичних рядках, нерозривно злито в життєвій та художній площинах самовияву. «Все, що несли вітри страждання, / Все, що в серці таїть любов, / Загострили той стиль зарання... / Стиль – стріла і загусла кров». І в іншому місці поеми знову актуалізовано цю мілітарну символіку: «Той Ваш стиль, ніби списом коле / Навертає на ті вітряки / І вертає на ваші кола / По урок у середні віки...» [1, с. 203, 205].

Апеляція до епохи внутрішньо близької й автору, і його героїні ввіч не випадкова. Хоч і незмірно віддалена хронологічно, вона генерує сюжети й етос надчасового, універсального значення. Так дивно, так певно вони перегукуються, увиразнюючись у людях, які самі стають епохами в розвої національного духу: «цим сáмим духом добудовувала спадкоємиця традиції Леся Українка ту середньовічну ланку, якої нам бракує як етичного, морального і естетичного фундаменту, розмитого в лихолітті руїни і “єгипетської неволі” під темною

деспотичною владою Москви» [4, с. 195]. Тому «вихід», у яких би конотаціях, купно з біблійними, не сприймалося це поняття, вихід з індивідуальної і/чи колективної оспалості, ліні, страху, сну, словом, усього того, що зветься рабством духовним і фізичним, то найперше й найбільше покликання людини та її спільноти. Бо таки справді – як добре це розуміли поневолювачі, і як, на жаль, погано, поневолені – «Утеча з полону – то початок історії. Невільники не мають історії» [3, с. 300]. І лише найкращі з народу покараного недолею самозабуття, ті, хто за словами Лесі Українки, «не продався за лакомство нещасне, за розкоші», хто вищою волею покликаний горіти «незгасимим світильником» своєї нації перед Богом і перед світом, міг указати шлях «виходу», міг повести за собою. «Вона, – скаже Сверстюк про свою героїню, – залишила нам творчість у найвищому значенні того слова: вона добудовувала те українське життя, якого не дала добудувати нам історія» [4, с. 194].

Відчуття приналежності до історичної епохи, мабуть, саме собою, не може сприйматися ані карою / тяжким хрестом, ані нагородою / почесною місією. За великим рахунком, і те, і те є людським приділенням і тільки в нашій волі прийняти його і з честю виконати, чи бодай спробувати це зробити, або відкинути, збутися й забути. «Чи написав би інший те, що написав я?» – запитував у себе наприкінці 2010-х рр. Є. Сверстюк. І також просто, без самозамилування й лукавства, відказував: «На жаль, ні» [3, с. 213]. Істина, що культура зобов'язує, як і походження, так разуче, так певно відкрита поколінням 60-х років, для багатьох із цих юних ідеалістів ставала життєвим принципом, який незмінно доводилося відстоювати, нерідко і самим своїм життям.

У програмній з багатьох ракурсів статті «Українська література і християнська традиція» Сверстюк утверджував тезу, універсальність якої тільки переконливіше доводиться через національну своєрідність. Розглядаючи красне письменство як спалахи духовного прозріння творця, перейнятого вічними питаннями буття, він узалежнював, точніше, ув'язував масштаб таланту, що береться до вирішення таких питань, з його особистою, земною долею. Тому й не випадково в розмовах, однаково чи літературно-критичного, чи художнього жанрів, про письменницю, яку вочевидь уважав Учителем, так акцентував на особливостях її «стилю» – гострого, мов спис, і терпкого, мов кров. І його, мабуть, найвідоміший афоризм – «все справжнє – написано кров'ю» – суттю своєю апелює до тих же чеснот, духовно-сві-

тоглядних основ, що їх і сам нерідко поймає у лицарськими. «У кров переходить лицарство» – ці слова великої попередниці, то ще одна буттєва максима, що могла слугувати дороговказом у веремії ніщоти.

У тоталітарному світі фальшивих авторитетів і девальвованих цінностей саме «група крові» («бо калинова кров така терпка, така густа, / як в наших жилах» – писатиме Стус) давала змогу з певністю ідентифікувати «свого» і «своє». Створений радянською владою, як висловився Сверстюк, «культ двійників» великих поетів являв і без того затуманеним очам імперськопідданих лаковану «парсуну», начинену крижаними ідеологічними догмами. Але «все живе – тепле», і ця фраза Гр. Тютюнника, одного з найчуттєвіших наших прозаїків, – це прояв усе того ж упізнаваного етосу живого серця і живої душі, що й у пільмі світлтиме вірним.

«У Маріїнському парку, – згадував Сверстюк середину 1960-х рр., – якось з'явилася скульптура Лесі Українки. Ніхто не оголошував про відкриття пам'ятника Лесі Українці, а тим часом вона наче сама стала між деревами і йде на повен зріст. Усі пішли дивитися – справді йде! [...] Складалося враження, що йде вільна людина з іншого світу і зовсім не враховує, що перед нею джунглі марксизму-ленінізму і “раби, немає гірших в світі” [2, с. 16–17]. Дехто сприйняв це як диво, дехто ще більшим дивом називав те, що пам'ятника, встановленого без дозволу, поквапом не демонтовано. Але багатьом стало очевидним, що навіть за найпохмуріших часів поруч ті, хто не зрадив і не зрадить, хто підтримає у зневірі й утвердить в істині, бо жив і живе справжнім, тим, що не проминає. «Немає мертвих часів – є мертві люди», – скаже у спогадах про «Людей не зі страху» Світлана Кириченко.

Чи займалися шістдесятники «очищенням» класиків від ідеологічного намулу? До певної міри так, але, вочевидь, не ставлячи це в основу. Коли довкола «Все ті самі раби в азарті» [1, с. 204], просвітяться на взір культуртрегерів ХІХ ст. таки було б «проповіданням в пустелі». Тут, найперше, ішлося про зв'язок, про його обопільність поміж попередниками і спадкоємцями, що, на правду, і виявляє той надтонкий механізм роботи культури. Перечитавши вже наприкінці 1980-х свою першу статтю про Лесю Українку (згадувана «На полі честі»), Є. Сверстюк означить цей текст своєрідним «маніфестом нонконформізму». А у своїй другій літературознавчій праці про письменницю, знову актуалізувавши питання доцільності письма й

можливості дії, скаже про тих, хто, «суворо затиснувши уста», ішов за Лесею Українкою, що, може, саме вони, «приймавши її повністю, не писали про неї...» [4, с. 193].

Одвічна контроверза слова і діла? Мабуть-таки, знову ні. Справді, про Лесю Українку шістдесятники не писали так багато, як того хотілося б нам і, вочевидь, їм самим. Але, повторюючи за Сверстюком, те, написане ними, не написав би ніхто інший. А ще... Ще було дещо, коли не більше, то інше, не менш вагоме – вони жили і творили в її силовому полі: Іван Світличний, що закликав, услід за Лесею і, посилаючись на її досвід (стаття 1963 р. «Криця не іржавіє»), розбудувати спільноту внутрішньо вільних людей. Василь Стус, який в ув'язненні сперечався з російськими дисидентами, доводячи, що тільки недержавний статус України позбавив її найбільшого драматурга світової слави. Юрій Бадзьо, який також із в'язниці слав доньці Лесі прохання вивчати твори своєї тезки і спробувати дорівнятися їй у чистоті й принциповості помислів та дій. Євген Сверстюк, що на «кадебістському» похороні Валерія Марченка в жовтні 1984-го, де заборонено було надгробні промови (усе, як у серпні сім десятиліть тому на Байковому кладовищі, коли ховали найбільшу поетесу нації), прочитав «Отче наш» і поезію Лесі Українки.

Але закінчити хочеться не цим. А в'язничним спогадом Сверстюка, що йому так чомусь урізався в пам'ять. Вечорами, коли випадала вільна хвилина, любили сходитися старі зеки, ті, що досиджували «сталінську двадцятип'ятирічку»; покоси арештантів 60-х і 70-х років ще їх застали, аби перейняти естафету нескореності й боротьби. Отож, у тім таборі, де довелося сидіти авторові спогадів, іноді відбувалися «націоналістические спевки» (невитравний тюремний гумор), коли вояк УПА Гриць Герчак та «лісовий брат» литовець Йонас Каджионіс під гітару й чудово злагодженими голосами виконували «*Contra spem spero!*». Поки живе, людина таки сподівається.

Список використаних джерел

1. Сверстюк Є. Волинь (*Уривок з поеми*) / Є. О. Сверстюк // Сверстюк Є. Писані синім крилом / упоряд. О. Голуб – Київ : ТОВ «Вид-во “Кліо”», 2015. – С. 203–206.
2. Сверстюк Є. Міт Лесі Українки / Є. О. Сверстюк. – Луцьк : РВВ «Вежа» Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2008. – 36 с.
3. Сверстюк Є. На полі чести. У 2 кн. Кн. І. Невже то я? / Є. О. Сверстюк ; упоряд. О. Сінченка. – Київ : ТОВ «Вид-во “Кліо”», 2015. – 368 с.

4. Сверстюк Є. Я любила вік лицарства / Є. О. Сверстюк // Сверстюк Є. Блудні сини України. – Київ : Знання, 1991. – С. 189–195. – (Б-ка журн. «Пам'ятки України», кн. 13).

References

1. Sverstyuk E. Volyn (*Uruvok z poemy*) [Volyn (*poem's fragment*)]. / Pusani sunim krulom. Kiev, 2012, pp. 203–206.
2. Sverstyuk E. Mith Lesi Ukrainki [The myth of Lesya Ukrainka]. Lutsk, 2008. 36 p.
3. Sverstyuk E. Na poli chesty: U 2 kn. Kn. 1: Nevge to Ja? [On the field of honour. –Vol. 1.: Am I really?]. Kiev, 2012. 368 p.
4. Sverstyuk E. Ja lubula vik lycharstva [I liked the chivalrous epoch] / Sverstyuk E. Bludni sunu Ukrainu. Kiev, 1991, pp. 189–195.

Сергей Романов. Леся Українка в культуросфері Е. Сверстюка. В статті розглядається проблема існування культури в системі взаємозв'язків між її творцями. На матеріалі літературно-критических робіт, мемуаристики і художественного тексту Е. Сверстюка показано його сприйняття особистості Лесі Українки в її життєвому і творчеському самостверженні. В особистому досвіді письменниці (як приватному, так і громадсько-політичеському), а ще більше в її творчеському успадкуванні покоління шестидесятників (а інтерес Сверстюка тут особливий), знаходило відгук на гострі проблеми своєї епохи, а відповідно, і потрібні моделі світогляду, мислення і поведінки. Проблеми, з якими зіткнулися українські інтелектуали, історичними своїми виходами к колоніальному статусу їх країни і, відповідно, її громадян як невільників в політичеському і культурно-ментальному значенні. Розібратися в ситуації і, разом з тим, звільнити живу сутність духовних лідерів нації і допомогти актуалізації класического літературного успадкування.

Ключевые слова: культура, человек, свобода, рабство, государство, эпоха, творчество, опыт.

Serhiy Romanov. Lesya Ukrainka in Y. Sverstiuk's Culture Vision. In the article the problems culture's existence into system of interaction with its creators is analyzed. By the Y. Sverstiuk's material of literary and literary criticism works, memoirs, and work of art his perception of Lesya Ukrainka's biographic and creative self-expression was showed. The generation of 1960' years (the Sverstiuk's place there is especial) personal experience (both private and social-politic) and most work's of art of writer found of explanations important problems theirs epoch and, accordingly, the need models of world outlook, thought and behavior. Problems, must solved by Ukrainian intellectuals, was basis in the colonial status theirs country and, accordingly, citizens of the country how slaves in political, cultural and mental sense. The experience classical literary heritage's activate helped a situation understood and, simultaneously, alive essence of the nation's spiritual leaders discharged.

Key words: culture, man, freedom, slavery, state, epoch, creation, experience.

Стаття надійшла до редакції 23.03.2016 р.

Євген Сверстюк – інтерпретатор нової української поезії

У статті зроблено спробу розкрити специфіку висвітлення постатей українських поетів нової доби представником такої з гуманітарних наук, як філософія, дисидентом і правозахисником Є. Сверстюком. Роздуми й умовиводи автора есе привертають увагу насамперед тим, що вони складаються в портрети, хоч і не фотографічно точні, однак не переобтяжені елементами трафаретності, тому приваблюють свіжістю й своєрідністю авторського бачення. Оперуючи антиноміями як складником дослідницького інструментарію, Є. Сверстюк зумів створити доволі оригінальні зразки інтерпретацій мистецьких здобутків і біографічних даних ряду вітчизняних письменників.

Ключові слова: поезія, філософія, інтерпретація, портрет, антиномія.

У сучасному літературознавстві доволі помітні вияви синкретизму, що полягає в залученні до літературознавчої царини напрацьованих суміжних галузей гуманітарної сфери. На цьому у своїх розвідках наголошують, зокрема, Я. Пархета («Психопортрет Григора Тютюнника: кореляція психосоматики і характеру») [3] та О. Яблонська («Класична література крізь призму етно- та соціопсихології Олександра Кульчицького») [8]. У центрі уваги при цьому перебувають питання, пов'язані зі специфікою сприйняття й інтерпретування творів художньої літератури реципієнтом, що є, скажімо, фахівцем у галузі психології, історії, філософії, соціології тощо. Дослідження випадків зворотного зв'язку (тлумачення письменником здобутків гуманітарних наук) також не належить до унікальних явищ. Як приклад можна назвати працю А. Акіллі [1], присвячену постаті В. Стуса, де останній фігурує не як поет, а як читач філософа-екзистенціаліста М. Бердяєва.

Означений феномен нескладно пояснити, пам'ятаючи думку про те, що портрет має перевагу над фотографією (щодо мистецтва саме на такому порядку речей наполягала свого часу Леся Українка). У цій «системі координат» власне літературознавчий аналіз тяжіє до категорії «фотографія», оскільки, оперуючи здебільшого узвичаєними (іноді навіть заяжоленими) схемами, методами й інструментарієм, висвітлює доволі точну, але дещо шаблонну картину. Той же, хто не обізнаний у вказаних аналітичних чинниках, подає здебільшого «портрет», хоч і

не фотографічно точний, однак позбавлений ознак трафаретності, тому приваблює свіжістю й своєрідністю.

В означеному контексті досить цікавою є постать Є. Сверстюка, педагога, психолога, дисидента, правозахисника, політв'язня, потому філософа, більш від того – філософа літератури (тема докторської дисертації, захищеної 1993 року, «Українська література і християнська традиція»). Утвердившись зрештою саме в іпостасі любителя мудрості, він увійшов в історію вітчизняної культури (не виключено, що і в історію взагалі) як автор низки есе широкого проблемно-тематичного спектру. Серед об'єктів його уваги найпомітнішими є політика, релігія та література (здається, саме в такій послідовності за шкалою кількості статей). Роздуми й умовиводи Є. Сверстюка щодо останньої, тобто літератури (точніше кажучи, української поезії нової доби), і становлять собою стрижневу акцентуацію нашої праці. Фігурантами цих роздумів і умовиводів є близько двох десятків наших поетів, починаючи з таких ключових постатей, як Т. Шевченко та Леся Українка й закінчуючи майже невідомими (за висловом самого автора) Раїсою Лишею та Ярославом Лесівим. Одні з цих фігурантів згадуються лише принагідно (здебільшого як автори творів, що використовуються для цитування), життєвим та творчим орієнтирам інших присвячено ґрунтовні розвідки (щодо окремих персоналій таких розвідок можна назвати кілька). Виділивши найбільш значущі моменти означених дослідницьких шукань Є. Сверстюка, у підсумку сподіваємося отримати цілісний портрет його як есеїста-літературознавця.

Найбільше уваги (певно, не бажаючи виглядати квазіоригінальним) наш дослідник приділяє постаті Т. Шевченка. Коло розглянутих ним питань, приналежних до шевченкіани, а також ширину цього кола схематично можна окреслити навіть за допомогою назв публікацій: «Екскурси в біографію Кобзаря», «Шевченко крізь велику і маленьку призму», «У пошуках єдино вірного образу», «На дев'яте березня», «Остання сльоза», «Феномен Шевченка», «Шевченкові стовпи». Якщо ж говорити детальніше, то насамперед слід зазначити, що відправною точкою тут є констатація проблеми, яка полягає в тому, що впродовж десятиліть «усе робилося в дусі “єдино вірного” філософського вчення: Шевченко не був метою літературознавчих досліджень – він був засобом для ідеологічно-пропагандистських завдань», унаслідок чого «нинішнє покоління... вже не вміє його читати. Не має сили пройти за частокіл стереотипів» [4, с. 179; 187]. Тож

завдання наразі полягає, як бачиться, у тому, щоб провести читача за означений частокіл.

Є. Сверстюк, звичайно ж, свідомий того, що на цій ниві в нього було чимало попередників, про це може свідчити хоча б перелік авторів, із якими він полемізує, і їхніх творів (різних за стилями та жанрами). Ось цей (навряд чи вичерпний) перелік: В. Бондар «Остання ніч», С. Васильченко «У бур'янах», Г. Грабович «Поет як мітотворець», І. Драч «Смерть Шевченка», М. Рубашов «Багрянні тіні», Л. Смілянський «Поетова молодість», Л. Хінкулов «Тарас Шевченко». У ході полеміки дослідник формулює думки, згідно з якими декому з тих, хто писав про Шевченка, бракує «консультації» зі самим Шевченком, іншим – ідейно-естетичного складника при переказі фактів і припущень щодо біографії митця, ще іншим закидається надмір компліментів (окремі з них визначаються як «моторошно-солодкі») на його адресу, оскільки захвалювання – засіб іронії, а не звеличування. Цей дискурс слід тримати в полі зору тим, «хто з пташиною бездумністю налітає на шевченківську тему, вважаючи її найлегшою тільки тому, що в ній “готовий сюжет”» [6, с. 35].

Якщо говорити про методологічний чинник, за допомогою якого Є. Сверстюк розв'язує поставлене перед собою завдання, то тут точкою опертя є розуміння ним того, що «вміння “дивитись на людей душею” – ... це незрівнянно більше, ніж письменно аналізувати строфи, зводити їх на буквализм і скніти на сухому раціоналізмі» [6, с. 54]. Зрештою це вміння (вкупі з наслідками полеміки й, очевидно, власними людськими та дослідницькими вподобаннями) зумовлює висновок: «Геній Шевченка схоплював явища на грані їхньої кристалізації і розпаду, на грані виповнення їх духовністю і втратою її – у цьому ключ до всієї його поезії. Поза цим ключем, як поза світловим променем, діамант його поезії гасне і тратить сенс» [6, с. 53]. Щоправда, в іншій статті обстоюється думка про те, що «у Шевченка... епіграф грає ключову роль», оскільки «у Шевченка епіграф наводить на основний підтекст твору, спрямовує погляд у його таємничу глибину» [4, с. 183].

Портрет Лесі Українки «пензлів» Є. Сверстюка, на наш погляд, не надто вдалий. Якщо дослідники Т. Шевченка наразилися на кпини через те, що жоден із них не оминув епізоду, пов'язаного із «залізними стовпами», то багатьом шанувальникам Лесі ставиться на карб те, що вони «щонайбільше підіймались до того, що цитували знаменитий вислів Франка про “чи не єдиного мужчину на всю сучасну Україну”»

[4, с. 193]. Однак сам автор цієї зауваги акцентує в основному на здатності мисткині простувати до обраних нею вершин «з непохитною гордістю», на її нескореності, спостерігши принагідно «дух прометеїзму» за «спадкоємницею традиції козацької республіки», яка (спадкоємниця) «подовжила у своїх поемах і драмах вік лицарства». Насамкінець резюмується: «такі “мужчини”, як Леся Українка, рідко траплялись і поза межами України. І йти позаду неї теж було великою честю». Зрозуміло, що ці акценти не можуть претендувати на статус якоїсь знакової новизни, так само, як і вказівка на відчуття «виробленим» читачем «певного аристократизму в кожному її творі» [4, с. 192–195]. Бо, наприклад, Д. Донцов ще 1921 року подав статтю про «маленьку жінку з душею скованого Прометея» і її творчість, де червоною ниткою проходить фактично все те, що імпонує в постаті нашої поетки і Є. Сверстюку. Наголошується на тому, що «для неї існували лиш абсолютні самовистачаючі приписи, диктати надприродної сили, що не потребували санкції, знаючи лише невблаганне “мусиш!”», на тому, що «її захоплював пафос борні і упоєння сподіваною перемогою», а також на тому, що «з аристократичним pudeur (сором’язливість. – М. С.) не допускала вона нікого до свята святих своєї душі і не зносила привселюдного плакання» [2, с. 156–157; 181]. Тут, здається, можна говорити навіть не про паралелі, а про накладання, чи, якщо точніше, збіг думок і оціночних суджень у процесі інтерпретування тих самих явищ. А ще не зайве навести слова А. Франса, що їх Д. Донцов узяв епіграфом до своєї статті: «Нема об’єктивної критики так само, як нема й об’єктивної штуки, і всі ті, які хваляться, що вкла-дають щось інше, як самих себе в свій твір, дозволяють себе ошу-кувати найбільше оманній філософії» [2, с. 149].

Не дуже багато нового знаходимо й у праці про П. Тичину, попри задеклароване автором прагнення по-новому прочитати, зокрема, пропагандистські твори поета. Одна з пропозицій полягає в заклику сприймати дифірамб на адресу Леніна як «образ загіпнотизованої пропагандою юрби», і тут же пропонується почути в цьому «якесь вперте юродство іронічної натури», оскільки «юродство в часи деспотизму залишається єдиною формою опору, єдино можливим способом сказати правду» [4, с. 199]. Це твердження сприймаємо як вельми сумнівне, бо інакше важко пояснити, чому сам Є. Сверстюк чи високо поцінований ним В. Стус (про це ще скажемо детальніше) говорили правду, не вдаючись до юродства. (До речі, Й. Бродський, що теж

жив не в найкращі часи, формою опору реальності вважав поезію). Нагадавши відомі факти про вплив на поета «чернігівського сонцепоклонника, гуманіста Михайла Коцюбинського», а також про участь молодого Тичини в хоровій капелі Кирила Стеценка, Є. Сверстюк наголошує: «Апостолом Тичини все ж таки був Григорій Сковорода, релігійний мислитель». І як резюме: «У світлі цих фактів глибше прояснюється дух поезики Павла Тичини – наскрізь духовної» [4, с. 201]. Оце останнє відчутно ріже вухо, бо духовність корелюється радше з поезією, а не з поезикою, хоч яку з відомих літературознавчих дефініцій останньої не мати на увазі (але ж пам'ятаймо, що маємо справу з інтерпретацією від філософа). Не можна залишити без зауважень і тезу про «зраду поетом себе», яку жодним чином не вдається допасувати до «нового прочитання», оскільки ця притча во язицех, фігурує, напевно, в усіх розвідках, присвячених П. Тичині (як приклад можна назвати «Феномен доби» того ж В. Стуса).

М. Зеров бачиться Є. Сверстюку «як одна з наймасштабніших постатей часу, що заповідався як доба українського відродження», однак це не заважає в наступних абзацах сформулювати думку про те, що «ідеолог неокласиків» не посідав «центрального місця в галасливому ярмарку» (тобто в тодішніх навкололітературних і громадських подіях). Певна непослідовність простежується й далі: констатація того, що неокласиків як таких «стихійно єднала ... висока освіченість, пристрасть до ваговитого слова, повага до культурної спадщини, зокрема античної, – і далеко не ідеологічне кредо» (під останнім розуміється бачення шляхів розвитку вітчизняної поезії, що його М. Зеров викликав у сонеті «Pro domo»), продовжується заявою про те, що це «кредо, власне, Миколи Зерова, бо в творчості “неокласиків” було більше відмінного, ніж спільного». Щоправда, не говориться жодного слова про те, у чому ж полягали ці відмінності. Не надто багато сказано й про поетичний доробок митця, хоча зазначено, що «можна з живим інтересом говорити про кожен вірш, в основі якого – фундамент історії». Натомість подано таке: «Читаючи Зерова, відчуваєш себе людиною» [6, с. 106–113]. Звичайно, це слабо сприяє детальному висвітленню постаті письменника, адже, читаючи, скажімо, Лесю Українку чи Івана Франка, теж не відчуваєшся нелюдом.

Куди оригінальнішим є дослідник у роботі над рисописами шістдесятників, із багатьма з яких він був особисто знайомий (можливо, саме ця обставина й уплинула сприятливо на рівень якості).

«Груповий портрет» поетів, приналежних до цієї генерації (точніше, мабуть, слід сказати «ескіз групового портрета» через тезовий його характер), виглядає так:

«Іван Світличний виводив соцреалізм на загальнолюдський простір і демонтував теорію партійної літератури.

Іван Драч приніс перші вірші, незвичні і незрозумілі, так наче його ніколи не вчили, про що і як треба писати...

Микола Вінграновський тривожно заговорив про свій народ, і метафори його зазвучали апокаліптично.

Василь Симоненко заговорив з Україною в тоні недозволеної щирості й одвертості.

Ліна Костенко зрідка виступала з віршами, але то були вірші такого звучання, наче вся радянська поезія до неї неістотна...» [4, с. 26].

Окремі елементи цього «ескізу» розгорнуто в детальніші полотна. Скажімо, уже згадана поема-симфонія І. Драча «Смерть Шевченка» доволі розлого висвітлюється (принаймні, цитатами сиплеться щедро) в компаративному зіставленні з твором В. Бондаря на сторінках шевченкіани («Шевченко крізь велику і маленьку призму»): «Іван Драч оперує своїми уявленнями, він стає збоку і говорить півголосом, скромно і стишено поглядаючи вгору на свого Шевченка через призму століття. Він боїться дріб'язковості і сірої пилюки, яка забарвлює все в свій колір.

Василь Бондар безтурботно ліпить образ поета з сірої пилюки» [6, с. 38]. Не будемо з'ясовувати, наскільки Драчеві велося боязко, а Бондареві – безтурботно в процесі творчих актів, нагадаймо лишень, що це елементи портрета, а він, як ми вже зазначали, цікавий тим, що є саме портретом.

Подає Є. Сверстюк і власне бачення постаті В. Симоненка («Симоненко – ідея»). Щоправда, цілісної картини не виходить: твердження, згідно з яким «Василь Симоненко абсолютно доступний за формою кожній грамотній людині», буквально на наступній сторінці заперечують слова про те, що «взагалі вірш Симоненка тяжів до ускладненості, оскільки його думка шукала своєї форми і простору» [6, с. 73–74]. Узнявши до уваги схожі випадки, описані вище, можемо говорити про тенденцію, до того ж можемо, здається, пояснити її походження. У вступній частині статті «Феномен Шевченка» як характеристика поета наводяться «давні знайомі антиномії (протилежні судження, кожне з яких правильне)» [4, с. 175]. Якщо стати на ту точку зору, що

згідно з нею саме антиномія як те, за чим «часто криються реальні діалектичні протиріччя речей, відтворення яких у відповідних поняттях дозволяє глибше осягнути об'єктивну істину» [7, с. 24], імponує нашому авторові найбільше (як елемент дослідницького інструментарію), то зрештою з'являється розуміння того, що суперечності у свої тексти він уводить свідомо, вважаючи їх (суперечності) засобом досягнення об'єктивності.

Найгрунтовніше Є. Сверстюк дослідив життєвий і творчий шлях В. Стуса, наслідком чого став доволі цілісний і довершений літературний портрет митця, якому судилося опинитися «на тій висоті, де розминутися з Богом неможливо» й до світу якого автор відносить «символіку поезії, світ поезії, світ естетики і філософії». Тут так само не обійшлося без антиномій: «Стус ... творив страшну поезію смерті і гармонізував її ... Але поезія Стуса також багата ... ніжністю інтимних почуттів і якоюсь особливою ласкою до всього живого» [4, с. 217–218]. За всієї контрастності, що її наразі не можна не помітити, визначальним усе ж таки є синтез, уможливлений приналежністю поета «до числа небагатьох авторів, навколо яких є постійний рух, текстологічні дослідження, суперечки – створюється простір активної думки» [5, с. 18]. Згадуючи свої розмови з В.Стусом на волі й у в'язниці, цитуючи листи від нього й про нього (що саме по собі становить неабияку цінність), Є. Сверстюк усю його творчість поділяє на три періоди: дотюремний, тюремний і прощальний. «Найщасливішим» з них, хоч як це дивно, визначено тюремний, і саме йому приділено левову частку зауваг. Згідно з однією з цих зауваг «Він (Стус. – М. С.) розумів, що в кривих дзеркалах страху вибір його не буде навіть усвідомлений і оцінений. Зате ... прийде нове покоління ... Вічний мотив». Другим (хоча за значущістю, напевно, першим) мотивом є мотив смерті, який звучить «у його мові природно, бо готовність на смерть є готовність боротися за життя, за свої права. Але смерть є своєрідним привілеєм – і брати цей привілей є виявом слабкості. Так само, як берегти життя є виявом слабкості» [4, с. 156–158]. У цьому випадку, як бачимо, антиномія виступає вже парадоксом. Відомий філософ Ф. Ніцше свого часу говорив, що відродження можливе лише там, де є могили. Є. Сверстюк, здається, цілком згоден з такою інтерпретацією діалектики (принаймні щодо В. Стуса), емоційно виголошуючи: «Тільки через загибель – до життя!», а по тому, як надійшла звістка про смерть поета, робить спробу «намалювати портрет» його за допомогою віршорядків, окремі з яких у реалії сьогодення лягають, як уліті: «Стус

пробивав головою / ватяну стелю (підкреслення наше. – М. С.) / опущену на наші голови» [4, с. 159].

Викладеного, як бачиться, досить для того, щоб констатувати, що доктор філософії, есеїст Є. Сверстюк може без будь-яких перебільшень номінуватися як автор цілої низки портретів українських поетів нової доби. Одні з цих портретів (і це звична в царині творчості річ) виглядають цілком довершеними, інші – не такими вдалимими, але всі вони привабливі тим, що є саме портретами, а не фотографіями. Найбільш майстерно висвітлено постаті тих, з ким автор був особисто знайомий і мав дружні стосунки. З огляду на те, що в цій статті згадано лишень трішки більше половини імен тих, чийм творам і сторінкам біографії приділив увагу Є. Сверстюк, можна без найменших сумнівів висловити переконання в перспективності подальших шукань у межах теми.

Список використаних джерел

1. Акіллі А. Василь Стус – читач Миколи Бердяєва / Алессандро Акіллі // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологічна» : зб. наук. пр. / уклад. Р. А. Криловець. – Острог : Вид-во Нац. ун-ту «Острозька академія», 2014. – Вип. 41. – С. 3–7.
2. Донцов Д. Поетка українського рiсорджiменту / Дмитро Донцов // Українське слово : Хрестоматія української літератури та літ. критики ХХ ст. У 3-х кн. Кн. 1. – Київ : Рось, 1994. – С. 149–183.
3. Пархета Я. Психопортрет Григора Тютюнника: кореляція психосоматики і характеру / Яна Пархета // Волинь філологічна: текст і контекст. Аналіз та інтерпретація тексту : зб. наук. пр. / упоряд. Т. П. Левчук. – Луцьк : Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2015. – Вип. 20. – С. 204–214.
4. Сверстюк Є. Блудні сини України / Євген Сверстюк. – Київ : Знання, 1993. – 256 с.
5. Сверстюк Є. Василь Стус / Євген Сверстюк // Костенко Л. Гуманітарна аура нації. Сверстюк Євген. Василь Стус. – Слов'янськ : Документ Plus, 2000. – С. 16–20.
6. Сверстюк Є. Вибране / Євген Сверстюк. – Мюнхен : Сучасність, 1979. – 274 с.
7. Философский словарь / под ред. И. Т. Фролова. – 6-е изд., перераб. и доп. – М. : Политиздат, 1991. – 560 с.
8. Яблонська О. Класична література крізь призму етно- та соціопсихологів Олександра Кульчицького / Ольга Яблонська // Волинь філологічна : текст і контекст. Аналіз та інтерпретація тексту : зб. наук. пр. / упоряд. Т. П. Левчук. – Луцьк : Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2015. – Вип. 20. – С. 281–299.

References

1. Akilli A. Vasyl Stus – chytach Mykoly Berdyaeva [Vasyl Stus as a reader of Nikolai Berdyaev]. In: *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiya»*. Seria «Filolohichna», 2014. issue 41, pp. 3–7. (in Ukrainian).

2. Dontsov D. Poetka ukrainskoho risordzhimentu [The poetess of Ukrainian Risorgimento]. In: *Ukrainske slovo: Khrestomatiia ukrainskoi literatury ta lit. krytyky XX st. U 3 kn., Kn. 1*. Kiev, 1994, pp. 149–183. (in Ukrainian).
3. Parheta Ya. Psykhoportret Hryhora Tiutiunnyka: korelatsia psykhosomatyky i kharakteru [Psychological image of Hryhir Tiutiunyk: correlation of psychosomatics and character]. In: *Volyn filolohichna: tekst i kontekst*, 2015. issue 20, pp. 204–214. (in Ukrainian).
4. Sverstiuk Ye. *Bludni syny Ukrainy* [The Prodigal sons of Ukraine]. Kiev, 1993, 256 p. (in Ukrainian).
5. Sverstiuk Ye. Vasyl Stus [Vasyl Stus]. In: Kostenko L. *Humanitarna aura natsii*. Sverstiuk Ye. *Vasyl Stus*. Sloviansk, 2000, pp. 16–20. (in Ukrainian).
6. Sverstiuk Ye. *Vybrane* [The Selected works]. Munich, 1979, 274 p. (in Ukrainian).
7. *Filosofskij slovar* [The philosophical dictionary]. Moscow, 1991, 560 p. (in Russian).
8. Yablonska O. Klasychna literatura kriz pryzmu etno- ta sotsiopsykhologiv Oleksandra Kulchytskoho [Classical literature through the prism of ethno- and sociopsychologists of Olexander Kulchytsky]. In: *Volyn filolohichna: tekst i kontekst*, 2015. issue 20, pp. 281–299. (in Ukrainian).

Николай Серобаба. Евгений Сверстюк – интерпретатор новой украинской поэзии. В статье предпринимается попытка раскрыть специфику освещения личностей украинских поэтов нового времени представителем такой гуманитарной науки, как философия, дисидентом и правозащитником Е. Сверстюком. Размышления и умовыводы автора эссе обращают на себя внимание прежде всего тем, что они складываются в портреты, не являющиеся фотографически точными, но и не отягощённые элементами трафаретности, вследствие чего привлекают к себе свежестью и своеобразием авторского видения. Опираясь антиномиями (которые в отдельных случаях являются парадоксами) как составляющей исследовательского инструментария, Е. Сверстюк сумел создать довольно оригинальные образцы интерпретаций творческих достижений и биографических данных ряда отечественных писателей. Одни из созданных им портретов выглядят вполне совершенными, другие получились менее удачными, однако все они привлекательны тем, что являются именно портретами, а не фотографиями.

Ключевые слова: поэзия, философия, интерпретация, портрет, антиномия.

Mykola Sirobaba. Yevhen Sverstiuk as an Interpreter of the new Ukrainian Poetry. The attempts to reveal the specific of elucidation of personalities of Ukrainian poets of modern times by the representative of a humanitarian science (e.i. philosophy), dissenter and human rights defender Yevhen Sverstiuk are made in the article. The author's reflections and speculation in the essay attract attention primarily to the fact that they are formed in the portraits, which are not photographically accurate, but also not burdened with elements of conventionalism, thereby make an appeal to freshness and originality of author's vision. In terms of antinomies (which are the paradoxes in some cases) as a component of research tools, Ye. Sverstiuk managed to create quite

original samples of interpretations of artistic achievements and biographical data of a number of Ukrainian writers. Some of his portraits are quite perfect, others are less successful, but they all are interesting because they are the portraits precisely but not the photographs.

Key words: poetry, philosophy, interpretation, portrait, antinomy.

Стаття надійшла до редакції 25.01.2016 р.

УДК 821.161.2

Василь Сланчук

Парадокс «злочинної» рецепції Євгена Сверстюка-критика

У статті на матеріалі аналізу рецензії Є. Сверстюка «Собор у риштованні», у якій детально розглядався роман О. Гончара «Собор», проводиться дослідження внутрішніх спонук та зовнішніх чинників, котрими керувався або ж піддавався критик, свідомо обираючи протистояння радянській ідеологічній та каральній системі. Розкриваються подібності та розбіжності громадянських позицій письменника і критика, простежується подальший їхній діалог. З'ясується, у чому саме полягала «злочинність» рецепції критика, яка ставилася йому у вину і за яку він був репресований.

Ключові слова: шістдесятники, концепція, критика, творчість, ідеологія, цензура, самвидав.

Дослідники неодноразово відзначали, що шістдесятницький рух був явищем неоднорідним і багато в чому навіть суперечливим. Однак ця *неоднорідність і суперечливість* були не стільки породженням внутрішніх процесів, скільки згодом привнесені «із зовні» репресивними технологіями радянської тоталітарної системи. В. Дончик вважає, що до часу застосування державою насильницького упокорення бунтівливого мислення та незалежної творчої позиції шістдесятників у їхніх рядах не спостерігалось суперечностей, аж до моменту, коли кожен одноосібно постав перед вибором: «В. Стус – один вибір і доля, Ліна Костенко – схожий вибір, але інша доля, М. Вінграновський – ще інший, Б. Олійник – спільний, схожий початок і зовсім протилежний вибір, В. Коротич – взагалі все протилежне. А Дзюба? Чи Світличний, Сверстюк? А все на початку 60-х років було єдиним рушенням і навіть в міжособистісних стосунках були єдність і порозуміння» [18, с. 45].

Можна додати, що хоча в основі репресивного тиску лежала безхитрісна і в чомусь навіть примітивна політика батога і пряника (фізичне знищення чи в'язниця, з одного боку, і привілеї та слава – з іншого), попри це вибір доводилося робити на рівні екзистенційному. «У випадку інтелектуально-культурного руху шістдесятників маємо, отже, справу, з дискусіями щодо виправданості певних компромісів у протистоянні явному злу, – розмірковує у мемуарах шістдесятник-дисидент В. Лісовий. – Для тих, хто не перебував у полоні ілюзій, упроваджених офіційною ідеологією, усвідомлення того, що вони йдуть на морально неприйнятні поступки, було джерелом моральних страждань. Звідси вагання між відкритим викликом диктатурі та згодою іти на поступки, хай і ціною відступу від принципів» [9, с. 292]. За В. Лісовим, проблема вибору зводилася до дилеми: *безкомпромісна етика жертвності й героїзму чи практична мудрість?* Найменше у В. Лісового, колишньому політв'язневі радянських концтаборів (сім років позбавлення волі в таборах суворого режиму та три роки заслання за ст. 62 ч. 1 КК УРСР), йшлося про *голе* теоретизування. Як приклад людини цілісної і безкомпромісної, виявляючи причину цього рідкісного на той час явища (очевидно, що й для самого Лісового важливо було знайти відповідь на це питання), вказує на особу Сверстюка: «В одній з розмов зі мною Євген Сверстюк співчутливо зауважив, що йому легше було на слідстві порівняно з тими, хто ґрунтувався на внутрішній критиці комуністичної ідеології. У відповідь на якісь апеляції слідства до цієї ідеології Євген зауважував, що марксизм і заснована на ньому комуністична ідеологія його ніколи не цікавили і не цікавлять» [9, с. 293]. Можна було б припустити, що В. Лісовий із відстані часу дещо ідеалізує або й міфологізує постать свого старшого соратника по спротиву режимові, проте підтвердження цієї зухвалості Євгена Сверстюка знаходимо у судових документах: «На допросах ведет себя неискренне. Давать показания о своих соучастниках отказывается. Не для записи в протоколах нагло заявляет, что не пройдет и 20 лет, как “идеи”, за которые он борется, восторжествуют» [5, с. 241]. Зважаючи на процитовану характеристику, людина необізнана могла б припустити, що Є. Сверстюк потрапив під слідство як фанатичний месник, котрий підривав мости та пускав під укіс залізничні потяги. Насправді ж Євгену Сверстюку інкримінували *злочинну* рецепцію, хоча, зрозуміло, офіційне звинувачення мало дещо інакше формулювання.

Мета статті полягає в тому, щоби на прикладі аналізу статті Є. Сверстюка «Собор у риштованні» розкрити внутрішні спонуки й зовнішні чинники, котрі змушували протистояти радянській ідеологічній та каральній системі із відчуттям моральної правоти, що дозволяла йому уникнути загрози «роздвоєння обличчя на суть і вигідну маску». З'ясувати, у чому полягала «злочинність» рецепції критика. Раніше ця проблема в літературознавстві не розглядалася, подібне дослідження здійснюється вперше.

Євген Сверстюк був арештований 14 січня 1972 р., а 24 квітня 1973 р. вироком судової колегії в кримінальних справах Київського обласного суду був засуджений за ст. 62, ч. 1 КК УРСР на сім років позбавлення волі у виправно-трудоцій колонії суворого режиму з засланням на п'ять років. Його визнали винним у тому, що «з 1965 року до січня 1972 року на ґрунті антирадянських націоналістичних переконань, з метою підризу та ослаблення Радянської влади систематично виготовляв, зберігав та розповсюджував антирадянські наклепницькі документи, деякі з них передавав за кордон, де вони використані в пресі та в радіопередачах» [12, с. 746].

Що ж це були за *антирадянські наклепницькі документи, які систематично виготовляв, зберігав та розповсюджував Євген Сверстюк?* Він сам перераховує їх в «Останньому слові на суді», висміюючи недолугість і абсурдність усіх висунутих проти нього звинувачень: «Одверто кажучи, я й зараз не вірю в серйозність нинішніх кримінальних звинувачень за літературознавчі статті й не відчував такої певності й серйозності протягом року з боку слідства: кримінальні формули “з ворожою метою”, “з метою підризу радянської влади” завжди вимовлялися якось соромливо-непевно в поєднанні з такими назвами, як “Собор у риштованні”, “Остання сльоза”, “На мамине свято”, “Іван Котляревський сміється”» [15, с. 33]. Вражає, дивує і викликає захоплення впевненість (на противагу обвинувачам) Є. Сверстюка у своїй моральній правоті, його почуття власної гідності й емоційна виваженість, з якими він звертається до своїх суддів. Він не кається, навіть не бажає вдавати розкаяння, не намагається задобрити суд задля пом'якшення вироку, адже звинувачення йому висувалися надзвичайно серйозні, попри всю їхню надуманість.

Найперше, щодо *систематичності виготовлення документів*, то це твердження було явним перебільшенням. На час арешту Є. Сверстюк хоча й зажив слави авторитетного літературного критика, проте його

творчий доробок аж ніяк не вражав обсягом. Справа в тому, що Є. Сверстюк не належав до авторів, які могли писати в стіл, його твори, за окремими винятками (наприклад, «З приводу процесу над Погружальським», який писався для самвидаву), потрапляли до самвидаву вже після того, як їх відхиляла та чи інша редакція періодичних видань. Не схильний до компромісів, особливо ж, коли справа стосувалася принципових питань, він не бажав пристосовуватися до вимог цензури і волів за краще мовчати, аніж кривити душею чи щоб редактори потворили його слово до невпізнання. Є. Сверстюк писав у листі (від 13/IX.63) до І. Дзюби, котрий перебував у Криму на лікуванні від туберкульозу: «Цілком слушно Ти пропонуєш щось писати про Шевченка, але якщо при цьому Ти уявляєш благодушно наставлені для обіймів животики редакторів, то це треба завдячувати тільки доброму режимові (лікувальному ж) і морально-побутовому піклуванню головного санаторійного лікаря» [6, с. 24]. На спонуку до творчості Є. Сверстюк віджартовується, виявляючи делікатність до хворого побратима, його іронія м'яка, а гумор добродушний. Однак уже за півроку в листі (від 20.III.64.) його тон щодо можливих публікацій у періодиці зовсім інший: «Дуже люблю отримувати від Тебе листи: вони завжди зворушливі. Правда, мовчанку Твою я витлумачив найсолідше. Думав, приїде він до нас, заокруглених чиновників, “начитаний з кольки” і з мішком рукописів. Аж чую – він пише якісь статті до “Вітчизни”... А це звучить на тих же регістрах, що і стріляє горобців з рогатки, – спочатку по-дружньому ніжний і так само подружньому іронічний, далі адресант стає максимально серйозним: – Роман (Корогодський. – В. С.) сприйняв це, як “Дзюба здрибнюється”, про що і написав, мабуть, а мені здалось, що Ти гаєш час, до того ж ризикуєш побачити своє ім'я під чужою статтею, бо Дмитеркам закон не писаний, а підлота – це їхнє покликання. Навіщо переконуватися на собі, що для них етика нічого не важить, коли це давно всім відомо? Навіть для того, щоб побачити Дмитерка “в смятении”, не варто нічого робити, бо взагалі дивитись на нього принизливо. Звісно, мені не робить честі те, що я нікому нічого не подаю, але гратись з редакторським механізмом – для цього треба набратись дитячого завзяття» [6, с. 28].

Доробок Є. Сверстюка складався з якогось десятка газетних і журнальних публікацій, проте він уже мав *однозначне* літературне ім'я, на яке, як він згадуватиме згодом, реагували і читачі, і анти-

читачі із ЦК КПУ, а особливо ж – літературознавці в цивільному. Є. Сверстюк надзвичайно цінував і оберігав своє добре ім'я, настільки ним дорожив, що, за його словами, замах на своє життя пережив би спокійніше, ніж замах на честь і гідність. Є. Сверстюка приголомшив випадок, що не вписувався у межі звичного редакторського свавілля, розцінити його можна було лише як вияв цинічної підступності й непорядності. У статтю, яку йому в липні 1963 р. замовила «Літературна Україна» до 50-річчя з дня смерті Лесі Українки, без його відома були внесені правки, що повністю перекручували суть статті: із борця із російським самодержавством Леся Українка перетворилася на борця з українським буржуазним націоналізмом. В останній момент Є. Сверстюкові вдалося не допустити цієї публікації, стаття пішла в друк хоча й зі скороченнями, але в авторській редакції. Звідси такий скептицизм у ставленні до співпраці І. Дзюби з журналом «Вітчизна», редактором якого був Любомир Дмитерко, ставлення до котрого Сверстюк неоднозначно висловив у листі. Честь свого імені Є. Сверстюк вбачав у власному слові. «В редакціях я постійно вів війну за кожне слово, яке дурість не розуміла і замінювала своїм. <...> Боротьба за слово стала духом часу десь із 1962 року. Це була відмова від цитування вождів, відмова від ідеологічних “викриттів” і засуджень, уникнення вірнопідданських мотивів та обов’язкового інтернаціоналізму, атеїзму, соціалізму...» [15, с. 13]. Утім, чесне ім'я не було самоціллю, за ним стояла певна життєва позиція, саме життєва, а не тільки вузькогалузева – позиція літературного критика.

Відмовитися від обов’язкового (на який вказує Сверстюк) «джентльменського набору» кожного радянського літературного критика – вже означало кинути виклик системі й записатися до списку неблагоннадійних. Звичайно, це була крамола. Але ж не кримінал (принаймні для цього періоду історії країни Рад). Що ж саме давало підстави співробітникам держбезпеки кваліфікувати легально написані літературні рецензії і статті, що присвячувалися цілком легальним творам, як *антирадянські наклепницькі документи*?

Мабуть, найбільш резонансним твором критика Є. Сверстюка 60-х років виявився есей «Собор у риштованні» (1968), написаний як розгорнута рецензія на роман Олеса Гончара «Собор». Сам О. Гончар вперше згадує цей твір у своєму щоденнику (від 31.01.[19]67): «Дай, Боже, вивершити “Собор”! Хоча б нічого не сталося... А дух є, робота радує, все наче виростає само!

Толстой у такому віці писав “Анну Кареніну”...

Ненавиджу тупих, самовдоволених, великих горлянками та черевами і дрібних духом, пігмеїстих думкою. Не хочу пастись на їхніх пашах. Не хочу бути біля їхніх корит. Іду з ними на бій.

І книга ця – моя ненависть до них, моя любов до іншого – до святого в людині» [2, с. 410].

Зафіксовано не без пафосу і навіть не без деякого красування перед самим собою і перед прийдешнім уявним читачем. Проте Є. Сверстюк саме так це і сприйняв: він із відкритим забралом вступив у бій, який О. Гончар лише задекларував. «Коли на початку 1968-го “Вітчизна” надрукувала “Собор” О. Гончара, я здивовано запитав: “Під такою назвою роман?” Адже це був час, коли навіть на листівках “пам’яток архітектури” одсікали хрести. <...> Я уважно прочитав твір уже в серійному виданні “Романи й повісті” й відчув, що це велика битва, у якій треба виступити одверто на захист цінностей» [14, с. 762–763].

Є. Сверстюк не надто вірив у можливість публікації свого есею, проте таки сів за його написання, вважаючи, що редакції потрібно привчати до чесності. У серпні того ж року він відіслав рукопис до журналу «Вітчизна», звідки його було перенаправлено до КГБ. Там рукопис визнали як «ідейно шкідливий», однак ні проти автора, ні проти тих неблагоннадійних, у кого знаходили текст під час обшуків (упродовж усіх цих років рукопис вільно гуляв самвидавом) репресивних засобів не застосовували, і лише після арештів 1972 р. «Собор у риштованні» зарахували до розряду «антирадянських». М. Коцюбинська називала «Собор у риштованні» магістральною працею Сверстюка-публіциста, «яка для мене особисто важила більше, ніж осмислений у ній твір, і яка могла б стати важливою віхою на шляху нашого морального відродження...» [8, с. 37]. Такої ж думки інший шістдесятник – Р. Корогодський: «славнозвісний зразок самвидаву “Собор у риштованні”, зразок Сверстюкової критики – це, власне, дивний приклад, коли критика на твір ставала, як на мене, естетично вищою, публіцистично проникливішою, гострішою, ніж сам твір» [7, с. 162–163].

Сам О. Гончар, очевидно, судячи із щоденникового запису (від 26.01.[1971] (вночі)), дотримувався дещо іншої думки стосовно значимості свого твору:

«Думаю, що “Собор” – книга вічна.

Вона – богонатхненна. Саме так» [3, с. 80].

На той час О. Гончар вважався «живим класиком», що забезпечувало йому «іммунітет недоторканості», а тут враз на нього звалився шквал нищівної критики. Здавалося б, це не мало стати для письменника несподіванкою, адже він свідомо оголосив війну особам (либонь, це все-таки були якісь конкретні, а не абстрактні люди), яких охарактеризував як *великих горлянками та черевами і дрібних духом, пігмеїстих думкою*, тому не дивно, що вони прийняли цей бій і дали відсіч. Мабуть, Олесь Гончар розраховував на блицкриг і виявився не готовим до затяжної кампанії. Загалом, як можна здогадатися зі сторінок Гончарового щоденника, війна ця зводилася до протистояння письменника з першим секретарем Дніпропетровського обкому партії, котрий впізнав себе у котромусь із «юшкоїдів» роману і став головним ініціатором критичних переслідувань автора «Собору». Це, врешті, жодним чином не позначилося на кар'єрі О. Гончара (радше навпаки, спочатку давало йому підстави вважатися жертвою системи, а не одним із її слухняних гвинтиків, а згодом і оголосити себе борцем із системою). Його не зняли із жодної посади, навіть догани не винесли, він продовжував писати і видавати книжки. Найбільше, що довелося пережити улюбленцеві шкільних хрестоматій – це моральний дискомфорт, але й ця ситуація мала свої плюси – письменник опинився серед неофіційних героїв, його сварила критика, однак схвалювали прості люди, надсилаючи щирі листи підтримки.

Л. Сараскіна, коментуючи виступ О. Твардовського на XXII з'їзді КПРС (1961 р.), писала: «Душа поета чекала чуда, потрясіння, невдаваної любові, і він запрошував письменників до чесної творчості і високого польоту, ставлячи в приклад не тільки партію комуністів, яка зважилася бути сміливою, а й велику російську літературу. Він щиро хотів, щоб сучасна література тяглася до вершин» [13, с. 320]. Однак у пору, коли О. Гончар замислював і писав «Собор», комуністична партія уже не створювала *сприятливих* умов для літератури і не заохочувала письменників проявляти у творчості *сміливість, прямоту і правдивість*, у тому сенсі, який вкладав у ці слова О. Твардовський. Це вже був час *затягування гайок*, система поспішно переглядала власну політику і щораз відчутніше давала про це знати суспільству, зокрема й письменникам, котрі першими повинні були вловлювати ці зміни й відповідно на них реагувати. Часи настали непевні, однак ще не набули ознак остаточно безнадійних, у повітрі, хоча майже вивітрився, проте все ще витав дух свободи і сподівань. Про це свідчить

і той факт, що Є. Сверстюка притягнули до суду лише через чотири роки після написання «Собору в риштованні».

О. Гончар діяв у *дусі часу*, тільки дещо припізнівся відгукнутися на заклик партії. Якщо в Москві Твардовському доводилося дорікати колегам за те, що не встигають за ініціативами партії, то в Україні процеси саморозкріпачення письменників відбувалися з великими труднощами і з великим відставанням. Тим паче, що українська редакційна (партійна і т. д.) номенклатура відзначалася особливою консервативністю: що дозволялося в Москві – в Україні суворо заборонялося. Попри це О. Гончар справді обрав для свого роману актуальну тему; паралельно він зачепив цілу низку наболілих проблем, однак центральною стала тема захисту пам'яток культури. Закономірно постали запитання, які озвучив письменник: *звідкіля він цей сучасний вандалізм, звідки ця психологія браконьєрства?* По суті це був лише риторичний прийом. Піднімаючи теми духовності та людського вдосконалення, О. Гончар розв'язував їх засобами, притаманними соцреалізму. Його позитивний герой Микола Баглай у монолозі: «Можна прожити і без сорому, і без пісні, і без Рафаеля. Без усього можна, на чому висять охоронні таблиці і на чому їх нема. Можна “Анну Кареніну” читати в екстракті, на півтори сторінки тексту. Але чи залишились би ми тоді в повному розумінні людьми? Чи не стали б просто юшкоїдами, пожирачами шашликів? Тяглом історії?» [1, с. 190], – майже не відрізняється від головного героя роману «Як гартувалася сталь» М. Островського – Павки Корчагіна, із його канонічним у ті часи внутрішнім монологом: «Найдорожче у людини – це життя. Воно дається їй один раз, і прожити його треба так, щоб не було болісно соромно за безцільно прожиті роки, щоб не мучила ганьба за підленьке і дріб'язкове минуле і щоб, вмираючи, міг сказати: все життя і всі сили віддані найголовнішому у світі – боротьбі за звільнення людства» [11, с. 212–213]. Обидва непоступливі, готові постраждати за ідею, обидва борються не за своє особисте, а за спільне благо (соціалістичну власність) і за світле майбутнє (міражі комунізму).

Коли О. Гончар ставить питання про причини походження вандалізму та браконьєрства, він начебто дошукується витоків цих негативних явищ і висловлює подив, що вони як такі існують, адже все загалом робиться правильно: керівна роль партії, воля трудового народу і т. д. – безпомилкові. Але безвідповідальність деяких товаришів, окремі недоробки та недогляди – так є. І з ними треба боротися, потрібно їх викорінювати.

Є. Сверстюк також розпочав із запитань: «Куди ж іде життя? Чи ми ведемо життя чи життя веде нас, кинувши нам для забави дешеві замітники Слова – телевізор, футбол, алкоголь?»

Чи людина ще щось значить у цьому потоці життя? Чи вже вона тільки пасажир сліпого корабля, що несеться назустріч ночі? Якщо вона нічого не значить, то що ж тоді може значити корабель?

І все ж таки – чи значить, чи важить вона хоча б стільки, щоб зусиллям власного розуму і волі зупинитись перед прірвою?» [17, с. 35].

У країні, котра слідувала *єдино правильним* курсом, який вказувала комуністична партія, і прямувала до світлого майбутнього – комунізму, не прийнято було ставити під сумнів (навіть у метафоричній формі) ні засоби просування, ні ціну та затрати, ні, особливо ж, мету. Далі Є. Сверстюк розкривав своє розуміння Собору, він говорив про героїв, котрі не боялися смерті і вважали за честь загинути в бою за волю, за народ за рідний край (цілком очевидно, що мова йде не про СРСР), чия віра не була породженням рабського страху перед карою бога-деспота, вони сповідували релігію Вільних Людей, і їхній Бог був Богом Волі, Правди і Любові; ці герої будували свій Собор всечасно, завжди і в усьому – як найвищу вежу, що має сторожувати безперервність духу голос предків і заповіт нащадкам, котрі не мають права зректись й запродатись чужим богам... Щодо ідентифікації опозиції *свій-чужий* Є. Сверстюк не залишав місця для сумнівів та непорозумінь, стверджуючи, що коли в душі перестає жити духовна сила й велич предків, вона нікчемніє і метушливо починає шукати легкого замітника дідівської спадщини й зупиняється на сусідській гармошці... [17, с. 42]. Акцентував увагу на фальсифікації і переписуванні *сусідами* української історії: «Виходили один за одним безбарвні курси історії України, але тут таки виявлялись “порочними” й “націоналістичними”. <...> На тлі такого духовного озлиденіння стало можливим увести в шкільні програми та підручники пункт про благородний вплив російської культури на українську після “возз’єднання” і покласти його в основу догмату про провінційно-наслідувальний характер української культури» [17, с. 51]. У результаті – мало вціліло в народній пам’яті, мало вціліло історичних книг, а ще менше тих, що цінували і збирали книги, мало пам’яток минулого. На загальному фоні той, хто цікавиться історією України, і досі викликає підозру не тільки в чиновників, а навіть у кандидатів історичних наук. І це зрозуміло, адже це вони витворили двотомову «Історію

УРСР», яка мала стати ширмою, що ховає правду від народу. «Бо що таке писати історію в народньому розумінні? Це передусім прийняти найвищу присягу вірності фактам та істині, правдиво писати про всі видатні події та всіх видатних людей – з пісні слова не викинеш! – про все, що зберегла народна пам'ять – крізь голод 1933 року, крізь чуму 1937-го, крізь вогонь 1941–1945 років» [17, с. 53]. Голокост – ще одна заборонена тема, яку не побоявся зачепити Є. Сверстюк; інша болюча й дражлива тема – мовна проблема: планомірне зросійщення українського народу (ще одна форма геноциду)... У полі зору критика – духовний бракон'єр – людина без минулого і майбутнього, котра живе тільки для себе; а також – висококваліфікована мікролюдина, у котрої лише один бог – матеріальна зацікавленість... З усього, що написав Є. Сверстюк, напрошується висновок, що всі, як ті, котрих згадує в есеї, так і ті, що zostалися за рамцями обговорення, породжені недолугістю влади. Звідси: «Тільки громадська думка може осягнути все, вчасно подати знак тривоги, вчасно порушити якісь важливі питання, одне слово – бути найвищим регулювальником складного суспільного організму» [17, с. 53].

Запитань поставало багато, але відповіді, як показував Є. Сверстюк, лежали на поверхні. Треба відбудовувати людину.

«Але як? Почати треба з правди» [17, с. 53].

Ключову думку запозичив у Екзюпері: про собор не скажеш нічого істотного, коли говорити лише про камені.

Є. Сверстюк зазначає, що романом «Собор» О. Гончар увійшов у саму гущу пекучих питань сучасності й розтривожив їхній рій, що автор бере з уст народу те, що віддавна наболіло затверділим болем. З цього погляду твір справді був актуальним, викликаним і підтверджений буденним життям народу, інакше Є. Сверстюк не став би долучатися до його обговорення, він же вважав своїм обов'язком заступитися за роман і за автора, від початку розуміючи, що вступає не у дискусію, а в боротьбу. Критик значно більше заглибився у коло проблем, окреслених у романі, без вагань переступивши дозволену межу, залишивши автора далеко позаду. Щодо О. Гончара, то він писав роман дотримуючись заздалегідь визначених правил, писав на заклик партії і з її дозволу, твір вийшов не більш і не менш кон'юнктурним, ніж ті, які він писав до і після нього. *Першокласні* письменники (як Валерій Шевчук) могли, змушені були, писати для шухляд, а *першорядні* письменники, яким був О. Гончар, повинні

були забезпечувати читача творами злободенними, які б утілювали голос *радянського* народу, не відхиляючись від генеральної лінії комуністичної партії і враховуючи тимчасові політичні віяння. У цьому сенсі О. Гончар надто вже зближувався з тим типом людини, появу якого зауважив спостережливий Є. Сверстюк: «...Виробився тип людини безвідповідальної, байдужої, скон'юнктуреної, яка не стримує, а підтримує гістерію, розпалювану зверху. У нас вона виробила навіть свою мову, з якої не скажеш, що дуже тримається рідного, але й не закинеш, що йде проти “національної форми”, свою тактику, з якої не скажеш, чи вона рятує, чи топить...» [17, с. 53].

На сторінках свого «Щоденника» О. Гончар жодного свого твору не згадує так часто, як роман «Собор». Очевидно, він насправді вірив у надзвичайність (богонатхненність) цієї книги і його болюче ранив шквал негативної критики, не тільки через те, що під ним розхитували крісло класика; насамперед він мучився фактом, що його найвищий творчий здобуток не тільки не оцінили гідно, а злісно знеславили. Як автор О. Гончар тяжко переживав це приниження. Раз по раз нарікав, що за «Собор» його цькують і отруюють життя, не гребуючи нічим, називав і тих, хто критикував та ганив, і тих, хто попри офіційну лінію, давав позитивну оцінку його творові. Не забув згадати Папу Римського, котрий начебто висував «Собор» на Нобелівську премію; львівську студентку, котра із вдячності за цей роман поцілувала йому руку; після смерті Брежнєва висловлював образу, що вождь не захистив його від гонителів... І лише про Є. Сверстюка не обмовився жодним словом.

Можна припустити, що есей «Собор у риштованні», написаний на захист роману «Собор», приніс О. Гончареві більше прикростей, аніж усі критичні рецензії спільно взяті. Оскільки есей поширювався у самвидаві, що було протизаконно, а отже кидало тінь на «живого класика», до того ж, невдовзі твір вийшов друком за кордоном. «Стаття в 1970 році була видана та поширена з антирадянською метою на Заході видавництвом “Смолоскип”, Париж – Балтимор, – зазначалося у витязі з протоколу слідства за підписом “Підполк. Чорний” (Спр. 50. – Т. 1. – Арк. 372). – Знаючи це, Сверстюк проти видання та поширення цієї книжки на Заході з власної ініціативи, як автор, ніяких мір не прийняв, а також відмовився виконати пропозицію про це адміністрації за місцем роботи в Інституті Ботаніки АН УРСР» [14, с. 765]. Як професійні літературознавці, так і «літературознавці-аматори» (до

кампанії цькування задля переконливості – голос народу – залучали простих трудівників) піддавали критиці лише «Собор», не вишукуючи хиб, якими можна було би пов'язати крамольний роман із попередніми чи наступними творами. Цебто загальнополітичну благонадійність автора під сумнів не ставили. О. Гончар і справді не давав для цього підстав. Письменника критикують, проте його кар'єра розвивається по висхідній, 1971 року стає кандидатом у члени ЦК КПРС, обирається депутатом Верховної Ради СРСР (з 6 по 12 скликання; 1962–1990). З Є. Сверстюком О. Гончара не пов'язують, і сам він вважає за краще про нього не згадувати. Не станемо домислювати, якою була реакція класика на людину, котра використала рецензію на його твір з *антирадянською метою* та ще й за кордоном. Зі *зрадниками* О. Гончар не надто церемонився: «Якийсь Кошелівець – великий колаборант, вислужник – тепер у Мюнхені торгує укр[аїнською] рад[янською] літ-рою. Працює, видно, на подачки якогось “фонду”, бо сіоністська лінія так і пре з його писань. І ще береться повчати – зарозуміло, з апломбом... Про “Тронку” – що це “ідилія”, “лакування”, про “Собор” – щось інше, але теж зі злісною тенденційністю, з фальсифікаціями, ледь стримуваною ненавистю. Всіляко хоче принизити. Пігмей ви є, пане Кошелівець!» [3, с. 31].

Часто й емоційно реагуючи у щоденнику на усе, що якимсь чином стосувалося його, як би тепер сказали, «культового» роману, О. Гончар із невідомих нам причин воліє замовчувати власне ставлення стосовно перипетій, що спіткали одного із небагатьох критиків, котрі виступили на захист «Собору». Йому *вигідніше* «не знати» дисидента Є. Сверстюка, «не чути» про крамольний есей «Собор у риштованні». Не відомо, чи вбачав О. Гончар різницю між «пігмеєм» і «колаборантом» Кошелівцем і «радянським» критиком Сверстюком за умови, коли, залучений службою КДБ до рецензування «Собору у риштуванні» науковий працівник Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР П. Моргаєнко, приходив до висновку, що «антинаукова, наклепницька за змістом стаття Є. Сверстюка “Собор у риштованні” – духом, спрямуванням, тезами – цілком змикається з “матеріями”, якими оперує зарубіжна буржуазна пропаганда в щоденній ідеологічній боротьбі проти соціалізму і, зокрема, його національної політики» [10, с. 759]. Рецензент обачливо розводить Є. Сверстюка та О. Гончара по різні боки барикад: «Не зупиняючись тут на вразливих сторонах названого роману, мусимо одразу

зауважити, що Є. Сверстюк, як це добре видно з тексту його статті, найменше був зацікавлений у тому, щоб об'єктивно розібратися в достоїнствах і недоліках твору. «Собор» Гончара став для нього лише приводом» [10, с. 756]. А розпочинали ж вони начебто заодно, суголосно.

Пам'ятаємо, що О. Гончар *повстав духом* і занотував, що ненавидить тупих, самовдоволених, великих горлянками та черевами і дрібних духом, пігмеїстих думкою, що не хоче пастись на їхніх пашах, не хоче бути біля їхніх корит. І йде з ними на бій. А Є. Сверстюк приєднався, відчувши, що це велика битва, у якій треба виступити одверто на захист цінностей. Цінності, за які вів битву Є. Сверстюк, крок за кроком чітко окреслюються на сторінках «Собору у риштованні», а характеристика супротивника, виведеного О. Гончарем у щоденнику, настільки невиразна й розмита, що цей бій часами нагадує, бій із власною тінню. Як наслідок О. Гончар зостався там, де й був, а Є. Сверстюк опинився в ув'язненні. Однак і надалі вони провадили кожен свою боротьбу, тільки бої ці велися у різних площинах: Є. Сверстюк із відкритим забралом продовжував мужньо захищати цінності, а О. Гончар затято відстоював *своє* місце в системі. При цьому йому хотілося, щоб виглядало так, а може, й насправду здавалося/вірилося, що це так, мовби він робив те ж саме, що й Сверстюк, тільки в інший спосіб. Кілька разів О. Гончар згадує у щоденнику [4, с. 194, 282, 458, 560] про якусь «зловісну комісію» в ЦК, яка створювалася з метою посилення репресій проти шістдесятників, готувався саме процес над І. Дзюбою, але О. Гончар відмовився від участі в цій комісії і вмовив «захворіти» М. Бажана, після цього та комісія розпалася. ««Шістдесятники» й не знають, хто їх тоді рятував...» [4, с. 282].

Зі слів О. Гончара, за Є. Сверстюка він також заступався, про це дізнаємося з щоденника (за 18.08.[19]87): «Тупих і невдячних – їх теж не бракує. Ось “відкритий лист” якоїсь озлобленої істерички. Претензії до українських письменників і до мене теж: як, мовляв, могли ви ще писати книжки, коли той і той опинилися в таборах? Нещасна, осліплена горем і злобою, вона й не уявляє, що декому з тих, хто залишився по цей бік дроту, жити було, я певен, ніскільки не легше, адже роками жити й працювати доводилось в атмосфері постійних найвишуканіших цькувань. Докоряє, чому не виступили на захист Сверстюка? Звідки тобі знати, що я двічі в Москві (на найвищому рівні) намагався полегшити його долю і обидва рази спроби мої виявилися марними... Чому на знак протесту ви не наклали вето на

вивчення “Прапорonosців” у школі? І це говорить людина, що вважає себе патріоткою? І чи збагнути їй, особі, видно, примітивній, що “Прапорonosці” створювались ще й для того, щоб з цілого народу зняти тавро звинувачень у примиренні й співробітництві з окупантами... То ж був такий поширений тоді наклеп» [4, с. 157]. Нема підстав не вірити письменникові, дивує лише тон його висловлювання: автор дратується, забуває про чемність, вдається до образ... Він прагне переконати читача, либонь, і себе, що йому, О. Гончару, кандидатові у члени ЦК КПРС на волі, «по цей бік дроту», було не легше, ніж ув’язненому Є. Сверстюку. Що характерно, це перша щоденникова згадка про Є. Сверстюка, надалі його ім’я з різних нагод згадується ще 16 разів. О. Гончар перебуває у постійній полеміці із Є. Сверстюком, ніби продовжує хтозна-коли розпочату суперечку. Візьмімо для прикладу щоденниковий запис за 26.02.[19]93: «А Ви, пане Євгене, редагуючи християнський журнал, чому ж ви не приборкаєте в собі оте мстиве почуття (таке враження – до всіх без винятку)? Навіщо Вам оця самореклама, якась нав’язлива, неприємна? Широку літературну славу свого часу принесло Вам есе “Собор у риштованні”... Так-от знайте: ні до кого із цькувачів “Собору” я сьогодні не маю зла, не виникає бажання нікому мститись (хоча нові часи нібито й були б сприятливі для цього). То, може, оце і є перемога над собою, над власною недосконалістю?» [4, с. 459].

О. Гончареві вже недостатньо здаватися рівним Є. Сверстюкові, вважатися таким самим борцем, як і той, він прагне здійснитися над ним. Міряючись зі Є. Сверстюком достоїнствами, О. Гончар бачить себе досконалішим. Він дорікає опонентові, що той зациквився на «шістдесятниках», вергає на Спілку свою довго накопичувану озлобленість, вважає себе праведником, а усіх довкола грішниками, називає його сучасним протопопом Аввакумом, звинувачує в тому, що Є. Сверстюк зводить рахунки з усіма, кого табір на доля оминула і хто не надто запобігав свого часу перед «шістдесятниками», що той не хоче знати, що боротьба велася на всіх рівнях, у тім числі і в стінах ЦК... [4, с. 458, 500, 560]. Підсумковим у цьому щоденниковому односторонньому диспуті можна вважати запис за 27.12.[19]93: «Читаю вночі Сверстюка. Щось не дає мені його сприйняти повністю. В нього й похвали друзям якісь холодні. Ми – різні. В кожного з нас своя Україна. Я здатен любити. А він... Там, де жорстокість, не лишається місця для Бога... Навчись прощати! В цьому – душа християнства» [4, с. 502].

У апогеї апофеозу О. Гончар ладен зарахувати себе до сонму святих, і ця його майже канонізована святість (у серпні 1992 р. О. Гончар був відзначений першою державною нагородою Незалежної України Почесною відзнакою Президента України за № 1) безперечно перевершує табірне мучеництво Є. Сверстюка, про котре вже й не згадується. О. Гончар певен своєї правоти, адже *його* Україна взяла верх, а Сверстюкова з її одвічними цінностями, якими, як нехтували, так і далі нехтують, застається вторинною. Повернення Є. Сверстюка до боротьби за ці зневажені (а вони продовжують зневажатися) цінності видається О. Гончареві зведенням рахунків, а Сверстюкову безкомпромісність він сприймає за агресивність. Він прагне переконати читача, що ним керує любов, а його опонентом – жорстокість. Тепер уже О. Гончар не вважає за необхідне приховувати, що критична рецепція Є. Сверстюка не влаштовує його, надто велика й різна їхня рецепція, надто кардинальна відмінність відчитування і сприйняття буття, як у сімдесяті роки, так і в дев'яності. У дев'яності роки прірва між О. Гончарем і Є. Сверстюком ще більша, ніж прірва між романом «Собор» та есеєм «Собор у риштованні», з роками вона тільки поглибилася й розширилася.

У результаті приходимо до висновку: начебто розпочиналася нова ера – Незалежної України, однак це була Гончарева Україна, єдине, що змінилося для Є. Сверстюка, це те, що державні органи вже не тлумачили його рецепцію як *злочинну*, її зараховували до розряду опозиційної. Є. Сверстюк продовжував боротьбу, невтомно відстоював *свою* (за Гончарем) Україну, котра (роки ув'язнення не збили його з цього переконання) повинна була розпочатися з правди. Тільки Україна, що розпочинається з правди, могла стати *українською* і цілісною, а не розламанною і розібраною – у кожного своя: кому яка зручна, кому яка дісталася. *Злочинність* критичної рецепції Є. Сверстюка для радянської влади (і *незручність* для української) полягала насамперед в її правдивості. У подібному ракурсі інші твори Є. Сверстюка – «Остання сльоза», «На мамине свято», «Іван Котляревський сміється», які судова система СРСР трактувала як антирадянські і за які критик був визнаний злочинцем.

Список використаних джерел

1. Гончар О. Т. Собор : роман / О. Т. Гончар. – Київ : Дніпро, 1989. – 270 с.
2. Гончар О. Т. Щоденники : у 3-х т. Т. 1 (1943–1967) / О. Т. Гончар ; упоряд., підгот. текстів, іл. матеріалу та передм. В. Д. Гончар ; [худож. оформ. М. С. Пшінки]. – 2-ге вид., випр. – Київ : Веселка, 2008. – 455 с.

3. Гончар О. Т. Щоденники : у 3-х т. Т. 2 (1968–1983) / О. Т. Гончар ; упоряд., підгот. текстів, іл. матеріалу та передм. В. Д. Гончар ; [худож. оформ. М. С. Пшінки]. – 2-ге вид., випр. – Київ : Веселка, 2008. – 607 с.
4. Гончар О. Т. Щоденники : у 3-х т. Т. 3 (1984–1995) / О. Т. Гончар ; упоряд., підгот. текстів, іл. матеріалу та передм. В. Д. Гончар ; [худож. оформ. М. С. Пшінки]. – 2-ге вид., випр. – Київ : Веселка, 2008. – 646 с.
5. Дело № 7, том 3 // На полі чести : у 2 кн. Кн. I : Невже то я? / Є. О. Сверстюк ; упоряд. Олексій Сінченко. – Київ : ТОВ Вид-во «Кліо», 2015. – С. 238–241.
6. Дзюба І. Спогади і роздуми в епістолярному жанрі / І. Дзюба // Рукопис : укр. альм. спогадів, щоденників, листів, док., світлин : у 2 т. Т. 2 / за заг. ред. акад. І. Дзюби. – Київ : Криниця, 2011. – С. 9–151.
7. Корогодський Р. Феномен і проблеми великої віри (Портрет Євгена Сверстюка) / Р. Корогодський // Брама світла: шістдесятники / Р. Корогодський ; упоряд. М. Коцюбинська, Н. Кучер, О. Сінченко. – Львів : Вид-во Укр. Католич. Ун-ту, 2009. – С. 159–208.
8. Коцюбинська М. Х. Кризь велику призму: кредо Євгена Сверстюка / М. Х. Коцюбинська // Мої обрії : у 2 т. Т. 2 / М. Х. Коцюбинська. – Київ : Дух і літера, 2004. – С. 28–41.
9. Лісовий В. Спогади. Поезії / В. Лісовий ; упоряд. Н. Вельбовець, В. Лісова, Л. Туровець-Лісова. – Київ : Смолоскип, 2014. – 664 с. : 80 іл.
10. Моргаєнко П. Д. Рецензія на твір Євгена Сверстюка «Собор у риштуванні» / П. Д. Моргаєнко // На святі надій : вибране / Є. Сверстюк. – Київ : Наша віра, 1999. – С. 756–759.
11. Островський Н. А. Как закалялась сталь : роман / Н. А. Островский. – Львов : Каменяр, 1985. – 343 с.
12. Постанова № 2410, п. 90 // На святі надій : вибране / Є. Сверстюк. – Київ : Наша віра, 1999. – С. 746–751.
13. Сараскина Л. И. Триумфы и провалы оттепельной литературы (Б. Л. Пастернак, А. И. Солженицын, хрущевские «концерты») / Л. И. Сараскина // От искусства оттепели к искусству периода распада империи / [отв. ред. Н. А. Хренов]. – М. : Гос. ин-т искусствознания ; «Канон+» РООИ «Реабилитация», 2013. – С. 307–327.
14. Сверстюк Є. Авторіві примітки / Є. Сверстюк // На святі надій : вибране / Є. Сверстюк. – Київ : Наша віра, 1999. – С. 762–778.
15. Сверстюк Є. О. На полі чести / Є. О. Сверстюк // Не мир, а меч : есеї / Є. Сверстюк. – Луцьк : ВМА «Терен», 2008. – С. 13–28.
16. Сверстюк Є. Останнє слово на суді / Є. Сверстюк // На святі надій : вибране / Є. Сверстюк. – Київ : Наша віра, 1999. – С. 31–34.
17. Сверстюк Є. Собор у риштуванні / Є. Сверстюк // На святі надій : вибране / Є. Сверстюк. – Київ : Наша віра, 1999. – С. 35–95.
18. Шістдесятництво як явище, його витоки й наслідки // Слово і час. – 1997. – № 8. – С. 40–55.

References

1. Honchar O. T. *Sobor* [Cathedral]. Kiev : Dnipro, 1989, 270 p.(in Ukrainian).
2. Honchar O. T. *Shchodennyky* [Diaries]. Kiev, 2008, 455p. (in Ukrainian).
3. Honchar O. T. *Shchodennyky* [Diaries]. Kiev, 2008, 607 p. (in Ukrainian).
4. Honchar O. T. *Shchodennyky* [Diaries]. Kiev, 2008, 646 p. (in Ukrainian).
5. Delo № 7, [Case number 7]. In: *SverstiukIe. O. Na poli chesty : u 2 kn. Kn. I : Nevzhe to ya?* Kiev, 2015, pp. 238–241(in Ukrainian).
6. Dziuba I. *Spohady i rozдумы v epistoliarnomu zhanri* [Memories and thoughts in the epistolary genre]. Kiev, 2011, pp. 9–151 (in Ukrainian).
7. Korohodskiy R. Fenomen i problemy velykoi viry (Portret Yevhena Sverstiuka) [Thephenomenon and problems of great faith (Portrait of Eugene Sverstyuk)]. In : *Korohodskiy R. Brama svitla : shistdesiatnyky*. Lviv, 2009, pp. 159– 208 (in Ukrainian).
8. Kotsiubynska M. Kh. Kriz velyku pryзму : kredo Yevhena Sverstiuka [Through the bigprism: credo Eugene Sverstyuk]. In : *Kotsiubynska M. Kh. Moiobrii : u 2 t. T. 2*. Kiev, 2004, pp. 28–41 (in Ukrainian).
9. Lisovyi V. *Spohady. Poezii* [Memoirs. Poetry]. Kiev, 2014, 664p. (in Ukrainian).
10. Morhaienko P. D. Retsenziia na tvir Yevhena Sverstiuka «Sobor u ryshtuvanni» [A reviewof the work of Eugene Sverstyuk "Cathedralscaffold"]. In: *Sverstiuk Ie. Na sviati nadii*. Kiev, 1999, pp. 756–759(in Ukrainian).
11. Ostrovskiy N. A. *Kak zakalialas stal* [As the Steel Was Tempered]. Lviv, 1985, 343p. (in Russian).
12. Postanova № 2410 [Decree № 2410]. In : *SverstiukIe. Na sviati nadii*. Kiev, 1999, pp. 746–751(in Ukrainian).
13. Saraskina L. I. *Triumfy i provaly ottepel'noj literatury (B. L. Pasternak, A. I. Solzhenicyn, hrushhevskie «koncerty»)* [Triumphs and failures of thawing literature (BL Pasternak, AI Solzhenitsyn, Khrushchev's "concerts")]. Moscow, 2013, pp. 307–327 (in Russian).
14. SverstiukIe. Avtorovi prymitky [The author notes]. In: *SverstiukIe. Na sviati nadii*. Kiev, 1999, pp. 762–778 (in Ukrainian).
15. SverstiukIe. O. Napolichesty [On the field of honor]. In: *Sverstiuk Ie. Nemyr, a mech*. Lutsk, 2008, pp. 13–28 (in Ukrainian).
16. Sverstiuk Ie. Ostannie slovo na sudi [The lastwordon the court]. In : *SverstiukIe. Na sviati nadii*. Kiev, 1999, pp. 31–34 (in Ukrainian).
17. SverstiukIe. Sobor u ryshtuvanni [Cathedralscaffold]. In : *SverstiukIe. Na sviati nadii*. Kiev, 1999, pp. 35–95(in Ukrainian).
18. Shistdesiatnytstvo yak yavyshche, yohovytoky i naslidky [Sixtiesas a phenomenon, itsorigins and consequences]. In : *Slovoichas*. 1997, no. 8, pp. 40–55(in Ukrainian).

Васи́лій Слапчу́к. Парадокс «преступной» рецепции Евгения Сверстюка критика. В статье на материале анализа рецензии Е. Сверстюка «Собор в лесах», в которой подробно рассматривался роман О. Гончара «Собор», проводится исследование внутренних побуждений и внешних факторов, которыми руководствовался или подвергался критик, сознательно выбирая противостояние советской идеологической и карательной системе. Отслеживается порядок

духовних цінностей, благодаря котрим Е. Сверстюк сумел избежать «раздвоения лица на суть и выгодную маску» и открыто вести борьбу против государственной машины с чувством собственной моральной правоты. Делается сопоставление масштаба поставленных проблем в романе «Собор» и рецензии «Собор в лесах», изучается причина различий относительно радикальности их решения авторами этих произведений. Раскрываются сходства и различия гражданских позиций писателя и критика, прослеживается дальнейший их диалог. Выясняется, в чем именно заключалась «преступность» рецензии критика Е. Сверстюка, которая ставилась ему в вину и за которую он был репрессирован.

Ключевые слова: шестидесятники, концепция, критика, творчество, идеология, цензура, самиздат.

Vasyl Slapchuk. Paradox of the “Criminal” Reception by Ievhen Sverstiuk as Critic. The article deals with the analysis of the critical work “The Cathedral in the Scaffolding” by Ievhen Sverstiuk where the novel “The Cathedral” by Oles Honchar is outlined. The author tries to disclose internal intentions and external compels that influenced upon the critic who consciously chose to oppose to the soviet ideological and punitive system. It is observed the order of spiritual values that helped Ievhen Sverstiuk to avoid facial bifurcation into its essence and profitable mask, and openly with the sense of his moral truthfulness to fight against the state machine. It is compared the scale of the undertaken problems in the novel “The Cathedral” and its critical review “The Cathedral in the Scaffolding” and explored the reason of the differences between the legibility of their solutions. The similarities and contrasts between civil positions of the writer and the critic are revealed as well as traced their further dialogue. It is elucidated why the reception of the critic was considered as ‘criminal’, and what kind of guilt it was incriminated.

Key words: sixties, the concept of criticism, creativity, ideology, censorship, self-publishing.

Стаття надійшла до редакції 15.01.2016 р.

УДК 82: 1 Сверстюк

Людмила Тарнашинська

Між ідеалізмом і «критичним пафосом»:

Євген Сверстюк про феномен національної інтелігенції

У статті окреслено парадигму етичного ідеалізму й специфіку «критичного пафосу» творчої спадщини Є. Сверстюка, в основі яких лежить тріада ренесансних домінант: гідність – совість – віра. Інтерпретативна модель ґрунтується на понятті П. Рікера «обмін пам’яттю». Простежено те, як інтерпретував письменник

головні риси національної інтелігенції, різницю між українською та російською інтелігенцією.

Ключові слова: інтелігенція, еліта, духовна аристократія, ідеалізм, «критичний пафос», відповідальність, честь, совість, віра, традиція, пам'ять.

Жодною мірою не хочу протиставити складові, винесені в назву доповіді: обидві вони присутні в риториці Євгена Сверстюка – людини, для котрої категорія ідеального була художньою та життєвою практикою (див.:16). При цьому поняття «критичного пафосу», узятє в лапки, зовсім не передбачає статусу умовності, оскільки вжите тут у розумінні П. Рікера, котрий наголошував: «...у європейській культурі плюралізм основ успішно поєднувався з єдністю віри й знання, переконань і критичного ставлення до світу». І прояснював свою позицію: «Я думаю, що інтелігенція несе особливу відповідальність за підтримання критичного пафосу в культурі. І провина інтелігенції в ХХ столітті полягає у втраті почуття ясності і критицизму, в переважанні переконань над розумом» [3, с. 126]. Цю місію ретранслятора «критичного пафосу» Є. Сверстюк виконував з особливою відповідальністю. І водночас не крикливо, без пафосу осуду (оскільки його позиція завжди ґрунтувалася на християнській традиції), але принципово й послідовно, постійно розвиваючи та поглиблюючи свої міркування.

В одній зі студій мною висловлено думку про те, що кому, як не Євгенові Сверстюку створити книжку про українську інтелігенцію. Тому що проголошувати абсолютні істини в контексті цієї окремішньої теми має моральне право лише «інтелігент з ласки Божої» (Е. Райс), той, хто цю відповідальність усвідомлює сповна й чие слово співмірне власній дії та особистому вчинкові. І не тільки тому, що родом він із дисидентства: хіба він один? І не лише тому, що вийшов з усіх випробувань непереможеним: невже один він? А через свою роками потверджену послідовність, несхибну відданість принципам і переконанням. Підкреслюю: вистражданим принципам і переконанням, умінню обстоювати їх негучно, але переконливо й послідовно. Може, навіть затято: у кращому розумінні цього слова. Не втомлювався повторювати те, що ми мусили й самі бачити, але не бачили (чи не розуміли). Зважаючи на тенденції розвитку сучасного суспільства й узагальнюючи їх, умів учасно поставити точний діагноз інтелігенції, прогнозувати хвороби нації, передбачати кризи. На жаль, такої книги Є. Сверстюк не написав, визначивши для себе інші пріори-

тети – персоналістського рівня, хоча мав для того всі підстави й досить узагальнені міркування. І для нас назавжди залишиться таємницею, чому не написав: не встиг чи не вважав за потрібне. Зате написав чимало інших книг, які становлять золотий фонд нашої літератури, зокрема й блискучі «Шевченко понад часом» (2011, 2014) та «Гоголь і українська ніч» (2013).

Однак тема «Євген Сверстюк і українська інтелігенція», яку письменник пунктирно простежує від «яскравого сузір'я української інтелігенції, об'єднаної в політичному братстві» (ідеться про Кирило-Мефодіївське братство) [24, с. 35] – і до когорти шістдесятників, яку сам репрезентував як людина нескорена й цілком незалежна від усіх світових зваб і страхів, та активного крила інтелігенції новітнього часу, чи не найголовніша в осмисленні його творчої спадщини. На ній, як на фундаменті, ґрунтувалися всі його літературно-критичні, есеїстичні й публіцистичні студії. Окремо цю тему розкрито хіба що статті «Народження української інтелігенції», оприлюдненій 1992 р. у журналі «Сучасність» (ч. 2. С. 73–78); пізніше включено до книги вибраного «На святі надій» (Київ : Наша віра, 1999. – с. 208–216) та одне з його інтерв'ю. Саме тут найвиразніше проявилася його імперативний ідеалізм і «критичний пафос», що йшли від спроби виробити «модель» «нового типу людини», готової «робити справу з внутрішньої потреби, робити її добре, з гідністю й відповідальністю» [12, с. 209].

Тема інтелігенції бере початок від Платона, котрий наголошував на природній потребі диференціації суспільства. Вона не втрачає, а радше набуває ще більшої гостроти в наш час. Сьогодні, звісно, за умов олігархаїзації суспільства ця тріада зазнала деформації, але суть сказаного від цього не змінюються. Ясна річ, ті, хто відзначив інтелігенції таке місце, не читали визначення, яке дав інтелігенції Емануїл Райс: «У дійсності у наш час людством керують не горезвісні “капіталісти”, навіть і не ніби підлеглі їм міністри “та інші генерали” і такий же горезвісний “пролетаріят”. Людською долею керує інтелігенція. І фактично, і морально. А коли так, то вона відповідальна і за те, що є в світі доброго, але також і за зло в світі, що безнастанно наростає» [9, с. 43]. Ця теза, оприлюднена 1966 р., не втрачає своєї онтологічної актуальності, оскільки враховує саму специфіку того прошарку суспільства, який покликаний самою своєю природою бути детонатором змін.

В одному з інтерв'ю Є Сверстюк цитував рядки зі щоденника О. Довженка за 1945 р., посиливши їх власним іронічним забарвленням: «Сьогодні інтелігенція “завоювала” собі честь стояти на третьому місці після робочих і селян. Знаменний розподіл. Кажу собі: людино, пам'ятай – вища твоя мета – стати на третє місце, на місце найвище, найдостойніше...» [12, с. 34–35]. За Є. Сверстюком, інтелігенція великої витривалості «вистраждала свій образ і свій ідеал» [15, с. 36]. Отже, про ідеалізм. Здається, із цим усе зрозуміло. Але не зайвим буде почути міркування самого Є. Сверстюка, котрий найперше апелює до Біблії: не відходячи від традиції, він усе ж укладає свій зміст у це поняття, характеризуючи «тип ідеаліста» як такого, що «виріс на моральних максимах, на суворих заповідях і заборонах. Людини, яка визнає одну святиню й усім життям животворить її, віддаючи їй найкраще. Людини, для якої матеріальні цінності – на другому пляні. Людини, здатної жити любов'ю й вищими цілями. Тільки з того джерела йде відродження особи та народу, лише воно живить душу інтелігенції, хоронительки духовних етальонів, етичних і естетичних...» [12, с. 210]. І пов'язує це з ідеєю високого безкорисливого служіння та стоїцизмом: «Особлива доля української інтелігенції, становлення її проти течії в умовах бездержавності, всупереч антиукраїнській державній владі зумовила її особливий ідеалістичний характер» [15, с. 35].

За П. Рікером, моральний обов'язок інтелігенції полягає в тому, щоб сприяти «обміну пам'яттю в душі співчуття» [3, с. 112]. У Є. Сверстюка такий обмін пам'яттю постійно присутній на персональному рівні: звідси його постійне апелювання до попередників, із-поміж яких він особливо вирізняє – на різних етапах свого життя різною мірою – П. Грабовського, Т. Шевченка, О. Довженка, М. Гоголя. Ще в сірі дні й роки заслання Є. Сверстюк утікав у Шевченка, Франка, Грабовського, Достоевського, Свідзінського. Це в ті роки трагедія Франка постала для нього передусім як трагедія розуму «без віри основ», а феномен Гоголя – «генія, розтерзаного на роздоріжжях нашої історії» [10, с. 245] – як трагедія роздвоєного духу. «Кожна велика постать еволюціонує в нашій свідомості», – написав він 12 липня 1981 р. у листі до Ю. Луцького (саме книжка Ю. Луцького «Листування з Євгеном Сверстюком», опублікована в 1992 р. на Заході, дає нам уявлення про внутрішню роботу Є. Сверстюка). І додав до того: «Мабуть, найцікавіше еволюціонувала постать Павла Грабовського, яка мене завжди манила своєю високою справжністю і вродженим ідеалізмом» [7, с. 25].

Уже сам перелік цих імен засвідчує те, що Є. Сверстюк апелює до пам'яті й традиції – знову ж таки у трактуванні П. Рікера з його акцентацією пам'яті як передачі традиції. Апеляція до Шевченка на рівні глибокого проникнення в скрижалі його творчості дає дослідникові підстави на широких узагальнень: «На ґрунті тих ідей та високої віри росла й ідейно розмаїтилася, вибиваючись проти течії, українська інтелігенція. Все здорове, життєздатне утверджувалось проти течії». І – безапеляційне уточнення: «Квола напівінтелігенція – та йшла за течією. Псевдоінтелігенція не йшла нікуди» [13, с. 130]. Розщеплення «молекули справжності» на інтелігенцію істинну, кволу і псевдоінтелігенцію, є тією основоположною класифікацією в концепції Є. Сверстюка, котра дає ключ до всіх персональних характеристик, які він дає і своїм попередникам, і сучасникам – від Шевченка й Грабовського до генерала Морозова та поета Коротича. Особливо вирізняє письменник, услід за М. Шлемкевичем, шевченківський тип українського інтелігента, витворений у ХІХ ст., в основі якого й лежить офірність – саме цей тип пов'язує він із поняттям істинного інтелігента. В інтерпретації Є. Сверстюка – це завжди людина традиції. Він наголошував на тому, що «людину, розумово розвинену, можна зустріти на кожному кроці, а духовно розвинена людина – це людина від традиції» [15, с. 40].

Стурбованість духовною невиробленістю, поверховістю знань, порожнім патріотизмом «напоказ» без етичної основи, здеморалізованістю, інфікованістю страхом, браком «ясності духу» й диктує риторичну «критичного пафосу», де цей пафос фактично просякнутий гіркотою щодо інтелектуалів незрілих, зашорених стереотипами, стримуваних осторогами, що й становлять «підбиту тоталітарними стандартами інтелігенцію, виховану на фальшивій поверховій літературі, без знання джерел» [12, с. 211] – власне, це і є той «обмін пам'яттю в душі співчуття», на якому наполягає П. Рікер. Або ж шлях до «позитивної духовності» як «праці над самовдосконаленням» (Е.Райс). «Тип невиробленої дипломованої людини, не здатної горіти і світити» [12, с. 210], викликає в Є. Сверстюка стурбованість майбутнім, але водночас – хоч як би це не видавалося дивним – співчуття до такої людини. Хоча, звісно, найбільші симпатії письменника на боці «ушляхетнених страждань» (Є. Сверстюк): саме тому в його творчому доробку так багато літературних портретів та есеїв про побратимів-шістдесятників або попередників, котрі гідно пройшли

випробування долею. Особливо зворушують читача міркування Є. Сверстюка про інтелігентів такого високого гатунку, як родина Зерових, зокрема брата Миколи Зерова академіка Дмитра Зерова, з котрим Є. Сверстюкові випало спілкуватися, коли він на початку 1960-х рр. працював у редакції «Українського ботанічного журналу» – за високими моральними якостями таких людей звиряв він і свою моральну висоту. У цьому ж ряду – Олександр Довженко, до якого Є. Сверстюк постійно звертається в години роздумів.

Антрополого-персоналістичне заломлення студій Є. Сверстюка завжди проходить через вектор ренесансних домінант, основу яких визначає тріада: *гідність – сумління – віра*. Вона й становить парадигму його етичного ідеалізму. Це ті максими, до яких постійно апелюють його думка й слово: вони визначають міцність його морального імперативу. На початку 1990-х він уже зазірав у глибину цієї великої проблеми: «Розкіш життя світиться в утворенні тієї верхньої верстви, яка, всупереч людським чварам і диким інстинктам, береже в собі голос вічності: мудрість традиції, гідність і незалежність думки» [12, с. 208]. Час національного відродження навертає його до екскурсів у минуле, пресинг тоталітарного режиму якого він відчув на собі сповна. Однак погляд завжди спрямований у майбутнє: це одна з характерних особливостей розмислів Є. Сверстюка. Тому він інтерпретує минуле як підставу для духовних уроків і переосмислення: «Поступова наша інтелігенція відзначалася критичним мисленням і сміливістю у викритті комуністичного ладу. Тепер те мислення має знайти позитивне річище утвердження добрих начал, має будити, поривати і зігрівати. Людину великої витривалості має замінити людина великої віри» [12, с. 209].

Якщо синтезувати все напрацьоване Є. Сверстюком у його статтях, книгах, інтерв'ю й «одягнути» його міркування у форму стислих тез, вийде символічна кількість базових констант числом дванадцять.

Перше. Сверстюк постійно наголошує на особливій ролі інтелігенції, необхідність якої, на переконання французького соціолога й філософа Едгара Морена, зростає водночас із загрозою її знищення. Якщо вірити цим словам (а не вірити неможливо, оскільки їх справедливість уже не раз потверджувала наша трагічна історія), то в нинішніх умовах трансформації суспільства загалом і культури зокрема можемо говорити про зростання цієї ролі й новітню трагедію інтелігенції, котра, на жаль, стрімко втрачає свої позиції в суспільстві.

Друге. Офірність, яка ґрунтується на безкорисливості служіння. Є. Сверстюк незмінно наголошував: «В основі поняття «інтелігенція» лежить ідея високого служіння» [12, с. 35].

Третє. За Сверстюком, поняття інтелігентності ґрунтується на традиціях і тяглості роду, на тому родинному корінні, із якого постали й були виплекані цілі родини світочів української культури.

Четверте. Поняття інтелігенції, невідривне від поняття офірності, іде, за Сверстюком, від християнської традиції. Отже, неодмінною умовою є етичний ідеалізм, другим полюсом якого неодмінно виступає обов'язок.

П'яте. Гідність, яка зобов'язує й тримає на висоті. Уміння шануватися та шанувати.

Шосте. Постійне апелювання до сумління: якщо не ти, то хто?

Сьоме. Ядро духовної аристократії, за Сверстюком, завжди в опозиції. Інтелігенція відстоює принципи, чинячи опір бюрократії й охлократії, стоїть насторожі моральних засад, які завжди вищі від кланових інтересів.

Восьме. Лише цінності абсолютні породжують духовну непохитність, а брак вистражданих цінностей – безвідповідальність, другим боком якої є цинізм.

Дев'яте. Потрібно розпалювати ватру любові, яка убожіє й це годі заперечити, особливо нині.

Десяте. Людину високої витривалості має змінити людина великої віри. Ці слова, мовлені в середині 1990-х, сьогодні особливо актуальні.

Одинадцяте. Вироблення національного мислення повинно ґрунтуватися на глибоких знаннях та інтелектуальних зусиллях.

Дванадцяте. культура інтелігенції повинна ґрунтуватися національно-релігійна самосвідомість.

Звісно, це умовна шкала: можливо, Є. Сверстюк змінив би порядкові номери вирізнених констант і щось би скоригував. Однак така систематизація основних тез дає уявлення про ті засади, що він їх сповідував у своїх працях та вчинках.

Апологет точних визначень і диференційованих підходів, в основі чого завжди лежить імператив істинних цінностей, Є. Сверстюк чітко визначає специфіку української інтелігенції, заґрунтовуючи її в поняття офірності: «Офірність української інтелігенції стала наче неодмінною умовою її духовного самозбереження. І коли вона втрачала цю

рятівну офірність, то, по суті, переставала бути українською. Національний обов'язок став для неї цементуючим і стояв навіть попереду творчого обов'язку. Вона була голосом мільйонів «рабів незрячих, гречко-сіїв». І це була велика важка місія – бути голосом. Часто голосом, що волає в пустелі» [12, с. 216]. Ця тема звучала з виступів і публікацій Є. Сверстюка переважно в контексті, де проблема російської інтелігенції завжди виступала тлом, яке допомагає увиразнити різницю між інтелігенцією російською й українською (звертаючись при цьому для переконливості до відомого твору Д. Мережковського «Прийдешній хам»). Це стоується також теми російськомовної інтелігенції в Україні чи інтелігенції еміграційної. Але це тло дуже важливе: воно дає право порушити не лише проблему двомовності й України, а й наріжну для письменника проблему етичних та естетичних вартостей.

Різницю між українською й російською інтелігенцією Є. Сверстюк убачає, насамперед, у тому, що перша вийшла із середовища духовенства й «залишилась у християнській традиції навіть тоді, коли приставала до соціалістичних течій» [12, с. 212]. Для вирізнення тенденцій Є. Сверстюк залучає всі темпоральні зрізи персональної репрезентації української інтелігенції: тут і М. Драгоманов, і О. Потебня, і В. Вернадський, і брати Бердяєви, і В. Липинський, і В. Винниченко, і зовсім близькі у часі Б. Мозолевський і Л. Кисельов. І досить несподіване й цікаве спостереження: українська інтелігенція на процесі СВУ 1930 р. «перейняла позицію Гоголя», проводячи лінію спадкоємності демократії від старогромадівців до сьогодення [12, с. 212]. Указує він також на те, що народницька інтелігенція України й Росії також різна – за всієї подібності суспільно-політичного життя: «Скажімо, атеїзм російських так званих революціонерів-демократів українським аналогічним постатям був невластивий, як невластивою була й фанатична ідеологія. На українському ґрунті вона вросла в позитивне життя, в національно-просвітню роботу, і шапка революційного демократа на неї не налазила» [15, с. 36]. І ще одне міркування: «Загальноісторичний образ української інтелігенції своєрідний: вона майже ніколи не була зацікавлена в політичній ідеї чи доктрині. Вона брала на себе невдячну місію пророка, будителя і просвітителя народу, і дотик до рідної землі завжди давав їй силу, як Антеєві...» [12, с. 213] (див. про це детальніше: [1]).

У період національного відродження України початку 1990-х рр. Є. Сверстюк уважав одним з основних завдань української інтелі-

генції «вироблення національного мислення на зміну стереотипно-імперському мисленню», наголошував на потребі культивувати в собі культуру й гідність, звертатися до джерел, не цураючись «інтелектуальних зусиль і дисциплінованої роботи» застерігав від націоналістичної фразеології, підміни понять, релятивізму цінностей, фарисейства [12, с. 214; 11]. Ключовими словами в цій духовній роботі називав *справжність* і *якість*. Саме такі якості, а ще опозиція до влади, дають право інтелектуалам, на думку Є. Сверстюка, належати до духовної аристократії. Не даючи спеціальних визначень, він усе ж таки чітко розрізняв поняття «інтелігенції» та «еліти», ставлячи знак рівності між елітою й духовною аристократією, а тими маркерами, які дають підставу зараховувати чи не зараховувати представника інтелігенції до еліти, називає вибір і свободу, що уможлиблюють перебування в постійній опозиції до влади. Зрештою, його міркування були близькими до визначень фахівців-політологів: «...Елітою автоматично не стають і ті, хто зосереджує в своїх руках велику владу: влада не дає елітарності, а тільки владу. Еліти є закономірним результатом саморозвитку соціальних груп і їх вивершенням, є розумом, волею й сумлінням груп і нації в цілому» [4, с. 84].*

Ще в 1979 р. І. Кошелівець у передмові до «Вибраного» Сверстюка писав, що «нових відродженців, як судитиметься їм появиться ще раз, дивуватиме скромність [...]; і ще більше – шляхетність його натури, чисте душевне тепло, яке, недоторкано збережене в оточенні номенклатурних монстрів, випромінюється з кожного написаного ним

---

* Аби розставити акценти, потрібно розібратися, що ж насправді криється за поняттям *інтелігенції* і чи тотожне воно поняттю *еліти*. Як зазначає В. Малахов, між ними є суттєва відмінність, що стосується ставлення цих суспільних категорій до влади. *Еліта* – від лат. *eligo* означає «висмикую», «вириваю», «обираю», *інтелігенція* – від лат. *lego* так само «вириваю», «виймаю», однак у поєднанні з *intel* (= *inter*), що означає «між», «поміж», що передбачає «встановлення зв'язків між обраними», останнє ж становить «суть розуміння, як духовної здатності» [8, с. 30]. Тож якщо *еліта* «від самого початку передбачає того, хто її обирає, за самим характером свого формування визначається залежністю від нього», то *інтелігенція* – «така «мисляча субстанція», яка, сказати б, прослизає між пальцями висмикувача-формотворця, претендуючи на самостійне структурування буття» [8, с. 30]. Ключові поняття в цьому визначенні сучасного філософа – «мисляча субстанція» і «самостійне структурування буття» – і вони ж можуть залишатися ключовими в інтерпретації Сверстюкового дискурсу теми української інтелігенції.

рядка» [6, с. 5]. Усвідомлення власної месійності диктує й відповідний стиль. Людина стилю, Є. Сверстюк, у своїй творчості цілком відповідав означенню Ж. Дерріди, котрий наголошував, що питання стилю – це «завжди питання про витончений предмет» [2, с. 35]. Витонченість теми диктує й витончений стиль Є. Сверстюка, котрому часто вдавалося першим увиразнити в думці й слові те, чого ми ще й не помічали чи не відчували, тобто, скориставшись висловом самого письменника з приводу таланту Тичини й Толстого, «схопити невловиме й вирізьбити форму». Лаконічно-тезисний виклад матеріалу, ущільнений до краю, коли за кожним реченням – передумане, виважене, осмислене, вивірене з життям, забарвлений самоіронією, ішов від переконання писати лише про те, що «чорно знаю серцем». Воно й формувало стиль тез, афористичність, тяжіння до узагальнень, що визначає його непоступливий ідеалізм та конструктивний «критичний пафос». За спостереженням М. Коцюбинської, якщо брати його доробок, систему поглядів як цілісність, «не можна не помітити, що максималізм у нього щасливо поєднується (особливо в останні роки) зі зваженістю» [5, с. 4].

У книжці «Гоголь і українська ніч» є така фраза: «Перед тим, як попрощатися з Гоголем, хочу залишити ключ до теми» [10, с. 243]. Тож оці мої спостереження – лише ключ до великої теми «Сверстюк і українська інтелігенція». Заповітом Є. Сверстюка залишаються вистраждані протягом усього творчого шляху слова: «Народ, може, як ніколи чекає на людей мовчазного обов'язку й діяльної любови. І за цими ознаками він упізнаватиме свою справжню інтелігенцію» [12, с. 216]. Сьогодні, мабуть, як ніколи раніше, ці слова є актуальними: за ними стоїть наше майбутнє.

Список використаних джерел

1. Бичко А., Бичко І. Феномен української інтелігенції: спроба екзистенціального дослідження / А. К. Бичко, І. В. Бичко. – Дрогобич, 1997. – 115 с.
2. Дерріда Ж. Питання стилю / Жак Дерріда ; пер. з аскр. Л. Гармаш // Філософська думка. – 2004. – № 6. – С. 35–50.
3. Дискуссия Поля Рикера с российскими исследователями / Рикер Поль. Герменевтика. Этика. Политика. – М. : [б. и.], 1995. – С. 91–127.
4. Канак Ф. Суверенітет народу і його доступ до влади: інтелігенція й еліта між народом і урядом // Федір Канак // Сучасність, 2000. – №2. – С. 68–88.
5. Коцюбинська М. «Панове, де ваші шпаги?» / Михайлина Коцюбинська // День. – 2009. – 13 жовт. – № 183. – С. 4.
6. Кошелівець І. Переднє слово / Іван Кошелівець // Сверстюк Євген. Вибране / Упоряд. І. Кошелівця. – Мюнхен: Сучасність, 1979. – С. 3–6.

7. Луцький Ю. Листування з Євгеном Сверстюком / Юрій Луцький. – Балтимор ; Торонто : Смолоскип, 1992. – 90 с.
8. Малахов В. Еліта та інтелігенція в сучасному українському суспільстві / В. Малахов // Володимир Малахов. Право бути собою. – Київ : Дух і літера, 2008. – 336 с.
9. Райс. Е Присмерк інтелігенції/Емануїл Райс//Сучасність. – 1966. – Ч. 1. – С. 40–58.
- 10.Сверстюк Є. Гоголь і українська ніч / Євген Сверстюк. – Київ : ТОВ «Клію», 2013. – 328 с.
- 11.Сверстюк Є. Духовні джерела відродження / Євген Сверстюк. Блудні сини України. – Київ : Тов-во «Знання» України, 1993. – С 46–50.
- 12.Сверстюк Є. Народження української інтелігенції / Євген Сверстюк. На святі надій : вибране. – Київ : Наша віра, 1999. – С. 208–216.
- 13.Сверстюк Є. Шевченко і час /Євген Сверстюк. – Київ : Воскресіння, 1996. – 160 с.
- 14.Сверстюк Є. Шевченко понад часом / Євген Сверстюк. – Київ ; Львів : ТМА «Терен» – ТОВ Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2011. – 280 с.
- 15.Тарнашинська Л. Євген Сверстюк: «Ядро духовної аристократії завжди в опозиції / Людмила Тарнашинська. Закон піраміди: діалоги про літературу та соціокультурний клімат довкола неї. – Київ : Пульсари, 2001. – С. 34–41.
- 16.Тарнашинська Л. Категорія ідеального як художня та життєва практика: Євген Сверстюк // Людмила Тарнашинська. Українське шістдесятництво: профілі на тлі покоління (Історико-літературний та розкриваються аспекти) / Людмила Тарнашинська. – Київ : Смолоскип, 2008. – С. 216–247.

References

1. Bychko A., Bychko I. *Fenomen ukraïnskoï inteligencii: Sproba ekzysencialnogo doslidzhennja* [The phenomenon of Ukrainian intelligentsia: An attempt of existential studies]. Drogobych, 1997, 115 p. (In Ukrainian).
2. Derrida Zh. *Pytannja stylju* [A matter of style]. 2004. no. 6, pp. 35–50. (In Ukrainian).
3. Riker P. *Diskussija Polja Rikera s rossijskimi issledovateljami* [Discussion between Paul Riker and Russian researchers]. In: *Germenevtika. Jetika. Politika*. Moscow, 1995, pp. 91–127. (In Russian).
4. Kanak F. *Suverenitet narodu i jogo dostup do vlady: inteligencija j elita mizh narodom i urjadom* [The sovereignty of the people and their access to power: the intelligentsia and the elite among the people and government]. 2000, no. 2, pp. 68–88. (In Ukrainian).
5. Kocjubynska M. «*Panove, de vashi shpagy?*» [Gentlemen, where are yours swords?]. 2009, no. 183, 4 p. (In Ukrainian).
6. Koshelivec I. *Perednje slovo* [Foreword]. In: *Sverstjuk Jevgen. Vybrane*. Munich, 1979, pp. 3–6. (In Ukrainian).
7. Luckyj Ju. *Lystuvannja z Jevgenom Sverstjukom* [Correspondence with Eugene Sverstyuk]. Baltimore-Toronto, 1992, 90 p. (In Ukrainian).

8. Malahov V. *Elita ta inteligencija v suchasnomu ukrainskomu suspilstvi* [Elite and intelligentsia in the modern Ukrainian society]. In: *Pravo buty soboju*. Kiev, 2008, 336 p. (In Ukrainian).
9. Rajs E. *Prysmerek inteligencii* [Twilight of the intelligentsia]. *Suchasnist*, 1966, issue 1, pp. 40–58. (In Ukrainian).
10. Sverstjuk Je. *Gogol i ukrainska nich* [Gogol and Ukrainian night]. Kiev, 2013, 328 p. (In Ukrainian).
11. Sverstjuk Je. *Duhovni dzherela vidrozhennja* [The spiritual revival sources]. In: *Bludni syny Ukrai'ny*. Kiev, 1993, pp 46–50. (In Ukrainian).
12. Sverstjuk Je. *Narodzhennja ukrainskoi inteligencii* [The birth of Ukrainian intelligentsia]. In: *Na svjati nadij: Vybrane*. Kiev, 1999, pp. 208-216. (In Ukrainian).
13. Sverstjuk Je. *Shevchenko i chas* [Shevchenko and time]. Kiev, 1996, 160 p. (In Ukrainian).
14. Sverstjuk Je. *Shevchenko ponad chasom* [Shevchenko over time]. Kiev-Lviv, 2011, 280 p. (In Ukrainian).
15. Tarnashynska L. *Jevgen Sverstjuk: «Jadro duhovnoi arystokratii zavzhdy v opozycji* [Jevgen Sverstjuk: The core of spiritual aristocracy always in opposition]. In: *Zakon piramidy: Dialogy pro literaturu ta sociokulturnyj klimat dovkola nei*. – Kiev, 2001, pp. 34–41. (In Ukrainian).
16. Tarnashynska L. *Kategorija idealnogo jak hudozhnja ta zhyttjeva praktyka: Jevgen Sverstjuk* [Category of ideal as an artistic and life practice: Eugene Sverstyuk]. In: *Ukrainske shistdesjatnyctvo: profili na tli pokolinnja (Istoryko-literaturnyj ta poetykalnyj aspekty)*. Kiev, 2008, pp. 216–247. (In Ukrainian).

Людмила Тарнашинская. Между идеализмом и «критическим пафосом»: Евгений Сверстюк о феномене национальной интеллигенции. В статье рассмотрено проблему «Евгений Сверстюк и украинская интеллигенция». Очерчено парадигму его этического идеализма и специфику «критического пафоса», в основе которых лежит триада ренессансных доминант: достоинство – совесть – вера. раскрывается основная миссия и задачи в период национального возрождения, основные черты национальной интеллигенции: ответственность, самопожертвование, бескорыстие, следование традиции христианства, преемственности рода, оппозиционности к власти. Прослежено также, как интерпретировал Е. Сверстюк разницу между украинской и русской интеллигенцией. Связующим звеном между тезисами писателя выступает понятие П. Рикера «обмен памятью».

Ключевые слова: интеллигенция, элита, духовная аристократия, идеализм, «критический пафос», ответственность, достоинство, совесть, вера, традиция, память.

Liudmyla Tarnashynska. Between Idealism and “Critical Pathos”: Yevhen Sverstiuk about the Phenomenon of National Intelligence. The article considers the problem of “Yevhen Sverstiuk, and the Ukrainian intelligentsia”. Defined the paradigm of the ego’s ethical idealism and the specificity of “critical pathos”, which

are based on the triad of the Renaissance dominants: virtue – conscience – faith. Reveals the basic mission and objectives during the period of the national revival, basic features of the national intellectuals: responsibility, sacrifice, unselfishness, adherence to Christian traditions, the continuity kind of opposition to power. Also traced, as interpreted by E. Sverstyuk the difference between the Ukrainian and Russian intelligentsia. The link between the thesis writer acts witnesses P. Ricker “sharing memory”.

Key words: the intelligentsia, the elite, the spiritual aristocracy, idealism, “critical emotion”, responsibility, dignity, conscience, belief, tradition, memory.

Стаття надійшла до редакції 11.01.2016 р.

УДК 82.161.2-4.09(477.82):323.14

Ольга Яблонська

Категорія національної ідентичності в есеїстиці Є. Сверстюка

У статті на матеріалі есеїстики Є. Сверстюка досліджено особливості тлумачення концептуального поняття національної ідентичності. До аналізу залучено тексти видань «Собор у риштованні» (1970), «Блудні сини України» (1993), «Не мир, а меч» (2009), а також листування з Ю. Луцьким 1980 рр.

З’ясовано, що публіцист розглядає категорію національної ідентичності в контексті суспільно-політичних і культурологічних проблем. На думку Є. Сверстюка, основоположну функцію виконує категорія національної пам’яті.

Закцентовано на антропоцентричному баченні Є. Сверстюка поняття національної ідентичності. Зауважено, що система національних поглядів філософа та публіциста ґрунтується на проблемі внутрішньої свободи людини, людської гідності, духовно вільної людини, – основи, на якій формується національна гідність.

Ключові слова: національна ідентичність, національна пам’ять, есеїстика, інтелігенція, література, антропоцентризм.

Есеїстика Є. Сверстюка – насамперед предмет дослідницької уваги журналістикознавців (Л. Лисенко, Г. Кушнір та ін.). Привертають увагу спостереження Л. Тарнашинської про шевченкознавчі розвідки Є. Сверстюка, Л. Лавринович про лірику письменника й філософа та ін.

Найперше треба наголосити, що різножанрова творчість Є. Сверстюка – вираження світоглядних основ, міркування про засадничі морально-

етичні та суспільно-політичні поняття. Тому його і літературно-критичні статті, і есеїстика, і художня творчість можуть бути залучені для інтердисциплінарних досліджень. Мета статті – на матеріалі есеїстики Є. Сверстюка дослідити особливості тлумачення концептуального поняття національної ідентичності. До аналізу залучено тексти видань «Собор у риштованні» (1970), «Блудні сини України» (1993), «Не мир, а меч» (2009), а також листування з Ю. Луцьким 1980 рр.

Є. Сверстюк розглядає категорію національної ідентичності в контексті суспільно-політичних і культурологічних проблем. На його думку, основотвірну функцію виконує категорія національної пам'яті. В'язень сумління переконаний, що «наша історична пам'ять – це болюче питання» [Блудні, с. 38]. Він виводить поняття «стероризованої пам'яті» (тут і далі виділення в цитаті належить автору цитати. – О. Я.)» [2, с. 39], яке постало на основі нищення пам'яті роду / народу, страху не тільки перед сучасним і майбутнім, а й перед минулим. Доречно навести міркування Є. Сверстюка про систему нищення національного: «**НАША історична амнезія** – це не характер, а “школа”. Якщо особа або нація виживає лише завдяки мімікрії, якщо постійно, аби була наука іншим, підловлюють тих, що на голову вищі, якщо всевладна поліція полює спеціально на історичну пам'ять, навіть на історичну книжку, то чого дивуватись, що мало хто з молодих людей щось знає. Життя описується тільки платними державними істориками, а люди просто знизують плечима... Загнана в підсвідоме пам'ять вельми приблизна. Це сон про минуле.

Якщо навіть бідність і брак культури породжує безпам'ятність, то що ж тоді породжує спеціальне нищення культури й самих носіїв її? Антикультурність або “культурну революцію”... Одним із наслідків цієї революції є наступ грядущого хама на культуру й духовність – найвищий нігілізм заідеологізованого неуцтва, культ безпам'ятности як ознака льяльності та “ідейної чистоти”.

Найстрашнішим наслідком цієї рішучої етноцидної культури є втрата вартостей: колишні вартості розвінчано й знижено до нуля, сьогоднішні замітники піднесено до розмірів мильної бульбашки, і люди вже байдуже посміхаються над першими і другими. А байдушність – погашений вогонь душі. Він не освітлює й не допомагає розрізняти обличчя. Поле темряви шириться й захоплює ниву життя...» [2, с. 39].

Український дисидент і мислитель Є. Сверстюк підкреслює деструктивну роль імперського минулого. Ще в книзі «Собор у

риштованні» він писав: «Але пам'ятаймо, що нам історія просто на чолі записала всю обережність, пасивність, перечікування і лінь предків, і кожне нове покоління від колиски розплачується за це своєю долею і честю. І заново вибирає духовну спадщину наших дон-кіхотів серед намулу спадщини рабів» [4, с. 21]. Тому самоповага є надзвичайно важливою, бо дуже дає про себе знати «спадщина рабів». Втрата ж основ національної ідентичності неминуче призводить до посилення впливу сусідів, нема свого – значить бездумно береться чуже («Але чи не тому душа нікчемніє, що в ній перестає жити духовна сила і велич предків? Нидіючи, вона метушливо починає шукати легкого замітника дідівської спадщини і зупиняється, звичайно, на сусідській гармошці...» [4, с. 28]).

Є. Сверстюк розглядає взаємозв'язок понять особиста гідність і національна гідність: «Комплекс хамства – породження соціальне. Але чому ж воно так виразно виступає як явище серед національно вихолощених, духовно zdegradovanih українців? Не вмію цього інакше пояснити, як тим, що, позбавлені національної гідності та відповідальності за народну духовну спадщину, вони не мають на чому виробити почуття людської гідності. Від свого відстали і до чужого не пристали, ні гави, ні ворони, раз вони зневажили своє, то як вони можуть поважати чуже? Вони лише плащ – дешевий, зручний, а головне – готовий. Коли треба – то й з національною етикеткою» [4, с. 77–78].

Але є й інше минуле, минуле, яке не дало всім перетворитися в тип морально та соціально байдужої людини, в національно безлику масу. Є. Сверстюк роздумує: «Але минуле не зникає. Героїчно пролита кров не зникає. Вона трансформується в нову форму духовної енергії, породжує людину, яка має його виспівати. Минуле воскресає і розцвітає в генієві» [4, с. 39]. Важливими є ідеали свободи. Законірно, що Є. Сверстюк виокремлює роль Т. Шевченка в ідеалізації свободи, і особистої, і національної: «Дорого він (Т. Шевченко. – О. Я.) заплатив за ту славу – за “ідеалізацію минулого”...

Але від того часу воно почало оживати в народі і погрожувало породженням нового типу інтелігента, який замість “отечественної” історії вбиратиме в себе українську» [4, с. 40].

Є. Сверстюк наголошує на потребі розрізнення в категорії народності етнографічно-атрибутивного та внутрішнього, сутнісного, оснований на світоглядних засадах: «Назріла потреба осмислення

народности, бо в нас часом уявляють вершиною народности те, що створювалось під низькою кріпацькою стріхою на далеко полишеному за нами рівні культури. На тій народній творчості, в якій вирувала запорізька свобода духу, вирости великі таланти, які наклали на народ і на саму народність “свого духу печать”. Вони духовно злились з народом, навіки заглибившись у ньому совоім (друкарська помилка: своїм. – О. Я.) корінням, але вони підіймались до вершин людської думки, людської культури свого часу, не знаючи ніяких меж. Народність живе в тій безкомпромісній правдивості і тверезості погляду на життя, в глибокій задушевній пісні про те, чого людям бракує, за чим вони тужать, за що змагаються.

Вже в Нечуя-Левицького і Мирного немає й сліду тієї ідеалізації, з якої почав Квітка (і почав закономірно, з ентузіазмом першовідкривача), а в нас і досі солідні автори, буває, долають дистанцію між народом, вдаючись до ідеалізації замість об’єктивно досліджувати народний світогляд, мораль, естетику.

Народність у справжньому розумінні цього слова повинна задавати високий тон нашій літературі, а не освячувати невибагливість» [4, с. 104–105]. В українській літературі, на думку Є. Сверстюка, «Леся Українка справді породження шевченківського духу, його безкомпромісності й безоглядності» [4, с. 106]; «Леся Українка підносила до найвищої клясової і національної гордості, не сумісною з будь-якою формою примирення з невольничою дійсністю, з невольничою кволістю тих, що добросовісно служили і... плакали, особливо в шинку» [4, с. 109].

Розглядаючи суспільно-політичні складники проблеми національної ідентичності, Є. Сверстюк простежує спадкоємність тоталітарної системи СРСР, перейнявши нищення основ нації від імперської Росії. Дисидент радянського часу вважає, що навіть «миколаївська казарма для перетворення материних синів у блудних синів була примітивним моделем. Використавши військово-поліцейський досвід імперії, більшовики організували тотальний експеримент – перетворення особи в слугу держави і відчуження особи від дому отця свого. Вони створили імперію блудних синів, які могли тільки потаємно мріяти про повернення в рідний дім» [2, с.14].

Є. Сверстюк наголошує, що репресивна машина СРСР зруйнувала те, що було найбільш іманентним для України та українців: **«Нація в основному селянська, Україна найбільшим своїм багатством**

вважала землю» [2, с. 33], але нищення господаря на землі, колективізація, організація голодоморів обумовили те, що «земля раптом утратила силу в ледачих руках» [2, с. 33]. «**Нація, багата талантами**, Україна втратила в тифозні революційні роки від куль окупантів багато інтелігенції» [2, с. 34], згодом – процес над СВУ, сталінські репресії, політика переслідування дисидентів. «**Нація релігійна**, з величезними традиціями релігійно-національної визвольної боротьби» [2, с. 34], руйнується антихристиянською ідеологією. Такі процеси сформували тип блудних синів України – «вирваних з коренем, національно неприкаяних і збайдужілих, позбавлених спадку традиції дітей жорстокого віку – дітей імперії» [2, с. 12]. СРСР як новітня імперія породила «людину відчужену. Це не рідна матір, яка береже і плакає свій рід, а мачуха, яка потребує слуг.

Вона породжує блудних синів, готових служити за законами й правилами, а не жити за заповідями Господніми і заповідями батьків» [2, с. 13]. Українцям в імперії відводилася роль сировини й будівельного матеріалу, тому було винищено інтелігенцію, інтелектуального й духовного лідера нації [2, с. 14]. Блудних синів «єднає бездомність і відсутність святини», а також негативні гасла: «“Геть традицію! Геть сім’ю і власність! Геть національні почуття!”» [2, с. 14]. У них вихолощені високі ідеали честі, порядності, національної гідності. Блудний син «інтегрує їх в “ідейність і беззавітну відданість”, а ці дешеві замітники моралі нічого не вимагають від особи, крім послуху і вгадування» [2, с. 14]; плакається «ідейний нігілізм», який «у моральному підґрунті зійшовся з побутовим БЛАТНИМ нігілізмом» [2, с. 15]. Змінилися й соціально-моральні засади «Блудний син став позитивним героєм часу. [...]».

Народ боявся таврувати яничарство, назване партійною принципівістю.

В цій лябораторії державного терору витворено тип блудного сина у себе вдома. Знеохочений до рідного дому, він обминає його і йде на знадливі вогні у вікнах чужого дому. Маса, уражена байдужістю і апатією, – найважчий результат комуністичного виховання і перевиховання» [2, с. 15].

Є. Сверстюк узагальнює: «Взагалі людина з втраченою національністю і традицією є людина травмована, часто закомплексована. Вона приховує комплекси неповноцінності і прагне компенсації» [2, с. 16]; «асиміляція є болісним експериментом над людиною і над народом.

Асимільований втрачає, як правило, краще із своєї успадкованої нації і бере гірше, поверхове – з чужої» [2, с. 16]; «блудні сини України – це часто пропаша сила не лише для України, а взагалі суб'єкт напівкультури» [2, с. 18].

Будучи переконаним у силі духу й інтелекту, Є. Сверстюк значну увагу присвячує висвітленню ролі української інтелігенції. Він упевнений, що інтелігенція має бути відповідальна за нищення морально-етичних цінностей народу: «Але історія неминуче поставить нашій інтелігенції головне питання: що ви витворили для свого народу на зміну настирливій агітації проти релігійних вірувань і обрядів, старих звичаїв, традицій і свят – тобто всього того, що колись мусів перш за все поважати чужинець, коли хотів показати свою повагу до народу?» [4, с. 75]. В есе «Інтелігенція як самоусвідомлення нації» (книга «Не мир, а меч») Є. Сверстюк написав про кволу інтелігенцію, яка «йшла за течією» [3, с. 41], та про псевдоінтелігенцію, яка «не йшла нікуди» [3, с. 41]. Це та інтелігенція, яка «забула свою головну дорогу – дорогу шукання істини. Істини свого народу, своєї традиції, самопізнання і самоствердження на висхідній дорозі, що веде на гору – чи Сінай, чи Голготу, чи Сізіфову гору. Здається, нині інтелігенція звично обминає високі гори і радіє вже з того, що мусить котитися вниз» [2, с. 82].

У сучасному світі, упевнений публіцист і мислитель Є. Сверстюк, інтелігенція має виконати своє призначення: «Інтелігенція за самою своєю природою покликана захищати принципи і вищі вартості, представляти національні інтереси. Вона переймає естафету етичного ідеалізму і стоїть у вічній опозиції до самовдоволеної бюрократії, чії вартості розмінні й минущі. Вона усім єством обстоює та підносить ті вартості, за які платять життям» [3, с. 41]; «важливим показником рівня інтелігенції є її причетність до піднесення ваги духовних вартостей, релігійних святинь зокрема» [3, с. 42]; «українська інтелігенція несе місію підіймати моральний дух народу, культивувати ясний і тверезий погляд на себе і на народ» [3, с. 44]; «інтелігенція має відродити цю культуру духовного життя» [3, с. 44].

Є. Сверстюк вважає наївною думку обивателя про те, що проголошення Акта незалежності України 1991 р. – мирний здобуток сучасників, майже дармовий дарунок історичної долі; мовляв, розвал СРСР обумовив створення самостійної України. Дисидент радянського часу наголошує, що незалежність нашої держави – наслідок державотворчих шукань багатьох поколінь українців.

Є. Сверстюк вірить у здоровий глузд українського народу, адже «в час, коли українська інтелігенція пішла в тюрми або на службу, єдиний, хто тримався опозиційно, був здоровий глузд народу» [2, с. 44–45]. Мислитель простежує його глибокі традиції та закономірну спадкоємність: «Наші історичні літописи – це теж голос здорового глузду народу, що утверджує вищі цінності над минущими.

Сковорода – голос українського національного ества – був популярний у народу, незважаючи на книжну мову. Народ співав його пісні. Малий Тарас переписував їх... Потім він сам став голосом українського здорового глузду, що підніс духовні цінності й національні святині – над усі офіційні імперські авторитети та позолочені цінності і над усі модні віяння часу. І Шевченко, і Гоголь виділялись у сузір'ї великих талантів Росії тим, що не наслідували великих світил, а заговорили голосом України, сповненим любови і віри.

Традиції Шевченка – традиції здорового опозиційного духу – проходять червоною ниткою через усю українську культуру, як її живий нерв. Ними наповнено все живе, що пробилось крізь тотальну цензуру радянського часу» [2, с. 45]. Усю важливість глибини життєдайної народної віри має осягнути інтелігенція, інакше «вона приречена на вегетацію та імітацію» [2, с. 45].

Серед ключових складників проблеми національної ідентичності – і роль митців слова у формуванні цього поняття. «Від митрополита Іларіона та літописця Нестора – до Сковороди, кирило-методіївців, Гоголя і Шевченка. Культурної ниви, яка є нашою і призначеною нам. Всі ці постаті стали великими, ставши біля великої і вічної істини, яка їм світила, підносила їх, підказувала міру, уміркованість, своєчасність...» [2, с. 42]. Т. Шевченко ж, на думку філософа й публіциста, «пізнав, висловив і вистраждав життям нашу істину, наш підхід до вселюдських ідеалів» [2, с. 42].

Для Є. Сверстюка Т. Шевченко – взірець національної ідентичності, великої національної сили. «Вершини світової історії – це чудеса високої святої віри, яка “гори ворухить”. Феномен Шевченка – це і є породження цієї віри» [2, с. 55].

Як людина, яка сповідує високі християнські ідеали, Є. Сверстюк насамперед розвінчує стереотип сприйняття Т. Шевченка революціонером-атеїстом: «Шевченко був апостолом любови – тієї самої, єдиної любови до народу, на яку здатні великі. Його спопеляючий вогонь ненависти був крайнім виявом, спалахом цієї ж любови – бунтом

людського єства, реакцією на наругу, але ніколи – закликом до помсти та розподілом чужого майна!» [2, с. 59].

Т. Шевченко як провідник нації «благословляє на подвиг любови і добра, а не на саме ширення українського слова, що він будить не просто національну свідомість, а почуття національної гідности, тієї спокійної гідности, яка завжди жила в народі, і тієї духовної культури, яка нам давала моральну перевагу над ворогами нашими. Шевченко не вербує гарячих рабів-неофітів, а збирає спадкоємців нашої традиції, справжніх господарів нашої землі, і благословляє на чесну боротьбу, на подвижництво, на сміле слово і світлі вчинки, на діяльну небагатослівну любов» [2, с. 59–60].

Розмірковуючи над значенням Т. Шевченка, дослідник звертається і до проблеми М. Гоголя. У листі до Ю. Луцького від 26.02.1983 р. він пише: «Роздвоєність, я гадаю, це взагалі фатум людини на Землі під Небом, і тільки обдаровані високою вірою і любов'ю досягають цільності. Потім, на землі є такі закляті місця, на яких людина, пристосовуючись, неминуче роздвоюється, якщо у неї є сильний інстинкт самозбереження і якщо в ній нема Великого Бога понад усе. Гоголів Бог був заземлено православним, Шевченків – навпаки, реформаторським» [1, с. 55].

Часто, аргументуючи свою думку, Є. Сверстюк акцентує на українському елементі в декабристському русі (К. Рилєєв, С. Волконський та ін.), підкреслює роль сатири М. Салтикова-Щедріна, захоплюється вираженням національної ідеї в поезії П. Грабовського, культивує на полі честі Лесі Українки... Публіцист і літературний критик залишив глибокі соціально-психологічні спостереження над різноплановою літературою радянського часу. Проза М. Хвильового, доля П. Тичини (з одного боку, автор тексту «Скорбна мати», а з іншого – «маніфест самозречення поета “Партія веде!”», надрукований у газеті “Правда” 1933 року, на півстоліття став програмою виховання духовного і національного самозречення» [2, с. 21]), процес над СВУ, академізм С. Єфремова-літературознавця і моральний максималізм С. Єфремова-людини, родина Зерових, шістдесятники, «Собор» О. Гончара («Лободизм ввійшов у практику і навіть у теорію “розвиненого соціалізму”» [2, с. 89]), поезія В. Стуса та міфологізація його постаті... Є. Сверстюк влучно узагальнює: «Що порядний письменник “все життя вичавлював з себе раба”, а непорядний – маскував у собі

раба... Що це викорчовування *віри предків, національної гідності* та рис *індивідуальності* чимось нагадує тиху кастрацію...» [2, с. 83].

Мислитель, дисидент і публіцист Є. Сверстюк переконаний, що пріоритетним має бути плекання духовної основи. У тексті із символічною назвою «Перебудова Вавилонської вежі» він пише: «Зараз торкаюся руїн, уламків та кісток лише для того, щоб приблизно уявити атмосферу, в якій виростили нинішні дідусі та бабусі, що традиційно несли духовну атмосферу і своєю чистотою та добротою утверджували в дітях християнські начала. Що від шевченківських дідусів уціліло в наших сучасниках, які пройшли вогонь і мідні труби?»

Тільки на цьому тлі можна сьогодні ставити питання про релігійний елемент у свідомості сучасної творчої інтелігенції. І то з неодмінною поправкою: що з цього елемента могло пройти через цензуру?» [2, с. 85–86].

Закономірно, що Є. Сверстюк наголошує на значній ролі християнства: «Нині нам потрібен храм для науки мудрости. Не та казенна церква, яка повторює стиль і навіть жаргон партійно-бюрократичного апарату. Народові потрібна справжня церква Христова, українська – і православна, і католицька, і протестантська. Потрібен священник-подвижник, добрий учитель, священник-патріот, народній вихователь і лідер. Бо недуги духовні облягли нас ще більше, ніж фізичні. Морально ми геть занедбані...

Нам потрібна література, яка будить “дух, що тіло рве до бою”. Нам потрібна нова школа, передусім для армії вчителів – учорашніх слухняних агітаторів» [2, с. 49]; «місія нашої відродженої Церкви важка: відроджувати словом і особливо ділом християнську етику» [2, с. 64]. «Серед багатоголосся політиків та політиканів, крішнаїтів, неопоган і балакунів про “духовність” має виділитися голос високої гідности священника, доброго пастиря. Такий голос, до якого б мали прислухатись і парафіяни, і влада. Прислухатися до нього, а не йому прислухатися до влади» [2, с. 74].

Є. Сверстюк демонструє антропоцентричне бачення поняття національної ідентичності. Він вважає, що його ґрунтом має бути внутрішня свобода людини, людська гідність, духовно вільна людина. Адже головна криза сучасності – це криза людини. «...духовні цінності здатна нести тільки міцна, вироблена індивідуальність. Та самий інстинкт життя повинен навертати кожного до джерела любови, бо любов – то є сутність світу» [2, с. 108], – наголошує публіцист. І

саме християнство, уважає Є. Сверстюк, має виконати в цьому плані велику місію: «Без Бога – правда, честь і сама особа непотрібні... Моральні цінності – недійсні. Там починається інша, свавільна гра, гра без правил. Дай нам, Боже, здобутися ще на один урок: відживлення змученої занедбаної душі. І дожити до свята духовного єднання з усім світом» [2, с. 108].

В есе «Про національну честь» Є. Сверстюк констатує відсутність у Конституції України понять національна честь, совість, сором, самоповага, правдомовність – категорій, без яких «і людини нема» [3, с. 29]. У посткомуністичному суспільстві велика проблема з поняттям національної честі. Водночас Є. Сверстюк зауважує здорову суспільну тенденцію: «В народі є туга за справжніми патріотами [...]» [3, с. 31], він вірить, що «національна ідея спрацює, бо вона живе в народі на глибині підсвідомого» [3, с. 46].

Отже, проблема національної ідентичності в есеїстиці Є. Сверстюка – одна із ключових, яка пов'язана з поняттям національної пам'яті, ролі інтелігенції, призначення християнства та ін. Серед зауважених проблем, які потребують осмислення, – національні ідеали українських письменників в інтерпретації Є. Сверстюка.

Список використаних джерел

1. Луцький Ю. Листування з Євгеном Сверстюком / Ю. Луцький. – Балтимор ; Торонто : Укр. незалеж. вид-во «Смолоскип» ім. В. Симоненка, 1992. – 89 с.
2. Сверстюк Є. Блудні сини України / Є. Сверстюк. – К., 1993. – 256 с.
3. Сверстюк Є. Не мир, а меч: есеї / Є. Сверстюк. – Луцьк : ВМА «Терен», 2008. – 500 с.
4. Сверстюк Є. Собор у риштуванні / Є. Сверстюк ; передм. М. Антоновича. – Париж ; Балтимор : Перша укр. друк. у Франції ; Укр. вид-во «Смолоскип» ім. В. Симоненка, 1970. – 173 с.

References

1. Lutskyi Yu. Lystuvannia z Yevhenom Sverstiukom [Correspondence with E. Sverstyuk]. Baltymor, Toronto, 1992, 89 p. (in Ukrainian).
2. Sverstiuk Ye. Bludni syny Ukrainy [The Prodigal children of Ukraine]. Kiev, 1993, 256 p. (in Ukrainian).
3. Sverstiuk Ye. Ne myr, a mech [Not peace, but a sword]. Lutsk, 2008, 500 p. (in Ukrainian).
4. Sverstiuk Ye. Sobor u ryshtovanni [Cathedral of scaffoldings]. Paryzh, Baltymor, 1970, 173 p. (in Ukrainian).

Ольга Яблонская. Категория национальной идентичности в эссеистике Е. Сверстюка. В статье на материале эссеистики Е. Сверстюка исследованы

особенности толкования концептуального понятия национальной идентичности. К анализу привлечены тексты изданий «Собор в лесах» («Собор у риштованні») (1970), «Блудные сыны Украины» («Блудні сини України») (1993), «Не мир, а меч» («Не мир, а меч») (2009), а также переписка с Ю. Луцким 1980 гг.

Выяснено, что публицист рассматривает категорию национальной идентичности в контексте социально-политических и культурологических проблем. Как считает Е. Сверстюк, основоположную функцию исполняет категория национальной памяти.

Отмечено, что Е. Сверстюк подчеркивает деструктивную роль имперского прошлого. Акцентируется на видении исследователем преемственности тоталитарной системы СССР. Выделена его акцентация советского периода как этапа уничтожения основ нации (голодомор, сталинские репрессии, антихристианская идеология, «блудные сыны Украины»). Подчеркнуто историко-философское понимание Е. Сверстюком независимости Украины 1991 г. как следствия государственных исканий поколений.

Значительное внимание уделено видению Е. Сверстюком сущности украинской интеллигенции.

Подчеркнуто, что для Е. Сверстюка Т. Шевченко – образец национальной идентичности. В эссеистике выделена также проблема Н. Гоголя, роль сатиры М. Салтыкова-Щедрина, наследия П. Тичины, шестидесятников и др.

Акцентируется на антропоцентрическом видении Е. Сверстюком понятия национальной идентичности. Подмечено, что система национальных взглядов философа и публициста основана на проблеме внутренней свободы человека, человеческого достоинства, духовно свободного человека, – почвы, на которой формируется национальное достоинство.

Ключевые слова: национальная идентичность, национальная память, эссеистика, интеллигенция, литература, антропоцентризм.

Olha Yablonska. Category of National Identity in E. Sverstyuk's Essays. In the article on the material E. Sverstyuk's essays is researched conceptual interpretation of the concept of national identity. To analyzing are involved texts of books «Cathedral of scaffoldings» («Собор у риштованні») (1970), «The Prodigal children of Ukraine» («Блудні сини України») (1993), «Not peace, but a sword» («Не мир, а меч») (2009) and also correspondence with Y. Lutskyi 1980-s years.

It was found that the writer considers a category of national identity in the context of socio-political and cultural problems. According to E. Sverstyuk, the main function plays a category of national memory.

It is noted that E. Sverstyuk emphasizes the destructive role of imperial past. It is noted on the researcher's vision the continuity of totalitarian system of the Soviet Union. E. Sverstyuk has determined accentuation, that Soviet period was a stage of destroying the foundations of the nation (holodomor, Stalin's repression, anti-Christian ideology, “wandering children of the Ukraine”). It is highlighted historical and philosophical understanding of E. Sverstyuk Ukraine's independence on 1991 as a consequence of state-searching generations.

Special attention is devoted to E. Sverstyuk's vision of essence of Ukrainian intellectuals.

It is emphasized that for E. Sverstyuk T. Shevchenko is a model of national identity. In the essays also singled out the question of N. Gogol, satire part of M. Saltykova-Shchedrin, heritage of Tychnina, Sixties and others.

It is accented on anthropocentric vision of E. Sverstyuk concept of national identity. It is noted that the system of national views philosopher and essayist based on the problem of inner freedom, human dignity, spiritually free man – the soil on which formed national dignity.

Key words: national identity, national memory, essays, intellectuals, literature, anthropocentrism.

Стаття надійшла до редакції 15.03.2016 р.

УДК 007:304:070(091)

Максим Яблонський

«...спалах нового відродження нашої нації»: поети-шістдесятники в редакційній та журналістській діяльності Петра Волиняка (на матеріалі часопису «Нові Дні» першої половини 1960-х рр.)

У статті досліджено представлення творчості поетів-шістдесятників на шпальтах часопису «Нові Дні» (Торонто) в першій половині 1960-х рр. Наголошується, що редакційна та журналістська діяльності Петра Волиняка спрямована на формування об'єктивного уявлення про Україну, смислової наповненості інформаційної сфери діаспори.

Ключові слова: історія журналістики, шістдесятники, передрук, рекомендація, літературно-критична стаття, аналітична стаття.

Із відстані часу, 1991 р., Є. Сверстюк писав: «культурні сили Заходу повернулись до нас лицем уперше тоді, коли ми з'явилися без зброї на полі чести і явили належну офірність. І дали нам ім'я *в'язнів сумління*. Не розбірливий щодо колоніальних народів Захід став розрізняти українських в'язнів сумління за національністю, за іменами і трактувати з належною повагою, як своїх.

У дзеркалі Заходу шістдесятники вперше побачили історичну ролю, своє лице, намальоване на вічному полі боротьби за людину та

її права, за нерозмінні людські вартості (на імперських полігонах були тільки нумери об'єктів обстрілу та нумери кримінальних справ).

Ідеалісти Заходу (передусім українці) простягнули руку рідним, загубленим у казково злому чужому світі. І опозиційна Україна відчула із Заходу світлову смугу тепла і любови, яка єднає світ» [11, с. 32].

Рецепція нового явища на Заході, спочатку літературно-мистецького, а згодом – ідеологічного, постала на інформаційному ґрунті, підготовленому періодикою. Перед появою книжкових видань творів Л. Костенко (1969), В. Стуса (1970, 1977), І. Калинця (1971, 1975), М. Осадчого (1971, 1979), В. Симоненка (1973), І. Світличного (1977), В. Чорновола (1967), В. Мороза (1967, 1970, 1971, 1974, 1975, 1978), І. Дзюби (1968), Є. Сверстюка (1970, 1979) публікації художніх творів і літератури факту в кінці 1960 – на початку 1970-х рр. постали на сторінках таких часописів, як «Сучасність» (Мюнхен), «Український вісник» (Лондон), «Визвольний шлях» (Лондон). Одним із перших, хто інформував у вільному світі про нові, якісні зміни в духовному просторі радянської України ще в першій половині 1960-х рр., був Петро Волиняк (псевдонім Петра Кузьмовича Чечета (1907–1969)), який видавав у Торонто ще з 1950 р. український універсальний ілюстрований місячник «Нові Дні» (1950–1969).

Закономірно, що в радянській періодиці діяльність П. Волиняка зазнавала тенденційної критики. Варто згадати яскравий зразок такої ідеологічної публіцистики – статтю Трохима Львівського «Лицарі зради і шахрайства» [8], опубліковану із жанровим уточненням «Лист з Америки», що мало би пояснити діаспорне походження автора. Очевидним є і те, що автор заховався за псевдонімом, який мав би підкреслити об'єктивну оцінку українського інформаційного простору вільного світу емігрантом із Західної України. Зокрема про редакційно-видавничу роботу П. Волиняка у статті наголошується на тому, що: «Цей добродій видає журнальчик “Нові Дні”, в якому як патентований націоналіст паплюжить усіх і вся, що від нього далеко. Нема такого радянського письменника, якого б він не облив помями [...]» [8, с. 111].

Редактор і видавець «Нових Днів», пропагуючи «погляд потреби “культобміну” з підсоветською Україною» [3, с. 220], приділяв значну увагу новинам як еміграційної літератури, так і літератури, створеної в радянській Україні. «Петро Волиняк до кінця свого життя твердо вірив навіть у збільшовизовану українську людину, боровся за її визволення всіма доступними йому засобами й тому не боявся

зустрічатись, дискутувати, переконувати й сваритись не лише з кожним культурним чи науковим діячем “звідтіля”, але й з тими, кого вважав на службі КГБ» [7, с. 24], – підкреслив М. Дальний.

Увага до художньої літератури П. Волиняка закономірна, оскільки сам пройшов шлях від письменницької праці до роботи журналіста й редактора: на початку 1930-х рр. дебютував у журналах «Молодий більшовик» та «Життя й революція»; в еміграційний період видав такі книги: «Земля кличе» (Зальцбург, 1946), «Під Кизгуртом» (Зальцбург, 1947), «Кубань – земля українська, козача...» (Буенос-Айрес; Зальцбрук, 1948).

У сучасному журналістикознавстві окремі публікації присвячені дослідженню редакційно-видавничої та журналістської діяльності П. Волиняка [12–14]. Мета нашої статті – на матеріалі часопису «Нові Дні» першої половини 1960-х рр. проаналізувати роль творчості поетів-шістдесятників у роботі П. Волиняка.

На початку 1960-х рр. П. Волиняк, маючи значний видавничий і журналістський досвід, вміло добирав до публікацій якісні художні тексти. Найбільше уваги редактор «Нових Днів» приділяє творчості Л. Костенко. Спочатку це було представлення одного тексту (протягом 1960 р.: «Перші кроки» (ч. 120); «Я виростала у лісах...» (ч. 122); «Я додому пишу» (ч. 123); «Кобзареві» (ч. 138/139); 1961 р. – «Крила» (ч. 143). Згодом, 1962 р., у рубриці «З нових поезій» (Квітень, ч. 147) П. Волиняк презентує такі твори Л. Костенко, як «Кобзареві», «Доля», «Біла симфонія», «Коли гончар спускає з круга...», «Є вірші – квіти...», «Зорі», «Ті, що народжуються раз у століття», «Комусь – щоб хліба скибка...», «Боюся екзальтованих подруг», «У жалобі ідейної висі...», «Дощі», «Летять на землю груші, як з рогаток...», передрукуючи з київської «Літературної газети» (від 26 січня 1962 р.). Публікацію поезій П. Волиняк супроводив рекомендаційним словом «Ліна Костенко» [10]. Редактор часопису насамперед акцентує на читацькому резонансі поезії молодій письменниці: «Ми маємо чимало листів, чимало всяких відгуків на її вірші, друковані зрідка в “Нових Днях”» [10, с. 1]. П. Волиняк подає короткі відомості життєвого і творчого шляху письменниці. Він наголошує, що «Поява в нашій поезії Ліни Костенко – черговий доказ молодости нашої нації» [10, с. 2], письменниця «від початку й до кінця є свіжою й цілком оригінальною появою в нашій поезії» [10, с. 2].

Показово, що в цьому ж числі часопису (1962 Квітень, ч. 147) передруковано літературно-критичну статтю Л. Новиченка «Пора змужніння», присвячену творчості Л. Костенко (з «Літературної газети» від 26 січня 1962 р.). П. Волиняк у вступному слові наголосив: «Статтю передруковуємо без змін і скорочень, щоб наші читачі уявили собі, як Ліну Костенко сприймають і оцінюють в Україні» [9]. Редактор «Нових Днів» вважає за потрібне звернути увагу читачів на те, «що до критика Л. Новиченка можна застосувати слова Ліни Костенко з її вірша “Доля”: він за свою долю в часи Сталіна “платив сумлінням”, був зразком сталінського партійного критика» [9]. Однак після смерті диктатора «він поспішно переключився – “наставив ніс за вітром” – і почав уже шукати в літературі не лише “партійної лінії”, а й людської думки та художньої вмінності й таланту» [9].

У вересневому числі (ч. 152) часопису за 1962 р. під загальною назвою «Ліна Костенко. З нових поезій» вміщено твори «Чумацький Віз», «Сьоме небо», «Все більше на землі поетів», передруковані з київського журналу «Вітчизна» (1962, № 7).

Вирізнив П. Волиняк і творчість молодого поета І. Драча. У березневому числі 1963 р. вміщено його симфонію «Смерть Шевченка». У цьому ж номері – стаття «Іван Драч» [1], яка опублікована без авторства, однак у виданні вибраних статей та оповідань П. Волиняка «Поговоримо відверто» (Торонто, 1975), що побачило світ вже після смерті автора, вона подана у списку статей, опублікованих протягом 20 років у часописі «Нові Дні» [6, с. 651]. Редактор «Нових Днів» представляє факти життєвого і творчого шляху письменника, виокремивши публікацію твору «Ніж у Сонці». П. Волиняк наголошує на популярності талановитого молодого автора як в Україні, так і поза її межами, зокрема в еміграційному середовищі. Зауваживши вплив Т. Шевченка, О. Довженка, П. Тичини, акцентує на самобутності таланту поета, а не на епігонстві: «Іван Драч – справжній новатор. Не лише формою (своїми поетично-образотворчими засобами), літературними жанрами своїх творів, а він новатор також і глибиною своєї поетично-філософської думки, своїм всеохопним поглядом на сучасне й минуле України. Можна б сказати, що Іван Драч – найсучасніший із наших сучасників» [1]. Примітним є висновок П. Волиняка про те, що «творчість молодих поетів в Україні свідчить про спалах нового відродження нашої нації» [1]. Редактор «Нових Днів» обіцяє знайомити читачів із їхніми текстами, зокрема й І. Драча.

Так, було здійснено передрук із харківського журналу «Прапор» твору І. Драча «Ода чесному боягузові» (1963, ч. 160). Із київського журналу «Зміна» (1962, № 8) передруковано низку творів І. Драча: «Над Кременчуцьким морем», «Балада про коня без вершника», «Архітектурний диптих» (1964, травень, ч. 172); у цьому ж числі вміщено його поезію «Слово королевого цвіту».

Значну увагу приділяє також редактор «Нових Днів» творчості В. Симоненка. Так, у квітневому числі 1963 р. (ч. 159) здійснено передрук його поезій із «Літературної України», зокрема таких творів, як «Перехожий», «Щедрість», «Монархи». Цього ж року в грудневому числі (1962, ч. 167) в рубриці «Молода поезія в Україні» опубліковано поезії «Гей нові Колумби й Магелани...», «Впало сонце в вечірню куряву...», «Найогидніші очі ворожі...», «Помилка», «На світі законів немало...», а також «Монолог Маленького Привида» з поеми «Кирпатий барометр».

Про творчість деяких шістдесятників читачі журналу «Нові Дні» могли скласти уявлення лише за окремими публікаціями. Так, протягом першої половини 1960-х рр. тільки одного разу друкувалися поезії Є. Гуцала («Рідна мова», «Зелена радість конвалій» у ч. 148 1962 р.), М. Вінграновського («Стояла в травах ніч, а трави пахли літом...», «Дерева», «Український прелюд», «Елегія» у ч. 165 1963 р.), І. Жиленко («Грудневе» у ч. 167 1963 р.). У рубриці «Сучасна поезія в Україні» (1961, ч. 142) вміщено поезію Д. Павличка «Мова».

Окрім того, П. Волиняк на сторінках свого видання представляє і літературно-критичні статті, присвячені поезії шістдесятників; зазвичай це передруки з радянських видань. У січневому числі 1962 р. (ч. 144) П. Волиняк подає із незначними скороченнями статтю Й. Кисельова «Поезія думки» (із журналу «Вітчизна» (1961, № 11)), присвячену сучасній українській радянській поезії (П. Тичина, М. Бажан, В. Бондар, Л. Костенко, Д. Павличко, О. Підсуха, В. Коротич, М. Сингаївський, І. Драч, М. Вінграновський). У передньому слові редактор наголошує, що автор цієї статті «не відходить від радянських штампів, але все таки, в міру можливостей, намагається бути об'єктивним» [3]. Показово, що після статті пропонуються поезії Л. Костенко «Естафета» та Д. Павличка «Сивина». Стаття Б. Антоненка-Давидовича «Перед невижатою смугою» (1963, ч. 156), присвячена поезії Л. Костенко та І. Драча, передрукована з київського часопису «Дніпро» (1962, № 11).

Редактор «Нових Днів» інформує також про високу оцінку молоді поезії в Україні на сторінках додатка до варшавського «Нового слова» «Наша Культура» (стаття Є. Єнджеєвича «Вічно молода Україна»; ч. 8 1964 р.), зокрема творчості І. Драча та Л. Костенко [2].

Творчість поетів-шістдесятників стала предметом осмислення в аналітичній статті П. Волиняка «Про те, з чим я не погоджуюсь» [6], в якій висвітлена доповідь Ю. Лавріненка «50-тидесятники й 60-тидесятники в українській поезії – Нью-Йоркська та Київська групи молодих поетів», виголошена 5 квітня 1963 р. на вечорі в літературно-мистецькому клубі «Козуб» (Торонто). Автор публікації ставить під сумнів доцільність поняття «Київська групи молодих поетів», оскільки ці автори «далеко не всі скупчені в Києві: вони є в Харкові, Одесі, Дніпропетровському, Кривому Розі, Львові і навіть по селах Чернівецької та Чернігівської областей. Ніякої творчої спільної манери вони не мають. Єдине, що їх єднає, це більша чи менша талановитість, молодеча щирість, чистота почуттів, високий гуманізм і любов до України, її народу, природи – майже кожен з них задекларував цю свою любов бодай одним віршем. Та кожен з них говорить про це своїм власним стилем, чи бодай натяком на нього, бо мова ж тут про поетів, які роблять перші кроки в літературі» [6, с. 19]. Не є прийнятним для журналіста і «відкриття» Ю. Лавріненка «“символіки єдності” цих груп у тому, що “Ліна Костенко і Емма Андієвська навіть народилися в один день – 19 березня”» [6, с. 19]. Для зіставлення і, звичайно, протилежного висновку П. Волиняк наводить твори з поетичних збірок «Риба і розмір» Е. Андієвської та з першої збірки Л. Костенко «Проміння землі». Редактор «Нових Днів» заперечує також інформацію Ю. Лавріненка про те, що «“київські шестидесятники” часто-густо позбавлені змоги друкуватися в таких літературних виданнях, як “Вітчизна” чи “Літературна Україна”, а друкуються в “другорядних виданнях”, як, наприклад, “мало кому відомий комсомольський журнал “Зміна” тощо”. Людина, що не дуже обізнана в справах, мусить вірити Ю. Лавріненкові на слово. А, між тим, це теж не відповідає правді, бо коли в доповіді мовилось більше всього про Івана Драча й Ліну Костенко (ніби більше нема молодих поетів в Україні), то саме цих два автори друкуються здебільшого у “Вітчизні” і в “Літературній Україні”, а не в “Зміні”. Іван Драч тільки два своїх перших вірші видрукував у “Зміні”» [6, с. 20]. Окрім того, П. Волиняк зауважує, що доповідачеві було б доречно з’ясувати роль літера-

турно-мистецьких «журналів у вихованні молоді зміни літераторів взагалі» [6, с. 20]. Це дослідження виконує автор статті, який наголошує, що «“батьки літератури”, оті орденоносні черевані, так опікуються “Вітчизною”, що якщо хочете шукати свіжої думки, якогось натяку на дерзання (справжнього дерзання в Україні ще нема), то мусите відкинути “Вітчизну”, а шукати за цим усім у “Дніпрі” і в “Зміні”» [6, с. 20]. П. Волиняк простежив, що «це опікування “Вітчизною” довело її до того, що тираж її з року в рік падає, і в цьому році вже упав до 16.000. В той самий час тиражі “Дніпрі” і “Зміні” невпинно зростають і сьогодні тираж “Дніпра” – 48.900, а “Зміні” – 85.000. Тираж “Зміні” – нечуване досі в українській історії “чудо”: “Зміна” в цій ділянці досить успішно конкурує з російськими журналами, які в СРСР, звичайно, зветься “всесоюзними”. Чи не варто б розглянути питання, чи саме не такі журнали, як “Зміна”, найбільше спричинились до появи цілої плеяди молодих літераторів в Україні? Замість цього Ю. Лавріненко кидає необґрунтовану фразу про те, що молодим талантам не дають ходу до великих журналів...» [6, с. 20]. Серед зауважень П. Волиняка й обминання доповідачем проблемозмістових аспектів поезії. Журналіст закликає сучасників «з’ясувати, які причини привели до того, що старше покоління в Україні, служить окупантові не за страх, а за совість, а молодь (не маю тут на увазі тільки поетів чи літераторів взагалі) виявляє такий органічний патріотизм, який сьогодні можна б назвати не буржуазним, а “комсомольським українським націоналізмом”. Пора б також пояснити глибинний гуманізм молодих літераторів в Україні, їх світлу віру в людину, в правду, їх величезну пошану до нашої літературної спадщини. Це все нова якість, яка появилася тільки в повоєнних роках. Кожному зрозуміло, що це не наслідок людино ненависної і людовбивчої теорії марксизму-ленінізму, що це не викликане якимись політичними заходами російських окупантів і їх партії, а навіть навпаки – це цього окупанта дуже турбує» [6, с. 22].

Гострий полемічний стиль П. Волиняка, його прагнення дошукатися істини, а також популяризація творчості шістдесятників сприяли формуванню об’єктивного уявлення про Україну, смислової наповненості інформаційної сфери діаспори. М. Дальний, співробітник П. Волиняка, колега по журналістському цеху, який протягом 1975, 1978–1997 рр. був редактором журналу «Нові Дні», 1995 р. на вечорі, присвяченому 25-літтю з дня смерті П. Волиняка і 45-літтю часопису,

наголосив: «Я, мабуть, не помилюся, коли підтверджу, що побіч Івана Багряного, Петро Волиняк зі своїми “Новими Днями” зробив на еміграції для зрозуміння нинішньої України і для розбудження своїх земляків в Україні не менше, як усі т. зв. “східняцькі організації”, взяті разом» [7, с. 24].

Отже, аналітичні статті П. Волиняка, а також публікація поезії шістдесятників та літературно-критичних матеріалів, присвячених аналізу їхньої творчості, на сторінках часопису «Нові Дні» в першій половині 1960-х рр. є свідченням уваги редактора й журналіста П. Волиняка до проблем національно-культурного відродження. Закономірно, що в перспективі доречно залучити до аналізу журнальні матеріали другої половини 1960-х рр.

Список використаних джерел

1. Іван Драч // Нові Дні. – 1963. – Березень, ч. 158. – С. 27.
2. [Б. а.]. Поляки про наших молодих письменників // Нові Дні. – 1964. – Листопад, ч. 178. – С. 30.
3. Боровик М. Українсько-канадська преса та її значення для української меншини в Канаді / д-р Михайло Боровик. – Мюнхен, 1977. – 344 с.
4. Від редакції // Нові Дні. – 1962. – Січень, ч. 144. – С. 13.
5. Волиняк П. Поговоримо відверто: [вибр. ст. й оповід.] / вступ. ст. В. Сварога ; ред. В. Сварог ; співред. Д. Кислиця. – Торонто : Нові Дні, 1975. – 662 с.
6. Волиняк П. Про те, з чим я не погоджуюсь / П. Волиняк // Нові Дні. – 1963. – Травень, ч. 160. – С. 18–22.
7. Дальний М. Слово на вечорі, присвяченому 25-літтю з дня смерті бл. п. ред. Петра Волиняка і 45-літтю «Нових Днів» / М. Дальний // Нові Дні. – 1995. – Травень / Червень, ч. 542/543. – С. 22–25.
8. Львівський Т. Лицарі зради і шахрайства. Лист з Америки / Т. Львівський // Жовтень. – 1958. – № 7. – С. 102–112.
9. Нові Дні. – 1962. – Квітень, ч. 147. – С. 14.
10. Ліна Костенко / ред. [П. Волиняк] // Нові Дні. – 1962. – Квітень, ч. 147. – С. 1–2.
11. Сверстюк Є. Шістдесятники і Захід / Є. Сверстюк // Сверстюк Є. Блудні сини України. – Київ, 1993. – С. 23–33.
12. Яблонський М. Лінгвістичні дискусії Петра Волиняка (на матеріалі публікацій 1950-х років) / М. Яблонський // Держава та регіони. Серія : Соціальні комунікації. – 2016. – № 1 (25). – С. 130–136.
13. Яблонський М. Інформаційні жанри в журналістиці Петра Волиняка: тема мистецтва (на матеріалі «Нових Днів» кінця 1950-х років) / М. Яблонський // Молода наука Волині: пріоритети та перспективи досліджень» (17–18 травня 2016 року) : матеріали X Міжнар. наук.-практ. конф. студентів і аспірантів : у 3 т. Т. 3. – Луцьк : Терен, 2016. – С. 39–42.

14. Яблонський М. Репортаж Петра Волиняка «Кубань – земля українська, козача...»: жанрові та художньо-публіцистичні особливості / М. Яблонський // *Діалог : Медіа-студії*. – 2015. – Вип. 20. – С. 116–127.

References

1. [W. a.]. Ivan Drach [Ivan Drach] In: *Novi Dni*. 1963. no. 158, p. 27. (in Ukrainian).
2. [W. a.]. Polaky pro nashykh molodykh pysmennykiv [Poles about our young writers] In: *Novi Dni*. 1964. no.178, p. 30. (in Ukrainian).
3. Borovyk M. *Ukrainsko-kanadska presa ta yii znachenna* [Ukrainian-Canadian media and its importance for the Ukrainian minority in Canada]. Munich, 1977, 344 p. (in Ukrainian).
4. Vid redaktsii. [W. n.] In: *Novi Dni*. 1962. no.144, p. 13. (in Ukrainian).
5. Volynyak P. *Pohovorymo vidverto* [Let's talk openly]. Toronto, 1975, 662 p. (in Ukrainian).
6. Volynyak P. Pro te, z chym ya ne pohodzhuius [The fact with which I disagree] In: *Novi Dni*. 1963. no. 160, pp.18-22. (in Ukrainian).
7. Dalnyi M. Slovo na vechori, prysviachenomu 25-littu z dna smerty bl. p. red. Petra Volyniaka I 45-littiu «Novykh Dniv» [Speech on the eve of the death of Right-Believing Mr. editor Petro Volynyak and the 45-th anniversary of the "New Days"] In: *Novi Dni*. 1995. no. 542/543, pp. 22–25. (in Ukrainian).
8. Lvivskiy T. Lytsari zrady i shakhraistva. Lyst z Ameryky [Knights of betrayal and fraud. Letter from America] In: *Zhovten*. 1958. no. 7, pp. 102-112. (in Ukrainian).
9. Red. [Volynyak P.]. [W. n.] In: *Novi Dni*. 1962. no.147, p. 14. (in Ukrainian).
10. Red. [Volynyak P.]. Lina Kostenko [Lina Kostenko] In: *Novi Dni*. 1962. no. 147, pp. 1–2. (in Ukrainian).
11. Sverstiuk Y. Shistdesiatnyky i Zakhid [The Sixties and West] In: Sverstiuk Y. *Prodigal sons of Ukraine*. Kyiv, 1993, pp. 23-33. (in Ukrainian).
12. Yablonskyi M. Lingvistychni dyskusii Petra Volyniaka (na materialy publikatsii 1950-kh rokiv) [The linguistic debate of Petro Volynyak (based on the journal «Novi Dni» («New Days») 1950-th)] In: *Derzhava ta rehiony*. Series: Social Communications. 2016. no. 1 (25), pp. 130–136. (in Ukrainian).
13. Yablonskyi M. Informatsiini zhanry v zhurnalistytsi Petra Volyniaka: tema mystetstva (na materialy «Novykh Dniv» kintsia 1950-kh rokiv) [Information genres in journalism of Petro Volynyak: theme of art (on the "New Days" articles end of 1950s)] In: *Materialy tenth Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii studentiv i aspirantiv «Moloda nauka Volyni: priorytety ta perspektyvy doslidzh» (17–18 travnia 2016 roku): u 3 vol. vol. 3* [Materials of X International Scientific Conference of students and graduate students "Young Volyn science: research priorities and perspectives" (17–18 May 2016): in 3 vol. vol. 3]. – Lutsk, 2016, pp. 39–42. (in Ukrainian).
14. Yablonskyi M. Reportazh Petra Volyniaka «Kuban – zemlia ukrainska, kozacha...»: zhanrovi ta khudozhno-publitsystychni osoblyvosti [Petro Volynyak's reportage «Kuban – Land Ukrainian, Cossack ...»: genre, artistic and journalistic features] In: *Dialoh : Mediastudio*. 2015. issue 20, pp. 116-127. (in Ukrainian).

Максим Яблонский. «...вспышка нового возрождения нашей нации»: поэты-шестидесятники в редакционной и журналистской деятельности Петра Воляняка (на материале журнала «Нові Дні» («Новые Дни») первой половины 1960-х годов). В статье исследована презентация творчества поэтов-шестидесятников на страницах журнала «Нові Дні» («Новые Дни») (Торонто) в первой половине 1960-х годов. В частности идет речь о перепечатке художественных произведений Л. Костенко, И. Драча, В. Симоненко и других, а также литературно-критических материалов из периодических изданий советской Украины (Л. Новиченко, И. Кисельова), Польши (Е. Енджеевича).

Проанализированы журналистские тексты редактора и издателя Петра Воляняка, посвященные поэзии шестидесятников и критической рецепции их творчества. Рассмотрена жанровая форма рекомендации, которая содержит освещение основных этапов творческого пути писателя, доминантов его художественной системы. Охарактеризована аналитическая статья, посвященная оценке доклада Ю. Лавриненко о Нью-Йоркской поэтической группе и поэтов-шестидесятников.

Подчеркивается, что редакционная и журналистская деятельность Петра Воляняка направлена на формирование объективного представления об Украине, смысловой наполненности информационной сферы диаспоры.

Ключевые слова: история журналистики, шестидесятники, перепечатка, рекомендация, литературно-критическая статья, аналитическая статья.

Maksym Yablonsky. «...Flash of our New National Revial»: The Sixtiers Poets in Editorial and Journalistic Practices of Petro Volynyak (Based on the Journal «Novi Dni» («New Days») the First Half of 1960-s). In the article is reserched introdaction of the sixties poets' art on the pages of the magazine «New Days» (Toronto) in the first half of 1960-s. In particular it is discoursed about compositions of L. Kostenko, I. Drach, V. Symonenko and other literary and critical materials from periodicals of soviet Ukraine (L. Novychenko, I. Kiselev), Poland (Ye. Yendzheyevych).

It is analyzed journalistic text of editor and publisher Petro Volynyak, that are dedicated to the poetry of the Sixters and critical reception of their work. It is considered the genre form of recommendation, which contains with coverage of the main stages of the creative way of writer, his dominant art system. It is determined analytical article, which was dedicated to evaluation of U. Lawrinenko's report about New York poets group and the Sixters poerts. It is noted that editorial and journalistic activities of Petro Volynyak aimed at forming an objective picture of Ukraine, semantic fullness of information sphere of diaspora.

Key words: history of journalism, the Sixtiers, reprint, recommendation, iteryary critical article, analitic.

Стаття надійшла до редакції до 25.03.2016 р.

Рецептивні акценти Є. Сверстюка в галузі стусознавства

У статті простежено рецептивну динаміку Є. Сверстюка в аспекті виявлення різних інтерпретаційних перспектив, які пропонують життя і творчість В. Стуса. Першорядної ваги надано критеріям трансцендентальної аперцепції і збіжності горизонтів режиму сприймання автора і читача, що сприятиме охопленню діапазону художньої свідомості митця, а отже найбільш повній реалізації відчуттєво-семантичного потенціалу тексту.

На прикладі твору «Ця п'єса почалася вже давно» продемонстровано, як змінюються ідейно-естетичні параметри поезії, якщо, крім принципів історизму і детермінізму, застосувати архетипно-феноменологічні методики, в русло яких спрямовує стусознавство Є. Сверстюк.

Позиція Є. Сверстюка зорієнтована на те, щоб забезпечити творчість В. Стуса від профанації і вузькості тлумачень і визначень.

Ключові слова: рецепція, буття тексту, формат комунікування, інтенціональність, варіативність.

Є. Сверстюк і В. Стус належать до одного часу, і вже ця обставина забезпечує ідейну та ідеологічну контекстуальність, спільну систему цінностей, у парадигмі якої формувалися обидва яскраві представники культурно-громадського життя в Україні другої половини ХХ ст.

Старший на 10 років від В. Стуса, Є. Сверстюк, як свідчив він сам, особливої активності щодо особистого зближення не виявляв. В. Стус і Є. Сверстюк представляють різні психотипи. Перший – «людина інтенсивного внутрішнього життя» [5, с. 279], другий – переважно екстраверт. Навіть тоді, коли «тюрма була наповнена Василем» [5, с. 280], він продовжував бути більше зосередженим у собі, ніж у зовнішніх обставинах, хоча поведився набагато гостріше, ніж інші, демонстративно не сприймаючи заданого тону. Унікальність В. Стуса, його разюча відмінність навіть від соратників по духу і боротьбі за свободу прав людини Є. Сверстюком усвідомлена була чи не найбільш глибоко, хоча спілкування, і так досить скупе, після арешту обмежувалося листуванням.

В. Стус – митець, у якого відсутня «велика диспропорція, велика прірва між тим, що сучасна людина знає, а чим вона є» [1, с. 296].

Синтез високого інтелекту, високої духовності і високої естетики – рідкість. Така сама рідкість – спроможність побачити і визначити джерела походження і живлення художніх систем такого сплаву.

Марія Зубрицька в монографії «*Novo legens: читання як соціокультурний феномен*» зазначає: «... про повноцінність реалізації чи функціонування будь-якого тексту можна говорити лише на підставі результату зустрічі та контакту двох світів: світу тексту, простір якого просвітлює світ автора, і світу читача. Рецепція – це текст-реакція, текст-відгук, текст-доповнення, які дають змогу говорити про сприйняття як про тісне переплетення процесів самоототожнювання, пізнання та оцінювання...» [2, с. 8].

Роль, яка в процесі розгортання буття літературного твору відводиться реципієнту, надзвичайно важлива, оскільки від його досвіду (екзистенційного і фахового) залежить адекватність і повнота ретрансляції сенсів і відчуттів, якими еманує художній простір. Проблема сприймання поезії В. Стуса проектується сьогодні в площину феноменології, літературної антропології, рецептивної естетики, а також вимагає врахування принципів фігуральної інтерпретації, що в комунікації В. Стус – Є. Сверстюк є надзвичайно значущим, адже обидва узгоджували систему власних ідейних координат із сакральними цінностями, які культивувало християнство, і були свідомими того, що зв'язки між явищами не обмежуються діалектикою.

У руслі обраного аспекту вивчення праць не виявлено. Стусознавча парадигма, в межах якої насамперед фіксувалися б роботи такого змісту, обмежується констатацією імені Є. Сверстюка як одного з тих, хто в числі перших зробив спробу осягнути феномен В. Стуса. Рецепція рецепції В. Стуса також обходиться без детального аналізу постулатів Є. Сверстюка щодо свого сучасника, крім того, залишаються поза увагою певні положення, котрі академічне літературознавство нехтує.

У яких поняттях і контекстах осмислює В. Стуса Є. Сверстюк? У студії «Пам'ятник Василю Стусові» він зауважив: «На глобальній шахівниці потрібен рівний партнер з того боку» [7, с. 310]. Ця теза має дві ключові ідеї: «глобальна шахівниця» і «рівний партнер». Перша вказує на масштаб, друга – на необхідність збігів потенціалу потужності особистостей. Є. Сверстюк інтегрує В. Стуса в контекст, який сигналізує про «вищий рівень посвячення, незрозумілий профанному світові» [7, с. 321], а значить виводить за межі історичного

часу. Це дуже важливо, бо здебільшого поезію В. Стуса проєктують на площину лінійного мислення, яке спроможне ідентифікувати лише певний, поверхневий план літературної події.

Є. Сверстюк вважає, що лірика В. Стуса – «явище, для сприймання надто велике» [7, с. 319]. Вловлюються інтонації застереження: необхідна рецептивна адекватність як умова належного прочитання, адже без рівновеликого читача, як «кінцевого пункту призначення художньої інформації, не мислиме мистецтво слова» [2, с. 13–14].

Є ще один критерій, згідно з яким Є. Сверстюк оцінює поезію В. Стуса. Він не вписується у систему вироблених літературних смаків і доброї філологічної освіти, бо має стосунок до світу, який виходить за емпіричні межі. «Василь Стус – містик» [7, с. 302]. Його ім'я «позначене знаменням» [7, с. 308]. В. Стус – «рідкісний тип людини не від світу сього» [7, с. 316]. «Стус – це інше: це самотність людини іншої» [7, с. 317]. «Є вищий рівень посвячення, незрозумілий профанному світові. Він є постійною сферою перебування поета, що звідав уже всі ступені відчуження і від власності, і від власного тіла, і звикся вже до невідлучної данності духу. Він не потребує спілкування “з масами”» [7, с. 321]. «... інша система живить його поезію» [7, с. 338].

Що дає призма «містика» для розуміння поезії В. Стуса? Вона пропонує відмінні від діалектичних закони взаємодії явищ, а також світу і людини. Містичний ракурс розширює функціонально-інтенційну сферу поетичного слова, яке, незважаючи на достатньо відчутне рецептивно-трансцендентальне спрямування окремих стусознавчих праць, все ж залишається у полі соціального призначення. Ідентифікація В. Стуса як містика, як людини «вищого рівня посвячення» передбачає також інтеграцію в площину гностицизму і профетизму, що, своєю чергою, активізовує питання виду зв'язку цих явищ з життєтворчим феноменом В. Стуса: генетичний чи типологічний. Та біографічна інформація, яка доступна, – на користь типологічних відношень. Психосоматична конституція В. Стуса, про яку можемо говорити, опираючись на його епістолярій, свідчення найближчого оточення, поезію, підтверджує Сверстюкове сприймання свого сучасника в містично-гностичних критеріях: як факт набування особистого знання через екстатичні стани. Згідно з поглядами Є. Сверстюка на джерела і морфологію творчості В. Стуса, останній культивував релігійний (у найширшому значенні цього слова) досвід, спрямований на безпосередній контакт з Єдиносущим. Крім того, така

позиція Є. Сверстюка засвідчує ставлення до поета як до обраного, на якого покладена місія профетичного слова. Усвідомлення себе медіатором межі двома світами властиве було і самому В. Стусові.

Ідентифікатори «інша система», «інший вимір», «позначений знаменням», «містик» відсилають до трансцендентальної аперцепції. Реципієнт, чий світогляд підпорядкований доктрині діалектизму, не здатний ні побачити, ні декодувати символіконцептуальні світобудовчі сенси, які є універсаліями, котрі продукують естетичні адекватні. Містичний, а отже ірраціональний ракурс відкриває ту грань творчості В. Стуса, яка репрезентує найбільш автентичне і особливо цінне в ситуації «постмодерністських тирлиць» (Є. Сверстюк) і «покинутих доріг структуралізму» (Є. Сверстюк). Є. Сверстюк артикулює режим сприймання поезії В. Стуса в категоріях, відповідних сутності і масштабу явища, що можна означити як «жива єдність з Богом творіння» [6, с. 216], як простір священних містерій – найбільш природний (і естетично, і філософськи, і ритуально, і відчуттєво) клімат існування. Сприймання – не просто процес отримування вражень і впорядковування інформації про об'єкт, це ще й польово-енергетична взаємодія. Вона або є, або її нема. «Боюсь, що в нас ще мало читачів з такою випрозороною душею, на струнах якої грали б так велично і точно настроєні слова:

В мені уже народжується Бог...
... Я з ним удвох живу. Удвох існую,
коли нікого...» [6, с. 216].

Є. Сверстюк на самому початку формування стусознавчої парадигми визначив її пріоритети, делікатно, але твердо розмежувавши зовнішню біографію В. Стуса і сферу його духу, про яку «жадна психологічна аналіза не дасть нам уявлення» [6, с. 216], бо це «світ по той бік видимого» (Є. Сверстюк), світ енергетичних взаємодій, сталкерства, царина архетипів, де принципи детермінізму і гравітації втрачають свою силу.

«Очевидно, що ототожнювання та самоототожнювання може бути одним із параметрів характеристики особистісної структури реципієнта», – констатує Марія Зубрицька [2, с. 191]. Є. Сверстюк як читач (у всіх значеннях, які пропонує це поняття), ідентифікуючи систему універсалій, що живить поезію В. Стуса, в той самий час самоідентифікується як особистість з необмеженим рухом горизонтів екзистенції до розширення і поглиблення.

Вектор рецепції, який задає Є. Сверстюк щодо усвідомлення поетичного феномену В. Стуса, встановлює аксіологічні критерії, які розблоковують його естетику, руйнують обмежувальні контури локального часу і простору. Розглянемо результативність рецепційних положень Є. Сверстюка на прикладі аналізу поезії «Ця п'єса почалася вже давно», яку прийнято вважати центральною річчю Стусівського «театру абсурду».

Розширення горизонтів сенсоутворень тексту – проблема, розв'язання якої залежить однозначно від індивідуальних особливостей психофізіологічної морфології інтерпретатора, а якщо мовиться про художню структуру, яка улягає законам експресіонізму, то й від специфіки енергетичної конституції, збіжності режимів світосприймання автора і тлумача.

Коли йдеться про поезію В. Стуса, важливість таких передумов зростає, вона диктується найпильнішою увагою до всіх компонентів тексту, і на рівні окремого вірша, і на рівні корпусу збірок (мова йде про ті, де вже В. Стус упізнаваний: «Веселий цвинтар», «Час творчості» і особливо «Палімпсести»), і неймовірною чутливістю до найтонших складок змісту та інтонаційної поетичної фактури. В. Стус шукав вербальні адекватні для вираження всезростаючих потреб свого духа, його словообраз рівновеликий за природою «базисній метафорі» – древній метафорі, яка «була наслідком необхідності і в більшості випадків зобов'язана своїм походженням не стільки перенесенню слова з одного поняття на інше, скільки більш точному визначенню поняття, яке відповідало старому йменню» [3, с. 609–610].

Отже, займаючись не зовсім вдячною, однак необхідною справою герменевтично-феноменологічної «вівісекції» текстів В. Стуса, маємо враховувати озвучені фактори-критерії.

Твір «Ця п'єса почалася вже давно...» найперше з'явився у збірці «Веселий цвинтар», а згодом був інтегрований у емоційно-змістовий простір «Палімпсестів». «Цю п'єсу...» можна визначити як поезію-трансформант, котра, маючи відпочатково ініціативний потенціал, опинившись в естетичному контексті «Палімпсестів», точку монтажу змістила з соціально-політичної на трансцендентно-екзистенційну. Факт вживлення цього тексту у структуру «Палімпсестів» засвідчує зміну режиму сприймання, переінакшення перцептивних критеріїв у бік остаточного закріплення на позиціях митця, в якого «оскарження глобальні, а не вузько часові, режимні», про що було заявлено в

саморецензії на «Зимові дерева» як відповідь Є. Адельгейму. Однак і «Веселий цвинтар», і «Час творчості» – ті художньо-екзистенційні території, які, попри всю важливість і унікальність, мають ознаки незавершеного процесу кшталтування: «Веселий цвинтар» – щойно пережите соціально-психологічне потрясіння, пов'язане зі смертю А. Горської, яка (смерть) стала для В. Стуса своєрідною «Дівою Обидою». «Час творчості» – глосолалія містика, на якого зійшов Дух Святий. Це, так би мовити, щойно з лона містичний досвід.

Д. Стус інтенційний аспект «Веселого цвинтаря» визначає як «відтворити дух доби», отже, ставить соціально-політичну сюрреальність 70-х рр. ХХ ст. в позицію сенсотвірної та інтонаційної домінанти. Тому «Ця п'єса почалася вже давно» цілком резонно сприймається як «карикатура на стереотипи масового радянського мислення» [4, с. 148], як свідчення реальності патологій і маразму існування людей-функцій, що сягнуло чергового апогею в радянську епоху.

Однак варто звернути увагу на такі моменти: В. Стус – поет антиномій: ніч – день, добро – зло, життя – смерть, домовина – колиска, песимізм – оптимізм. До антиномій також належать: історичне – абсолютне, одиничне – універсальне.

Вірш «Ця п'єса почалася вже давно» починається інформацією про час: «почалася вже давно». Завершується текст словами «До буди вліз суфлер, і п'єса почалася, не скінчившись» [8, с. 115]. Час розімкнутий, він – без початку і кінця. Подія (п'єса) в таких часових координатах набуває трансцендентного обсягу. Уважного читача автор відсилає до сюжету, який властивий світові перманентно. Ситуація незмінна, виходу із зачарованого кола нема. На сцену виходить абсурд. Категорія абсурду – структуруюча в концепції світу, репрезентованого в «Цій п'єсі...» Питання абсурду, що включає в себе проблему свободи, В. Стус порушує не тільки в соціально-історичній локальності, а й у світоглядно-естетичній універсальності. Абсурд у творі поставлений у позицію вихідного пункту буття (за А. Камю), а не тільки результату впливу радянської ідеології. Радянський абсурд – ланка в ланцюгу алогічностей людського світу.

Темпоральність відпочаткового абсурду включає і «глибочезну непотрібність індивідуального життя (А. Камю).

... твій номер тут 135...

... немає в нас прізвища...

... А тут немає родових одмін.
 Бо кожен з нас – актор або глядач.
 А це одне і те ж. Бо глядачеві
 так само треба грати глядача [8, с. 112–113].
 ... Нині – Йорик,
 а завтра вже ніхто. Чекай на роль,
 якою і почнеш найменуватись,
 допоки скону. Раз єдиний – Йорик,
 а все життя – ніхто. Ні тобі виду,
 ні імені. А грай чуже, занудне
 нашіптоне життя – самі повтори [8, с. 113].

«Нібип'єса» (Д. Стус) в аспекті рецепції має кілька варіантів тлумачень: 1) соціально-політичний текст; 2) екзистенційно-психологічний; 3) архетипно-феноменологічний. Упізнавана ідеологічна радянська атрибутика – соціодекор, який є найбільш змінним компонентом структури, котру іменують історією людства. Приховане відсилання до Г. Сковороди (образ-алегорія світу-театру), шекспірівські «сліди» – маркери трансісторичності, транскультурації. Соціум виконує завжди і всюди одну й ту саму роль: асимілювати, нівелювати, анексувати. Вірш – алюзія на конкретний суспільний лад, але це й ідентифікація сутнісних світобудовчих принципів. Зміст поезії виявляє зв'язок з духовними інтенціями міфа.

Висновки. Отже, рецептивні акценти Є. Сверстюка в галузі стусознавства забезпечують конечну необхідність тримати в полі зору весь обсяг Стусового поетичного мислення, чим сприяють організації повноцінного розгортання буття тексту.

Вивчення творчості В. Стуса з урахуванням поглядів і пропозицій Є. Сверстюка – продуктивна літературознавча і культурологічна перспектива, спрямована на декодування енігматичних образних дискурсів В. Стуса.

Список використаних джерел

1. Віконська Дарія. *Ars Longa...*: Літературознавство. Мистецтвознавство. Культурологія. Есеї / Дарія Віконська / упоряд. та літ. ред. Надії Поліщук. – Львів: ЛА «Піраміда», 2015. – 352 с.
2. Зубрицька Марія. *Ното Legens: читання як соціокультурний феномен* / Марія Зубрицька. – Львів: Літопис, 2004. – 352 с.
3. Кассирер Э. *Сила метафори* / Эрнст Кассирер // Плотников В. *Онтология: хрестоматия* / В. И. Плотников. – М.: Академ. Проект; Екатеринбург: Деловая книга, 2004. – С. 608–614.

4. Москалець К. Сполохи: Літературна критика та есеїстика / Костянтин Москалець. – Львів : ЛА «Піраміда», 2014. – 172 с.
5. Нецензурний Стус. Книга: у 2 ч. / упоряд. Б. Підгірного. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2003. – 336 с. – Ч. 1.
6. Сверстюк Є. Блудні сини України / Євген Сверстюк. – Київ, 1993. – 256 с.
7. Сверстюк Є. Не мир, а меч : есеї / Євген Сверстюк. – Луцьк : ВМА «Терен», 2008. – 500 с.
8. Стус В. Твори : в 4 т., 6 кн. / В. Стус / [ред. кол. : Михайлина Коцюбинська (голова) та ін.]. – Львів : Просвіта, 1999. – Т.3. – Кн.1: Палімпсести. – 486 с.

References

1. Vikonska Dariya. *Ars Longa...: Literaturoznavstvo. Mystetstvoznavstvo. Kulturolohiya. Eseyi* [Ars Longa...: Literature. Art. Culture. Essays]. Lviv, 2015, 352 p. (in Ukrainian).
2. Zubrytska Mariya. *Homo Legens: chytannya yak sotsiokulturnyy fenomen* [Homo Legens: reading as a sociocultural phenomenon]. Lviv, 2004, 352 p. (in Ukrainian).
3. Kassirer E. Sila metafor [The power of metaphor]. In: Plotnikov V. *Ontologiya : Khrestomatiya* [Ontology: Reader]. Moscow, 2004, pp. 608–614. (in Russian).
4. Moskalets K. *Spolokhi: Literaturna kritika ta yeseistika* [Literary criticism and essays]. Lviv, 2014, 172 p. (in Ukrainian).
5. Netsenzurniy Stus. *Kniga u 2-kh chastinakh* [Collection of works]. Ternopil, 2003, part 1, 336 p. (in Ukrainian).
6. Sverstyuk YE. *Bludni syny Ukrayiny* [Wandering sons Ukraine]. Kiev, 1993, 256 p. (in Ukrainian).
7. Sverstyuk YE. *Ne myr, a mech. Eseyi* [Not peace, but a sword. Essays] Lutsk, 2008, 500 p. (in Ukrainian).
8. Stus V. *Tvory: v 4-kh t., 6-y kn.* [Collection of works]. Lviv, 1999, vols. 3. Vk. 1: Palimpsesty, 486 p. (in Ukrainian).

Галина Яструбецкая. Рецептивные акценты Е. Сверстюка в отрасли стусоведения. В статье прослеживается рецептивная динамика Евгения Сверстюка в аспекте определения различных интерпретационных перспектив, которые предлагает жизнь и творчество Василия Стуса. Первостепенное значение отведено критериям трансцендентальной апперцепции и совпадения горизонтов режима восприятия автора и читателя, что будет способствовать учёту диапазона художественного сознания писателя и, в свою очередь, наиболее полной реализации всех возможностей текста.

Е. Сверстюк осмысливает личность В. Стуса в понятиях «высший уровень посвящения», «мистик», «отмечен знамением», «идеалист», а также акцентирует на определении «другой», «другая система питает его поэзию». Мистический ракурс, ракурс посвящения открывает ту грань творчества В. Стуса, которая репрезентирует наиболее автентичное, имманентное. Е. Сверстюк артикулирует условия восприятия поэзии В. Стуса, которая неотделима от способа

его жизни и мышления, в категориях, адекватных сущности и масштабу явления, выходящего за пределы линейного мировоззрения и диалектических доктрин.

На примере произведения «Эта пьеса началась уже давно» демонстрируется, как изменяются идейно-эстетические параметры поэзии, если, кроме принципов историзма и детерминизма, применить архетипно-феноменологические методики, в русло которых направляет стусоведение Е. Сверстюк.

Позиция Е. Сверстюка сориентирована на то, чтобы оградить творчество В. Стуса от профанации и узости толкований и определений.

Ключевые слова: рецепция, бытие текста, формат коммуникации, интенциональность, вариативность.

Galyna Yastrubetska. Sverstiuk's Receptive Accents in the Sphere Vasyl Stus' Life and Works Study. The problem to retrace Yevgen Sverstiuk's receptive dynamics in the aspect of determination the different interpretation prospects offered by life and work of Vasyl Stus, was set in the article. The utmost importance is attached to the criteria of transcendental apperception, an author's and a reader's perception mode horizons coincidence that would promote taking into account the range of a writer's artistic consciousness and, in turn, the most complete realization of all the text possibilities.

Ye. Sverstiuk comprehends V. Stus' personality in concepts "higher level of dedication", "mystic", "marked with a sign", "idealist", and also accents the determination "the other", "the other system feeds his poetry". Mystic foreshortening, dedication foreshortening opens that distinction of V. Stus' work, which represents the most authentic immanent. Ye. Sverstiuk articulates the terms of V. Stus' poetry perception, which is inseparable from the way of his life and thinking, in categories, adequate to essence and scale of the phenomenon going out outside a linear world view and dialectical doctrines.

Using the example of work "this play began long ago" it is demonstrated how ideological-aesthetic parameters of poetry change, if, except principles of historical method and determinism, one could apply archetype-phenomenological methodologies, in which direction Ye. Sverstiuk directs Vasyl Stus' life and works study.

Ye. Sverstiuk's position is orientated on the facts how to protect V. Stus' creative work against profanation and narrow-mindedness of interpretations and determinations.

Key words: reception, text life, communication format, intentionality, variability.

Стаття надійшла до редакції 27.02.2016 р.

УДК 821.161.2

*Тадей Карабович***Сакральні мотиви у творчості Віри Вовк
та Євгена Сверстюка**

Стаття присвячена сакральним мотивам у творчості відомої української поетеси Віри Вовк та письменника Євгена Сверстюка. Поетеса, яка жила в еміграції у Бразилії, у 1960-х рр. зустрілася в Києві з дисидентом та правозахисником Євгеном Сверстюком. Об'єднала їх тоді тема сакруму в українській літературі. Знаковим у цьому плані був есей Євгена Сверстюка «Собор у риштованні», що з'явився в самвидаві 1970 р., до якого Віра Вовк додавала свій символічний образ ностальгії за Україною та насичені молитвою сакральні мотиви. Віра Вовк та Євген Сверстюк зупинялися на темах універсальних і водночас особистих, у яких висвітлювалася їхня доля у всіх вимірах: Євгена Сверстюка – як натхненного борця-шістдесятника за волю України та Віри Вовк – як самотньої емігрантки.

Ключові слова: сакральні мотиви, сакрум, шістдесятники, еміграція, свідомість, поезія, культура.

Національно-культурний простір, який історично вклався в поняття шістдесятників, у світлі новітніх літературознавчих досліджень ламаючи так звані національні українські рамки, надані йому ще у ХХ ст., потребує розширення та наповнення іншим змістом.

До феномену шістдесятників літературознавці сьогодні додають мистецтво, філософську та громадську думку і поширюють тему сакруму як дискурс, що долає усталені в минулому рамки. Замість національного протестного духу тут виступає гуманістичний квієтизм (а можна також сказати – певного роду ескапізм, тобто втеча від радянської російської реальності у світ західної цивілізації, добробуту того часу).

Це стосується перенесення акцентів із національного на космополітичне, із політичного на мистецьке, і це слід розглядати не як деконструкцію звичного канону шістдесятництва, а як розширення його меж. Така концепція повинна дати поштовх літературознавству та мистецтвознавчій науці для вивчення шістдесятників як тривалої системи в реаліях сучасного світового контексту України після 1956 р.

Покійний Євген Сверстюк, напевно, відгукнувся б на цю відважну та водночас нову спробу розкрити явище українського шістдесятництва в інтелектуальному варіанті, але співставного з поетесою Вірою Вовк, у світлі їхніх сакральних мотивів та літературних контактів у 1960-х рр.

Сакральні мотиви у творчості відомої української поетеси Віри Вовк та письменника Євгена Сверстюка досі в українському літературознавстві не розглядалися. Їхню парадигму визначає одначе факт, що Віра Вовк у 60-х роках, зустрілася в Києві з Євгеном Сверстюком та зблизилася з іншими шістдесятниками – «внутрішніми мігрантами»: Аллою Горською, яка намалювала портрет Євгена Сверстюка в 1963 році [6], Михайлиною Коцюбинською, Іваном Світличним, Галиною Севрук, Василем Стусом. Об'єднала їх тоді тема сакруму в українській літературі. Знаковим у цьому плані був есей Євгена Сверстюка «Собор у риштованні» (з'явився в самвидаві 1970 року), до якого Віра Вовк додавала свій символічний образ ностальгії за Україною та сакральні мотиви.

Про феномен праці Євгена Сверстюка «Собор у риштованні» писав С. Грабовський [4]. Тема сакральних мотивів у творчості Віри Вовк розглядалася в контексті досліджень літературознавців М. Коцюбинської, О. Астаф'єва, М. Ревакович [5, 8; 9; 10] та співтворців Нью-Йоркської групи, поетів і літературних критиків – Б. Бойчука та Б. Рубчака [7].

Мета статті – визначити культурологічний контекст етико-естетичних домінант обох письменників. Завдання статті полягає в тому, щоб дослідити та показати важливість теми сакральних мотивів у літературному дискурсі Віри Вовк та Євгена Сверстюка. Сакральні мотиви у творчості обох письменників визрівають і з'являються як відгук їхніх зустрічей та пошук літературного вислову. Віра Вовк друкувалася тоді у виданні Нью-Йоркської групи – літературному щорічнику «Нові поезії» (1959–1971) та публікувалася на сторінках журналу «Сучасність» [8, с. 5–32]. Євген Сверстюк дозрівав як блискучий письменник релігійно-філософської позиції та як дисидент-шістдесятник.

Предмет дослідження – сакральні мотиви у творчості Віри Вовк та Євгена Сверстюка – обіймає умовний період 1960–1970-х рр. Найхарактернішими з цього погляду видаються такі твори, як «Собор у риштованні» Євгена Сверстюка та поезії Віри Вовк «Київ» і «Придорожна капличка» зі збірки «Каппа Хреста» (1969), а також вірш «Засвітив свічки» зі збірки «Маївка до Богородиці Коралів», (2004), як повернення до минулого в контексті репортажних поїздок світом та Україною, які Віра Вовк здійснювала в період 1965–1994 рр. [2, с. 20]. Поетесі довелося спілкуватися з Євгеном Сверстюком у площині антропологічних переосмислень віри. Її подорожні нотатки та літературні зустрічі слід трактувати як сповідь серця про зустріч з утраченою Батьківщиною в контексті приязні та зближення із шістдесятниками.

Письменник та правозахисник Євген Сверстюк (1928–2014) познайомився з Вірою Вовк на творчому вечорі у Спілці письменників України (СПУ) у 1966 р. У цей час обмірковував, а потім написав відомий літературний твір-есеї «Собор у риштованні», де розгорнув сакральні мотиви віхньому антропологічному ключі. У січні 1972 р. заарештований і засуджений за статтею 62 ч. I КК УРСР за виготовлення і розповсюдження документів «самвидаву» до семи років таборів та п'яти років заслання. Покарання відбував у ВС–389/36 у Пермській області. П'ять років заслання відбував на Забайкаллі, де з лютого 1979-го працював столярем геологічної експедиції в Бурятії.

Сергій Грабовський писав, що знаковою темою сакральних мотивів у творчості відомого українського письменника Євгена Сверстюка був есеї «Собор у риштованні», що з'явився в самвидаві 1970 року і тоді ж був надрукований за кордоном [4].

Есеї присвячений романові Олеся Гончара «Собор», зміст якого Євген Сверстюк знав за два роки до його публікації [3]. Роман вийшов у січневому номері журналу «Вітчизна» 1968 р. і став приводом бурхливих суспільних дискусії та заборони. Згодом був розкритикований владою, свідомо замовчувався, хоч і не був офіційно вилучений з огляду на приналежність Олеся Гончара до КПРС. Радянська влада вимагала від Олеся Гончара переробити роман або відмовитися від нього, на що письменник не погоджувався.

Будучи глибоко віруючою людиною, Євген Сверстюк сприйняв роман Олеся Гончара як щось нове та свіже в літературному фонді шістдесятників. Хоча, мабуть, не передбачував, що цей твір Олеся Гончара стане візиткою українського дисидентства 60–70-х років,

тому у своєму есеї виклав справжнє літературне захоплення твором та розкрив свої релігійні й естетично-суспільні погляди. У романі Євген Сверстюк убачав не лишень релігійні позиції, а й тональність української християнської культури, власне трму «Собор» і став викликом партійній ідеології. Для Євгена Сверстюка народна християнська культура, яку описував Олесь Гончар, була зіставна з його вірою, якою письменник просяк у дитинстві, тому «Собор» фактом свого існування та ситуацією навколо нього вимагав вільного, не закутого державною цензурою переосмислення, яким і став есей Євгена Сверстюка.

З огляду на це Сергій Грабовський слушно зауважив: «Позитивна філософська антропологія та світоглядна утопія Сверстюка побудовані на тому, що людина відпочатково, за своїм єством, несе в собі енергію добра і творення кращого світу – але руйнація людського в людині, спричинена конкретно-історичними обставинами, стає цьому на заваді. Відтак завдання і людини, і народу (в якому і через який живе індивід) – повернення собі істинних себе, тобто подолання багатомірності відчуження та умов, що його викликають. Загалом філософська позиція Сверстюка як іманентно християнського мислителя виступає доповненням і продовженням розмислів найкращих представників Київської філософської школи, що формувалася якраз у ті ж роки, тільки на відміну від інституціолізованих книг та статей призначені для Самвидаву Сверстюкові тексти не деформувалися тягарем зовнішньої і внутрішньої цензури» [4].

Зміст есею торкався кризи людства та кризи людини у світі, позбавленому християнських цінностей. Євген Сверстюк писав, що «землю вкриває асфальт і бетон, небо затуляється димами і ревом моторів, і кудись шалено, в метушливій тривозі летить життя, засмоктує, і не залишає нам тієї чистої години для душі, коли можна замислитись над собою і подумати про головне... Чи людина ще щось значить у цьому потоці життя? Чи вже вона тільки пасажир сліпого корабля, що несеться назустріч ночі? Якщо вона нічого не значить, то що ж тоді може значити корабель? І все ж таки – чи значить, чи важить вона хоча б стільки, щоб зусиллями власного розуму і волі зупинитися перед прірвою?» [11, с. 19].

Євген Сверстюк шукав відповіді на поставлені риторичні запитання у спадщині предків і долі землі. Звідси віра в Бога, що навіть через призму досвіду дитинства вела до українських витоків «козацького християнства», які тим чи іншим способом порушувалися в

«Соборі» Олеся Гончара: «Ці одчайдушні герої не боялися смерті і вважали за честь загинути в бою. Вони не боялися самого пекла, і їх не лякали пекельні тортури вже на землі. Отже, їхня віра не могла бути породженням рабського страху перед карою бога-деспота (небесного варіанту самодержавного царя). Це була релігія Вільних Людей. Бог їхній був Богом Волі, Правди і Любови... Вони вибудували свій Собор – як естафету духа, як найвищу вежу, що має сторожувати непереривність духа – голос предків і заповіт нащадкам, які не мають права зректися і запродалися чужим богам, не сміють опуститися нижче вираженого в Соборі ідеалу Людини» [11, с. 26]. І далі: «Основним сенсом роману Олеся Гончара є пошук опори духовності, пошук живих джерел людяності, розгадування народних традицій і святинь, за які тримається народ у розхитаному світі стандартизації, в прагненні зберегти своє єство, своє обличчя» [11, с. 29]. Далі Євген Сверстюк зазначає: «Людині потрібно стійких сприятливих обставин, щоб зміцнити на шляху творення добра, прищепити вищі ідеали та імунітет проти дрібних матеріальних спокус чи розтліваючих спокус свавільної натури» [11, с. 30].

Філософські роздуми Євгена Сверстюка ставили акцент на проблемі відчуження людини в сучасному світі: «Людина нашого часу пройшла цілу революцію відчужень, селянство ще й досі не отямилось від ланцюгового розпаду старих форм життя і майже біблійних випробувань, з яких кожне саме по собі – історичне. Відчуження землі. Відчуження продуктів праці. Відчуження релігії, звичаїв і вірувань. Відчуження мови... Відчуження совісті, за яку теж відповідає власть... Нарешті – самовідчуження; колишній «універсальний» господар – тільки функція у теперішньому великому господарському механізмі... Зараз ці функції, буває, заступають саме ім'я особи. Людина ніби роздвоюється і краща її половина губиться в щоденних клопотах» [11, с. 73].

Есей, написаний для самвидаву, давав Євгенові Сверстюку значно більшу можливість вільно говорити про різні сторони реального відчуження в радянському суспільстві. «Собор у риштованні» став, отже, твором не лишень морально-сакрального захисту козацької церкви, дерев'яного Свято-Троїцького собору у давній Самарі (Новомосковську), але був також спробою захистити національну спадщину українського народу на його етнічних теренах. Євген Сверстюк показав, що до національної спадщини належить також духовна християнська віра українців як великої європейської нації: «Кожна людина в собі сама мусить розв'язувати ті проблеми, які розв'язуються в світі. Первісний

ключ – в людині. А людину сковують умови. Але умови для себе зрештою витворює вона сама – на свій зріст. Мусимо рости і духовним зростанням, моральним авторитетом здобувати престиж і відстоювати своє місце під сонцем» [11, с. 96].

Таким зростанням здобула своє місце в літературі українська поетеса Віра Вовк (Селянська), що народилася в Бориславі 2 січня 1926 р., а з підліткового віку (від 1939 року) перебуває в еміграції (Німеччина, США, Франція, Бразилія) [12, с. 233–236]. Її творча діяльність – письменницька й перекладацька – оцінена багатьма визначними преміями. Віра Вовк отримала літературні премії імені Івана Франка в Чикаго (1957, 1979, 1982) і Києві (1990) та премію «Благовіст» (2000).

Віра Вовк особисто познайомилася з Євгеном Сверстюком на літературному вечорі, присвяченому французькій поезії, де поетеса виступала зі своїми перекладами. Це був перший офіційний виступ Віри Вовк у Києві, і тоді вона познайомилася з багатьма дисидентами. Відтоді Віра Вовк вважала Євгена Сверстюка одним із близьких друзів 60-х років (окрім Ігоря Калинця, Василя Стуса та Миколи Воробйова). Віра Вовк у той час ближче спілкувалася лишень із художницею-керамісткою Галиною Севрук та родиною Світличних. Однак, як сама згадує, ніхто із дисидентів та офіційних шістдесятників не вплинув на її світогляд, бо він був уже сформований із часів дитинства. Творчість Євгена Сверстюка була, однак, у полі її літературного зору. Сакральні мотиви творчості поетеси ґрунтувалися на аксіологічному антропоцентризмі, перейнятому з релігійної греко-католицької традиції, де людина вважається найвищою цінністю. Цю традицію Віра Вовк пов'язувала з бразильською релігійністю Південної Америки й ритмами цивілізації Ріо-де-Жанейро, де есхатологію заслонював колоніальний реалізм і символічне пояснення, що релігію можна передавати бразильцям розмовною мовою (*linguagem falada*). Серед збірок Віри Вовк, у яких виразно домінували релігійно-сакральні мотиви, слід виокремити дві збірки: «Любовні листи княжни Вероніки» (1967) та «Каппа Хреста» (1968). Серед інших форм літературного вислову можна назвати прозу «Святий гай» (1983), «Карнавал» (1986) та драматичні твори: «Смішний Святий» (1968, 2002), «Іконостас України» (1988, 1991), «Зимове дійство» (1994), «Весняне дійство» (1995), а також дві збірки віршів «Півні з Барселоса» і «Маївка для Богородиці Коралів», обидві з 2004 р. [12, с. 233–236].

Отже, сакрально-релігійний досвід лірики Віри Вовк ріс із декількох культурних кругів, а її «українськість» була одним із елементів творчої замисленості. Літературний критик Іван Фізер писав у 1988 р., що

Віра Вовк своїми поезіями на релігійні теми творить іконостас України – зображений у її міфічно-релігійній постаті. Мова іконостаса, загалом молитовно-святкова, близька до фольклору та літературних творів XVIII ст. таких жанрів, як лемент, церковні піснеспіви, колядки. Тематика іконостаса поетеси – це трагічна доля України та її поневоленого народу. Текстуальна близькість іконостаса до народної творчості додає творам поетеси оригінального літературного дискурсу.

Багато віршів Віри Вовк гармоніювали з головними напрямками бразильської поезії, що не ускладнювало рецепції її творів, а навпаки – відкривало перед нею значно більші можливості для літературного висловлювання [12, с. 233–236].

Наблизившись до української традиції, поетеса посилалася на головні бразильської поезії, у яких виразно звучала думка магічного реалізму літератора Жуана Гімараїша Рози (1908–1967) та інших бразильських письменників XX ст., що порушували у своїй творчості релігійні мотиви та сакральну тематику, близькі з естетичних міркувань до творчості Віри Вовк. У збірці «Каппа Хреста», у вірші «Київ» (присвяченому Іванові Драчу), поетеса виразно натякає на гору над Ріо-де-Жанейро, вершину Корковаду та велетенську статую Христа Спасителя (Cristo Redentor), яка стоїть на ній, – символом захисту та опіки мешканців міста й гостей із далеких країн світу. Статую Христа Спасителя з Ріо-де-Жанейро поетеса порівнювала з великою дзвіницею Івана Шеделя в Київсько-Печерській лаврі, яка домінувала своїм силуетом над Києвом, символічною й реальною столицею України. В обох цих випадках Віра Вовк бачила ознаки провидіння; руки Христа простягнуті над бразильською землею й відголоси дзвонів з дзвіниці головного монастиря України нагадували особисті переживання Бога в його надприродному вимірі, у його таємниці та участі в ній людини: *«Але я вірую в тебе, як у стихію любови, / Не обраховано мудро, а щедро і безпричинно, / Як вірять у Бога святі, сивілли й пророки. / Я бачу: ти виріс із болю над Лаврську дзвінницю / І носиш на собі регалії гордого в'язня: / Печаті шрамів і близн, і чавунний хребет. / Я бачу: ти йдеш проти вітру з оголеним торсом. / І вже не бажую для тебе навіки орла Прометея, / Бо прокидається цвіллю меч випадкового витязя, / Як на тобі зарожевіє десята Троя»* («Київ V») [1, с. 229].

У передмові до збірки «Поезії» (2000) Михайлина Коцюбинська зазначала, що сакральний світ Віри Вовк міститься в дискурсі минулого,

де міфи і християнство змішуються між собою та співіснують як мозаїка споріднених культур. Поряд живуть міфологічні боги, літературні герої та християнські святі. Відповідно, Михайлина Коцюбинська вважала, що християнство та сакральні мотиви у творчості Віри Вовк представлено через сакральні споруди, гуцульські ікони, олійні картини іспансько-грецького художника Ель Греко з Толедо, бразильські катедри та християнську символіку Карпат: дерев'яні церкви, у яких поетеса була в дитинстві [8, с. 5–32]. До цих подробиць слід було б додати молитви, складені в поетичних збірках «Маївка для Богородиці Коралів» та «Півні з Барселоша», із виразним інтелектуальним переосмисленням і звичайними повсякденними молитвами прочанина, що молиться перед старовинною іконою Богородиці, одягненої в сукню з коралів у святилищі чудотворного паломницького осередку Антоніо Оліто: *«Засвітив свічки аракварій / І править маївку / Вечір – небесний вікарій. / Легім квітки голівку / Пестить любовно / Настроює скрипку-альтівку. / Цикада, чи богословно / Розливається дзвін? А здаля / Гомону діток повно / Довкола Княгині Коралів»* («Засвітив свічки») [2, с. 20].

Ліричний герой віршів Віри Вовк зі збірки «Маївка для Богородиці Коралів» молиться серед інших паломників, його щира молитва й надія переплітаються із самотою емігрантки, позбавленої спадщини та минулого.

Серед членів Нью-Йоркської групи Віра Вовк єдина виражала особисті переживання в релігійній ліриці. Її сакральні мотиви різноманітні, багатоаспектні, у них чергується власна віра, винесена з рідного дому, та релігійний досвід, набутий серед співмешканців Ріо-де-Жанейро, бразильців, що глибоко корениться в релігійних догмах католицького християнства. Звідси у Віри Вовк гідний подиву філософсько-моральний дискурс. Народні гуцульські молитви з вірша «Черемош» у його третій частині «Придорожна капличка» чергуються із суворістю апокаліптичних творів зі збірки «Каппа Хреста»: *«Святий Николаю, / Файненько благаю, / Гони вовка до сусіда, / Не до мене в стаю. / Паси на вигоні / Корови і коні, / Я приліплю свічку з воску / При твоїй іконі. / Забери ці рами / Вкупі з болячками. / Обіцяю хреститися / До Царської брами»* («Придорожна капличка») [1, с. 239–240].

Незважаючи на формальну простоту вірша «Придорожна капличка», мова поезії Віри Вовк складна, а її висловлювання щодо віри, сакральності чи релігії вагомі. Поетеса говорить про Всевишнього як про творця ідеального світу, до якого людство посилає свої щирі

молитви та надії. Це Бог, який дозволяє здолати темряву існування світу та людської реальності щоденного дня [12, с. 233–236].

Зіставлення сакральних мотивів у творчості української поетеси з Бразилії Віри Вовк та письменника Євгена Сверстюка не випадкове. Їх як віруючих людей та чутливих творців поріднила глибока релігійність і віра в провидіння. Українська поетеса в 60-х роках зустрілася в Києві з побратимом за духовним покликанням Євгеном Сверстюком. Об'єднала їх тоді патріотична тема – як захистити Україну, українську культуру, літературу та мистецтво від бездушності радянських часів. Звідси і виріс есей Євгена Сверстюка «Собор у риштованні», який розкривав суть сакрального простору козацького храму для нації як антропологічний констант у її безнадії та неволі. Віра Вовк до цього образу додавала свій сакральний простір поетичної молитви, який винесла з рідного дому, отримавши християнське виховання, і який утілювала у своїй творчості. Була, отже, для Євгена Сверстюка прикладом, що варто пам'ятати про універсальні і водночас особисті теми віри, Бога як ества та абсолюту, церкви як захисниці одвічних моральних вартостей, та яких ґрунтується доля всесвіту.

Список використаних джерел

1. Вовк В. Поезії / Віра Вовк. – Київ : Родовід, 2000. – 422 с.
2. Вовк В. Маївка до Богородиці Коралів / Віра Вовк. – Ріо-де-Жанейро ; Київ, 2004. – 32 с.
3. Гончар О. Собор : роман / О. Т. Гончар ; ред Н. М. Кравченко. – Київ : Дніпро, 1989. – 272 с.
4. Грабовський С. «Собор у риштованні»: християнська утопія Євгена Сверстюка» [Електронний ресурс] / С. Грабовський. – Режим доступу : <http://www.religion.in.ua/main/27999-sobor-u-rishtovanni-xristiyanska-utopiya-yevgena-sverstyuka.html> (публікація: 2015-01-06).
5. Григорчук Ю. М. Прозова творчість Віри Вовк: поетика сакрального : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.01.01 / Григорчук Юлія Миколаївна. – Київ, 2013. – 20 с.
6. Клименко В. Українські шістдесятники. Інтелектуальний квест [Електронний ресурс] / В. Клименко. – Режим доступу : <http://life.pravda.com.ua/culture/2016/01/22/206906/> (публікація: 2016-01-25).
7. Координати : антологія сучасної української поезії на заході. У 2 т. Т. 1 / упоряд. Б. Бойчук, Б. Рубчак. – Нью-Йорк ; Мюнхен : Сучасність, 1962. – 372 с.
8. Коцюбинська М. Х. Метаморфози Віри Вовк / М. Х. Коцюбинська // Вовк В. Поезії / М. Х. Коцюбинська. – Київ : Родовід, 2000. – 421 с.
9. Поети «Нью-Йоркської групи» : антологія / упоряд. О. Г. Астаф'єв. – Харків : Ранок, 2003. – 288 с.

10. Ревакович М. Дещо про Нью-Йоркську групу // Світо-вид. – Київ ; Нью-Йорк, 1996. – № 2 (23). – С. 102–110.
11. Сверстюк Є. Собор у риштованні. Документи III / Пер. М. Антоновича – Франція : Укр. вид. «Смолоскип» ім. В. Симоненка, 1970. – 173 с.
12. Karabowicz T. «Grupa Nowojorska». Drogi i rozdroża ukraińskiej literatury emigracyjnej po 1959 roku / T. Karabowicz. – Lublin : Episteme, 2014. – 302 p.

References

1. Vovk V. *Poeziyi* [Poetry]. Kiev, 2000, 422 p. (in Ukrainian)
2. Vovk V. *Mayivka do Bohorodytsi Koraliv* [Mayevka to Virgin Coral]. Rio de Janeiro-Kiev, 2004, 32 p. (in Ukrainian)
3. Honchar O., Kravchenko N. M. *Sobor: roman* [Council: a novel]. Kiev, 1989, 272 p.
4. Hrabovs'kyi S. *Sobor u ryshtovanni»: khrystyians'ka utopiya Yevhena Sverstyuka* [Cathedral podmostjah: Christian utopia Eugene Sverstyuk]. Available at: <http://www.religion.in.ua/main/27999-sobor-u-rishtovanni-xristiyanska-utopiya-yevgena-sverstyuka.html>. (in Ukrainian).
5. Hryhorchuk Yu. M. *Prozova tvorchist' Viry Vovk: poetyka sakral'noho* [Prose art Vera Wolf: Poetics sacred]. Kiev, 2013, 20 p. (in Ukrainian).
6. Klymenko V. *Ukrayins'ki shistdesyatnyky. Intelktual'nyy kvest* [Ukrainian sixties. Intelligent quest]. Available at : <http://life.pravda.com.ua/culture/2016/01/22/206906/> (in Ukrainian).
7. Boychuk B., Rubchak B. V «*Koordynaty*». *Antolohiya suchasnoyi ukrayins'koyi poeziyi nazakhodi* ["Koordynaty." Anthology of contemporary Ukrainian poetry event]. New York-Munich, vol. 2, 1962, 372 p. (in Ukrainian).
8. Kotsyubyns'ka M. Kh. *Metamorfozy Viry Vovk* [Metamorphosis of Vera Wolf]. Kiev, 100, 421 p. (in Ukrainian).
9. Astaf'yev O. H. *Poety «N'yu-Yorks'koyi hrupy»: antolohiya* [Poets "New York group": anthology]. Kharkiv, 2003, 288 p. (in Ukrainian).
10. Revakovich M. *Deshcho pro N'yu-Yorks'ku hrupu* [Something about the New York group]. Kyiv-New York, 1996, pp. 102–110. (in Ukrainian).
11. Sverstyuk Ye. *Sobor u ryshtovanni. Dokumenty III* [Cathedral podmostjah. Documents]. France, 1970, 173 p. (in Ukrainian).
12. Karabowicz T. „*Grupa Nowojorska*”. *Drogi i rozdroża ukraińskiej literatury emigracyjnej po 1959 rok* ["New York Group". Roads and crossroads of Ukrainian literary emigration after 1959]. Lublin, 2014, 302 p. (in Polish).

Тадей Карабович. Сакральные мотивы в творчестве Веры Вовк и Евгения Сверстюка. Статья посвящается сакральным мотивам в творчестве известной украинской поэтессы Веры Вовк и писателя Евгения Сверстюка. Поэтесса, которая живя в эмиграции в Бразилии, в 60-х годах встретила в Украине с диссидентом и правозащитником Евгением Сверстюком. Объединила их тогда тема сакрама в украинской литературе. Знаковым в этом плане было эссе Евгения Сверстюка «Собор в лесах», появившийся в самиздате в 1970 году, к которому Вера Вовк добавляла свой символический образ ностальгии

по Украине и насыщенные молитвой сакральные мотивы. Вера Вовк и Евгений Сверстюк останавливались на темах универсальных и одновременно личных, в которых освещалась их судьба во всех измерениях: Евгения Сверстюка – как вдохновленного борца-шестидесятника за свободу Украины и Веры Вовк – как одинокой эмигрантки.

Ключевые слова: сакральные мотивы, сакрум, шестидесятники, эмиграция, сознание, поэзия, культура.

Tadei Karabovych. Sacred Motives in the Work of Vira Vovk and Yevhen Sveriyuk. The article deals with sacred themes in the works a well-known Ukrainian writer Yevhen Sveriyuk who wrote in the 1960's and the poet who wrote about immigration Brazil. They met in Kyiv and were united in their thoughts about sacred themes in Ukrainian literature. Sverstiuk's essay "The Cathedral in scaffolds" which appeared in Samizdat in 1970. Vira Vovk added images of nostalgia for Ukraine by use of intense prayer and sacred motifs. Both Vovk and Sverstiuk remained to themes, which were both personal and universal and covered their fate in all dimensions: Yevhen Sverstiuk inspired as a fighter for freedom of Ukraine in the sixties and Vovk remained the lonely emigrant.

Key words: sacred motives, sacrum, sixties, emigration, consciousness, poetry, culture.

Стаття надійшла до редакції 27.02.2016 р.

УДК 821.161.2-1.09:141.32

Надія Колошук

«Тільки слово торує слід...»: екзистенційні мотиви та ідеалістичний світогляд у ліриці Є. Сверстюка

У статті йдеться про посмертну поетичну збірку Євгена Сверстюка «Писані синім крилом», обриси її предметно-образного світу. Мета дослідження – виділити провідні екзистенційні мотиви та простежити їхню еволюцію, виявити найхарактерніші риси поетичної техніки. Від початку в ліриці Є. Сверстюка не було жодних слідів радянських ідеологічних догм та жодних «прорадянських» мотивів. Це лірика філософська, інтелектуальна, позначена ідеалістичним спрямуванням. Провідними темами віршів є мотиви часу та минулості всього людського. Вони насичені образами, що стали знаковими для творчості українських шістдесятників і нині становлять частку літературного портрета покоління. Провідними в образно-стильовій палітрі є інтертекстуальна насиченість, патріотичний пафос, розважливі та вдумливі інтонації самоаналізу ліричного

суб'єкта. Поетика віршування змінювалася: від класичного вірша до верлібрової техніки. Незмінними залишалися дороги для автора цінності, на першому плані – офірне служіння ідеалові вільної людини, поклоніння Матері, відданість Слову, що втілює Дух у недосконалому людському світі.

Ключові слова: лірика Євгена Сверстюка, андеграундна українська поезія, екзистенційні мотиви, знакові образи, інтертекстуальність, ідеалістична спрямованість.

Поетична творчість Євгена Сверстюка – найменш відома широкому загалові частина його спадщини. Опублікована невдовзі по його смерті єдина поетична книга «Писані синім крилом» (упорядкована Оленою Голуб) увібрала не все, що передбачалося: нема перекладів, про які пише в післямові Раїса Лиша [1, с. 243], нема переданої із заслання і втраченої поеми «Дзвони», про яку автор розповідав Василеві Овсієнку в інтерв'ю наприкінці грудня 1999-го – на початку січня 2000 року [6]. Однак хай і неповна та видана без необхідних для науковця коментарів, збірка значно полегшує можливість почути ліричний голос видатного письменника й діяча, чия присутність в «іменному каноні шістдесятництва» безсумнівна, і робить можливим вписати його «профіль» (Л. Тарнашинська) [10, с. 61; 11] у поетичний портрет покоління. Порівняно з іншими діячами цього руху, менш відомим є хіба поетичний доробок Василя Лісового, теж опублікований посмертно [2, с. 530-612]. До речі, зі Сверстюковим у ньому чимало схожого – тематика, світогляд, образні мотиви, настрої, навіть поетична техніка, і це вочевидь не випадково. Наразі важливо ввести цей спадок у поле уваги дослідників української літератури, для яких рецептивний дискурс шістдесятництва залишається актуальним і суттєво неповним.

Про українське шістдесятництво упродовж років незалежності писали авторитетні критики й дослідники: Віктор Іванисенко, Георгій Касьянов, Марко Павлишин, Михайлина Коцюбинська, Оксана Пахльовська, Людмила Тарнашинська, Віталій Табачковський, Тамара Гундорова, Олексій Зарецький, Ніла Зборовська й ін. Постать Євгена Сверстюка постійно присутня в цьому дискурсі, однак, усупереч висловленій Л. Тарнашинською тезі про переважну «персоналізовану» масу літературознавчих досліджень, не всі іменні сторінки достатньо вивчені. Це стосується насамперед поетів-табірників старшого покоління та деяких із середньої генерації. Зокрема про лірику Є. Сверстюка відгуки не з'являлися, крім давньої рецензії Якова Сусленського на

публікацію (в емігрантській «Сучасності» 1982 р.) переданих із Пермського концтабору 389/36 окремих віршів.

Мета нашого дослідження – окреслити предметно-образний світ поетичної збірки «Писані синім крилом», виділивши провідні екзистенційні мотиви та простеживши їхню еволюцію; виявити найхарактерніші риси поетичної техніки.

Сам автор скромно оцінив свою лірику як таку, що належить минулому, адже писалася переважно в таборі та на засланні: «...коли витягуєш зі схованки зошит, якого не знайшли при обшуку, то вже, як сказав поет, “перележана куля не свище”. <...> Нині є багато рукописів, які мало що говорять, певно, набагато цікавішою була б розповідь, як вони писалися в ті часи і як переховувалися або як завуальовувалися “під переклад” з якогось автора, чиє ім’я могло діяти заспокійливо. Тепер загубилося саме поняття переслідування за слово чи полювання на слово» («Переднє слово автора», 2007) [8, с. 7–8]¹.

Навіть якщо погодитися, що сенсаційність публікації втрачена, усе-таки поезія живе за іншими законами, ніж газетні сенсації, отож «слово залишається, якщо воно було наповнене кров’ю серця. І підтекст залишається, коли за словом була глибина тривоги. <...> Це і спонукало кинути жмуток віршів на вітер часу» [там само, с. 8]. Відгукнуться критики на пізню появу поетичної книжки чи ні, а перед істориками літератури постає завдання: бачити картину недавнього історичного минулого літератури якомога повнішою і детальнішою. І різнобічний талант Євгена Сверстюка з його ідеалістичним ставленням до Слова не обминути: «*Всупір сірим знанням маруд / Всі протреси скриплять і труть, / Тільки слово торує слід – / Віра в чудо рятує світ*», – писав він на засланні («Він нам світить вже стільки літ!...», 1982) [с. 112].

Загалом ця невелика книжка, судячи зі змісту, задумана як підсумок поетичної творчості відомого діяча-дисидента, хоча не містить необхідних для науковця коментарів: що й коли видавалося раніше, що публікується вперше, з яких джерел тощо. Однак еволюцію індивідуального поетичного стилю вже можна зрозуміти, позаяк більшість віршів датовані та поділені на розділи відповідно до етапів авторської біографії: «З зеленого шуму (1948-1960-і)» (Я. Сусленський стверджував, що може «достеменно вказати місце, де Сверстюк народився як

---

¹ Надалі в тексті вказуємо лише сторінку за вказаним виданням.

поет – у ШЗО», тобто у штрафному ізоляторі «пермського табору число 36», де частенько відбував покарання [9, с. 40]; як бачимо, рецензент помилився), «1972» (рік арешту та слідства; виділено цикл «Дружині й доньці»), «1973-1979» (табірні роки), «1980-і» (роки заслання – з лютого місяця 1979-го до жовтня 1983-го [5, с. 640]¹) та «1980-і (продовження)» – тричі повторена назва розділів із виділеними циклами посьвят «Мамі», «Валерію Марченку» та «Василеві Стусові»; найменший розділ «1990-і» вміщає всього два вірші. Завершують книгу п'ять поем: «Білий вітрильник», 1981; «Волинь», 1984; «Гоголь» – без датування; «Достоевський», 1979; «Франко», 1981.

Датування підтверджує відому тезу стосовно тюремно-табірної поезії: в екстремальних умовах вірші створюються доти, доки існує потреба звернення поетичним словом, як молитвою, до Бога, коли людина стикається з найсуворішими випробуваннями. І саме в таких умовах творилася спадщина більшості табірників, про яку можна сказати поетичними словами Є. Сверстюка, що відсилають до Кобзаря та Біблії водночас: *«І стало Слово світлом / Посеред ночі й тьми. <...> А дивний геній, схожий / На нас, а більш на них, / Поставив на сторожі / Закутих і німих. <...> Наш світ мине, як день. / Мине і світу слава. / Та Слово – не мине»* («Найперше було слово...», 1977) [с. 46].

Підтверджується ще один відомий факт: в умовах тюрми й табору вірші писали (а частіше – складали в умі та запам'ятовували своє й чуже) чимало людей, які за інших умов не взяли би за це, бо не вважали себе поетами або взагалі не були прихильними до поезії. Не вважав себе поетом і Є. Сверстюк, як не бачили в ньому поета його близькі друзі, що ввело в оману рецензента-співтабірника: «Вийшовши з ПКТ [аббревіатура від офіційного вислову «приміщення камерного типу», тобто внутрішня тюрма у таборі – Н. К.], я особисто познайомився з Євгеном Олександровичем. Олесь рекомендував мені його як літературного критика, педагога й психолога. Ні Олесь, ні Олекса Резніков, ані хто інший не характеризував його як поета» [9, с. 38].

¹ У біографічних джерелах наразі нема чіткого датування багатьох подій із життєпису Є. Сверстюка. Він вказував приблизний строк повернення: «Я повернувся до Києва під час суду над Валерієм Марченком» [НЦЯ, с. 191]. Другий суд над Валерієм Марченком відбувся 13 березня 1984 року, але його арештовано 21 жовтня 1983 року, через що з Є. Сверстюком вони розминулися і вже ніколи не зустрілися – Валерій невдовзі загинув, відбуваючи повторний термін ув'язнення.

Через те й ішлося в рецензії переважно про обставини передачі віршів на волю та про Сверстюкові переклади з англійської.

У пізніх інтерв'ю, які нині склали основу мемуарної книги «Невже це я?», Євген Олександрович пояснював появу своїх віршів в емігрантських публікаціях (зокрема у збірці «Поезія з-за колючих дротів» (Мюнхен, 1978 [4]) прозаїчними обставинами та потребою збереження історичної пам'яті. Щаслива нагода передати вірші за кордон випала завдяки приятельським стосункам із табірником-євреєм Юрієм Вудкою, який зберіг тексти в пам'яті, а згодом, уже в Ізраїлі, перекладав на іврит та сам видавав їх: «Він запропонував вивчити напам'ять кілька моїх віршів – йому достатньо було два рази прочитати вірш, аби його запам'ятати. Я дав йому зошити, він вибрав собі кілька. <...> Замість двох віршів він вивчив, здається, 16. Потім вийшов на людей, які видали ці тексти. <...> Більш об'єктивну картину [табірної дійсності – Н. К.] дали б щоденникові записи. Але жадний щоденник під час обшуку не міг уціліти. І жадний лист щоденникового характеру не міг пройти крізь цензуру. Боротьба з історичною пам'яттю, із родовою пам'яттю і взагалі з пам'яттю минулого було важливим елементом тієї системи, яка монополізувала право на людське життя і на людську свідомість» [7, с. 272].

Підкреслена Сверстюком закономірність в існуванні радянської спільноти пояснює головне в його світогляді, як наслідок – в образному світі збірки. Провідними темами її віршів є мотиви часу та минулості всього людського, варійовані практично від першої до останньої сторінки. Показово, наскільки цими темами переймався зовсім молодий чоловік задовго до випробувань ув'язненням, що, за логікою радянських репресій, не лише мусило перервати зв'язок із минулим і сьогоденням, але й відібрати в репресованих право на майбутнє, «стираючи» їх із життя. Потреба писати вірші значною мірою реалізувалася у Сверстюка як потреба протистояти цій злочинній логіці; будучи на волі, він не мав наміру друкувати їх.

У найраніших віршах ліричний герой, романтик та ідеаліст («... Чи це лиш уяви романтика витвір пустий, / Але тільки з тобою хвилинами все забував я...» – «Хай ми близькими зовсім...», 1952 [с. 13]), почувається незмінно самотнім («Я один, як у полі вітряк...» – «У шкільному клясі», 1952 [с. 13]), згадує минуле не інакше, як із тугою («... І чари, і щемі наводить / дитяча тужлива жага» – «І досі і кличе, і манить...», 1949 [с. 11]), а в майбутнє дивиться без будь-яких

ілюзій, притаманних молодості: *«Як в холоднім світі і пустельнім / Все чужим в моїх очах стає...»* («Матері», 1948) [с. 10]. Очевидним є екзистенційно-трагічне авторське світовідчуття, що згодом буде посилюватися в роки тісної співпраці з шістдесятницьким рухом, про екзистенціалістську філософську основу якого («неусвідомлений екзистенціалізм», за висловом Л. Тарнашинської [12]) нині чимало написано.

У мемуарній книзі «Невже це я?» знаходимо цілком вичерпне пояснення недопустимого в легально друкованій радянській ліриці 1940-1950-х «песимізму», увібраного з літературних впливів та традиції свідомістю юнака, який виріс на залитій кров'ю Волині: «Мої шкільні роки були похмурі не тільки тому, що сонце заступали обставини сталінського режиму. Репресії, облави, обшуки, розкуркулення, колективізація, хлібоздачі... <...> У моїй шкурі домінували Байрон, Лермонтов, Достоевський. <...> Дуже ризиковано давати юнакові таких наставників. Лермонтова я знав майже напам'ять. <...> Деякі вірші Лермонтова я перекладав, щоб позбутися їхнього впливу. Одне слово, я був підготовлений до сприймання Ніцше. Ідея надлюдини мені імпонувала значно більше, ніж ідея “служіння партії і народові”. Щоправда, ідея української волі мене мучила й ніколи не відпускала. <...> Звісно, я читав доступні тоді твори українських письменників. Вони вчили людяности» [7, с. 87–88].

Звичайно, про репресії, облави й депортації на рідній землі, яка проступає тлом у ранній ліриці (*«Рідний затишок мій, / ти у серці моїм, як рана...»* – «Знову рідний поріг...», 1960 [с. 19]), молодий поет ні словом обмовитися не міг – таких слів і понять у тодішній суспільній свідомості не могло бути. Зате на схилі довгого життя Євген Олександрович, повертаючись пам'яттю до зловісної «атмосфери доби» своєї молодості, сказав про злигодні своїх земляків – за короткий час по Волині прокотилося чотири нищівних смерчі окупації – як про шанс для вибору. Доля формувала дисидента з відрізаного від вільного світу волинянина задовго до офіційних кадебістських звинувачень: «Це подарунок долі, коли людина має що з чим порівнювати, не виїжджаючи за кордон. <...> За тієї окупації я вчився, за іншої я навіть мав якісь привілеї. Кожна окупація також мала якісь свої переваги, давала якусь інформацію для порівняння, для зіставлення, а найголовніше – давала дух опору. <...> Адже було Берестечко... Були заарештовані хлопці, які сиділи в тюрмі, в Березі

Картузькій. Це враження з дитинства залишилося, і мода “страждати за Україну” була прищеплена вже з юних років. <...> Я сказав би, що мене за всіх тих умов рятувала орієнтація на одважніших людей, на людей порядних... <...> Може, й Байрон мав зворотний бік. Мав, але це те, що найбільше розвиває. І Достоевський також отруйний значною мірою, але я його проштудіював у дев’ятому класі середньої школи, коли дізнався, що це заборонений письменник. Усе – проти течії. Коли ти не заляканий, тебе ніхто й не доганяє – це також дуже важливо. Ти почуваєшся вільним» [7, с. 124–125].

Передусім – вільним від нав’язаних стереотипів, що тяжіли над свідомістю багатьох його ровесників-шістдесятників у радянській Україні й нелегко зживалися – варто порівняти з ранньою лірикою Ліни Костенко чи Василя Симоненка, та навіть молодого галичанина Дмитра Павличка. Дослідниця літературного процесу 1950-1960-х років Тетяна Масловська писала про домінуюче на той час «вивільнення творчої індивідуальності від особливо одіозних ідеологічних догм» [3, с. 35]. Натомість у ранній ліриці Є. Сверстюка жодних слідів таких догм та жодних «прорадянських» мотивів немає. Зате є вірші-посвяти матері й батькові зі зрілим усвідомленням трагізму їхньої долі; і тужливе звернення до *рідних порогів* з гострим передчуттям *холоду чужого життя* («Сповідь блудного сина», 1956) [с. 17]; і передчасне прощання з *далеким дитинством* та *далекою юністю* («На кладці», 1951; «Над волинськими листами», 1952).

Останні вірші першого розділу датуються 1960-м роком; потім була, очевидно, тривала перерва в поетичній творчості, яка співпадає з найбільш активним періодом громадського життя в історії шістдесятницького руху.

Вірші переломного 1972 року нечисленні – разом із посвятами дружині та доньці їх усього вісім. Крім змін у тематиці – тюремні мотиви поодинокі вплітаються в образну палітру (*тюремні сни, клептик неба, воронки, квадрати трат, сіра камінна клітка*), хоча саме вони формують настрій, визначають підтекст – очевидними є зміни в поезиці: вже перший вірш із позначенням «Київ, тюрма КГБ. 1972» («Дивлюсь на розп’яття...» [с. 22]) – верлібровий, чого раніше у Є. Сверстюка не було. Надалі верлібр поступово витіснить інші віршові форми.

Упродовж цілого творчого життя віршова поетика, на нашу думку, цікавила автора значно менше, ніж те, що мав сказати: практично не

зустрічаємо вишуканих, філігранно відшліфованих строф, рим, розмірів, зате чимало відступів від обраних віршових стандартних форм; на початку переважає злегка недбалий стиль віршування. Разом із тим автор тонко почував слово й шукав точних відтінків його змісту в концептуально та емоційно насиченій формі. У 1970-ті роки зростала вага інтертекстуальних зв'язків, особливо з біблійними текстами. Майже зникли розділові знаки, зате ускладнилася синтаксична структура та графічно-візуальне розміщення рядків і фрагментів-строфоїдів.

У віршах 1972 року провідними лишаються мотиви минулості днів, швидкоплинної течії часу, породжуючи тугу за вічним і справжнім у серці ліричного героя: «...не можу змиритися / з вічністю цієї істини» («Дивлюсь на розп'яття...») [с. 22]; «...чи тільки страждання безкрає?» («Матері-страдниці») [с. 23]; «Пропливе десь життя...» («Лютував перший сніг...») [с. 24]; «Тут, за умовною гранню, / Обіч від часу ріки...» («Милі Мачинко-Лілянка...») [с. 27] тощо.

Табірний і засланський періоди виявилися найбільш плідними в поетичному доробку Є. Сверстюка. Ліричний герой втратив риси колишнього молодого романтика, коли гостро відчув свою відділеність («Я був там чужий як з Марса» – «Перм», 1973 [с. 32]) від звичного плину буднів, що надалі сприйматимуться як хистке й примарне існування: «Сучасне було завжди / таким блазеньким <...> Але в кожному сьогодні / завше був / обігрітий куточок» («Завтра ти хенько стукає у вікно...», 1980) [с. 77]; «На вікнах фіранки / на столі скатерть / у вазонках квіти / і починаєш вживатися / і вже починаєш забувати / що це тільки експозиція / до невідомого акту» («Teatrum mundi (Театр світу)», 1983) [с. 159]. Тематика й віршова поетика стали розмаїтими, поетична вправність зросла, підтексти поглибилися завдяки густій інтертекстуальній насиченості. Як поет-філософ, Сверстюк у віршах цього періоду стоїть нарівні з кращими поетами своєї генерації – Л. Костенко, В. Стусом, М. Вінграновським, І. Світличним.

З'явилися образи, які визначили коло поетичних персонажів довкруги ліричного суб'єкта і нині сприймаються як безцінний вклад у символічний портрет доби, що вже відійшла в минуле. Сервантес зі своїми Дон-Кіхотом та Санчо Пансою: «Сервантес» (1974), «Власне хто був той ідальго...» (1978). Тарас Шевченко: «Шевченко», (1977), «До 22 травня» (1981). Григорій Сковорода: «Твій образ – промінь згаслий, біль і пам'ять...» (1977). Старші в'язні-українці з УПА, при-

речені тоталітарною владою на довічне вмирання в ГУЛАГУ: «Їдуть додому вмирати...» (1976), «Ми все-таки зустрілись...» (1978), «Море хиталось...» (без дати). Сучасники-дисиденти: Алла Горська й Василь Симоненко («Реквієм», 1975); Зорян Попадюк («Несуть своє серце, тепло...», 1976); Валерій Марченко, Василь Стус, Світлана Кириченко, Ліна Костенко, котрі стали не лише адресатами численних посвят (ті, хто був «на волі», заради конспірації здебільшого позначені ініціалами), але й втіленням обличчя доби. Зболена Мама на далекій Волині (автор писав це слово з великої літери) й алегоричні Віра – Надія – Любов як уособлення морального імперативу покоління: «...показує на хрест / **НЕСИ ДОКИ ЗДОЛАСШ / І ДОКИ Й НЕСТИМЕШ / ДОТИ ЖИТИМЕШ** <...> **РОЗДАЙ СЕБЕ / І ДОКИ РОЗДАВАТИМЕШ / ДОТИ ЖИТИМЕШ** <...> **СВІТИСЬ ПОПРИ ВСЕ / ДОКИ СВІТИТИМЕШ / ДОТИ ЖИТИМЕШ**» («Віра – Надія – Любов», 1982) [с. 136; виділення авторське]. У цьому ряду й герої поем: лейтенант Шмідт, Достоевський, Франко, Гоголь... Р. Лиша сприймає густо населений знаковими персонажами поетичний світ Сверстюка як «глибоку атмосферу асоціативного спілкування», де «екзистенція людини засвітилась неповторним прозрінням істини» [1, с. 246].

Присутність *інших* у художньому світі будь-якого автора породжує діалогізм поетичного слова. У ліриці Є. Сверстюка це засаднича риса: його поетичне слово завжди звернуто до когось, хто сприймається не як формальний адресат, а як повноправний співбесідник – одностудець чи опонент. Тому Сверстюкова лірика інтелектуально насичена, її стрижневий внутрішній конфлікт становлять колізії вибору між концептами духовних цінностей: ідеальне протиставлене приземленому, альтруїстичне – корисливому й егоїстичному, свідомо жертівність – зраді. Вибір як найважливіша екзистенційна категорія зазначений уже при перших кроках у лабіринті життєвих доріг *блудного сина* («Сповідь блудного сина», 1956) [с. 17] – одне з перших символічних уособлень ліричного героя стало знаковим серед інших концептів-міфологем Сверстюкової спадщини – й повторювалося не раз. Образ асоціює з численними символами, переважна більшість яких мають біблійне походження: Христове Розп'яття («Таємні знаки людської долі...», 1983), Христова чаша («Хвилі радості – дні розплати...», 1977), пекельні кола («Коло останнє», 1979), шлях на Голготу («За рікою», 1977), страждання Богоматері («Сікстинська мадонна», 1979; «Волинська

Богоматір», 1983) тощо. Повсякчас життєвий вибір у Сверстюкових протагоністів ідеалістичний і самоспалювальний.

Пізніше Є. Сверстюк назве своїх сучасників-ідеалістів – *засвічених офірним огнем* («Звичайна людина», 1978)¹ – *святими нашого часу* («Я вірю в людину...», 1983) [с. 152] – і це один з найважливіших лейтмотивних образів збірки: *«святих ніколи не видно // а вони знов усе починають спочатку // сіють на витоптану землю вічні зерна // підіймають і животворять / затоптане слово // засновують нову святиню / край битого шляху // підіймають на плечі хрест / кинутий на дрова // і великі істини утверджують життям»* («До святих на землі (Пс. 15,3)», 1984) [с. 170].

Їм протистоять антигерої, яких теж чимало – від євангельського Юди (асоціації із цим знаковим образом – у «Різдвяному вірші» 1980, «А може Юда продав зі страху...» 1981, «Вони будуть прислухатися і придивлятися до вас...» 1982 та ін. текстах) до реальних сучасників, хоча подеколи їй названих завуальовано: «А от вам для розваги – про “лікаропоета”» (1974) [с. 41]. Антиподом *лицарів честі* («Вам кому рокувала доля...» [с. 180]) став недавній учасник шістдесятницького *свята надій* І. Драч у вірші-пародії, та ще й названий у множинній формі: «*“В Сибір летимо”. Я і пару Кирил. / Летим у Сибір. / Комфортабельно, зручно. <...> Вже трагедій нема, / Коли навіть з власною смертю змирились»* («І. Драч», 1974) [с. 33-34]. Пародії адресовані й Б. Олійникові (три вірші під рубрикою «Додаток до віршів Б. Олійника»). Їхня тонка іронія тим дошкульніша, що текст безпомилково відсилає до адресата, використовуючи його ж стильову палітру: *«Вийду за ворота вічним парубком – / Парубкізм нині саме в масть! / Будуть всі*

¹ Образ-лейтмотив «жертва / офіра» повторюється у тій самій словесній формулі – *обличчя засвічене офірним вогнем* – у вірші 1979 р. «Ідеї» [с. 70] та в численних варіантах: *«Ми покоління приречених / світити самоспаленням / крізь безоку ніч»* («Минають наші роки...», 1980) [с. 76]; *«І чиста сила офіри»* («Різдвяний вірш», 1980) [с. 84]; *«Вас одержимих / охоплених жаром // Сповнених жалю любові і болю»* («У щедрій вечір», 1982) [с. 105], *«Святі нашого часу / десь безіменно освітлюють дорогу ближньому»* («Я вірю в людину...», 1983) [с. 152], *«Син мав загинути за нас і воскреснути для нас»* («Таємні знаки людської долі...», 1983) [с. 158]; *«долю твою пущено в гру <...> І роковано на зруб // Без тями про вічну істину // що зерно кинуте в землю / дає плід»* («Останній лист Валерієві Марченкові», 1984) [с. 168] тощо.

шептатися: “Став начальником, / Виліз... можна сказати – власть!”» («Гей!», 1976) [с. 42].

І знову найчастіше повторюваний та варійований мотив – плин часу, плин життя: «однесла мене бистра вода» («Як далеко мене занесло...», 1979) [с. 69]; «пропливає час поглинає нас / і шалено наш глобус мчить» («Цей гумовий сфінкс як на сіні пес...», початок 1980-х) [с. 74]; «А кожен рік відносить / шмат мого острівця / у темне море» («Рік почався...», 1982) [с. 109]. Життя неодмінно змушує людину шукати в нім сенсу, ставить перед важким вибором, заганяє в пастки («Час таємні і явні пастки / Розметав нам – усім на виріст» – «Генета часу», 1982 [с. 142]), виграноє стражданнями людську душу й загартовує чи перемелює її в жорнах випробувань: «Одгриміли як жорна літа» («Мерзлоти у снігах самоти...», 1983) [с. 143]; «Не добувши п'ятнадцяти чорних, / Понад темний тунель і шмон, / Де ревуть ненаситні жорна...» («Я прийду на Свят-Вечір між люди...» – з посвятою «Василеві Стусові», 1986) [с. 175].

«Найдорожче в людини Час», – афористично визначив Є. Сверстюк, опинившись за в'язничними мурами («Знов та камера знов ті стіни...», 1975) [с. 38], і це було важливе усвідомлення зрілої людини на порозі піввіку, хоча, на перший погляд, неочікуване в умовах, коли найдорожчою мала би бути свобода. Але внутрішню свободу, на його переконання, ніхто не може забрати, поки людина не зламана – не відреклася від своїх ідеалів під зовнішнім тиском, – байдуже, на волі чи за колючим дротом. І ліричний герой не проклинає, а благословляє час – «Богом дарований / День мого життя / День для посіву / добрих зерен» («Благословенний день...», 1982) [с. 113].

Висновки. Лірика Є. Сверстюка цінна не лише як документ своєї доби та біографії визначного діяча-дисидента. Вона насичена образами, що стали знаковими для творчості українських шістдесятників і нині становлять частку літературного портрета покоління. Це вже невід'ємна складова колективної міфологізованої свідомості, що утверджує його образ у нашій культурі та впливає на формування сучасної самосвідомості українства. Від початку в ліриці Є. Сверстюка не було жодних слідів радянських ідеологічних догм та жодних «прорадянських» мотивів. Його лірика філософська, інтелектуальна, позначена ідеалістичним спрямуванням. Провідними в образно-стильовій палітрі є інтертекстуальна насиченість, патріотичний пафос, розважливі та вдумливі інтонації самоаналізу ліричного суб'єкта. Поетика

віршування змінювалася: від класичного вірша до верлібрової техніки. Незмінними залишалися дороги для автора цінності, з яких на перший план стали офірне служіння ідеалові вільної людини, поклоніння Матері, відданість Слову, що втілює Дух у недосконалому людському світі.

Список використаних джерел

1. Лиша Р. «Кордон при офіційній варті...» / Раїса Лиша // Сверстюк Є. О. Писані синім крилом / Євген Сверстюк ; упоряд. Олена Голуб. – К. : ТОВ «Видавництво “Кліо”», 2015. – С. 243-249.
2. Лісовий В. Спогади. Поезії / Василь Лісовий ; упоряд. Н. Вельбовець, В. Лісова, Л. Туровець-Лісова. – К. : Смолоскип, 2014. – 664 с.+80 іл.
3. Масловська Т. Ще раз про шістдесятництво / Тетяна Масловська // Слово і час. – 1999. – № 11. – С. 33–37.
4. Поезія з-за колючих дротів: слово репресованих Москвою українських поетів. – Мюнхен : Шлях перемоги, 1978. – 183 с.
5. Рух опору в Україні: 1960-1990 : енциклопедичний довідник / гол. ред. Осип Зінкевич ; передм. О. Зінкевича, Олеся Обертаса. – Вид. 2-е, доп. – К. : Смолоскип, 2012. – 894 с.+ 64 іл.
6. Сверстюк Євген Олександрович: автобіографічна розповідь «Портрет на осінньому плесі» [26.12.1999, 9.01.2000; липень – листопад 2005] [Електронний ресурс] / Євген Сверстюк, Василь Овсієнко. – Режим доступу : <http://helsinki.org.ua/index.php?id=1154700810> (2.02.2016).
7. Сверстюк Є. О. На полі чести : у 2 кн. Кн. 1 : Невже то я? / Євген Сверстюк ; упоряд. Олексій Сінченко. – К. : ТОВ «Видавництво “Кліо”», 2015. – 368 с.+ 96 с. іл.
8. Сверстюк Є. О. Писані синім крилом / Євген Сверстюк ; упоряд. Олена Голуб. – К. : ТОВ «Видавництво “Кліо”», 2015. – 256 с.
9. Сусленський Я. Табірна творчість Євгена Сверстюка / Яків Сусленський // Сучасність. – 1982. – Ч. 4-5. – С. 36-45.
10. Тарнашинська Л. Українське шістдесятництво: аберація явища у постмодерному прочитанні / Людмила Тарнашинська // Слово і час. – 2006. – № 3. – С. 59-71.
11. Тарнашинська Л. Українське шістдесятництво: профілі на тлі покоління (історико-літературний та поетикальний аспекти) / Людмила Тарнашинська ; Ін-т літ. ім. Т. Г. Шевченка НАН України. – К. : Смолоскип, 2010. – 630 с. : іл.
12. Тарнашинська Л. Шістдесятництво: філософія покоління як «публічна свідомість» / Людмила Тарнашинська // Сучасність. – 2005. – № 4. – С. 105-117.

References

1. Lysha R. «Kordon pry ofitsiinii varti...» [“A border is at an official guard...”]. In: *Sverstiuk Ye. O. Pysani synim krylom* [Written with a blue wing]. Kiev, 2015, pp. 243-249. (in Ukrainian).
2. Lisovyi V. Spohady. Poezii [Remembrances. Poetries]. Kiev, 2015, 664 p. (in Ukrainian).

3. Maslovska T. Shche raz pro shistdesiatnytstvo [Once again about representatives of the 1960s generation]. In: *Slovo i chas*, 1999, no. 11, pp. 33–37. (in Ukrainian).
4. Poeziia z-za koliuchykh drotiv: slovo represovovanykh Moskvoiu ukrainskykh poetiv [Poetry out of prickly wires: word of Ukrainian poets which were repressed by Moscow]. Munich, 1978, 183 p. (in Ukrainian).
5. Rukh oporu v Ukraini: 1960 1990: entsyklopedychnyi dovidnyk [Resistance movement in Ukraine: 1960-1990: encyclopedic reference book]. Kiev, 2012, 894 p. (in Ukrainian).
6. Sverstiuk Yevhen Oleksandrovykh: avtobiohrafichna rozpovid «Portret na osinnomu plesi» [Sverstiuk Yevhen Oleksandrovykh: an autobiographic story "Portrait at autumn smooth water surface"]. Available at: <http://helsinki.org.ua/index.php?id=1154700810> (in Ukrainian).
7. Sverstiuk Ye. O. Na poli chesty: u 2 kn. Kn. 1: Nevzhe to ya? [On the field of honour: in 2 books. Book 1: Really am this I?]. Kiev, 2015, 368 p. (in Ukrainian).
8. Sverstiuk Ye. O. Pysani synim krylom [Written with a blue wing]. Kiev, 2015, 256 p. (in Ukrainian).
9. Suslenskyi Ya. Tabirna tvorchist Yevhena Sverstiuka [Camp work of Yevhen Sverstiuk]. In: *Suchasnist*, 1982, no. 4-5, pp. 36–45. (in Ukrainian).
10. Tarnashynska L. Ukrainske shistdesiatnytstvo: aberatsiia yavvyshcha u postmodernomu prochyttanni [Ukrainian representatives of the 1960s generation: aberration of the phenomenon in the postmodern reading]. In: *Slovo i chas*, 2006, no. 3, pp. 59–71. (in Ukrainian).
11. Tarnashynska L. *Ukrainske shistdesiatnytstvo: profili na tli pokolinnia (istoryko-literaturnyi ta poetykalnyi aspekty)* [Ukrainian representatives of the 1960s generation: profiles on a background a generation (historical-literary and poetical aspects)]. Kiev, 2010, 630 p. (in Ukrainian).
12. Tarnashynska L. Shistdesiatnytstvo: filosofii pokolinnia yak «publichna svidomist» [Representatives of the 1960s generation: philosophy of generation as "public consciousness"]. In: *Suchasnist*, 2005, no. 4, pp. 105–117. (in Ukrainian).

Надежда Колошук. «Только слово прокладывает след...»: экзистенциальные мотивы и идеалистическое мировоззрение в лирике Е. Сверстюка. В статье идёт речь о посмертном поэтическом сборнике Евгения Сверстюка «Писаны синим крылом», очертаниях его предметно-образного мира. Цель исследования – выделить ведущие экзистенциальные мотивы и проследить их эволюцию, выявить характерные черты поэтической техники. С самого начала в лирике Е. Сверстюка не было ни следов советских идеологических догм, ни «просоветских» мотивов. Это лирика философская, интеллектуальная, обозначенная идеалистическим мировоззрением. Ведущими мотивами стали мотивы времени и зыбкости человеческого существования. Стихи насыщены образами, которые стали знаковыми в творчестве украинских шестидесятников и ныне составляют неотъемлемую часть литературного портрета поколения. Главными в образно-стилистической палитре являются интертекстуальная насыщенность, патриотический пафос, вдумчивые интонации самоанализа лирического субъекта.

Поэтика стихосложения менялась: от классического стиха к верлибру. Неизменными оставались дорогие автору ценности, на первом плане – жертвенное служение идеалу свободного человека, поклонение матери, преданность слову, воплощающему Дух в несовершенном человеческом мире.

Ключевые слова: лирика Евгения Сверстюка, андеграундная украинская поэзия, экзистенциальные мотивы, знаковые образы, интертекстуальность, идеалистическая направленность.

Nadia Koloshuk. “Only a Word Lays Track”: Existential Reasons and Idealistic World View are in the Lyric Poetry of Yevhen Sverstiuk. The article deals with posthumous poetic collection of Yevhen Sverstiuk “Written with a blue wing”, about the outlines of its object-image world. Research aim is to distinguish leading existential reasons, to trace their evolution, to research the personal touches of poetic technique. From the beginning, in the lyric poetry of Yevhen Sverstiuk there were neither tracks of soviet ideological dogmas nor pro-soviet reasons. His lyric poetry is a philosophical, intellectual, marked by an idealistic world view. Reasons of time and unsteadiness of human existence became leading reasons. Intertextual saturation, patriotic fervor, serious intonations of self-examination of lyric subject are main in a figuratively-stylistic palette. Author's dear values were remained unchanging, on the first plan is sacrificial service to the ideal of free man, worship of Mother, devotion to the word, which incarnating Spirit in the imperfect human world.

Key words: lyric poetry of Yevhen Sverstiuk, underground Ukrainian poetry, existential reasons, sign characters, intertextuality, idealistic orientation.

Стаття надійшла до редакції 27.02.2016 р.

УДК 821.161.2 – 14.09

Світлана Криворучко

**Підтекст поезій Є. О. Сверстюка «Не являйся мені у снах...»
та І. Я. Франка «Чого являєшся мені у сні»**

Українські поети І. Я. Франко і Є. О. Сверстюк у ліриці «Чого являєшся мені / У сні?» 1896 р. та «Не являйся мені у снах» 1972 р. втілили прихований сенс власних відчуттів, у яких іноді «читаються» біографічні елементи та історичні події. Їхнім поетичним висловлюванням притаманне деформування загальнозрозумілих смислів, що на рівні семантичної двоплановості формує підтекст, який впливає на своєрідність ідіостилю. Спільність і схожість І. Я. Франка та Є. О. Сверстюка відзначається саме у підтексті, якому властива «українська» самоідентифікація, ототожнення себе-поета із міцним українським пластом

культури, який породив подолання національного комплексу неповноцінності на рівні індивідуального світовідчуття. Підтекст віршів поетів втілено на рівні тропів. Спільною виявляється алюзія-перегукування першого рядка Є. О. Сверстюка «Не являйся мені у снах», яка відсилає до першого рядка І. Я. Франка «Чого являєшся мені / У сні?».

Ключові слова: І. Я. Франко Є. О. Сверстюк, підтекст, тропи, поезія, художній образ.

Лірика, есеїстика і публіцистика Євгена Олександровича Сверстюка привертає увагу сучасних українських літературознавців, які намагаються осмислити складність розвитку української літератури другої половини ХХ ст. в умовах тоталітарного режиму. Дослідник І. Кошелівець [1] виокремлює трьох українських поетів цього періоду – Івана Дзюбу, Івана Світличного та Євгена Сверстюка, які протистояли ідеологічному тиску держави, що відображено віддзеркалення у їхній творчості. І. Кошилевиць порівнює сучасників із погляду розкриття сучасної фальші у віршах, неприйнятті існуючого державного режиму. Українські дослідники порівнюють поезію Є. Сверстюка із творчістю В. Стуса [2], намагаються вписати його здобутки у світовий та український літературний дискурс. У центрі уваги дослідників – політична домінанта творчості Є. Сверстюка та факти його трагічної біографії.

Пропонуємо поглянути на лірику Є. Сверстюка з погляду категорії ліричного героя, естетичної своєрідності тропів. Мета статті – проаналізувати ліричного героя поезії Є. О. Сверстюка, виявити алюзії та простежити прояви традиційності.

Вірші українських поетів Євгена Олександровича Сверстюка (1928–2014) та Івана Яковича Франка (1856–1916) розділяє часова відстань людського життя – 76 років і поєднує палке бажання висловити свою національну українську самобутність, що реалізувалося у необхідності «творити» українською мовою, що є, на жаль, подвигом, навіть у наш час. У поетів «спільне» виявляється у тому, що вони обидва існували у системі колонії. Є. О. Сверстюк жив і постраждав (заплатив власною кров'ю і свободою за відстоювання української ідентичності) у часи Радянської імперії, коли Україна перебувала у статусі «молодшого брата», а українська мова вважалася «варварською» / селянською. Особливо трагічними були для Є. О. Сверстюка 60–70-ті роки ХХ ст.: починаючи з 1959 р., поет порушує проблему «заборони» або

«небажання» помічати наявність і розвиток української літератури і мови, про що він не соромився висловлюватися, однак, за що його все ж таки звільнили з роботи (1972 р.), а з часом посадили у в'язницю (1973 р.) та відправили у заслання до 1979 р.

Вірш Є. О. Сверстюка «Не являйся мені у снах» 1972 р. [3] написано у перехідний період поета, коли він перебуває на межі активно-висловлюючогося-звільненого-вільного-заарештованого-засудженого-полоненого. У цій кризовій ситуації відбувається осмислення власної правоти, в результаті чого формується переконаність у своїй єдино можливій для порядного інтелектуала позиції, що втілюється у поезії.

І. Я. Франко жив і «постраждав» у Польщі, яка сприймала на межі ХІХ–ХХ ст. Галичину як власну колонію. Викладання у Львівському університеті у ті часи здійснювалося польською мовою, а до української мови офіційний уряд ставився як до «варварської». І. Я. Франко відчував внутрішню потребу розвивати рідну українську мову, і, звичайно, аксіоматичним є судження про його міцний вплив на розвиток української літератури і мови та про те, що його доречно вважати засновником української літературної мови і традиції.

Українські поети І. Я. Франко і Є. О. Сверстюк у ліриці втілювали прихований сенс власних відчуттів, у яких іноді «читаються» біографічні елементи та історичні події. Їхнім поетичним висловлюванням притаманне деформування загальнозрозумілих смислів, що на рівні семантичної двоплановості формує підтекст, який впливає на своєрідність ідіостилю. Спільність і схожість І. Я. Франка та Є. О. Сверстюка відзначається саме у підтексті, якому властива «українська» самоідентифікація, ототоження себе-поета з міцним українським пластом культури, який породив подолання національного комплексу неповноцінності на рівні індивідуального світовідчуття. Підтекст віршів поетів втілено на рівні тропів. Спільною виявляється алюзія-перегукування першого рядка Є. О. Сверстюка «Не являйся мені у снах», яка відсилає до першого рядка І. Я. Франка «Чого являєшся мені / У сні?».

Вірш І. Я. Франка «Чого являєшся мені у сні?...» із збірки «Зів'яле листя» написано 1896 р. У віршах І. Я. Франка і Є. О. Сверстюка простежується підтекстуальне перегукування поетів крізь час. Обидва вірша створено «сорокарічними» мужчинами: І. Я. Франко написав «Чого являєшся мені у сні?...» у 40 років.

Чого являєшся мені
У сні? *(повтор)*
Чого звертаєш ти до мене
Чудові очі ті ясні,
Сумні,
Немов криниці дно студене? *(метафора – холод)*
Чому уста твої німі?
Який докір, яке страждання,
Яке несповнене бажання
На них, мов зарево червоне,
Займається і знову тоне *(метафора – нездійснений поцілунок)*
У тьмі?

Чого являєшся мені
У сні? *(повтор)*
В житті ти мною згордувала
Моє ти серце надірвала,
Із нього визвала одні
Оті ридання голосні –
Пісні. *(ідея – сублимація)*
В житті мене ти й знать не знаєш,
Ідеш по вулиці – минаєш,
Вклонюся – навіть не зирнеш
І головою не кивнеш,
Хоч знаєш, знаєш, добре знаєш, *(повтор)*
Як я люблю тебе без тьми,
Як мучусь довгими ночами
І як літа вже за літами
Свій біль, свій жаль, свої пісні
У серці здавлюю на дні. *(ідея – кохання-хвороба)*

О ні!
Являйся, зіронько, мені! *(персоніфікація)*
Хоч в сні!
В житті мені весь вік тужити –
Не жити.
Так най те серце, що в турботі,
Неначе перла у болоті, *(порівняння)*

Марніє, в'яне, засиха, – (*метафора*)
 Хоч в сні на вид твій оживає,
 Хоч в жалощах живіше грає,
 По-людськи вільно віддиха,
 І того дива золотого
 Зазнає, щастя молодого,
 Бажаного, страшного того
 Гріха! (*ідея - бажання*) [4].

Є. О. Сверстюк створив «Не являйся мені у снах...» у 44 роки.

Не являйся мені у снах
 Тут важкі безпросвітні сні (*епітет*)
 Не тулися в моїх думках
 Я тікаю і сам від них. (*ідея – втеча від кохання*)

Хочу знати, що десь там є
 Недосяжно далекий світ (*метафора – воля, свобода*)
 Де і сонце тобі встає
 І в росі усміхається цвіт (*персоніфікація*)

Уявляю тебе весь час
 На високій горі Дніпра (*метафора – Київ, мати*)
 Де в осіннім промінні раз (*епітет*)
 Нам примарився білий храм (*метафора – віра*)

Ти стоїш на молитві з дитям (*ідея – віра*)
 І жевріє твій спадок – честь
 Облітають хвилини життя (*ідея – екзистенційна цінність миті*)
 Тільки пам'ять
 І білий хрест (*ідея – віра, спасіння*) [3].

Отже, у ліриці обох поетів відбився світогляд зрілого чоловіка. Однак ліричний герой І. Я. Франка представлений як палкий невпевнений закоханий юнак, а ліричний герой Є. О. Сверстюка реалізований як розчарований коханий чоловік, який вимушений задушити у собі глибокі почуття, оскільки ним керує відповідальність стосовно коханої жінки. Перший рядок Є. О. Сверстюка «Не являйся мені у снах...» [3] відсилає читача до першого рядка І. Я. Франка «Чого являєшся мені у сні?...» [4]. Ліричний герой обох віршів звертається

до коханої жінки із проханням *нібито покинути його свідомість*. І. Я. Франко в античних традиціях зображує портрет коханої жінки, підтекстом якого є враження ліричного героя від чар кохання. Портрет коханої І. Я. Франко розкриває різноманітними тропами – епітетами: «чудові очі ті ясні...», «уста... німі»; порівняннями: (очі холодні, байдужі) «немов криниці дно студене», (уста, що викликають бажання) «не-сповнене бажання... мов зарево червоне тоне», (серце) «неначе перла у болоті»; метафорами – «хворе» серце ототожнюється із квіткою: «серце... марніє, в'яне, засиха», «пісня» дорівнюється розпачу, плачу: «Оті ридання голосні / – Пісні»; повторами: «чого являєшся мені у сні?...» [4]. Окрім тропів, продовжуючи античну традицію давньогрецької поетеси Сапфо, яка перша в європейській ліричній поезії зображувала кохання як хворобу, що з часом продовжив давньоримський поет Г.-В. Катулл, І. Я. Франко розкриває кохання як хворобливий стан ліричного героя: «Моє ти серце надірвала, / Із нього визвала одні / Оті ридання...»; «свій біль... у серці здавлюю на дні...» [4]. Підтекстуально І. Я. Франко зображує кохання без відповіді, ліричний герой мріє про жінку, яка для нього недосяжна і до якої він може наблизитися лише у сні. Безсвідоме ліричного героя тяжіє до сексуальної насолоди, яка передається метафорою палкої пристрасті: «хворобливе серце» «хоч в сні на вид твій оживає... зазнає щастя молодого, бажаного, страшного того Гріха!» [4].

Є. О. Сверстюк створює ліричного героя, якому притаманне почуття відповідальності. Він нібито відмовляється від коханої жінки, із якою йому не судилося бути не тому, що його не бажать, а через обставини, на які не можуть вплинути почуття закоханих. Тропами Є. О. Сверстюк передає принизливу гнітючу атмосферу соціуму, в якій опинився ліричний герой – за ґратами, позбавлений свободи, якому протиставляється оточення його коханої – вільне життя. Епітетами передається тюрма – «безпросвітні сні», «недосяжно далекий світ», який персоніфіковано («світ усміхається», «сонце встає») [3]. Відчуттям несвободи ліричного героя протиставляється воля його коханої – «де і сонце тобі встає», «в росі усміхається світ» [3]. Ліричний герой намагається відсторонитися від коханої зусиллям волі для того, щоб вона не постраждала через нього: «не тулися в моїх думках / я тікаю і сам від них» [3]. Метафорою «релігійності» представлено ймовірний вихід для коханих, який міститься у вірі в Бога (яка є забороненою) – «нам примарився білий храм» [3]. Ліричний

герой відчуває свою приреченість і розуміє, що жити віднині зможе лише у думках і спогадах коханої, а порятунком для нього буде її віра у Бога: «Ти стоїш на молитві з дитям / І жевріє мій спадок – честь... Тільки пам'ять / І білий хрест» [3].

Кохана Є. О. Сверстюка є алюзією Богородиці або Святої діви: «Ти стоїш на молитві з дитям...», яка представлена вірною дружиною і матір'ю, однак, яка має сміливість протиставляти себе системі – в антирелігійному соціумі у думках ліричного героя жінка молиться у храмі: «Ти стоїш на молитві...», у чому проявляється протест і передача релігійної культури нащадкам – «...з дитям...», що виховує силу духа у майбутніх поколіннях [3]. Алюзія простежується і у відси­ланні до міфологічної постаті Либідь: «Уявляю тебе весь час / На високій горі Дніпра...» [3], оскільки у свідомості читача виникає слов'янський «міф» (жінка побудувала собі будинок за Києвом на високій горі, де жила сама, а оскільки їй було самотньо і сумно, вона весь час плакала і страждала), що візуально закріплено жіночою скульптурою, яка розташована на під'їзді до Києва.

Для обох віршів характерне зображення безнадійного, прирече­ного, нездійсненого кохання, розкриття сумних почуттів ліричного героя, звернення до коханої жінки лише у думках, оскільки розмову з нею, навіть у художньому світі вірша, не можливо здійснити.

Подальший науковий пошук доречно засередити на дослідженні еволюції образу ліричного героя поетичної спадщини Є. О. Сверстюка.

Список використаних джерел

1. Кошелівець І. Окремий Євген Сверстюк / І. Кошелівець // Українське життя в Севастополі [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ukrlife.org/main/sverstuk/okremo.htm>
2. Творчість Євгена Сверстюка в контексті української та світової літератур [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://gimnazija-vv.com/news/>
3. Сверстюк Є. О. Не являйся мені у снах [Електронний ресурс]. / Є. О. Сверстюк. – Режим доступу : http://spaces.ru/diary/?r=diary/read&id=2049604062&link_id=1595372&name=Vernagena&sid=4451161636916532
4. Франко І. Я. Чого являєшся мені у сні / І. Я. Франко // Франко І. Я. Твори. В 3 т. Т. 1. – Київ. : Наук. думка, 1991. – С. 133–134.

References

1. Koshelivets I. Okremyi Yevhen Sverstyuk [Separate Eugene Sverstyuk]. <http://ukrlife.org/main/sverstuk/okremo.htm> (in Ukrainian).
2. *Tvorchist Yevhena Sverstiuka v konteksti ukrainskoi ta svitovoi literatur* [Creativity Eugene Sverstyuk in the context of Ukrainian and world literature] <http://gimnazija-vv.com/news/> (in Ukrainian).

3. Sverstiuk Ie. O. Ne yavliaisia meni u snakh [Don't come to me in my dreams]. http://spaces.ru/diary/?r=diary/read&id=2049604062&link_id=1595372&name=Verhagena&sid=4451161636916532 (in Ukrainian).
4. Franko I. Ia. Choho yavliaieshsia meni u sni [Why you come to me in a dream?]. Tvory: V 3 v. V. 1. Kiev, 1991, pp. 133–134. (in Ukrainian)

Светлана Криворучко. Подтекст поэзий Е. А. Сверстюка «Не являйся ты мне во снах...» и И. Я. Франка «Зачем являешься ты мне во сне?». Украинские поэты И. Я. Франко и Е. А. Сверстюк в лирике «Зачем являешься ты мне / Во сне?» 1896 г. и «Не являйся ты мне во снах» 1972 г. воплотили завуалированный смысл собственных ощущений, в которых иногда «читаются» биографические элементы и исторические события. Их поэтическим высказываниям присуща деформация общепонятных смыслов, которые на уровне семантической двуплановости формируют подтекст, который влияет на своеобразие идиостиля. Общность и схожесть И. Я. Франко и Е. О. Сверстюка отмечается именно в подтексте, которому характерна «украинская» самоидентификация, отождествления себя-поэта с мощным украинским пластом культуры, который породил преодоление национального комплекса неполноценности на уровне индивидуального мироощущения. Подтекст стихов поэтов воплощено на уровне тропов. Общей является аллюзия-перекликание первой строки Е. О. Сверстюка «Не являйся ты мне во снах», которая отсылает к первой строке И. Я. Франко «Зачем являешься ты мне / Во сне?».

Ключевые слова: И. Я. Франко, Е. О. Сверстюк, подтекст, тропы, поэзия, художественный образ.

Svitlana Kryvoryshko. The Ukrainian Poets I. J. Franko and E. A. Sverstyuk Embodied in the Lyrics “Why You Come to Me / In a Dream?” (1896) and “Don't Come to Me in My Dreams” (1972) a veiled sense of their own feelings, sometimes biographical elements and historical events can be revealed in it. The deformation of comprehensible meanings is characteristic to their poetic expression which form the subtext on the level of semantic duality. The subtext affects the originality of idiostyle. The commonality and similarity between I. J. Franko and E. A. Sverstyuk is observed in the subtext with typical “Ukrainian” self-identification, the identifying “himself-as-a-poet” with a powerful layer of Ukrainian Culture, which spawned overcome of national inferiority complex at the level of individual perception of the world. The subtext of poetry embodied at the level of tropes. The common is an allusion to first line E. A. Sverstyuk “Do not come to me in my dreams”, which sends to the first line by I. J. Franko “Why you come to me / In a dream?”.

Key words: I. J. Franko, E. A. Sverstyuk, subtext, tropes, poetry, artistic image.

Стаття надійшла до редакції 10.01.2016 р.

Екзистенційна парадигма темпоральності в есеїстиці Є. Сверстюка

У статті проаналізовано світоглядні аспекти есеїстики письменника в зіставленні з екзистенціалістською феноменологією часу (М. Гайдеггер, Ж. П. Сартр, О. Ф. Больнов та ін.). Є. Сверстюк оцінює явища та особистостей, опираючись на ідею часу як екзистенційної цінності. Людське життя мислитель розглядає як «буття-до-смерті» – людина в його роздумах завжди історична та обмежена часом. Тому вона має вибирати таке буття, в якому її особистісне ставлення до минулого, теперішнього та майбутнього, а також до категорій вічного й тимчасового визначають міру справжності цього буття.

Ключові слова: екзистенціалізм, темпоральність, історичність, феномен часу, есеїстика, Є. Сверстюк.

Темпоральність як часова сутність явищ – один із найважливіших екзистенціалів людського буття, тобто основних структур, які конституюють *Dasein* – те, що філософи називають внутрішнім буттям, непізнаваним у людській особистості, внаслідок чого вона є неповторною. Основні екзистенціали, які М. Гайдеггер досліджував у «Бутті і часі», – спів-буття (*Mitsein*), самість, турбота ін. Швейцарський дослідник М. Босс, представник т. зв. «екзистенціалістської психотерапії» та *Dasein*-аналізу, поряд із темпоральністю виокремлює такі екзистенціали, як просторовість, тілесність, налаштованість, буття-у-світі, історична пам'ять, буття-до-смерті [див.: 11]. Їхня єдність, на думку дослідника, складає суть людини.

Один із можливих підходів до осмислення літературознавчих аспектів творчості автора – опертя на розуміння структури людського буття в річищі екзистенціалістської феноменології. Свідомість митця, яка реалізується в літературному тексті та стимулює читацьку реакцію, є осмисленням і / та вираженням його власної екзистенції; відбувається цей процес насамперед через екзистенціали, серед яких темпоральність та просторовість найбільше «очевидні», бо людина завжди перебуває в певному часі та просторі.

Екзистенціал темпоральності як базовий для поетичної творчості Є. Сверстюка був предметом дослідження [див.: 2], а есеїстична спадщина видатного автора такого погляду не розглядалася. Натомість

ряд інших проблем, дотичних до аналізу публіцистики видатного дисидента, письменника, філософа, спорадично ставала об'єктом аналізу у працях таких дослідників, як О. Обертас, Т. Хоменко, Л. Лисенко, І. Ніколаєнко, Н. Астрахан, С. Сухарєва, Г. Кушнір та ін.

Мета пропонованої розвідки – розглянути екзистенційну парадигму темпоральності в есеїстиці Є. Сверстюка, тобто сукупність уявлень та їх маркерів, завдяки яким у творах формується авторська систематика часовості.

Феномен часу належить до тих, які особливо хвилюють Є. Сверстюка – людину та автора; чіткість, концептуальність елементів темпорологічного світобачення, спосіб їх включення в інші естетико-аксіологічні мисленнєві системи свідчить про те, що художня категоризація часу має в Є. Сверстюка філософсько-світоглядний характер [2]. Проте коли в поетичному тексті така заангажованість помітна незброєним оком (система позараціональних чинників, завдяки яким автор висновує поетичний образ, більше відкрита, бо не містить, так би мовити, «раціональних шумів»), то в есеїстичному тексті логіка думки та публіцистичний пафос, які сприяють розкриттю важливих для автора суспільних аспектів, формують міцний каркас центральної для конкретного тексту ідеї, натомість додаткові конотації вислизають з уваги, тому виокремити їх подеколи складніше.

У нашому полі зору – есеїстика Є. Сверстюка як цілісний текст, що має певні семантико-логічні, психологічні, гносеологічні, світоглядні та ін. риси. Екзистенціал темпоральності як складова частина авторського тексту проявляється наскрізно на різних його рівнях, це сталий атрибут, наявний більшою чи меншою мірою в усіх творах Є. Сверстюка. Тож можемо визначити його зміст та форми вираження, «абстрагуючись» від конкретики матеріалу, особливо враховуючи, що основні мотиваційні маркери сверстюкової публіцистики наскрізні, вони втілені як на рівні окремих фрагментів, так і на рівні цілої структури.

Так, уже в короткому, на півсторінки, авторовому «Передньому слові» книжки «Блудні сини України» (1993) спостерігаємо не лише надуживання лексики з темпоральною семантикою, а й можемо виділити найважливіші аспекти сверстюкової уваги до часових модусів. Книжка, видана в перші роки незалежності України, починається із звернення до читача, де автор не лише чітко акцентує на часі її виходу, дає йому оцінку, вписуючи його в національно-культурний

контекст, а й лапідарно, у згорнутій формі демонструє власне ставлення до самого феномену часу в його екзистенційній значимості для людини. Прочитуємо текст із незначними скороченнями, позначивши курсивом словосполуки-маркери, які вибудовують темпоральний контекст.

«Стрімка течія життя підхопила наш корабель і понесла. Команда розгубилась, бо геть зникчемніла в *роки споживацького життя*. <...> Ми не зчулись, як за *два роки* зблякли й облетіли найвищі цінності, що оберігались законом і вірою. В інформаційний вакуум раптом увірвався *вітер часу* – все тут завихрилось і перемішалось: правда, вигадка і почорнілі споруди напівправд.

Стільки літ повітря було сповнене *розмов про прекрасне майбутнє* – нині слово «*майбутнє*» зникло. Нам вже не до того, щоб прискорювати його, – *майбутнє жахає* примарою безодні.

Але всі метушаться і наче кудись поспішають.

Тим часом старезний пес на сіні шамкає: «і сам не гам, і комусь не дам». <...>. ... він створює ілюзію незмінності – він присипляє і затягує в *трясовину минулого*. <...>.

Ця книжка постала на хвилі *нашого бурхливого часу* – *часу нечуваного в історії падіння ідолів*. Але правда – це не уламки ідолів олжі. Правду треба вистраждати життям. І коли вам дістануться спалахи осяяння від діткнення... з моїм словом, то *благословенна мить її народження*» [4, с. 7].

Текст демонструє: по-перше, Є. Сверстюк виказує особливу увагу до історіософської проблематики, яка неможлива без осмислення феномену часу; по-друге, увага до модусів минулого, теперішнього та майбутнього має в автора виразно аксіологічне звучання, це радше якісний, а не кількісний атрибут буття людини і соціуму, ба більше, час у світоглядній систематиці автора чітко диференціюється на сакральний та профанний; по-третє, ці модуси перебувають у тісному взаємозв'язку; по-четверте, автор актуалізує ставлення до часу як до можливості та каталізатора змін. Ці та інші смисли вповні проявляють себе в усьому корпусі есеїстичних творів Є. Сверстюка.

Чи не найяскравіша риса сверстюкового світобачення, яка дає змогу «вписати» його в контекст екзистенціалістської темпоральної феноменології, стосується питання про час, що переживається особистісно (на відміну від абстрактного фізичного часу), та якість цього переживання, яка у своїй основі корелюється (попри певну варіатив-

ність підходів, напр., онтологічний екзистенціалізм М. Гайдеггера, релігійний – К. Ясперса, атеїстичний – Ж. П. Сартра та ін.) із розумінням феномену часу філософами-екзистенціалістами.

Щоб довести цю тезу, наведемо основні положення екзистенціалістського уявлення про час. За твердженням М. Гайдеггера, висловленим у праці «*Sein und Zeit*», «у правильно зрозумілому та правильно експлікованому феномені часу закоріненна центральна проблематика всієї онтології» [10, с. 35]. Буття людини, що мислиться як буття-до-смерті («Смерть у найширшому сенсі є феномен життя. <...>. Умирання буде титулом для способу бути, яким присутність є <буттям – Л. Л.> до своєї смерті» [10, с. 280–281]), визначає основні її атрибути: людина – «кінечна», «історична», «обмежена часом»; вона – незавершена, вона – проект, і тому може вибирати для себе справжнє або несправжнє «буття-у-світі», яке, у свою чергу, розглядається крізь призму категорії «час» у цілісності його модусів – минулого, теперішнього та майбутнього. Йдеться не про три виміри «об'єктивного» фізичного часу, а саме про час людського існування: «... мова, насамперед, іде про ставлення до нього людини, про ті форми, в яких час даний людині згідно з переживанням. У цьому сенсі реально пережитий “суб'єктивний час” відшаровується від вимірюваного годинниками фізичного, або «об'єктивного часу»» [1, с. 138–139].

Переживання, усвідомлення людиною власного існування, його суті й критеріїв, причин та наслідків відбувається через зв'язок модусів часу. Минуле людини постійно присутнє в ній, визначає її теперішнє та майбутнє. Натомість майбутнє, за Гайдеггером, – те, на що орієнтована людина. Тобто, екзистенційний потік часу (на відміну від фізичного) рухається не від минулого до майбутнього, а навпаки: інтенційність людини, її апеляція до майбутнього, зв'язання з ним здатне впливати на сприйняття і теперішнього, і минулого. Таке «забігання вперед» людського буття свідчить, що останнє завжди є *можливістю* (на відміну від предметного світу), це «час-для-». Пояснюючи концепцію Гайдеггера, В. Кремень та В. Ільїн зауважують: «Людське буття – це буття, яке самопроекується завжди в дещо більше, ніж воно є в цю мить» [9, с. 290].

Важливий момент осмислення модусів часу минулого, теперішнього та майбутнього, за словами Ж. П. Сартра, – «підвести нас до інтуїції глобальної часовості. І особливо треба намагатися, щоб кожен розглядуваний вимір з'являвся *на фоні* часової цілісності, зберігаючи

завжди в пам'яті «Unselbstständigkeit» <несамостійність – прим. ред.> цього виміру» [3, с. 137].

Гайдеггер постулює тезу про т. зв. справжнє та несправжнє буття – залежно від того, який часовий модус людина висуває на перший план. Ознака несправжнього буття – перевага сьогодення, коли світ затуляє від людини її смертність, коли людину поглинає середовище, а вона сама розглядає себе як річ (Man). Натомість справжнє буття – в усвідомленні власної конечності, історичності, смертності, отже, унікальності, це буття «яскравого» існування.

У справжньому бутті зростає роль миті. «Рішучість» (Erschlossenheit) як «найвищий різновид часової концентрації» – це, за словами О. Ф. Больнова, «форма справжньої часовості, де мить здобуває остаточну і безумовну цінність» [1, с. 144], це своєрідний екстатичний «вихід-із-себе» мислячого суб'єкта («Часовість є вихідне “поза-собою” по собі і для себе самого» [11, с. 369]). Спрямована на майбутнє, вона впливає на сучасне «тут-і-тепер». Людина вільна при виборі свого існування: вона «може або зібрати всі свої сили в досконалій екзистенційній миті та звідси рішуче повернутися до майбутнього, або ж ухилитися від пропонованих завдань і пасивно віддатися подіям, що підступають до неї»; лише в першому з цих варіантів «виникає вирішальна напруга між майбутнім і минулим» [1, с. 143].

Стислий виклад екзистенціалістського розуміння темпоральності свідчить якщо не про безпосередні аналогії системи світоглядних настанов Є. Сверстюка з таким підходом, то про їхню типологічну спорідненість. Перше і найочевидніше – сверстюкове надміру особистісне ставлення до історії та історіософічність його мислення.

Публіцистичний пафос апріорі налаштований передусім на «злободенну» сучасність, вона є больовим центром, що навколо нього концентруються смисли есеїстичного тексту переважно суспільно-політичного спрямування. Саме так, за функціональною логікою, відбувається у Сверстюка навіть коли йдеться про есеї культурологічного, історико-літературознавчого чи схожого характеру: його особлива закоріненість у теперішнє і швидка реакція на події «тут і тепер» відображає авторове чуття «вістря часу», він пише про сучасність, яка болить йому насамперед. Проте такий підхід не скасовує наскрізної фонові присутності історичного контексту майже в кожному, навіть найменшому творі публіциста. Він завжди мислить в обширі історичного часу. Сверстюкове відчуття наявності історії, постійне зві-

ряння з нею реалізується не так і не стільки через апеляцію до певних історичних тем та проблем, як через синтезуюче мислення, яке фіксує закономірності історії, взаємодію причин та наслідків її подій, долю суб'єктів історичної дії, екзистенційні персоналістські принципи історичного чину, метаісторичні смисли і т. ін.

Так, ведучи мову про роль покоління в історії роду, нації та держави, автор, зокрема, пише: «... заповітний голос роду носить в повітрі для кожного покоління, бо кожне покоління мусить піднятися настільки, щоб почути цей голос. Воно має передати естафету, вибудувати свій найвищий Собор – в цьому його велика дума, велике покликання».

Коли воно не підноситься до розуміння цієї “золотої нитки історії” і до того перегуку минулого з майбутнім – воно втрачає свою духовність і жалюгідно деградує, не залишаючи тривкого сліду навіть у пам'яті дітей... Таке покоління не виконує своєї історичної місії. Розуміється, йому нічого й передати для майбутнього...» [8, с. 26–27].

Схожі та дотичні до наведеного міркування – загальне місце Сверстюкової публіцистики, і вони ілюструють тип історичної свідомості, актуалізований екзистенціалістським світоглядом. Порівняймо їх із тезою О. Ф. Больнова, який інтерпретує поняття історичності в М. Гайдеггера: «...Людина завжди... визначена результатами минулого, ...не тільки через рішення свого індивідуального минулого, а й історії конкретної спільноти, в якій і з якою вона живе» [1, с. 150]. І далі: «...з погляду історичності закинутість людського буття... визначається тим, що сукупна поведінка людини, яка рухається в майбутнє, ніколи не може починатися з нульової точки, що, отже, свої мету і зміст вона не може вільно вибирати або ж довільно виробляти з себе самої, але повинна розгортати свої досягнення лише в напруженій взаємодії з заданим спадком» [1, с. 151].

Тому закономірно, що історичний час у Є. Сверстюка радше колективний, ніж індивідуальний, його головний атрибут – сотворення національного в Дусі. Проте такий високий ідеалізм автора має саме екзистенційне звучання: існування конкретної особистості тільки тоді відбувається, коли вона здатна вийти за межі приватного, а індивідуальне буття підпорядкувати меті утвердження спільноти, базованої на християнській та національній ідеях. Так, у житті особистості являється сенс, який руйнує абсурд буття: «До співпраці задля справи, яка вища за особисте, тягнуться ті, хто піднявся до свого історичного покликання» [5, с. 50].

Є. Сверстюк демонструє призабутий у вік відносностей «чистий» публіцистичний пафос – із рідкісним нині акцентом на абсолютних величинах та життєвій необхідності рівнятися на них. Не випадково улюблені лексеми автора «вічність», «вічний» набувають аксіологічного звучання, трансформуючись в антитезу «минуще» – «непроминальне», в якій друга її складова частина є мірилом цінності людської екзистенції. Тому автор мислить масштабно – з ракурсу якщо не вічності, то історії людства, при цьому вводячи в єдине силове поле вічне та абсолютне: «Коли людина відчуває в одиночній камері, що острів з назвою “вчора” відплив безповоротно і назавжди, вона шукає абсолюту» [5, с. 25]; або: «За своєю суттю все ж людина вічно тягнеться до Абсолюту» [5, с. 72]; або: «Справжні книги минулого живі тим, що вони забазпечені гідністю. Вони й постали з живого прагнення осягнути істину – наблизитися до Абсолюту, тобто піднятися, пізнати і висловити. Безкорисливо і безоглядно» [6, с. 44] тощо.

Ці та схожі твердження наводять на думку, що Сверстюкові інтенції близькі до «християнського екзистенціалізму» Г. Марселя та до персоналістської гілки екзистенціалізму (М. Бубер, М. Бердяєв, Е. Муньє, Ж. Лакруа) – екзистенційно-теїстичного напрямку філософії, згідно з яким мета існування особистості полягає в постійному вільному, творчому перетворенні власного Я та світу, що, у свою чергу, є проявом творчої активності Бога як особистості. Звідси – максималістська вимогливість Є. Сверстюка насамперед до інтелігенції, яка, за його словами, від морального ідеалу лицарства «переймає естафету етичного ідеалізму і стоїть у вічній опозиції» до тих, «чиї вартості розмінні й минуші» [5, с. 41], причому, зауважує публіцист, «ідеалізм української інтелігенції завжди живився з християнської традиції» [5, с. 41].

У долі нації, отже, минуле, пам'ять, традиція відіграють, за Є. Сверстюком, чи не найважливішу роль, бо саме тяглість традиції, «тисячолітня пам'ять», яку «народ носить у своїй підсвідомості» [5, с. 42], уможлиблює духовну естафету поколінь і робить їх відповідальними перед вічністю. Особливо багато та сконцентровано Є. Сверстюк говорить про це у знаменитому філософсько-культурологічному есеї «Собор у риштованні», що з'явився ще в самвидаві 1970 р. і тоді ж був надрукований за кордоном: «Якщо про духовний розвиток людини можна судити по тому, як вона осмислює своє життя, то, очевидно, так само про народ можна судити по тому, як він пам'ятає і розуміє своє минуле» [8, с. 38]; або: «Ми складаємо в скарбницю безсмертного

народу все своє найкраще і беремо звідси – скільки хто може. Ми вливаємось краплиною в його море і думаємо про вічність моря.

І тому втрата минулого – така ж сама важка, як втрати в сучасному чи майбутньому. <...>. Хто ставить себе поза минулим, поза джерелами народного моря, той мало причетний до людства» [8, с. 71–72].

Автор багато роздумує про «довгу» і «коротку» історичну пам'ять та про джерела особистої та національної ідентичності [див.: 8, с. 44–46]. Відмову від власного минулого він сприймає як трагедію нації, тож гостро критикує тих, хто славить «виграний бій із минулим» [8, с. 46]. Натомість ідеологія «мухи-одноденки», коли «цілі десятиріччя у нас згортаються позавчорашні газети як ідейно застарілі і скидаються з п'єдесталів позавчорашні боги» [8, с. 35], стає об'єктом безапеляційної критики. Тут у Сверстюка йдеться не суто про радянські підходи до руйнування минулого: в його полі зору – загальні, позачасові тенденції як вияв інвалідності людської душі, позбавленої прагнення до абсолюту: «І там, де вони пройдуть, минуле стає неіснуючим, майбутнє – недійсним, а сучасне – це вони! [8, с. 35]. Тут-таки автор дає назву такому типові людей: «Браконьєр – це людина без легенди. Без пам'яті про минуле, без гідності предків...» [8, с. 72], і далі: «Браконьєрство – це психологія людини без минулого і без майбутнього» [8, с. 74].

Натомість Сверстюк акцентує: найкращі та найшляхетніші з людського роду культивують енергію духу, «бо тільки енергія духу, отой негамовний Франків “Вічний революціонер” виражає справжнє єство людини і творить неперехідний смисл життя поколінь...» [8, с. 35]. Коли Є. Сверстюк як літературознавець чи публіцист апелює до видатних постатей української та світової літератури чи історії, то мимовільно чи свідомо він знову-таки приходить до двох основних аспектів психології чи діяльності, які наближають людину до Абсолюту. Перший аспект – ставлення до закону предків як до святині, відчуття тягlosti культурної традиції, внутрішня потреба жити біля її джерел. Скажімо, роздумуючи про українські відлуння феномену Гете, Сверстюк зауважує: «...коли глибше вникнути в цінності Гете, Шевченка і Франка, – паралелі допоможуть виявити несподівано багато спільного. Передусім у їхньому глибокому корінні – у тому, чим були для них народна пісня, легенда і взагалі первісні елементи культури – Біблія, античність, фольклор» [7, с. 398]. Ведучи мову про знаменитого українського гумориста Остапа Вишню, публіцист зазначає, що культурні інтереси «треба плекати, вирощувати в

собі, підноситись до того рівня, на якому починаєш жити болями і тривогами народу, осмисленого в єдності минулого, сучасного і майбутнього. Коли його пам'ять землі і поривання до високого стає твоєю пам'яттю і пориванням» [7, с. 115]. Актуалізує цю тезу Сверстюк і при аналізі творчості Лесі Українки, М. Зерова, Б. Антоненка-Давидовича та багатьох інших.

Другий аспект – непереборна внутрішня потреба і здатність особистості (насамперед, творчої) переживати «турботу» (у гайдеггерівому значенні), виходити за межі власної «зони комфорту» в ім'я великої мети, досягати того, що екзистенціалісти визначають як екстатичний «вихід-із-себе» суб'єкта мислення. Саме в такі моменти відбувається не лише описаний філософами «прорив» у майбутнє (не випадково у Сверстюка періодично звучить мотив пророків та пророцтва), а й закоріненість цього майбутнього в теперішньому. За М. Гайдеггером, часовість – це сенс турботи і тим самим сенс людської екзистенції. Апологет сконцентрованого в миті життя Духу, Є. Сверстюк у своїй публіцистиці не просто повсякчасно звертає погляд читача на особистостей, наділених цією здатністю, а наполегливо визначає її як базову для людини. Зміст такого виходу в істинну екзистенцію автор тлумачить по-різному, хоч найчастіше його атрибутами є поняття віри, правди, свободи, краси, добра, любові. І знову-таки публіцист уводить свої розмисли в темпоральні координати: «Дивно, що в заземленому, пригніченому, залежному світі є таке відчуття людини, яка доторкається до вічного. Чи не є це ознакою того, що справжнє, яке ховається по той бік видимості, все-таки озивається – чи то як напівзабута пісня, чи як покинута арфа. Чи як приглушене сумління. Назвемо ту сутність голосом, речником – вона поєднується з духом часу і, озвучена у слові, стає самодостатньою, щоб жити як момент єднання минулого з майбутнім» [7, с. 461]. А найлаконічніше витлумачення героям Сверстюкової публіцистики – Г. Сковороді, Т. Шевченкові, М. Гоголю, І. Франкові, Лесі Українці, М. Зерову, Дм. Донцову, О. Довженкові, В. Симоненкові, В. Стусові, М. Руденкові, Ю. Шевельову, Б. Антоненкові-Давидовичу та багатьом іншим – звучить так: «Великі намагаються стояти над тимчасовим» [7, с. 313].

Таким чином, увага до екзистенціалу темпоральності – одна із головних характеристик публіцистики Є. Сверстюка. Феномен часу – базова категорія, яка співвідноситься з іншими, що становлять у світоглядній систематиці автора своєрідний «аксіологічний каркас»

буття. Є. Сверстюк-мислитель демонструє у своїх есеях систему оцінки явищ та особистостей з опертям на ідею часу як екзистенційної цінності. Темпорально-історичний підхід українського публіциста зіставний з екзистенціалістськими уявленнями у цій царині. Людське життя Є. Сверстюк розглядає як «буття-до-смерті» – людина в його роздумах завжди історична та обмежена часом. Тому вона має вибирати таке буття, в якому її особистісне ставлення до минулого, теперішнього та майбутнього, а також до категорій вічного й тимчасового визначають міру його (буття) справжності. Постійне звіряння з майбутнім та ставлення до надбань минулого як до святині («горда вірність своїй святині» [7, с. 298]), усвідомлення суб'єктом мислення їхнього питомого зв'язку із сучасністю – закономірні умови, словами філософів-екзистенціалістів, «прориву» у «справжнє» буття «тут-і-тепер». У Є. Сверстюка такий прорив – мірило цінності людини. Тому дискурс, діалог «про великі колізії духу, про перехрестя історії і пастки часу» [7, с. 251] – квінтесенція його публіцистичного спадку.

Список використаних джерел

1. Больнов О. Ф. Философия экзистенциализма : Философия существования / Отто Фридрих Больнов ; [сост. Ю. А. Сандулов] ; науч. ред. : А. С. Колесников, В. П. Сальников ; [пер. С. Э. Никулина]. – СПб. : Лань, 1999. – 222 с.
2. Лавринович Л. «...Наповнити хвилини світлом»: темпоральні мотиви в ліриці Є. Сверстюка // Наук. вісн. СНУ ім. Лесі Українки. Серія : Філологічні науки. Літературознавство. – 2016. – № 1 (326). – С. 21–28.
3. Сартр Ж.-П. Бытие и ничто: опыт феноменологической онтологии / Жан-Поль Сартр ; пер. В. И. Колядко. – М. : Республика, 2000. – 639 с.
4. Сверстюк Є. Блудні сини України / Євген Сверстюк ; упоряд. Тарас Марусик. – Київ : Т-во «Знання» України, 1993. – 256 с.
5. Сверстюк Є. О. Не мир, а меч. Есеї / Є. О. Сверстюк. – Луцьк : ВМА «Терен», 2008. – 500 с.
6. Сверстюк Є. Правда полинова / Євген Сверстюк. – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2009. – 304 с.
7. Сверстюк Є. О. Світлі голоси життя/ Є. О. Сверстюк. – К. : ТОВ Вид-во «Кліо», 2014. – 768 с.
8. Сверстюк Є. Собор у риштованні / Євген Сверстюк. – Париж : Смолоскип, 1970. – 173 с.
9. Філософія: мислителі, ідеї, концепції : підручник / В. Г. Кремень, В. В. Ільїн. – К. : Книга, 2005. – 528 с.
10. Хайдеггер М. Бытие и время / М. Хайдеггер ; пер. с нем. В. В. Бибихина. – Харьков : «Фолио», 2003. – 503 с.
11. Boss M. Existential foundations of medicine and psychology / M. Boss ; trans. S. Conway, A. Cleaves. – New York : Jason Aronson, Publishing Co., 1979. – 303 p.

References

1. Bolnov O. F. *Filosofiya ekzistentsializma : Filosofiya sushchestvovaniya* [Existentialist philosophy: The philosophy of existence]. St. Petersburg, 1999, 222 p. (in Russian).
2. Lavrynovych L. «...Napovnyty khvylyny svitlom»: temporalni motyvy v lirytsi Ye. Sverstiuka [«...To Fill the Minutes with Light»: Temporal Motifs in Ye. Sverstiuk's Lyric Poetry]. In: *Naukovyi visnyk Skhidnoievropeiskoho natsionalnoho universytetu imeni Lesi Ukrainky. Seriya «Filolohichni nauky. Literaturoznavstvo»*. Lutsk, 2016, no. 1 (326), pp. 21–28. (in Ukrainian).
3. Sartr Zh.-P. *Bytie i nichto: opyt fenomenologicheskoy ontologii* [Being and Nothingness: Experiences phenomenological ontology]. Moscow, 2000, 639 p. (in Russian).
4. Sverstiuk Ye. *Bludni syny Ukrainy* [Wandering sons Ukraine]. Kiev, 1993, 256 p. (in Ukrainian).
5. Sverstiuk Ye. *O. Ne myr, a mech. Esei* [Is not peace, but a sword]. Lutsk, 2008, 500 p. (in Ukrainian).
6. Sverstiuk Ye. *Pravda polynova* [Wormwood Truth]. Kiev, 2009, 304 p. (in Ukrainian).
7. Sverstiuk Ye. *O. Svitli holosy zhyttia* [Bright votes Life]. Kiev, 2014, 768 p. (in Ukrainian).
8. Sverstiuk Ye. *Sobor u ryshtovanni* [Cathedral scaffold]. Paryzh, 1970, 173 p. (in Ukrainian).
9. *Filosofii: myslyteli, idei, kontseptsii : pidruchnyk* [Philosophy: thinkers, ideas, concepts]. Kiev, 2005, 528 p. (in Ukrainian).
10. Khaydegger M. *Bytie i vremena* [Being and Time]. Kharkov, 2003, 503 p. (in Russian).
11. Boss M. *Existential foundations of medicine and psychology*. New York, 1979, 303 p.

Лилия Лавринович. Экзистенциальная парадигма темпоральности в эссеистике Е. Сверстюка. В статье проанализированы мировоззренческие аспекты эссеистики писателя в сопоставлении с экзистенциалистской феноменологии времени (М. Хайдеггер, Ж. П. Сартр, А. Ф. Больнов и др.).

Автор сосредоточен на историософской проблематике, которая невозможна без осмысления феномена времени; внимание к модусам прошлого, настоящего и будущего имеет в Е. Сверстюка отчетливо аксиологическое звучание; эти модусы находятся в тесной взаимосвязи; автор актуализирует отношение ко времени как к возможности и катализатору изменений.

Е. Сверстюк оценивает явления и личностей, опираясь на идею времени как экзистенциальной ценности. Человеческую жизнь мыслитель рассматривает как «бытие-к-смерти» – человек в его размышлениях всегда историчен и ограничен временем. Поэтому он должен выбирать такое бытие, в котором его личностное отношение к прошлому, настоящему и будущему, а также к категориям вечного и временного определяют степень подлинности этого бытия.

Ключевые слова: экзистенциализм, темпоральность, историчность, феномен времени, эссеистика, Е. Сверстюк.

Lilia Lavrynovych. Existential Paradigm of Temporality in Ye. Sverstiuk's Essays. The ideological aspects of the writer's essayism compared with the existential phenomenology of time (M. Heidegger, J. P. Sartre, O. F. Bollnow and others) have been analysed in the article.

The author focuses on the historiosophical agenda that is interconnected with the consideration of time phenomenon; Ye. Sverstiuk's attention to the modi of the past, present and future have precise axiological direction; these modi are mutually connected; the author actualizes his attitude to time as to the possibility and catalyst of changes.

Ye. Sverstiuk's assesses phenomena and personalities with the reference to the perception of time as an existential value. Human life is considered to be the "being-to-death" – in his mind human is perceived as permanently historical and limited by time. That is the reason for people to choose an existence in which their personal attitude to the past, present and future as well as to the categories of eternal and temporary determine the extent of existential authenticity of this being.

Key words: existentialism, temporality, historicity, phenomenon of time, essayism, Ye. Sverstiuk.

Стаття надійшла до редакції 17.03.2016 р.

УДК 821. 161. 2'06-1 (081)

Вікторія Сірук

Особливості лірики Є. Сверстюка

У статті розглянуто поетичну творчість Є. Сверстюка з погляду домінуючих мотивів, художньої образності, поетичної стилістики. Оприятно інтелектуалізм віршів, інтертекстуальні зв'язки, філософічність, вагу громадянської та медитативної лірики, ощадність слова, прозорість поетичного образу, максимальне забезпечення позиціонованих істин життєвою правдою.

Ключові слова: громадянська, медитативна лірика, філософічність, інтелектуалізм, інтертекстуальність.

Вірші Є. Сверстюка майже не відомі ні широкому загалові, ні філологам. Мені не раз доводилося бути на творчих зустрічах із Євгеном Олександровичем, але він ніколи не читав своїх віршів. Думаю, це не був острах перед критикою (бо вірші, за висловом О. Голуб, «справжні, чисті і глибинні» [6, с. 5]), а скромність і навмисне применшення своєї творчості (бо завжди вважав своїм обов'язком говорити про славетних: Т. Шевченка, Лесю Українку, М. Гоголя та ін.). Як писав І. Ко-

шелівець, читачів «дивуватиме його скромність..., і ще більше – шляхетність його натури, чисте душевне тепло, яке, недоторкано збережене в оточенні номенклатурних монстрів, випромінюється з кожного написаного ним рядка» [1, с. 9]. Був «святим нашого часу». Як писав І. Дзюба, «людиною гідності й честі – у великому й малому, бо гідність і честь не мали для нього кількісних вимірів» [3, с. 114]. Завжди у світлому костюмі, з полотняною торбиною, запалював ліхтарі любові й віри в закутках наших душ. Світлу колористику в одязі, й навіть в оформленні книги «На святі надій» зауважив у своїх спогадах Я. Гарасим, пояснюючи це настроєвою гармонією між внутрішнім світом Євгена Сверстюка і його зовнішньою поставою: «...особливо закарбувались у пам'яті простота і невимушеність поведінки, спокійний тембр голосу, скромність, стриманість і все та ж світлість в одязі, стрункість як у фізичній динаміці, так і при формулюванні надзвичайно глибоких, інколи навіть метафізичних суджень, відкритість у спілкуванні» [3, с. 77].

Про очевидну присутність світлих людей на битих шляхах цивілізації у вірші «До святих на землі (Псалом 15.3)» Є. Сверстюк писав: «...а вони знов усе починають спочатку / сіють на витоптану землю вічні зерна / підіймають і животворять / затоптане слово / засновують нову святиню / край битого шляху / підіймають на плечі хрест / кинутий на дрова / і великі істини утверджують життям» [5, с. 34].

Забезпечення позиціонованих істин власним життям – ключ до пізнання поетичної творчості Є. Сверстюка. У 2008 році в журналі «Березіль» опубліковані поезії Євгена Олександровича під назвою «Зі старого зошита» [5]. Згодом ці вірші увійшли до збірки «Писані синім крилом» [6]. У передмові до поданих віршів письменник роздумує над проблемами вагомості слова в часи його знецінення, сприйняття творів, подій у різний час: «Речі поетичні звучали в контексті свого часу не так, як звучать в атмосфері нашого часу, гостроту сприймають уже радше в сюжетному плані, ніж як те, що вражало. Нині є багато рукописів, які мало що говорять, часом навіть цікавішою була б розповідь, як вони писалися в ті часи і як переховувалися або як завуальовувалися “під переклад” з якогось автора, чиє ім'я могло діяти заспокійливо» [5, с. 17]. Однак слово залишається, якщо «було наповнене кров'ю серця», а за ним – «глибина тривоги» Правдивість і щирість почуттів – вічні.

Одна із прикмет поезій Є. Сверстюка – автобіографічність. Роздумуючи над феноменом Сверстюка, Л. Тарнашинська означила його як

«органічне перетікання біографії у творчість і навпаки» [7, с. 230]. Подекуди вірші сприймаються як поетичні щоденники, дорожні нотатки, як пережиті значні й незначні радше не події, а емоції, враження від світу. Вірш «Сповідь блудного сина» – алюзія до біблійної притчі, окреслена життєва програма, усвідомлення свого мандрівництва, приреченість на довготривалі пошуки правди, причетність до «блудних синів України», вигнанців «на нашій, не своїй землі». Образ блудного сина – наскрізний у творчості Є. Сверстюка. На переконання Л. Тарнашинської, «своєрідна метафора життя цілої нації, як, власне, й життя самого автора, яким він і вистраждав свою правду» [7, с. 231].

Традиційне осмислення життя в образі бурхливого, безкрайнього, холодного моря, людини як «човна, занесеного вітром часу» має виразну проекцію на персональний досвід автора: повернення до батьківської хати може бути не назавжди. «Туга життя» кличе в далеч невідомих доріг на пошуки нових причалів навіть тоді, коли вони спорожніють. Минає і світло, і тінь, шумить вітер життєвих перипетій, «в очах пеленою скляною» змерзаються золоті сни дитинства, головне – пронести з собою тремтячий маяк – тепло батьківської хати.

Суголосною в настроях життєвого мандрівництва, у спогадах подій юності стає поезія «За рікою». Острів надій за рікою років і подій – це батько-мати, рожеві садки, рої марень, казки, примари і ... пророцтво циганки: «щось велике чекає на тебе». Те, що вело «ослизлою “дорогою в люди” – «спадок Духа і гін до життя», «совість і фатум», спрага «Правди й Добра». Усвідомлення власної відповідальності за все, що відбувається, бажання діяти перетворилося в життєве кредо – «мушу – то вище за мене» [5, с. 29].

Низку віршів письменника можна зарахувати до так званих «табірних»: «“Побачення” на 35-й зоні», «Коли вже завоювали...», «Стільки тих справ...», «Щодалі на схід, етапом на схід...». Про своє 12-річне перебування на зоні згадує: «Загалом зона холоду і недоживання правильно називається: “відсидіти”. І, треба сказати, то зона вигасання сил, найкращих років...» [2, с. 210], «у зоні мали панувати пригнічений настрій і безнадія. Карали за гуртові розмови, а особливо співи. Зона примусової праці, жури та відчаю» [2, с. 173].

З болем ліричний герой згадує про «побачення» на 35-й зоні з однойменного вірша. Абсурдність зустрічі з коханою через колючий дріт підсилюється приглушеністю, притлумленістю відчуттів, звуків, кольорів: «день побляклий», «облудла мряка», «примерклий імлистий

звук». Пам'ять зафіксувала пекучий спогад: «відлуння кроків» і «голос чайний твій». Метафоричний епітет «голос чайний» сприймається як алюзія до плачу Ярославни зі «Слова о полку Ігоревім»: («На Дунаї Ярославнин голос чути, // вона, чайка незнаєма, рано квилить»). Розпач, туга за коханою крізнить у цьому тропі. На зоні в'язень часто зазнавав і морального удару. Як пише Є. Сверстюк, коли раз на рік із далеких країв приїздили до засудженого дружина чи мати, їм часто повідомляли: «Ваш муж лишен свидания за плохое поведение» [2, с. 173].

Поезія «Прокричали, знялись у відліт...» сприймається як поклін, як вдячність коханій за відданість. Для «тихої сарни з ясним чолом, лляним волоссям» пасували б моря або безтурботні краї, тому ліричний герой благословляє день зустрічі й роздумує над тим, чим міг полонити прекрасну дівчину його «скорботний дух». У спогадах В. Андрієвської, дружини Є. Сверстюка, є згадка про його листи: у жодному з них не було й натяку на сумні та страшні реалії, які його оточували, – «тільки філософування, вірші, переклади, перекази книжок і кіносюжетів. Ті реалії я оцінила, коли побачила все своїми очима на першому “тривалому” побаченні, на яке ми поїхали разом з Яковом – старшим братом Євгена. Ми отримували чудові листи з вигадливими звертаннями, сповнені тепла, любові, ідеалізації й ліризму» [3, с. 24].

Поезія «Коли вже завоювали...» постала як протест супроти драконівських термінів тюремного ув'язнення для політичних. Епіграфом до вірша слугує роз'яснювальна інформація про те, як у Касаційному департаменті слухали приватну скаргу Є. І. Кедріна в питанні про скорочення терміну тюремного ув'язнення на два дні (травень і червень мають по тридцять одному, а місяць рахується за тридцять днів). З іронією ліричний герой констатує знецінення людського життя, яке стали міряти етапами. Навіть час і той «став абстрактнішим і дешевшим». Як висновок – гірке усвідомлення абсурдності й водночас безжальної жорстокості законів тоталітарної машини: «бо що таке // десять років приватного життя // супроти вічності // і незнищенності матерії» [5, с. 32].

У вірші «Стільки тих справ...» – роздумування над раптовістю й водночас невідворотністю заслання. Чимало «невідступних і щемних справ» вимагають зусиль, напруженої роботи серця й розуму. «Одгорів наче свічі воскові» день зі звичним ритмом життя, спляючи турботи, плани. Чи можна бути готовим до раптової звістки – етап? Лише

«блаженні мудрі // завжди готові // легкі як птах». Такого парадоксального висновку може дійти людина, яка пережила досвід засудженого за політичні переконання, в'язня, у якого, за Т. Шевченком, «раз добром нагріте серце вік не прохолоне». Мудрість, дарована Богом, переможе зневіру, відчай, дасть сили піднятися над дріб'язковістю щодення.

Асоціативний ряд, який вибудовує ліричний герой при згадці про етап на схід (поезія «Щодалі на схід, етапом на схід...»), – «запустіння, байдужість і влада речей». Однак усе це можна знести, перетривати, минути. Страшніше, коли «порожніють слова», бо закрадається зневіра в їхню справжність («тут слова, наче сніжки в руках дівчорі...»). Слова про щось величне, вічне зазнають поразки, із них глузують і вони перетворюються на «порожній горіх». Ніхто не повірить, що «десь у віках / За ними – офіри в тернових вінках» [5, с. 25]. Усе заснуло в непробудному сні, таємниче мовчить тайга. Не затихне, зринатиме в ударах серця лише вимріяний і виплеканий світ: віра, любов, правда, одвічні людські цінності, які надихатимуть до чину нові й нові покоління.

Ще одна ознака віршів Є. Сверстюка – філософічність. З цього приводу Л. Тарнашинська пише: «...тривала “замкнутість” людини на власному “Я”..., спонукаючи до глибоких роздумів і переосмислень, вибудовує власну систему мислення, викристалізовує думки й переживання у сталі філософські переконання» [7, с. 230]. Роздумування над антиноміями, парадоксами життя ведуть до несподіваних висновків. У вірші «Десь діти від ГПУ ховались в кропиву...» акцентоване слово – «чорнобиль». Полин-зілля діти «товкли і ламали / задля гінких прутиків / а він ріс і ріс / і не було йому впину». Вдруге згадка про це зілля прийшла тоді, коли ліричний герой «сам посивів / як полин придорожній». Пізніше – «коли Василеві Стусові / дали хату на Чорнобильській». Усеприсутність гіркоти, терпкий смак полину, «вилунився / під кінець / як вертається юність / посипана попелом» [5, с. 27]. Вилунився – не часто вживане слово, що означає відгукнувся луною. Поезія суголосна дивовижному віршеві С. Руданського «Могила», який із погляду сьогодення сприймається як пророкування Чорнобильської катастрофи: біля камінної плити «як військо, чорнобиль / стояв на сторожі». Чи ж можна по іншому трактувати такі поетичні рядки: «Но Бог святий знає, / що то за рік буде...», «Де була калина, / Там нап'ята буда... / На верху могили / Чорнобиллю грудя...» [4, с. 38].

Виявляється це «терпке» слово, цю «густу» назву ми носили давно, як «майбутнє в минулому», тільки «вона була записана / і витіснена в підсвідоме» [5, с. 28]. Поезія датована 1989-м роком, коли відбувалося переосмислення всіх причин та наслідків аварії, відшукування символіки подій.

Поезія «Nike» – роздумування над витвором людського генія – статусю богині перемоги Ніки Самофракійської. Очевидно, триметрова скульптура, у якій «підняті вгору крила проти вітру / і енергійний стримуванний крок, / і юна сила в радіснім пориві», повинна надихати на перемогу. Ліричний герой нібито й поділяє бажання науковців дізнатися, яким було обличчя Ніки, але водночас усвідомлює марність «повернути голову життю / назад – в минуле». Перемога завжди позбавлена обличчя: кожна епоха народжує своїх героїв. Віршовані рядки «і вироста на сонці / зелене покоління з тих вояк, / що трупи їх переступила Ніка» [5, с. 22] суголосні нашому сьогоденню: нове покоління героїв віддало своє життя за Україну. Зацвітуть нові обличчя, повні жаги життя і шукань початку – переконаний ліричний герой. Якими пророчими виявилися рядки цього вірша, якщо зважити на рік написання – 1980-й.

Вражає сконденсованістю думки поезія «Життя» [5, с. 17–18]. Не раз письменники крізь поетичне слово висловлювали свої міркування щодо сенсу існування, проблеми вибору в людському житті. Як сприймати Богом дарований скарб – жити на цій землі: як низку свят чи потік утрат, як сон чи як «важкий і все важчий тягар», адже кінець життєвої гри відомий, традиційний. Ліричний герой не дає однозначної відповіді. Пророкуванням власної долі можна сприймати останню строфу вірша. У ній указівка на те, що життя – химерне переплетіння свята, сну, втрат, одвічної метушні, суєти («білчиного колеса»). А для тих, хто відстоює правду й віру, доля приготувала кпини, глузування, погорду («щербатий сміх»), наклепи, зрадництво («мокре довге рядно»), приреченість на самотність («серед пустині волаючий голос»). Ще тоді у 80-х поет очевидно усвідомив своє призначення: промовляти до людського сумління, а це, як відомо, одинокий виступ, часто ніким не підтримуваний. З цього приводу Є. Сверстюк писав: «У тебе забрали все. І тоді, коли залишилося тільки твоє ім'я, Кодекс чести проступає великими літерами, пріоритети духовні, національні, громадські, моральні стають твоїми особистими, а люди на тому полі – твоїми братами» [2, с. 344].

Інтимна лірика автора дуже ошадна на образи, лаконічна. У вірші «Вона заховала у серці...» письменникові вдалося стисло, сконденсовано передати всю глибину синівської любові й пошани до матері, яка «заховала в серці / свою віру/ свою пам'ять / і навіть пісню» [5, с. 28], щоб дитина її щасливо виросла і йшла наосліп на націлені стріли. Наосліп, на націлені стріли життєвих обставин вела письменника «безумна жадоба вершини»: підняти людей до правди, віри, добра. У спогадах про матір поет пише: «Присутність мами на всіх етапах мого життя така велика, що сказати про неї неможливо. Адже вона майже не мала інформації про моє життя, а все знала – “чула серцем”... Визначальні риси моєї мами – людяність і совіслівість... У неї було тонке моральне чуття. Я не пригадую її прив'язаности до матеріальних речей, а потяг до людей добрих, делікатних, розумних виявлявся на кожному кроці» [2, с. 32]. Низка віршів, присвячених матері, увійшла до книги «На полі честі». Один із них – усвідомлення материнської самопожертви заради визволення свого сина: «Готова завжди до стражданя / До горя до болю і втрат / Вона б віддала останнє / Й терпіла б сама стократ / Щоб доля мене ласкала / Щоб лихо мене минало» [2, с. 52]. Поезія «А в небі високім...» – про зустріч двох закоханих, які уподібнюються зорям. Упродовж життя вони ніби підсвічували один одному. Але з роками пригасають очі, «все знебуло», тобто відбулося, перетривало. Однак ті «тьмаво-мовчазні / згорблені тіні» носять у серці «зорі осінні». Мудрість, кохання, вірність, взаєморозуміння? Що давало наснагу зоріти? Читачеві доведеться самотійно шукати відповідей.

Світоглядна настанова віршів Є. Сверстюка – відстоювання лицарського духу. У сюжетному вірші «Жан» лірична оповідь про те, як юнак заплатив життям за благородний учинок – захистив честь дівчини. У моменти розпачу й зневіри, «коли холоднішає даль» і «мов лист, опадає /десь під серцем усе», і замість здобутків переважно ужинок утрат, тоді приходить згадка про нього, Жана, оборонця людської гідності й честі, «як одвічну офіру» «Любові і віри» у високі ідеали й цінності. В епіграфі автор подає цікаву історію появи цього вірша: «Чоловікові конче треба було втертися в довіру, і він розповів про ту бувальщину, може, не відав, що каже... З тих пір ношу її, “неначе цвяшок в серце вбитий”» [5, с. 22]. Невідомо, з яких міркувань той чоловік розповів історію про сміливий вчинок хлопця («може, він визбутих просто його захотів»), однак «тривожна легенда»

знайшла відгомін у серці автора: спільними виявилися лицарськість духу, здатність на самопожертву, заступництво правди й любові. Лицарями духу були й представники «Розстріляного відродження», ті, кого звинувачували в участі в різноманітних таємних організаціях, хто загинув через лжесвідчення, безпідставні звинувачення. Поезія «СВУ» своєю назвою апелює до трагічної події – показового процесу, сфабрикованої справи наприкінці 1920-х років, яка викривала вигадану антирадянську організацію серед наукової та церковної інтелігенції. Вирок винесений в будівлі столичного оперного театру в Харкові вражав жорстокістю: були засуджені до розстрілу, концтаборів, вислані за межі України, засуджені умовно. Чи можна бодай усвідомити пекельні муки страдників? – німе риторичне питання. «Боже! Як то вам було / Поза межами болю / Зло пускати в святиню / Видавати ключі» [5, с. 31], – з гіркотою роздумує ліричний герой про «вибиті» зізнання, підписані в такий спосіб вирoki собі й іншим. Гілка терну, принесена стражденним тіням, – як уклін, замість цінних повчань «що слід що не слід». Ніхто не сміє судити «кроку в чорну годину». Виважене, шляхетне слово людини, яка спізнала усю ваготу життєвих випробувань. Від Є. Сверсюка у квітні 1973 року теж чекали зречення. Однак останнє його слово на суді – «не спроба виправдання чи покарання – спроба звіту перед власною совістю. І усвідомлення своєї долі, свого покликання» [7, с. 221]. «Щастя жити високими культурно-громадськими інтересами і нехтувати особистими. Щастя спізнати суворість і вагу великих слів – правда, честь, обов'язок, слів, що становлять морально-етичні підвалини, суть мого світогляду. Честь, що оплачується кров'ю, гідність, що є передумовою життя, істина, до якої йдуть з безстрашністю дослідника – без гарантії повернутися» [7, с. 221].

Ще одна риса віршів письменника – інтелектуалізм. Читачеві часто доводиться декодувати алюзії, ремінісценції, висловлювання в тій чи тій поезії. Так, у вірші «Власне хто був той ідальго...» осмислюється проблема скоромишності земної слави, справжніх ідеалів та цінностей. Рядки «Власне хто був отой ідальго / Після тих лицарських романів / Після того чаду й дурману / Вже у ті нетривожні роки / Коли він розрізняв вітряки...» повинні викликати у зразкового читача виразну алюзію на Дон Кіхота – персонажа іспанського письменника Мігеля Сервантеса. Бідний дворянин, старий і самотній дивак, начитавшись старовинних лицарських романів, уявив себе

мандрівним лицарем. З часу написання роману пройшло чотири століття. Скільки популярних свого часу книг забулося, скільки письменницьких імен навіки проковтнула ріка забуття Лета, а Дон Кіхот живий і досі, лицар сумного образу (як напівжартома й напівспівчутливо назвав його автор) усе ще не лише з нами, а й серед нас. У чому таємниця невмирущості Дон Кіхота? У тому, мабуть, що вічно житимуть на землі люди цього типу: далекі від буденності, благородні фантазери, лицарі, які вступають у боротьбу зі злом. Вибране Є. Сверстюком дисидентство – це теж ознака донкіхотського романтизму. Осмислення образу самотнього лицаря оприявлено й у промові письменника на врученні нагороди «Світло справедливості» 2010 року. «Що безкорисливо тримає кмітливого і практичного Санчо при своєму панові? ... У чому сила тих шляхетних і беззахисних, сповнених духу сміливців, що вирушають у світ на боротьбу з неправдою, за ідеали свободи і справедливості? Чого Санчо зачаровано слухає дивні слова свого пана і підкоряється незламному духові Дон Кіхота?» – роздумує письменник і сам дає відповідь: «Його тримає моральна сила шляхетного ідальго» [2, с. 298]. Це означає лише одне: людина тужить за моральною силою й поважає моральний принцип, утілений в особистості, однак вона не повинна шукати морального авторитету, а самотужки творити той авторитет.

Далі поет згадує юного Артюра Рембо, який швидко погас (у 37 років). Як відомо, усю поезію французький письменник написав у юності, адже завершив літературну діяльність до 21 року. Книги вказаних авторів вишикувалися на полиці «в один ряд в лідеринових шорах». Лідерин – палітурний матеріал, який тепер використовують архівісти через довговічність міцної бавовняної основи. На жаль, книги припадають пилом після того, як їхні автори «проспівали вже свою пісню / відгорів священний вогонь / німб упав і погас печально» [5, с. 26]. Земна слава минає, але написане залишається. У підтексті автор сподівається на те, що творами світових митців усе ж таки будуть захоплюватися. Останній рядок вірша – латинське прислів'я (*sic transit gloria mundi* – так минає земна слава). Вислів походить із книги середньовічного філософа Фоми Кемпійського «Наслідування Христа» й використовується в обряді введення в сан римського папи: на знак примарності людської могутності перед папою тричі спляють шматок клоччя і промовляють ці слова. У вірші вони очевидно під-

сумовують розгортання поетичної думки: швидкоплинність життя, нетривалість слави, скороминущість моди, успіху тощо відступає перед довговічністю загальнолюдських цінностей.

Епіграфом до вірша «Щодалі на схід, етапом на схід...» є вислів «О, Захід є Захід, а Схід є Схід» Р. Кіплінга. Мабуть, з усієї творчості англійського письменника це найбільш уживана цитата, узята з «Балади про Схід і Захід». Справді, у вірші акцентується увага на тому, що в засніженому краї, де довелося відбувати покарання, слова втратили своє значення, глибину, усе здається порожнім, не вартим уваги. Запустіння й німування крізнять у цих рядках: «сонно хитається в сопках юга / таємно мовчить непробудна тайга». Однак із вірша можна виснувати дещо інше: уся тодішня держава перебувала в летаргійному сні: реальність виразно дисонувала з порожніми словами, які виголошувалися з високих трибун. З цього приводу згадується Кіплінгова антитеза: «Та Сходу і Заходу вже нема, / границь нема поготів...» На безмежжі СРСР панівна ідеологія зазнавала поразки в бою з реальністю. У вірші «За рікою» автор подає таку образну характеристику того часу: «Конспектую прожекти – як ліс! / Примусового щастя! Для маси! / І людину кладе між коліс / Принцип класу і принцип раси!» [5, с. 31]. З приводу цієї строфи, яку озвучив Є. Сверстюк перед Львівською університетською спільнотою, Я. Гарасим пише: «марксистське доктринерство, яке повністю нівелювало людську особистість, розтирало її жорнами класової ненависті, для гуманіста Сверстюка було до болю осоружним» [3, с. 82].

Поетичне слово Є Сверстюка стає світлом. Посеред ночі й темряви. У слові «все розквітло». Його вірші скеровані на відродження духу, у них, на переконання Р. Ліші, «дух ідеалізму, християнський персоналізм свободи, героїчна офіра і лицарська честь, віра в цінності Божого Абсолюту і найвищу гідність людини» [6, с. 244]. У віршах оприявлено інтелектуалізм, інтертекстуальні зв'язки, філософічність, вагу громадянської та медитативної лірики, ощадність слова, прозорість поетичного образу, максимальне забезпечення позиціонованих істин життєвою правдою.

Список використаних джерел

1. Кошелівець І. Переднє слово / І. Кошелівець // Сверстюк Є. Вибране / Є. Сверстюк ; упоряд. І. Кошелівця. – Мюнхен : Сучасність, 1979. – С. 3–9.
2. На полі чести: У 2 кн. Кн. І. Невже то я? / упоряд. О. Сінченко. – Київ : Кліо, 2015. – 368 с.

3. На полі чести. У 2 кн. Кн. II. Наш сучасник Євген Сверстюк / упоряд. В. Овсієнко. – Київ : Кліо, 2015. – 600 с.
4. Руданський С. Співомовки. Переклади та переспіви / С. Руданський. – Київ : Наук. думка, 1985. – 638 с.
5. Сверстюк Є. Зі старого зошита. Вірші / Є. Сверстюк // Березіль. – 2008. – № 1–2. – С. 16–34.
6. Сверстюк Є. Писані синім крилом / Є. Сверстюк ; упоряд. О. Голуб. – Київ : Кліо, 2015. – 256 с.
7. Тарнашинська Л. Українське шістдесятництво: профілі на тлі покоління: (історико-літературний та поетикальний аспекти) / Л. Тарнашинська. – Київ : Смолоскип, 2010. – 632 с.

References

1. Koshelivets I. *Perednie slovo* [Foreword]. In: *Sverstiuk Je. Vybrane*. Miunchen, 1979, pp. 3–9.
2. *Na poli chesty: U 2 kn.* Кн. I: Nevzhe to ja? [I really?]. Kiev, 2015, 368 p.
3. *Na poli chesty: U 2 kn.* Кн. II: Nash suchasnyk Jevhen Sverstiuk [Our contemporary Eugene Sverstyuk]. Kiev, 2015, 600 p.
4. Rudanskyi S. *Spivomovky. Pereklady ta perespivy* [Spivomovky. Translation and remakes]. Kiev, 1985, 638 p.
5. Sverstiuk Je. *Zi staroho zoshyta. Virshi* [From an old notebook. Lyrics]. In: *Berezil*, 2008, issue 1–2, pp. 16–34.
6. Sverstiuk Je. *Pysani synim krylom* [Painted blue wing]. Kiev, 2015, 256 p.
7. Tarnashynska L. *Ukrajinske shistdesiatnyctvo: profili na tli pokolinnia: (istoryko-literaturny ta poetykalny aspekty)* [Ukrainian sixties profiles on the background generation (historical-literary and poetic aspects)]. Kiev, 2010, 632 p.

Виктория Сирук. Особенности лирики Е. Сверстюка. В статье рассматривается творчество Е. Сверстюка в аспекте доминирующих мотивов, художественной образности, поэтической стилистики. Исследованы интеллектуализм стихотворений, интертекстуальные связи, философичность, акцентуация на гражданской и медитативной лирике, ясность поэтического образа, максимальное обеспечение позиционируемых истин жизненной правдой.

Ключевые слова: гражданская и медитативная лирика, философичность, интеллектуализм, интертекстуальность.

Victoriia Siruk. The Features Lyrical by Y. Sverstiuk. In the article Y. Sverstiuk's poetic creative works are examined from the point of view of the dominant reasons, artistic vividness, poetic stylistics. Poems intellectualism, intertextual connections, philosophity, civic and meditation lyric poetry importance, a word economy, poetic character transparency, maximal providing of positioned truths by vital justice are disclosed.

Key words: civic, meditation lyric poetry, philosophity, intellectualism, intertextuality.

Стаття надійшла до редакції 27.03.2016 р.

Проблема національної ідентичності в ліриці Є. Сверстюка та В. Слапчука

У статті розглянуто проблему національної ідентичності у поетичному доробку Є. Сверстюка та В. Слапчука. На основі компаративного зіставлення досліджено особливості інтерпретації українського національного характеру представниками різних поколінь, які мають різний життєвий досвід, але однаково щиро вболівають за свій народ та Україну.

Ключові слова: національна ідентичність, ментальність, Волинь як мала батьківщина, іронічність, український національний характер, Є. Сверстюк, В. Слапчук.

Одна з кардинальних проблем української поезії – проблема усвідомлення особистості поета в національному контексті. Національна ідентифікація передбачає ототожнення себе з нацією на основі стійкого емоційного зв'язку, що виникає в особистості як наслідок формування відносно сталої системи усвідомлених уявлень і оцінок життєдіяльності нації, а також прийняття притаманних цій нації норм та цінностей. Ці норми стосуються трьох блоків: матеріального (територія, національна економіка, соціальна інфраструктура, об'єкти матеріальної культури та ін.), духовно-культурного (освіта, наука, культура, релігія, суспільна пам'ять, традиції, національна свідомість, ментальність тощо) та інформаційно-комунікативного (мова, засоби масової інформації та комунікації, видавнича справа і т. д.).

Розмірковуючи над проблемою національного та культурного самоозначення України, І. Дзюба пише: «Адже самоусвідомлення нації починається з самоусвідомлення особистості, яке, в свою чергу, дістає потужні імпульси від потенціалу національного самоозначення: тут діє двобічний зв'язок. Він особливо важливий для таких націй як українська, що її не без підстав відносять до числа “індивідуалістичних”, на відміну від “колективістичних”. Така нація не може похвалитися абсолютним державницького інстинкту, і їй важче, а інколи й неможливо реалізувати себе у світі агресивних гегемонізмів. У цьому трагізм її становища. Але водночас примат особистості може стати гарантією життєздатності нації за найскладніших умов» [1, с. 842]. Отже, самоусвідомлення нації відбувається через самоусвідомлення

особистості, через створення національних еліт. Такою національною, моральною, духовною елітою в історії України були шістдесятники, серед яких вирізнявся Євген Сверстюк як речник ідеї українства, як людина високого чину, честі й гідності, щирої любові до України. Зміну духовних еліт має супроводжувати «почуття спадкоємства», про яке говорив Є. Сверстюк, і ідеї шістдесятництва продовжились у наступних поколіннях. Напевне, вручаючи 1999 року премію імені Василя Стуса своєму землякові, волинському поетові В. Слапчуку «за творення поетичного образу України», Є. Сверстюк бачив і в ньому своє продовження.

Національна проблема є головною та визначальною у творчості українських поетів-шістдесятників зокрема в різножанровій творчості Є. Сверстюка. В. Слапчук дослідив у кандидатській дисертації національний образ світу у творчості поетів-шістдесятників, використавши для зіставлення поезію М. Віграновського та А. Вознесенського. Автор дослідження зазначив: «Для українських поетів-шістдесятників національні духовні цінності є пріоритетними. Образ народу в їхній творчості є ключовим. Він є світом і світлом, духовним вмістом, що наповнює інше священне поняття – поняття Вітчизни, України» [10, с. 4]. Подібні принципи та духовні цінності відбилися в поетичній творчості й самого В. Слапчука.

Двоє українських поетів реалізують національні ідеї як такі, які є їхньою природою, невід'ємні від їхнього світовідчуття, засвоєні на глибинному рівні, засадничі, при тому, що, як стверджує В. Слапчук, «окремі чинники національного носять ознаки сакрального» [10, с. 3]. Їм обом болить нівеляція українськості, гальмування процесу формування та ствердження національної свідомості, яке спостерігається в сучасному світі. Такі думки та почуття відтворюються в поетичній творчості.

В українській критичній та літературознавчій рецепції Є. Сверстюк постає передусім як автор літературознавчих та культурологічних праць, публіцистичних виступів громадського та конфесійного змісту, як провідний діяч шістдесятництва, в'язень сумління. На вшанування пам'яті цієї видатної людини було зібрано спогади майже ста його сучасників, які видано у другому томі двотомника «На полі честі» [5]. Наріжним каменем діяльності Є. Сверстюка було пробудження національної свідомості, волелюбності, формування ставлення до землі як до батьківщини-матері, уваги до своїх культурно-історичних цін-

ностей. «Сверстюк будив дух українства, не зневірюючись, не втомлюючись, не втрачаючи надії», – зазначає В. Слапчук [5, с. 462]. Ці позиції відбилися і в збірці поезій «Писані синім крилом», яка лише нещодавно стала відома широкому загалу читачів і ще опрацювання також не науково.

Суголосні думки щодо національної ідентичності висловлює у своїх поезіях В. Слапчук. На поетичну творчість В. Слапчука відгукнулися у своїх рецензіях, передмовах до збірок, наукових статтях українські літературознавці В. Базилевський, Є. Баран, М. Жулинський, Н. Колошук, Л. Оляндер, М. Слабошпицький. Звертали увагу дослідники і на питання національного самовизначення та на вияв у поезії ставлення до української культури, історії, суспільних процесів, українського національного характеру. Розгляд цих питань у поетичних творах двох авторів із використанням компаративного підходу дасть змогу висвітлити спільні та відмінні риси, означити тяглість і незнищенність традиції вияву в поезії національних ідей та цінностей. Продовження традиції спрямоване на те, щоб не тільки фіксувати в поетичному слові позитивні риси та вади української ментальності, а й дієво впливати на її носіїв.

Мета статті – дослідити реалізацію процесу національного самовизначення, становлення національної ідентичності в поетичній творчості Є. Сверстюка та В. Слапчука. Ці процеси характеризуються актуалізацією ключових для української ментальності образів, виявлення, інтерпретація та зіставлення яких у творчості двох поетів є завданнями наукової розвідки.

Підставою для порівняння може бути зізнання В. Слапчука щодо тієї ролі, яку відіграв у його житті та творчості Є. Сверстюк: «Він був моїм учителем. Учителем, у східному розумінні цього слова» [5, с. 461], тобто беззаперечним моральним авторитетом, бездоганим прикладом до наслідування. Вінок сонетів В. Слапчука «Україна сакраментальна» вийшов друком із присвятою «Євгенові Сверстюку, людині в білих шатах». Розмірковуючи над трагічною долею України, болісними переживаннями жінки-матері, автор покладає надію на тих синів, для яких «Закон для серця – отчий заповіт. / Знедолена Вітчизна – отчий спадок», синів, які в боротьбі заради її майбутнього «одягають зброю світла».

Саме такою людиною бачить В. Слапчук Є. Сверстюка: «Світлим, мудрим, делікатним, я б сказав, навіть вишуканим у своїй поведінці і

своєму слові. Оця його філігранність тим паче вражала, оскільки поєднувалася з цілковитою безкомпромісністю в усьому, що стосувалося тих моральних цінностей, які покликані формувати: особистість (у розумінні духовного вдосконалення й наближенні людини до Бога), громадянина (котрий був би отією тростиною, що мислить, а не безликою частинкою такої ж невиразної маси), суспільства (яке було б свідоме свого шляху, єдності і сили). Витончене слово Євгена Сверстюка дуже часто було гострим і нищівним, але ніколи – грубим чи агресивним (як це густо трапляється в сучасних дискусіях). Йому була притаманна якась незбагненна тиха сила, непоказна, проте неймовірно потужна. Безперечно, Сверстюк був лицарем, шляхетним і бездоганним» [5, с. 461].

Ці двоє поетів належать до різних поколінь, у кожного з них свій життєвий досвід, але багато в чому вони дивовижно співзвучні. Є. Сверстюк у травні 1980 року так схарактеризував своє покоління:

*Ми покоління відречених
Ми покоління приречених
Світити самоспаленням
крізь безоку ніч
і зігрівати
вічні зерна
добрих начал
і жити надію
що злий посів
по нас
на нас
крізь нас
пройде безслідно
по дорозі
в країну правди і добра [6, с. 76].*

А В. Слапчук, маючи досвід афганської війни й виконання «інтернаціонального обов'язку», так звертається до своєї батьківщини:

*Вкраїнонько, побійся Бога,
Ти шлеш на смерть своїх синів.
Бог теж оплакав Сина Свого,
І ти в його не віриш гнів.*

*І раді б ми життя віддати
За тебе, на своїй землі.
А ти нас гониш у солдати,
Та віддаєш нас в москалі [7, с. 81].*

У вінку сонетів, присвяченому Є. Сверстюку, В. Слапчук називає ті ключові архетипні образи, характерні для української ментальності, які визначають Україну як сакраментальну: Отчий дім, «Книга із книг», сад, хрест, Христос. Окрім інтертекстуальних відсилань до образів Сізіфа та Дон Кіхота, рядків Сквороди, сонети переповнені біблійними алюзіями та ремінісценціями. Ці образи, власне, яскраво характеризують, накладаються і на творчість Є. Сверстюка, і на його особистість. Центральним є образ Матері як уособлення чистоти, світлості, відданості, офірності:

*Її ім'я святиться у віках.
Ікона сонця – в маминих руках [9].*

Образ матері, який постає в ореолі святості й жертвності – один із наскрізних у поезії Є. Сверстюка. У післямові «Кордон при офірній варті...» до збірки поезій «Писані синім крилом» Р. Лиша зазначає, що «чи не найправдивішою “точкою опори”, одним із “наріжних каменів”, що живив його віру в істину ідеалу в найтяжчі часи випробувань, ясніє у книзі образ Матері, яка ділила з поетом страждання за “добру путь” з абсолютною любов'ю і самопосвятою» [6, с. 248]. Уже в його ранній поезії («Матері», «Над волинськими листами», «Знову рідний поріг я лишив у мовчазній тривозі» з присвятою «Мамі») цей образ поєднується із поетичним виявом дитячих вражень та юнацьких переживань, у центрі яких – рідна домівка та згадка про той світ, який виникає в пам'яті як «рідний затишок», «тихий сад». І водночас уперше в поезії з'являється образ блудного сина та ідентифікація себе з цим образом («Сповідь блудного сина»). Інтерпретація образу, наскрізного в усій творчості, у цій поезії не має негативної конотації, мета пошуків ліричного героя «*тінь свободи*», заради неї «*Як човен, занесений вітром часу, / У морі холоднім, безкраім, / Маяк свій тремтячий з собою несу / І вічно причалу шукаю*» [6, с. 17].

У вірші «Матері-страдниці», написаному 1972 року в Києві, у «тюрмі КГБ», Мати згадується-уявляється «*як страдниця і як свята*»,

*Рідна, як пісня з колиски,
Тиха, як свято волинське [6, с. 23].*

Глибоким болем пронизаний цикл поезій «Мамі», написаний 1982 року на смерть матері. «Найкраща на світі Мама» (це слово, а також займенник Її постійно пишеться з великої літери) асоціюється із «островом в морі любові», пов'язується з молитвою, постає в цих віршах в ореолі світла.

В. Слапчук у багатьох віршах теж звертається до образу матері. Багатозначність цього образу передбачає і особисте звертання до матері, яка віддано чекає на повернення сина (*мамо Лідо*), і узагальнений образ усіх матерів, і сакральний образ матері як уособлення святості. Такий образ з'являється, наприклад, у вірші «Молитва на повернення»:

*Жінки, жінки, самі жінки,
над однією – німб,
по нім
признаю неньку
стареньку.
Вона ж – я знаю –
мене впізнає
по ярмі.
Амінь [7, с. 124].*

І ще – коротко й афористично: «Що з нами / сталося б, / якби мати / за українця / не молилася!» [8, с. 34]. Розлука з матір'ю, віддаленість від рідної домівки, одвічна приреченість українця на боротьбу із зовнішнім та внутрішнім ворогом лаконічно виражені так: «поки козак ворогів поб'є / мати очі виплаче» [8, с. 105]. Мамина молитва рятує від кулі, мамина рука проводить через мінне поле, та «зойкне тихо мати», коли душа її сина, «як птах з обпаленим крилом», прилетить до рідного села [7, с. 26].

Одного поета мати чекала із заслання, іншого – з війни, і материнське серце відчувало біль своїх синів надзвичайно гостро. Про це стисло й виразно говорить В. Слапчук:

*Що таке війна?
Я був і знаю...
Але про це вам краще
Розповість мама [7, с. 152].*

Традиційне ототожнення образу матері й образу України властиве обом поетам.

Образ України часто зливається з образом малої батьківщини – Волині. «Моя Вкраїно і Волинь!» – звертається В. Слапчук, сподіваючись: «Якщо не тілом, то – клянусь – / До вас душею повернусь» [7, с. 123]. Він називає себе рідним сином Волині й тужить за її синню та мріє побачити «*отої сині над тобою / І сині з чистих вод твоїх*» [7, с. 17]. А Є. Сверстюк на етапі згадує «*сизе волинське село*», а пізніше, у вірші «Знову сиза Волинь...», говорить про «*вічну силу святої землі*» [6, с. 185]. У поемі «Волинь» центральною постаттю стає Леся Українка в оточенні її найвагоміших образів та ідей. «*Пані Лесю, а ми країни*», – зауважує поет, та не тільки це об'єднує його з тією, хто була «*можливо, єдиним другом / У Волинському акті драми*». Автор створює узагальнений образ нищого, дріб'язкового світу, який навряд чи суттєво змінився за століття, але тому світові протистоять ті, хто є «*офірною вартою*»:

*Смак лінивий шукав, де мілко.
Дух дрімотний минав шпилі.
Тепла піч і своя домівка,
І лакомство до благ землі.
Все ті самі раби в азарті...
Наші двері – усім вітрам!
Де кордон при офірній варті –
Тільки там є
«мій дім – мій храм» [6, с. 204].*

Рідна хата, рідне село як обмежена частина особистого, приватного світу – один із українських ментальних архетипів, а серед архетипних рис національної вдачі українців дослідники виділили антеїзм, тобто закоріненість у землю, у природу. Є. Сверстюк уважав, що порятунок чогось великого має починатися з порятунку своєї хати, родини, дітей. Тому такого значення набувають ідилічні картини з «*казки дитинства*», які постають у спогадах, коли вся родина згідно з християнськими традиціями святкує Святвечір, і все так тепло, так чисто, так радісно, і «*голосна Татова молитва за всіх / хто не дома хто в холоді в дорозі*», і Різдвяний ранок, і «*люди всі вітаються цілуються як рідні*» [6, с. 134–135]. Це не просто спогад про пережите, це фіксація певної моделі світовідчуття, прагнення будувати своє життя за приписами та ідеалами християнства. Подібні інтенції звучать у віршах «Кригою темних рік...», «Нині святвечір...»,

«Село Варварівка». Спогади про дитинства викликають асоціацію з чорнобилем, зіллям, яке так щедро буяло на Волині; ліричний герой відчуває його терпкий запах, він не може забути таку *«густу, терпку»*, *«таку ваговиту, таку вимовну назву»*. Ще один спогад пов'язаний з тим, що *«Василеві Стусові дали хату на Чорнобильській»*, і від того повіяло спокоєм, тому що кожен птах мусить мати гніздо. Вірш написано 1983 року, ще до того, як це слово набуло зловісного значення катастрофи, але пророчо в останніх рядках з'являється образ юності, *«посипаної попелом»* [6, с. 149].

У зіставленні міста та села В. Слапчук пріоритет віддає селу і, окрім інших переваг, визначає, виділяючи курсивом слово «навіть», таку: *«і навіть маленькі діти / навіть незнайомим людям / кажуть “добрий день”»* [8, с. 148]. Ідеться про те, що тільки на селі ще зберігаються давні традиції, зокрема звичай кожному зустрічному бажати доброго дня. У місті всі байдужі один до одного. І тим прикріше розуміння того, що українське село занепадає. У вірші «Пам'яті неперспективного села» зображує видиво знищеного, занапащеного українського села, яке виглядає як *«важка й відлякуючи пуста»*. У ліричного героя *«згинаються в колінах ноги»*, чи тому, що вже немає сили стояти, дивлячись на цю руїну, чи тому, що існує нагальна внутрішня потреба вклонитися, стати на коліна тут, де *«давно заорано дорогу, / Віками топтану до Бога / Через моє мале село»* [7, с. 181]. Образ старої занедбаної хати зі *«сліпими вікнами»* викликає ностальгійний щем: *«стара хата кладе мене у пазуху теплу / і годує спогадами дитинства»* [7, с. 202].

У праці «Нариси з історії філософії на Україні» Д. Чижевський виділяє риси національного характеру українців із розмежуванням на позитивні (емоційність, ліризм, чуттєвість, сентиментальність, працелюбність, гостинність, прагнення до освіти, статичність у сімейних взаєминах, прагнення до духовного життя, повага до старших, мужність, здоровий оптимізм, прагнення до незалежності) і негативні риси (взаємне нерозуміння, схильність до анархізму, неузгодженість між словом і ділом, невизначеність, мрійливість, імпульсивність, індивідуалізм) [11, с. 18–20]. Ці засадничі риси виявляються й на сучасному етапі, набуваючи нових форм вираження. І Є. Сверстюк, і В. Слапчук віддають належне позитивним виявам українського національного характеру, але й з прикрістю відзначають його хиби та недоліки.

Для обох поетів характерний «принцип істинного розуміння вітчизни, за яким полум'яна любов до неї поєднується з нещадною національною самокритикою», про що пише І. Дзюба [1, с. 32]. Розглядаючи «феномен Євгена Сверстюка», І. Дзюба підкреслює його «етичний гуманістичний пафос, визначений християнським ідеалом» і зазначає, що саме ним «зумовлено його зіркий і вимогливий критицизм щодо невтішної реальності в незалежній Україні, однак його критицизм не паралізуючий (як, на жаль, у багатьох), а мобілізуючий, зобов'язливий, часом по-доброму збурливий» [2, с. 633]. У вірші «Найперше було Слово» поет досить безапеляційно фіксує той невтішний стан, характеризуючи людей як сліпих і сонних, закутих і німих, змалілих у гендлярському світі. Проте такому стану речей є альтернатива та спосіб побороення, це – Слово в його високому сакральному сенсі. Автор вірить у перемогу світла над темрявою, у дієву силу Слова, тому що

*Через усі завали –
Продажність, нищість, лєсть –
За Словом простували
Обов'язок і Честь [6, с. 45].*

Словом живиться дух народу, у Слові – спасіння й відродження, оскільки «на убогу і світом забуту» країну «нив і могил» «Бог послав Кобзаря», який життям заплатив за пророцтво, але ожив для нащадків, щоб бути прикладом гідності й жити нових Дон Кіхотів, а тому цілі покоління можуть сказати: «Ми живі!» [6, с. 43]. Розуміючи слово, мову як один із найвагоміших націєтворчих чинників, Є. Сверстюк нарікає на профанацію та нівеляцію слова:

*В тому «храмі» котились слова
І збирались в застоюну воду.
А в воді тій плодилась черва,
Що підточує силу і вроду [6, с. 49].*

З гіркою іронією говорить про ті самі процеси В. Слапчук: «Повна Україна / українців, / але всі – / іншомовні» [8, с. 36].

Поети звертаються до української історії та своєрідно її інтерпретують. Є. Сверстюк у вірші «Море хиталось...» [6, с. 63] говорить про естафету, що засвітили прийдешнім ідеалістам славні попередники, яких він характеризує як «одержимих любов'ю і гнівом / обранців

суворої долі / зухвальців боротьби проти течії). Звертаючись до предків у вірші «Мої рідні у сивих віках прародичі...» [6, с. 109], Є. Сверстюк згадує дитяче бажання допомогти тому «*зухвальців заgonу*», які виступили «*проти сили у панцирах / гідри двоголової / лиш з конем і шаблею / і образом Богородиці*». Разом з Україною він складає шану шляхетним дітям українського народу, лицарям честі, яких берегтиме народна пам'ять («Вам кому рокувала доля...»).

Одним із ключових в українському історико-культурному контексті є образ козака. Розуміння козака як українського ідеалу борця за волю та незалежність Є. Сверстюк переносить на себе та своїх побратимів-шістдесятників. Свою духовну близькість із художником О. Заливахою він позначає так: «Ми з ким – козаки з одного коша» [5, с. 53].

Дещо інше бачення українського козака в книзі В. Слапчука «Солом'яна стріха Вітчизни». «Незважаючи на видиму прив'язаність до своєї культури й батьківщини, ліричний суб'єкт книги здебільшого підкреслює у своїх земляках розмивання почуття національної ідентичності, єдності й солідарності, відчуження від роду й племені», – стверджує Н. Колошук [3, с. 162]. Досить скептично ставиться автор до проявів жадібності, захланності, пияцтва, безпринципності, боягузтва тощо. Але при тому «*якби не козак / хто Вітчизну захищав би / якби не жінка / де козак узявся б*» [8, с. 54].

У деяких його віршах звучать сатиричні мотиви, саркастичні репліки, а вірші, написані досить давно, починають звучати на диво актуально з погляду на сучасні події, наприклад:

*Чутно-чутно, як в Московії
Москалі коней підковують
Свої люде з Малоросії
В гості звать, уклінно просять їх* [7, с. 186].

В іншому вірші виникає несподіваний образ москаля, що «*вишиває дрібним хрестиком / сорочку українцеві*», а потім виявляється, що сорочка – гамівна [7, с. 200]. А в Є. Сверстюка знаходимо рядки, написані 1981 року, у яких ніби передбачаються наші сьогоднішні конфлікти із «сусідами» й стосунки зі світом:

*Коли світ помітив
нашу боротьбу і страждання
це допекло і обурило
і тоді наші сусіди розповіли світові*

*які ми страшенно невдячні нелюди
ніколи не вдоволені своєю долею
вічно виношуємо бунт*

і якою страшною повинню розливається наш гнів [6, с. 104].

Вірші В. Слапчука зі збірки «Солом'яна стріха Вітчизни» В. Базилевський характеризує так: «Ці вірші-сентенції, вірші-максими, вірші-мініатюри цікаві тим, що якимось одним штрихом, внутрішнім жестом виказують ганж чи позитив народного характеру, увиразнюють певну тенденцію, найчастіше негативну.

Національна самокритика не дихає тут полум'ям інвектив, не спинається на котурни, тон її нарочито спокійний, а все ж діймає» [8, с. 8].

*Не ті українці,
що народилися,
а ті, що
не виродилися* [8, с. 49].

Усвідомлюючи вади українців, розуміючи всі обставини, за яких відбувається втрата людиною національної та особистої гідності, і Є. Сверстюк, і В. Слапчук солідарні в тій позиції, що кожна людина сама відповідальна за свою долю. Розмірковуючи над тим, що робить із людей «гонителів, донощиків, потурачів, душителів, перестраховальників», Є. Сверстюк доходить висновку: «Ніхто не зробить людину підлою, коли вона сама не спідлється. Ніхто не зможе принизити людину, якщо вона сама не принизиться. І ніхто не змусить вас стати рабом, якщо ви – людина з гідністю й самоповагою. Але життя пропонує суворий вибір» [4, с. 130]. Одностайність поетів у цій позиції відбита вияв і в поезіях. Особливо гостро соціальна критика звучить у циклі віршів В. Слапчука «Зустрічі з Котигорошком». Суспільна ситуація в країні, де населення – чи «*українці чи депутати*» – передається через сприйняття фольклорного образу Котигорошка, або, як він сам себе називає, «*національного героя*». У завершальному вірші циклу Котигорошко робить невтішний висновок, що «*з таким народом / краще бути байстрюком, / Аніж національним героєм*» [8, с. 172]. Вади окремих людей поширюються на націю: «*нація збочилася, / а їй шапку поправляють*» [8, с. 146].

Постійна та наскрізна іронічність Є. Сверстюка щодо людей, які «*твердо освідомлені / що на маленькій землі є велика влада*», виявляється в алегоричній картині: вони

*Гуртовим тупотом
лякають мишей
свідомих того
що на землі найстрашніший кіт [6, с. 66].*

Критика Є. Сверстюка адресована конкретним людям («А от вам для розваги – про «лікаропоета»», «Додаток до віршів Б. Олійника»), або цілому суспільству грішному, хворому, отруєному: «Усе гаддя з мішка... Лицедії блатні... / Мародери звичайні... / Протоколи... Мандати... – і звіти в порожніх руках» [6, с. 189]. І за таких умов «вироблення в людини високої гідності / це ще більше чудо / ніж витвір готичного храму» [6, с. 139].

«У діагнозі хвороб українського суспільства Євгена Сверстюка найбільше тривожить і сприяє амнезія історичної пам'яті. Наше національне беспам'ятство – це ніби його особистий “ворог”. Бо історична пам'ять – фундамент і самостояння, і культури як стрижня особистості та нації. Міра культурної пам'яті є мірою зрілості самоусвідомлення», – стверджує І. Дзюба [2, с. 636]. Апелюючи до ідеалів історичного минулого, викриваючи ідолопоклонство, Є. Сверстюк уявляє та описує ситуацію, коли до сучасного районного центру із пам'ятником Леніну раптом заскочив полк Богуна. Козак обурюється: «Хіба ви, людоньки, зовсім дурні? Адже його влада морила вас голодом і заганяла в неволю, руйнувала Божі храми й переслідувала за віру християнську. Нарешті вона впала, а ви й далі йому молитесь?... Виходить, ви зовсім не маєте Бога в серці? Ви діри у своїй душі затуляєте отими бовванами і при цьому скаржитеся, що у вас погане життя?». Висновок, який робить автор: «А яке може бути життя в поганих людей, котрі шанують поганих ідолів?» [4, с. 295].

Актуальний заклик Є. Сверстюка «Щоб наш дух не упав не пригас не змілів» [6, с. 71] звернений до кожного українця. Це заклик людини, відданої не тільки національним, а й загальнолюдським, гуманістичним, християнським ідеалам. Л. Добровольська згадує слова Є. Сверстюка: «В українців джерела – євангельські» [5, с. 120]. Згода з цією позицією звучить у поетичних рядках В. Слапчука:

*Бо людина – Боже творіння,
а не виріб,
ціна якого залежить від того,
у що він загорнутий [8, с. 22].*

М. Коцюбинська зазначала, що весь творчий доробок Є. Сверстюка позначений внутрішньою єдністю, сконцентрованістю, сконденсованістю однієї ідеї. «Це передусім – доля рідної культури, шукання протитруту від національного нігілізму та ідей її меншовартості, які глибоко вкоренилися у свідомості загалу, шукання шляхів боротьби проти цього лиха – переконливих слів, фактів, аргументів, паралелей, які б зрушили інертну масу, дали відчуття власної гідності й причетності до великої культури зі своїм обличчям, глибоким корінням і високим цензом моральних якостей» [5, с. 231]

Поетична творчість двох українських поетів забезпечує та демонструє спадкоємність, тяглість традиції відтворення в поетичних текстах досвіду національної самоідентифікації. «Учитель відійшов, але залишилося його вчення. Зостався приклад здорового українського розуму, який не живиться різного роду національними комплексами, а діє системно, за певним алгоритмом і доводить право до перемоги», – пише В. Слапчук про Є. Сверстюка [5, с. 462]. Творчість цієї дивовижно світлої людини й водночас велетня національного духу є моральним дороговказом у майбутнє.

Список використаних джерел

1. Дзюба І. Україна у пошуках нової ідентичності : статті, виступи, інтерв'ю, памфлети / І. Дзюба. – Київ : Україна, 2006. – 848 с.
2. Дзюба І. Феномен Євгена Сверстюка / І. Дзюба // Дзюба І. З криниці літ. У 3 т. Т. 1. – Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2006. – С. 633–637.
3. Колошук Н. Міфізація минулого й сучасності в художньому світі Василя Слапчука / Н. Колошук // Волинь у житті та творчості письменників : зб. наук. пр. / авт.-упоряд. Н. Г. Сташенко. – Луцьк : Твердиня, 2007. – С. 159–168.
4. На полі чести. У 2 кн. Кн. I. Невже то я? / упоряд. О. Сінченко. – Київ : ТОВ «Видавництво “КЛІО”», 2015. – 368 с.
5. На полі чести. У 2 кн. Кн. II. Наш сучасник Євген Сверстюк / упоряд. В. Овсієнко. – Київ : ТОВ «Видавництво “КЛІО”», 2015. – 600 с.
6. Сверстюк Є. О. Писані синім крилом / Є. О. Сверстюк ; упоряд. О. Голуб. – Київ : ТОВ «Видавництво “КЛІО”», 2015. – 256 с.
7. Слапчук В. Д. Птах з обпаленим крилом: Трикнижжя / В. Д. Слапчук. – Луцьк : Вид-во «Волинська обласна друкарня», 2002. – 304 с.
8. Слапчук В. Д. Солом'яна стріха Вітчизни : поезії / В. Д. Слапчук. – Луцьк : Вид-во «Волинська обласна друкарня», 2003. – 176 с.
9. Слапчук В. Д. Україна сакраментальна [Електронний ресурс] / В. Д. Слапчук. – Режим доступу : <http://poezia.org/ua/id/11258/>
10. Слапчук В. Д. Національний образ світу у творчості поетів-шістдесятників (М. Вінграновський і А. Вознесенський) : автореф. дис ... канд. філол. наук / Слапчук В. Д. – Тернопіль : [б. в.], 2011. – 20 с.

11. Чижевський Д. Нариси з історії філософії на Україні / Д. Чижевський. – Київ : Орія, 1992. – 230 с.

References

1. Dziuba I. *Ukraina u poshukakh novoi identychnosti: Statti, vystupy, interviiu, pamflety* [Ukraine in the search of a new identity: Articles, speeches, interviews, pamphlets]. Kiev, 2006, 848 p. (in Ukrainian).
2. Dziuba I. *Fenomen Yevhena Sverstiuka* [Yevhen Sverstiuk phenomenon]. Kiev, 2006, vol. 3, pp. 633–637. (in Ukrainian).
3. Koloshuk N. *Mifizatsiia mynuloho y suchasnosti v khudozhnomu sviti Vasylia Slapchuka* [The transformation of past and present into a myth in the literary world of Vasyl Slapchuk]. In: *Volyn u zhytti ta tvorchosti pysmennykiv*, Lutsk, 2007, pp. 159–168. (in Ukrainian).
4. Sverstiuk Ye. O. *Na poli chesty: u 2 kn. Kn. 1: Nevzhe to ya?* [On the field of honor: in 2 books. Book 1: Really am this I?]. Kiev, 2015, 368 p. (in Ukrainian).
5. Sverstiuk Ye. O. *Na poli chesty: u 2 kn. Kn. 2: Nash suchasnyk Yevhen Sverstiuk* [On the field of honor: in 2 books. Book 2: Our contemporary Yevhen Sverstiuk]. Kyiv, 2015, 600 p. (in Ukrainian).
6. Sverstiuk Ye. O. *Pysani synim krylom* [Written with a blue wing]. Kiev, 2015, 256 p. (in Ukrainian).
7. Slapchuk V. D. *Ptakh z obpalenym krylom: Tryknyzhzhia* [Bird with a burnt wing: Trilogy]. Lutsk, 2002, 304 p. (in Ukrainian).
8. Slapchuk V. D. *Solomiana strikha Vitchyzny: Poezii* [Thatched roof of Fatherland: Poetry]. Lutsk, 2003, 176 p. (in Ukrainian).
9. Slapchuk V. D. *Ukraina sakramentalna* [Ukraine sacramental]. Available at: <http://poezia.org/ua/id/11258/> (in Ukrainian).
10. Slapchuk V. D. *Natsionalnyi obraz svitu u tvorchosti poetiv-shistdesiatnykiv (M. Vinhranovskyi i A. Voznesenskyi)* [National image of the world in the works of poets of the sixties (M. Vingranovsky and A. Voznesensky)]. Extended abstract of PhD dissertation. Ternopil, 2011, 20 p. (in Ukrainian).
11. Chyzhevskyi D. *Narysy z istorii filosofii na Ukraini* [Essays on the history of philosophy in Ukraine]. Kiev, 1992, 230 p. (in Ukrainian).

Виктория Соколова. Проблема национальной идентичности в лирике Е. Сверстюка и В. Слапчука. В статье рассматривается проблема национальной идентичности, которая выявляется в поэтическом наследии Е. Сверстюка и В. Слапчука. Обращается внимание на актуализацию в поэзии ключевых для украинской ментальности образов (матери, родины, слова, рода, родного дома, козака, дороги и т. п.), их трансформацию относительно современных обстоятельств и запросов. Определяется высокий сакральный смысл этих символических образов, их субъективно-авторское содержательное наполнение, горько-ироническая констатация нивелировки, а то и профанации их традиционного значения. На основе компаративного сопоставления исследуются особенности интерпретации украинского национального характера представителями разных

поколений, которые имеют различный жизненный опыт, но одинаково искренне переживают за свой народ и Украину. Прослеживается определенная преемственность, протяженность традиции воссоздания в поэтических текстах опыта национальной самоидентификации.

Ключевые слова: национальная идентичность, украинский национальный характер, ментальность, Волинь как малая родина, ироничность, Е. Сверстюк, В. Слапчук.

Victoriia Sokolova. The Problem of National Identity in the Lyrics of Ye. Sverstiuk and V. Slapchuk. The article dwells upon the problem of national identity, which finds its expression in the poetic works of Ye. Sverstiuk and V. Slapchuk. Attention is drawn to the way in which the key concepts of Ukrainian mentality (mother, motherland, word, family, native home, Cossacks, road, etc.) are renovated and transformed in the poetry. The author determines the high sacred meaning of these symbolic images, as well as the author's subjective vision, bitterly ironic statement leveling, and even the diminishing of their traditional meaning. In addition to that, the author compares the peculiarities of Ukrainian national character interpretation by different generations with differing life experience, yet equally sincere sympathy for their nation and Ukraine. A certain continuity, of the tradition to display the experience of self-identity in poetic texts can be traced.

Key words: national identity, Ukrainian national character, mentality, Volyn as small homeland, irony, Ye. Sverstiuk, V. Slapchuk.

Стаття надійшла до редакції 17.03.2016 р.

Розділ III || ОКРЕМОЮ СТОРІНКОЮ

Тетяна Данилюк-Терещук

**«Дякую вам що ми в світі зустрілись...»:
до історії фонду Євгена Сверстюка в музеї Лесі Українки СНУ**

На щедрий вечір вам нащедрую я
Міт про любов що повік не минається
Слава Всевишньому
що ми зустрілися
В світі
який проплива

розмивається...

*Є. Сверстюк. У щедрий вечір.
Багдарин, Бурятія, 13. 1. 1982.*

Для Євгена Олександровича Сверстюка «сиза Волинь» завжди була найріднішою стороною. У своїх поетичних рядках він щиро зізнавався:

Та Волинь у мені, як пісня,
Із забутих сплива глибин
І веде через коло зловісне
На зустріч до перших купин.
На тихі курні дороги,
Береги, голубі поля,
Де малі дріботіли ноги,
Відкіль починалась земля.

Повертався сюди після «лиховісних північних вітрів», називав себе «вічним студентом» і завжди говорив, що «Волинь треба любити».

Як «вічний студент», радісно йшов у студентську аудиторію, аби знову й знову слово «народжувало живий міт, здатний оживати в поколіннях».

28 лютого 2008 р. у Волинському національному університеті імені Лесі Українки Євген Олександрович прочитав лекцію «Міт Лесі Українки», тоді ж у книзі почесних гостей записав: «Волинський університет – в тих словах є багато радості і надії. Якби мені було менше років, я просив би прийняти мене викладачем саме Волинського університету. Десь тут вітер історії носить насіння з якого я виріс і зрозумів: Волинь треба знати, Волинь треба любити і підіймати її, щоб вона “своїм життям до себе дорівнялась”. Нехай добрий і тривожний дух Лесі Українки витає над вами і дарує міць, і силу духу. Слава Волині! Слава Україні! Ваш земляк Є. Сверстюк».

Не оминув і університетський музей письменниці, прийшов із квітами й сказав: «Без квітів до Лесі Українки не можна». Це не було сентиментально чи пафосно, це було тихо й щиро. З інтересом розглядав тогочасну виставку «Із книги подорожей Лесі Українки», цікавився історією створення музею, його колекцією, а потім дуже делікатно запитав про «Стародавню історію східних народів», над рукописом якої Л. П. Косач почала працювати, живучи в Луцьку в 1890–1891 рр. Після першої подорожі до Єгипту письменниця задумала підготувати видання до друку, але плани так і не здійснилися. Вперше книгу видала сестра Лесі Українки Ольга Косач-Кривинюк у Катеринославі 1918 р.

Питання гостя було дуже доречним, адже тоді в експозиції були вперше представлені автографи Лесі Українки з колекції музею Лесі Українки ВНУ – п'ять поштових карток, що їх надіслала письменниця в 1911–1913 рр. з Єгипту в Кутаїсі до рідних. «Дякую за милу зустріч з музеєм Лесі Українки, доглянутим і любленим. Хай з великої любови виросте в молодих серцях “те, що не вмирає”. Радий буду до вас заходити і щось приносити. Теж з Волині Євген Сверстюк. 28.II.08», – такі слова залишив Євген Олександрович у книзі відгуків.

Уже в березні того ж року музейний фонд поповнився раритетами від Є. Сверстюка – «Стародавньою історією східних народів» Лесі Українки (1918) та «Літературно-науковим вістником» (1913), присвяченим світлій пам'яті письменниці.

Кожен приїзд Є. Сверстюка до університету студенти й викладачі сприймали, як свято СЛОВА. Виступи-лекції щоразу відкривали нові й нові духовні горизонти нашої літератури, а в музейній бібліотеці обов'язково з'являлися дарунки від Є.Сверстюка.

Влітку 2015 р. Валерія Андрієвська – дружина Є. О. Сверстюка – подарувала університетському музею Лесі Українки 672 книги з родинної бібліотеки.

1 грудня 2015 р. в музеї Лесі Українки Східноєвропейського національного університету відкрито виставку *«Дякую вам що ми в світі зустрілись...»*, присвячену Євгенові Сверстюку.

Спогадуючи Євгена Олександровича Сверстюка й складаючи подяку за дарунок його родині, беремо на себе сміливість дещо перефразувати його поетичні рядки й щиро сказати: *«Дякуємо Вам, що ми в світі зустрілися...»*.

Матеріал надійшов до редакції 11.03.2016 р.

ПРО АВТОРІВ

- Головій Оксана Миколаївна**, кандидат філологічних наук, доцент кафедри теорії літератури та зарубіжної літератури Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки
- Данилюк-Терещук Тетяна Ярославівна**, завідувач музею Лесі Українки Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки
- Жванія Людмила Вікторівна**, кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри соціальних комунікацій Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки
- Карабович Тадей**, доктор гуманітарних наук, професор кафедри української філології Університету Марії Кюрі-Склодовської в Любліні, Республіка Польща
- Колошук Надія Георгіївна**, доктор філологічних наук, професор кафедри теорії літератури та зарубіжної літератури Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки
- Коцан Ігор Ярославович**, доктор біологічних наук, професор кафедри фізіології людини і тварин, ректор Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки
- Криворучко Світлана Костянтинівна**, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри романської філології і перекладу Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна
- Лавринович Лілія Богданівна**, кандидат філологічних наук, доцент кафедри теорії літератури та зарубіжної літератури Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки
- Левчук Тереза Петрівна**, кандидат філологічних наук, доцент кафедри теорії літератури та зарубіжної літератури Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки
- Мафтин Наталія Василівна**, доктор філологічних наук, професор кафедри української літератури Інституту філології ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»
- Моклиця Марія Василівна**, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри теорії літератури та зарубіжної літератури Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки
- Нікольський Євген Володимирович**, доктор філологічних наук, магістр богослов'я, професор Інституту русистики Варшавського університету, Республіка Польща
- Оляндер Луїза Костянтинівна**, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри слов'янської філології Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки
- Остапчук Вікторія Григорівна**, кандидат філологічних наук, доцент кафедри слов'янської філології Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки
- Приходько Вікторія Богданівна**, кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов Луцького національного технічного університету

- Романов Сергій Миколайович**, кандидат філологічних наук, доцент, докторант кафедри теорії літератури та зарубіжної літератури Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки
- Сіробаба Микола Васильович**, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови та літератури ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет» (м. Слов'янськ, Донецька обл.)
- Сірук Вікторія Григорівна**, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української літератури Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки
- Слапчук Василь Дмитрович**, кандидат філологічних наук, письменник, член Національної спілки письменників України
- Соколова Вікторія Альбертівна**, кандидат філологічних наук, доцент кафедри теорії літератури та зарубіжної літератури Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки
- Тарнашинська Людмила Броніславівна**, доктор філологічних наук, професор, провідний науковий співробітник Відділу української літератури ХХ століття Інституту літератури імені Т. Шевченка НАН України
- Яблонська Ольга Василівна**, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української літератури Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки
- Яблонський Максим Романович**, аспірант кафедри соціальних комунікацій Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки
- Яструбецька Галина Іванівна**, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української літератури Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки

Наукове видання

ВОЛИНЬ ФІЛОЛОГІЧНА: ТЕКСТ І КОНТЕКСТ

ЄВГЕН СВЕРСТЮК – МИТЕЦЬ І ГРОМАДЯНИН

Збірник наукових праць

Випуск 21

Упорядкування текстів *Т. П. Левчук*

Редактори: *В. С. Голюк, Г. О. Дробот, Л. С. Пащук, В. Є. Сикора*

Коректор: *Л. С. Пащук*

Технічний редактор *Л. М. Козлюк*

Підписано до друку 28.12. 2016 р. Формат 60×84¹/₁₆.
Обсяг 33,25 ум. друк. арк., 33,73 обл.-вид. арк. Наклад 100 пр. Зам. ____.